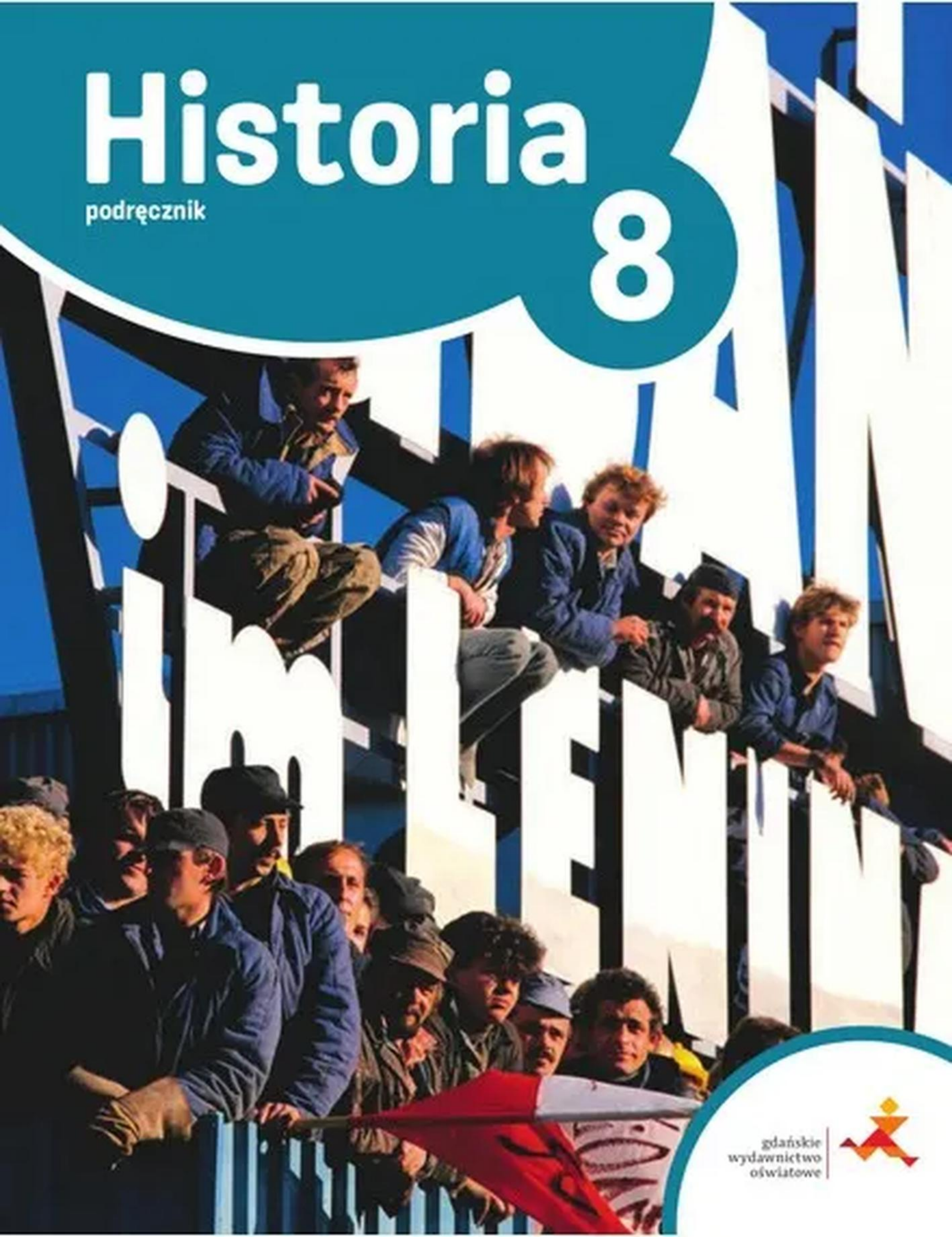
Historia 8

podręcznik

gdańskie wydawnictwo oświatowe

Tomasz Małkowski

Historia 8

podręcznik dla klasy ósmej szkoły podstawowej

gdańskie
wydawnictwo
oświatowe

Redaktor prowadzący: Dorota Szkudlarek
Konsultacja merytoryczna: Robert Tocha, Maciej Wycinek
Dobór materiału ilustracyjnego: Maciej Krawczyński, Robert Tocha
Redakcja językowa: Aleksandra Golecka-Mazur, Renata Korewo, Elżbieta Pałasz, Dorota Szkudlarek
Opracowanie merytoryczne map: Aleksandra Grygo, Robert Tocha, Maciej Wycinek
Opracowanie graficzne map: Marcin Sobiech (EXGEO Professional Map)
Projekt graficzny książki, makiety stron i skład: Maciej Krawczyński
Redakcja techniczna: Aleksandra Grygo, Dorota Szkudlarek

Na okładce: Pracownicy Stoczni Gdańskiej im. Lenina protestują przeciwko planom jej zamknięcia. Zdjęcie z 1988 r.; autor: Bernard Bisson/Sygma via Getty Images.

Podręcznik dopuszczony do użytku szkolnego przez ministra właściwego do spraw oświaty i wychowania i wpisany do wykazu podręczników przeznaczonych do kształcenia ogólnego do nauczania historii na poziomie klasy ósmej szkoły podstawowej, na podstawie opinii rzeczoznawców: dr Agnieszki Chłosty-Sikorskiej, prof. dr. hab. Andrzeja Szwarca, mgr Teresy Kosyry-Cieślak.

Etap edukacyjny: II.
Typ szkoły: szkoła podstawowa.
Rok dopuszczenia: 2018.
Numer dopuszczenia: 829/5/2018.

Podręcznik jest dostosowany do podstawy programowej z 14.02.2017 r. i zgodny z programem *Podróże w czasie*.

ISBN 978-83-8118-173-0
© Copyright by Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe
Wydawca: Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, 80-309 Gdańsk, al. Grunwaldzka 413
Gdańsk 2024. Wydanie szóste

Druk i oprawa: Quad/Graphics, Wyszków

Niniejsza publikacja podlega ochronie przewidzianej w przepisach Ustawy z dnia 4.02.1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych. Każdy przypadek kopiowania lub zwielokrotniania fragmentu lub całości publikacji stanowi niedozwolone naruszenie praw twórcy lub wydawcy, o ile nie odbywa się zgodnie z przepisami wyżej wymienionej ustawy.

Odpowiedzi pisemnych nie wolno zamieszczać w podręczniku.

[ ] treści usunięte z podstawy programowej w 2024 r.

Wszystkie książki Wydawnictwa dostępne są w sprzedaży wysyłkowej. Zamówienia można składać w księgarni internetowej www.ksiegarnia.gwo.pl lub nadsyłać listownie pod adresem:

Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe
80-305 Gdańsk 5, skrytka pocztowa 80
tel. 801-643-917, 58-340-63-63
fax 58-340-63-61, 58-340-63-66
http://www.gwo.pl e-mail: handel@gwo.pl

Spis treści

I. II wojna światowa

1. Wybuch II wojny światowej 6
2. Wojna obronna Polski 13
3. Podboje Stalina i Hitlera 20
4. W okupowanej Europie 28
5. Wielka koalicja 36
6. Zwycięstwo aliantów 43
7. Decyzje wielkich mocarstw 51
8. Polska pod okupacją 58
9. Rząd londyński i Polskie Państwo Podziemne .. 66
10. Powstanie warszawskie 73
11. Sprawa polska w czasie II wojny światowej ... 81

II. Zimna wojna

12. Świat po II wojnie światowej 90
13. Podzielone Niemcy 98
14. Na Zachodzie i za żelazną kurtyną 106
15. Dekolonizacja po II wojnie światowej 114
16. Konflikty zimnej wojny 122
17. Konflikt na Bliskim Wschodzie 130
18. Chiny [i Japonia] po II wojnie światowej 138

III. Polska Rzeczpospolita Ludowa

19. Podziemie niepodległościowe 146
20. Komuniści u władzy 152
21. Stalinizm w Polsce 160
22. Od stalinizmu do małej stabilizacji 168
23. Od Gomułki do Gierka 176
24. „Solidarność” 184
25. Stan wojenny 192
26. Upadek PRL 200

IV. Świat po 1989 roku

27. Rozpad ZSRR 208
28. Jesień Narodów 216
[
29. Chiny mocarstwem 224
30. Bliski Wschód na przełomie XX i XXI w. 232
]
31. Integracja europejska 240
32. Dzisiejszy świat 246
33. Polska w NATO i Unii Europejskiej 253

Dzień dobry, Ósmoklasistko i Ósmoklasisto!

W naszej poprzedniej książce mówiliśmy o dziejach Polski i świata w latach 1815–1939. Opowiadaliśmy przede wszystkim o Polsce – o życiu pod zaborami, o odzyskaniu niepodległości w 1918 r., o sukcesach i niepowodzeniach II Rzeczpospolitej.

Byliśmy świadkami zjednoczenia Włoch i Niemiec w XIX w., a także utworzenia nowych państw po I wojnie światowej. Poznaliśmy systemy totalitarne XX w.: radziecki komunizm, niemiecki narodowy socjalizm (nazizm) oraz włoski faszyzm. Mówiliśmy o przywódcach państw totalitarnych: Józefie Stalinie (ZSRR), Adolfie Hitlerze (Trzecia Rzesza), Benito Mussolinim (Włochy).

Opowiedzieliśmy o tym, jak Adolf Hitler ogłosił się Führerem (czytaj: firerem, tzn. wodzem) i rozbudował niemieckie siły zbrojne – Wehrmacht (czytaj: wermacht).

Hitler dążył do zdobycia dla Niemców „przestrzeni życiowej" na wschodzie. Mieszkających tam Słowian – także Polaków – zamierzał częściowo wymordować, a częściowo przeznaczyć na niewolników niemieckich „panów". Dokonał Anschlussu (czytaj: anszlusu) Austrii i zajął Czechy przy niemal całkowitej bierności zachodnich demokracji.

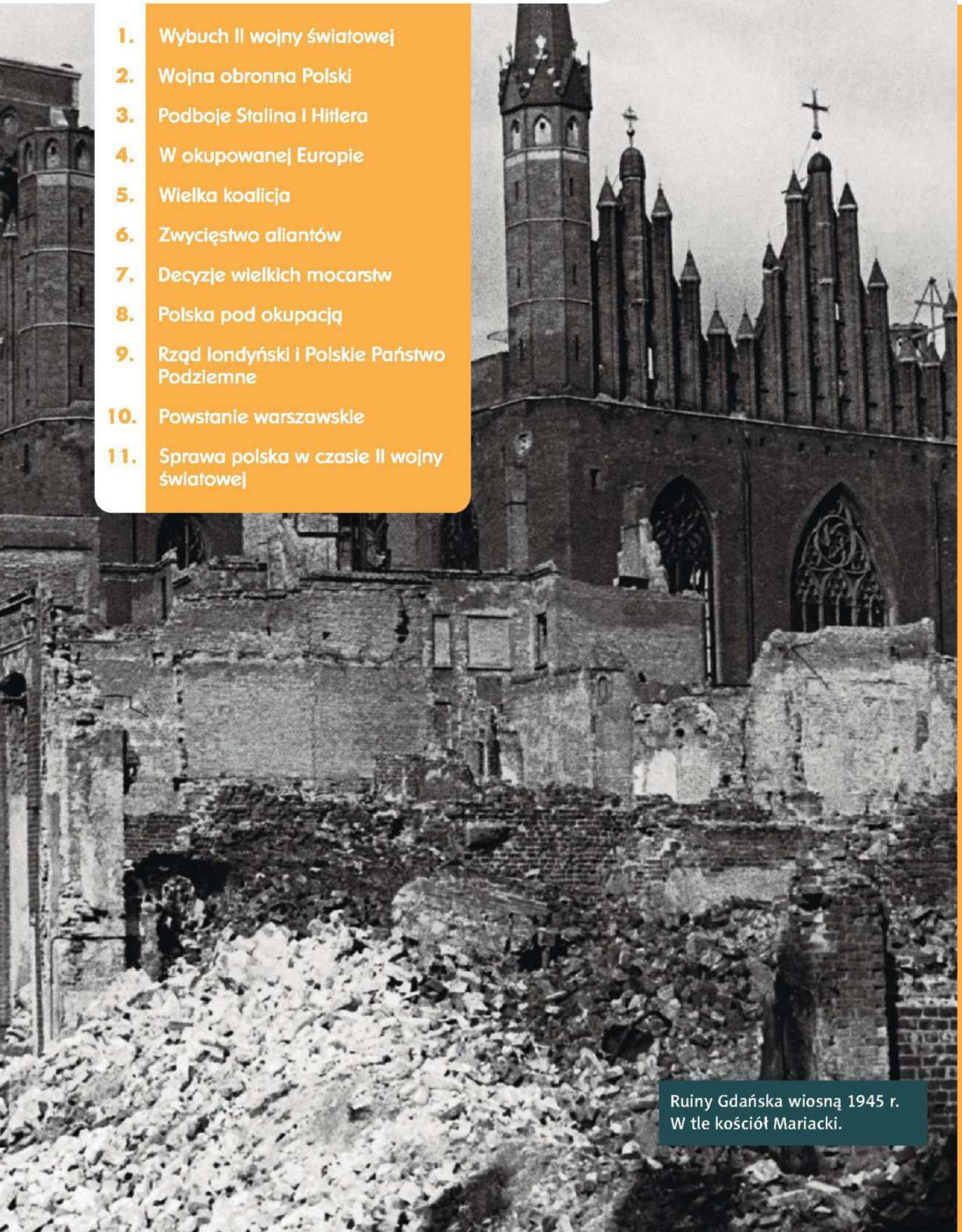
W tym dramatycznym momencie zaczyna się nasza książka.

Autor

II wojna światowa

1. Wybuch II wojny światowej
2. Wojna obronna Polski
3. Podboje Stalina i Hitlera
4. W okupowanej Europie
5. Wielka koalicja
6. Zwycięstwo aliantów
7. Decyzje wielkich mocarstw
8. Polska pod okupacją
9. Rząd londyński i Polskie Państwo Podziemne
10. Powstanie warszawskie
11. Sprawa polska w czasie II wojny światowej

Ruiny Gdańska wiosną 1945 r. W tle kościół Mariacki.

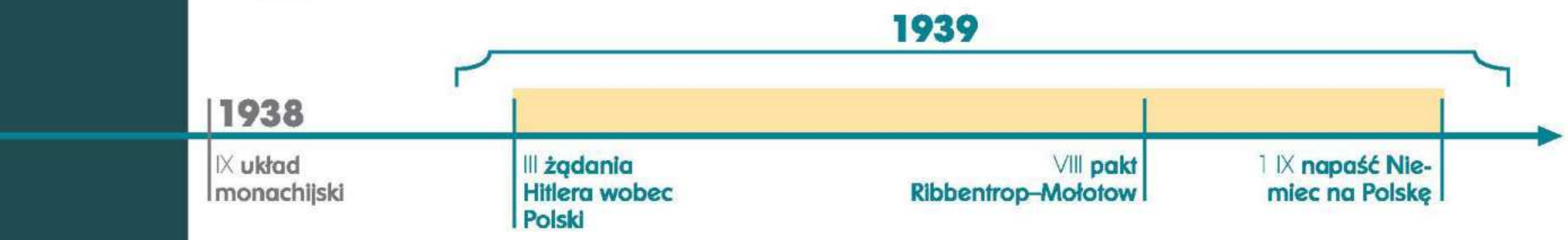
I

II

III

IV

1 Wybuch II wojny światowej

* Przypomnij politykę „pokojowych podbojów" Trzeciej Rzeszy w latach 30. XX w.

Związek Radziecki – a właściwie Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich, w skrócie ZSRR. Słowo „radziecki" pochodzi od rad delegatów robotniczych i żołnierskich, które powstały w 1917 r. Ponieważ „rada" to po rosyjsku „sowiet", ZSRR jest też nazywany Związkiem Socjalistycznych Republik Sowieckich (ZSRS) lub krótko Związkiem Sowieckim. Jednak przymiotnik „sowiecki" w języku polskim ma często zabarwienie negatywne.

Posiedzenie polskiego sejmu (5 maja 1939). Minister spraw zagranicznych Józef Beck wygłasza przemówienie, w którym odrzuca żądania Hitlera – nawet za cenę wojny z Niemcami.

Rok sojuszy

W marcu **1939** r. Hitler zażądał zgody polskich władz na:
1) włączenie Wolnego Miasta Gdańska do Niemiec,
2) budowę eksterytorialnej autostrady i linii kolejowej z Niemiec do Prus Wschodnich przez polskie Pomorze.

Polscy politycy odrzucili te żądania. Gdyby je przyjęli, Polska stałaby się państwem zależnym od Niemiec. Poza tym Polacy byli pewni wsparcia sojuszników, gdyż:
1) 31 marca Wielka Brytania udzieliła Polsce gwarancji pomocy w razie zagrożenia (wzmocniła je 25 sierpnia, zawierając z Polską układ o pomocy wojskowej),
2) w kwietniu Polacy odnowili sojusz z Francją. W wypadku niemieckiej agresji na Polskę Francuzi mieli: a) natychmiast zaatakować Niemcy z powietrza, b) po trzech dniach wojny podjąć ograniczone działania zbrojne na lądzie, c) po piętnastu dniach uderzyć na Niemcy wszystkimi siłami.

Hitler nie wierzył, że zachodni sojusznicy udzielą Polsce pomocy, ale obawiał się reakcji ZSRR. Dlatego kusił jego przywódcę, Józefa Stalina, zyskami terytorialnymi.

23 sierpnia 1939 r. Trzecia Rzesza i Związek Radziecki, dotąd śmiertelni wrogowie, podpisały **pakt Ribbentrop–Mołotow**. W tajnym protokole dodatkowym tego paktu oba państwa podzieliły Europę Środkową między siebie:
1) Stalin miał zająć wschodnią część Polski, a także Finlandię, Estonię, Łotwę i część Rumunii,
2) Hitler otrzymywał zachodnią część Polski i Litwę.

W jawnej części paktu ZSRR zobowiązał się do neutralności w razie wojny toczonej przez Trzecią Rzeszę – co oznaczało zgodę Stalina na agresję przeciwko Polsce.

1. Przedstaw żądania Hitlera wobec Polski.
2. Do czego zobowiązali się sojusznicy Polski w razie jej wojny z Niemcami?
3. Wymień postanowienia paktu Ribbentrop–Mołotow.

Międzynarodowe położenie Polski

Latem 1939 r. sytuacja Polski stała się katastrofalna.

1. Niemcy

Wehrmacht miał całkowitą przewagę nad polską armią pod względem liczby żołnierzy, nowoczesności uzbrojenia i siły ognia. Hitler zapewnił sobie współdziałanie Stalina i słusznie założył, że Zachód nie przyjdzie Polsce z pomocą.

2. Francja

Aż 85 dywizji* francuskich stało przy granicy z Niemcami, strzeżonej przez 33 dywizje Wehrmachtu. Francuzi mieli prawie 3 tysiące czołgów i ok. 600 samolotów gotowych do akcji; Niemcy prawie wszystkie siły pancerne zgromadzili przy granicy z Polską. Jednak Francuzi wierzyli, że wojny na Zachodzie da się uniknąć, a po ogromnych stratach poniesionych w I wojnie światowej nie chcieli „umierać za Gdańsk".

Ćwiczenia Armii Czerwonej (1938). Jej siła wynikała z liczby ludzi i sprzętu, a nie z wyszkolenia żołnierzy czy dobrego dowodzenia (90% generałów zostało rozstrzelanych podczas wielkiej czystki w latach 1934–1938).

dywizja – duża jednostka (kilka lub kilkanaście tysięcy żołnierzy) określonego rodzaju wojsk, np. dywizja piechoty, artylerii, pancerna

Berlin, czerwiec 1939 r. Żołnierze Legionu Condor (czytaj: kondor) po powrocie z wojny domowej w Hiszpanii, gdzie wsparli generała Franco – a także przetestowali nowe samoloty i czołgi.

Polski plakat propagandowy z 1939 r.
Na zdjęciu naczelny wódz – marszałek Edward Rydz-Śmigły.

Tekst źródłowy

Zniszczenie Polski jest naszym pierwszym zadaniem. Celem musi być nie dotarcie do jakiejś oznaczonej linii, lecz zniszczenie żywej siły. [...] Bądźcie bez litości. Bądźcie brutalni. [...] Prawo jest po stronie najsilniejszego. Trzeba postępować z maksymalną surowością. [...] Wojna ma być wojną wyniszczenia. [...] Na wschodzie [...] umieściłem moje oddziały SS Totenkopf, dając im rozkaz nieugiętego i bezlitosnego zabijania kobiet i dzieci polskiego pochodzenia i polskiej mowy, bo tylko tą drogą zdobyć możemy potrzebną nam przestrzeń życiową.*

Przemówienie Hitlera do niemieckich dowódców wojskowych, 22 VIII 1939 r.

* Co jest celem wojny Niemiec z Polską?

* W jaki sposób Hitler zamierza osiągnąć ten cel?

Totenkopf – niem. „trupia czaszka"; odznaka żołnierzy SS noszona przez nich na mundurach i hełmach

3. Wielka Brytania

Brytyjczycy także liczyli na pokój z Niemcami, ponadto nie byli gotowi do wojny. Mieli wprawdzie ok. 600 bombowców zdolnych do nalotów na Niemcy, ale nie zamierzali ich użyć. Z kolei przerzucenie brytyjskich sił lądowych do Francji wymagało wiele czasu.

4. Związek Radziecki

Latem 1939 r. Stalin rozważał możliwość sojuszu zarówno z Niemcami, jak też z Anglią i Francją. Wybrał przymierze z Hitlerem, który zaproponował mu większe korzyści. Stalin był pewien, że po zwycięstwie nad Polską Niemcy zaatakują Francję i Wielką Brytanię. Chciał zaczekać, aż obie strony się wykrwawią, a potem samemu zadecydować o losach Europy. Polityka Stalina przyczyniła się do wybuchu II wojny światowej.

5. Polska

Polscy politycy stanowczo odrzucili żądania Hitlera, gdyż byli pewni poparcia sojuszników. Nie zdawali sobie sprawy, że Francja i Wielka Brytania udzieliły Polsce gwarancji jedynie po to, by:

1) odstraszyć Hitlera (a nie po to, by z nim walczyć),
2) nie dopuścić do zgody Polski na niemieckie żądania (gdyby uległa, Hitler mógłby zaatakować Zachód).

Polscy politycy i generałowie nie brali też pod uwagę możliwości połączonego ataku Niemiec i ZSRR, a wielu z nich przeceniało siłę polskiej armii.

4. Na co mógł liczyć Hitler, planując atak na Polskę?

5. Wyjaśnij, w jaki sposób Stalin przyczynił się do wybuchu II wojny światowej.

6. Dlaczego zachodni sojusznicy udzielili Polsce gwarancji?

Wybuch II wojny światowej

1939

O świcie **1 września 1939** r. Niemcy zaatakowały Polskę bez wypowiedzenia wojny. Oddziały Wehrmachtu wdarły się do Rzeczpospolitej z trzech stron. Niemieckie lotnictwo – Luftwaffe – rozpoczęło naloty na obiekty wojskowe, a także miasta i wsie (by zasiać panikę). Jednym z pierwszych zbombardowanych miast był liczący 15 tysięcy mieszkańców Wieluń, gdzie zginęło ok. 1200 osób. Bomby spadły też m.in. na Warszawę, Kraków i Gdynię. Rozpoczęła się wojna – nazwana potem **II wojną światową**.

s. 10–11

Przewaga Wehrmachtu była miażdżąca. Polska nie miała pieniędzy na nowoczesne lotnictwo, broń pancerną, działa i moździerze*. Z samolotami Luftwaffe mogło się mierzyć zaledwie 36 naszych bombowców Łoś. Powszechną mobilizację ogłoszono dopiero 31 sierpnia (wcześniej odłożono ją pod naciskiem zachodnich sojuszników, wierzących w możliwość uratowania pokoju). W efekcie po wybuchu wojny tysiące mężczyzn błąkały się po kraju, szukając swoich jednostek. W ogólnym chaosie zawodziły systemy łączności i organizacja.

A jednak Polakom nie brakowało ani woli walki, ani gotowości do poświęceń. Bronili niepodległości, którą odzyskali zaledwie 21 lat wcześniej.

7. Kiedy i w jaki sposób wybuchła II wojna światowa?
8. Wskaż słabości polskiej armii w 1939 r.

Tekst źródłowy

Obywatele Rzeczypospolitej!
Nocy dzisiejszej odwieczny wróg nasz rozpoczął działania zaczepne wobec Państwa Polskiego, co stwierdzam wobec Boga i historii. W tej chwili dziejowej zwracam się do wszystkich obywateli Państwa w głębokim przeświadczeniu, że cały naród w obronie swojej Wolności, Niepodległości i Honoru skupi się dokoła Wodza Naczelnego i Sił Zbrojnych oraz da godną odpowiedź napastnikowi, jak to się już nieraz działo w historii stosunków polsko-niemieckich.

Orędzie prezydenta RP Ignacego Mościckiego, 1 IX 1939 r.

* Kto jest autorem orędzia?
* Do kogo jest skierowane orędzie?
* Czego autor orędzia oczekuje od adresatów?

Płonie dom w Warszawie zbombardowany przez niemieckie samoloty (wrzesień 1939).

moździerz – działo o krótkiej lufie wystrzeliwujące pociski pod dużym kątem na niewielką odległość

INFOGRAFIKA

Porównanie sił polskich i niemieckich we wrześniu 1939 r.

Wehrmacht górował nad polską armią nie tylko pod względem liczby żołnierzy i nowoczesności uzbrojenia, ale też sprawnego dowodzenia, ruchliwości wojsk i współdziałania różnych typów broni. Miał wszystkie atuty decydujące o zwycięstwie. (Uwaga! Ponieważ historycy podają różne dane o liczebności obu armii, przedstawione tu liczby są orientacyjne).

Polska

Bombowce PZL-37 Łoś. Były to maszyny mało przydatne w wojnie obronnej.

400
samolotów

4300
dział i moździerzy

Ćwiczenia piechoty wyposażonej w działka przeciwpancerne (kwiecień 1939). Polska miała zaledwie 1200 takich działek.

1 000 000
żołnierzy

300
czołgów

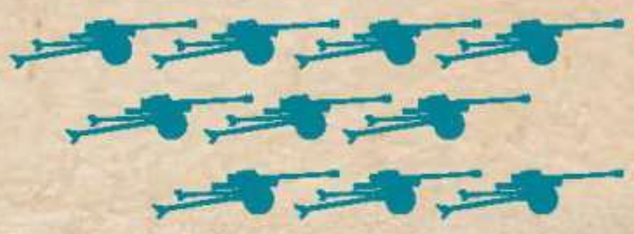
Polska kawaleria w 1939 r.

Trzecia Rzesza

Bombowce Dornier Do 17. Zdjęcie z 1938 r.

1300
samolotów

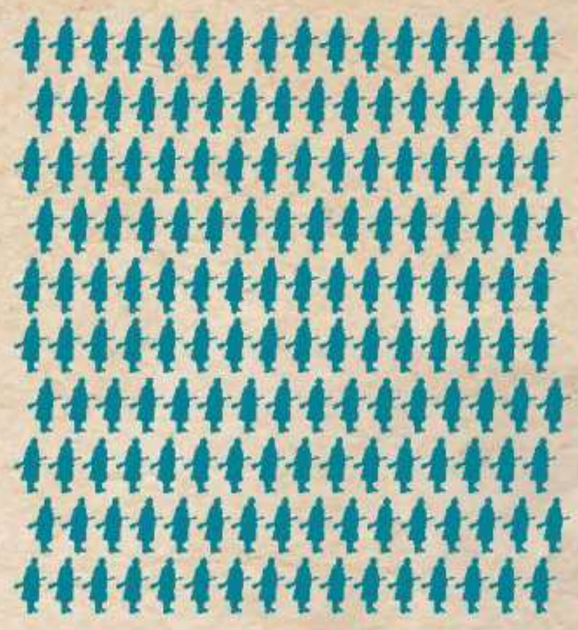

10 000
dział i moździerzy

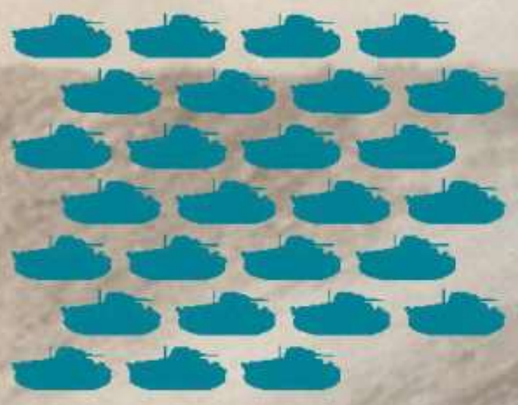

Ciężka haubica polowa. Zdjęcie z II wojny światowej.

1 600 000
żołnierzy

2700
czołgów

Motocykliści Wehrmachtu na ćwiczeniach.

Niemieckie czołgi w Polsce we wrześniu 1939 r.

*** Na czym polegała przewaga Wehrmachtu nad polską armią w 1939 r.?**

Pytania i polecenia

A. Na co liczył polski rząd, odrzucając niemieckie żądania z marca 1939 r.?

B. Przedstaw międzynarodowe położenie Polski latem 1939 r.

C. Porównaj stosunek sił polskich i niemieckich we wrześniu 1939 r.

To, co najważniejsze

Sytuacja Polski w 1939 r.

1. W marcu Hitler zażądał zgody Polski na: a) włączenie Wolnego Miasta Gdańska do Niemiec, b) budowę eksterytorialnej autostrady przez polskie Pomorze. Żądania te zostały odrzucone przez Polskę.

2. Sojusze:

- Wielka Brytania udzieliła Polsce gwarancji, a potem zawarła z nią układ o pomocy wojskowej.
- Polska odnowiła sojusz z Francją.

Sojusznicy Polski nie zamierzali się wywiązać ze swych zobowiązań.

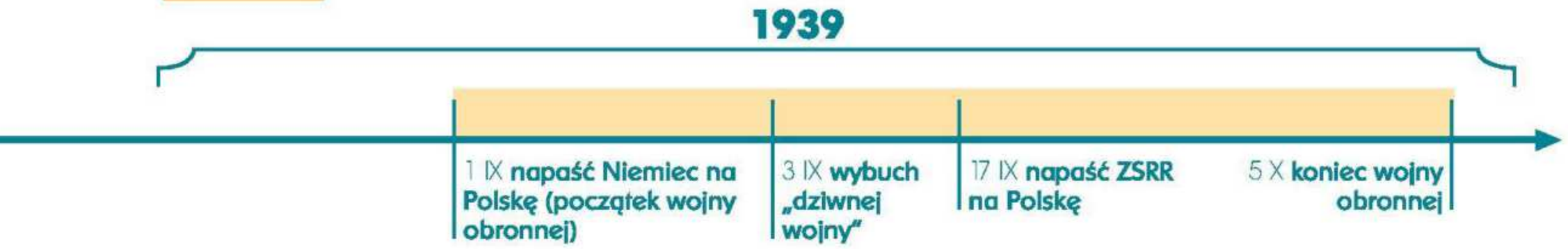
3. 23 VIII Niemcy i ZSRR podpisały pakt Ribbentrop–Mołotow przewidujący podział Europy Środkowej między te państwa.

4. Wehrmacht miał przytłaczającą przewagę nad polską armią.

Atak Niemiec na Polskę rozpoczął **II wojnę światową** (1 września 1939).

Ilustracja ze s. 9

2 Wojna obronna Polski

Wojna obronna Polski

Wojna obronna Polski trwała od 1 września do 5 października 1939 r. Polacy walczyli o to, by: 1) powstrzymać niemieckie natarcie, 2) ułatwić sojusznikom działania wojenne na Zachodzie.

Niemcy prowadzili w Polsce **wojnę błyskawiczną**: niemieckie kolumny pancerne i lotnictwo zaatakowały Polskę z trzech stron w kierunku Warszawy, odcięły Pomorze od reszty kraju i zniszczyły nasze główne siły.

Wojna błyskawiczna była zarazem **wojną totalną**. Niemieckie samoloty bombardowały szkoły i szpitale oraz ostrzeliwały tłumy uchodźców na drogach. W miejscowościach, które do 1918 r. należały do Rzeszy, Niemcy rozstrzeliwali „zdrajców" – polskich polityków, przedstawicieli inteligencji, księży, uczestników powstań śląskich itp.

Polska armia stawiała najeźdźcom twardy, często bohaterski opór. Mimo kolejnych klęsk i straszliwych cierpień ludności dowódcy wierzyli w sens obrony. Hitler rzucił przeciwko Polsce niemal wszystkie jednostki pancerne Wehrmachtu i dwie trzecie lotnictwa; należało zatrzymać te siły nad Wisłą, by ułatwić sojusznikom ofensywę na Zachodzie.

Ale do żadnej ofensywy nie doszło. Wprawdzie **3 września** Wielka Brytania, a po niej Francja wypowiedziały wojnę Niemcom, lecz była to „**dziwna wojna**". Francuzi zajęli kilkanaście niemieckich wsi, po czym się wycofali. Brytyjczycy zrzucali nad Niemcami antywojenne ulotki propagandowe.

Francuzi nie podjęli ofensywy, ponieważ los Polski niewiele ich obchodził. W Londynie panowały bardziej wojownicze nastroje, lecz bez współdziałania Francji Wielka Brytania niewiele mogła zrobić. Polacy zostali sami.

1. Co Niemcy chcieli osiągnąć dzięki wojnie błyskawicznej?
2. Na czym polegała wojna totalna?
3. Wyjaśnij, czym była „dziwna wojna".

* Przypomnij, na czym polegała niemiecka przewaga militarna we wrześniu 1939 r.

Polskie czołgi lekkie 7TP (1939). Do wybuchu wojny Polacy wyprodukowali ok. 120 tych czołgów. Nie ustępowały niemieckim, lecz było ich zbyt mało, by mogły wywrzeć wpływ na losy wojny obronnej Polski.

Trzy etapy wojny obronnej

Etapy wojny obronnej (1939)

1. Jakie tereny Polski Wehrmacht opanował w pierwszym etapie wojny obronnej?
2. Które tereny Polski nie zostały zajęte przez Niemców do 16 września?
3. Gdzie broniły się polskie oddziały po 16 września?

LEGENDA

- pozycje i kierunki uderzeń wojsk niemieckich
- pozycje i kierunki odwrotu wojsk polskich
- kierunki uderzeń wojsk radzieckich
- obszary zajęte przez Niemcy do VIII 1939 r.
- obszary zajęte przez Niemcy podczas wojny obronnej
- obszary czasowo opanowane przez Niemcy
- obszary zajęte przez ZSRR
- rejony oporu wojsk polskich
- pozycje wojsk niemieckich w końcowej fazie wojny obronnej
- kierunki ewakuacji rządu i wojsk polskich
- linia stref wpływów na mocy paktu Ribbentrop–Mołotow
- granica niemiecko-radziecka ustalona 28 IX
- Wolne Miasto Gdańsk
- sojusznicy Niemiec
- bombardowania
- ważniejsze bitwy

1 etap

Bitwa graniczna (1–3 września) – Niemcy natychmiast zyskali przewagę nad Polakami zarówno na lądzie, jak i w powietrzu. Niemieckie kolumny pancerne, wspierane przez lotnictwo, przełamały polską obronę i zmusiły Polaków do odwrotu.

2 etap

Rozbicie głównych sił polskich (4–16 września) – 6 września naczelny wódz marszałek Edward Rydz-Śmigły wydał rozkaz cofnięcia się wojsk polskich na drugą linię obrony, opartą na Wiśle. Był to rozkaz spóźniony – Niemcy dotarli tam przed Polakami. 6 września zajęli Kraków, a 8 września rozpoczęli oblężenie Warszawy, którą ostrzeliwali z ziemi i bombardowali z powietrza.

Polacy liczyli na to, że zatrzymają Wehrmacht w bitwie nad Bzurą. Nie udało się: polskie natarcie załamało się z powodu niemieckiej przewagi. Do 16 września Niemcy zajęli prawie całą zachodnią i środkową Polskę. Trwały jednak walki o Warszawę i Lwów.

3 etap

Upadek państwa (17 września – 5 października) – Po napaści Niemiec na Polskę Stalin pilnie obserwował rozwój wypadków. Gdy się upewnił, że Anglia i Francja nie przyjdą Polakom z pomocą, wyciągnął ręce po swoją część łupu.

O trzeciej w nocy **17 września 1939** r. ambasadorowi Polski w Moskwie Wacławowi Grzybowskiemu odczytano notę o rzekomym upadku Warszawy, „rozkładzie" polskiego rządu, nieistnieniu państwa i nieważności paktu o nieagresji z ZSRR. Były to kłamstwa: Warszawa wciąż się broniła, państwo istniało, rząd z naczelnym wodzem rozważali możliwości dalszej obrony, a pakt o nieagresji obowiązywał obie strony.

Nad ranem tego samego dnia pierwsze oddziały Armii Czerwonej przekroczyły wschodnią granicę Rzeczpospolitej. Łącznie na Polskę runęło ponad 600 tysięcy sowieckich żołnierzy, przeszło 4700 czołgów i 3300 samolotów.

Na wschodzie doszło jednak do niewielu starć, gdyż naczelny wódz wydał rozkaz, by „z bolszewikami nie walczyć". Wiedział, że polska armia nie ma żadnych szans w wojnie na dwa fronty, dlatego kazał żołnierzom przedzierać się na Węgry i do Rumunii – by stamtąd dotarli do Francji.

Napaść Armii Czerwonej przesądziła o losie Polski. W nocy z 17 na 18 września prezydent Mościcki, członkowie rządu oraz marszałek Rydz-Śmigły przekroczyli granicę państwa i zostali **internowani*** w Rumunii.

28 września skapitulowała Warszawa. Ostatnim starciem wojny obronnej była bitwa pod Kockiem, zakończona 5 października.

4. Kto i dlaczego odniósł zwycięstwo w bitwie granicznej?
5. Kiedy i jakimi siłami ZSRR napadł na Polskę?

Tekst źródłowy

Wojna niemiecko-polska ujawniła wewnętrzne bankructwo państwa polskiego. W ciągu dziesięciu dni operacji wojskowych Polska straciła wszystkie swoje okręgi przemysłowe i ośrodki kulturalne. Warszawa, jako stolica Polski, już nie istnieje. Rząd Polski uległ rozkładowi i nie okazuje przejawów życia. Oznacza to, że państwo polskie i jego Rząd przestały faktycznie istnieć. Dlatego też straciły ważność traktaty zawarte pomiędzy ZSRR a Polską. [...] Rząd Radziecki, który zachowywał dotychczas neutralność, nie może w obliczu tych faktów zajmować nadal neutralnego stanowiska. [...]
Rząd Radziecki polecił [...] Naczelnemu Dowództwu Armii Czerwonej, aby nakazało wojskom przekroczyć granicę i wziąć pod swoją opiekę życie i mienie ludności Zachodniej Ukrainy i Zachodniej Białorusi.

Nota ludowego komisarza spraw zagranicznych ZSRR Wiaczesława Mołotowa do ambasadora RP w Moskwie Wacława Grzybowskiego, 17 IX 1939 r.

- Na czym, zdaniem autora noty, polega „wewnętrzne bankructwo państwa polskiego"?
- Czym autor noty uzasadnia atak na Polskę?
- Jakimi słowami sformułowano w nocie rozkaz ataku na Polskę?

internować – przymusowo umieścić osoby podejrzane w odosobnionym miejscu

pancernik – opancerzony i silnie uzbrojony okręt wojenny

Bitwy polskiego września

Wiele starć wojny obronnej Polski na trwałe zapisało się w naszej historii. Oto niektóre z nich.

1–7 września

1

Obrona Westerplatte (Gdańsk) – na półwyspie Westerplatte Polska utrzymywała placówkę wojskową liczącą ok. 200 żołnierzy, którymi dowodził major Henryk Sucharski. Właśnie tam rozpoczęła się II wojna światowa – o 4.48 na Westerplatte eksplodowały pierwsze pociski niemieckiego pancernika* Schleswig-Holstein (czytaj: szlezwik holsztajn). Obrońcy odparli kilkakrotne szturmy niemieckiej piechoty i przetrzymali ataki z lądu, morza i powietrza. Mieli się bronić przez dwanaście godzin – skapitulowali dopiero siódmego dnia.

1 września

3

Bitwa pod Mokrą (okolice Częstochowy) – Wołyńska Brygada Kawalerii przez cały dzień odpierała ataki dywizji pancernej Wehrmachtu. Polacy odnieśli zwycięstwo, lecz po zmroku musieli się wycofać na wieść o nadciągającym niemieckim wsparciu.

1 września

2

Obrona Poczty Polskiej (Gdańsk) – o świcie Niemcy zaatakowali budynek Poczty Polskiej w Gdańsku. Była ona symbolem polskości w Wolnym Mieście, dlatego Polacy zdecydowali się jej bronić. Do walki stanęło kilkudziesięciu pocztowców uzbrojonych w karabiny, pistolety i granaty ręczne. Niemcy dysponowali działami oraz miotaczami płomieni, którymi wieczorem podpalili budynek. Dopiero wtedy pocztowcy skapitulowali. Czterech zdołało uciec; wszyscy pozostali obrońcy zostali przez Niemców rozstrzelani.

7–10 września

4

Bitwa pod Wizną (okolice Łomży) – ok. 360 żołnierzy kapitana Władysława Raginisa broniło bunkrów przed niemieckim korpusem pancernym liczącym ponad 30 tysięcy żołnierzy i co najmniej 160 czołgów. Po zaciekłych walkach obrońcy ulegli niemieckiej przewadze. Kapitan Raginis, wierny przysiędze, że żywy nie opuści placówki, rozerwał się granatem.

Wrzesień 1939 – za Martwą Wisłą płonie Westerplatte.

Bitwa nad Bzurą. Polska kawaleria przejeżdża przez zrujnowany Sochaczew.

9–22 września

5 **Bitwa nad Bzurą** (okolice Łodzi) – generał Tadeusz Kutrzeba nagłym atakiem dwóch polskich armii zaskoczył maszerującą na Warszawę armię niemiecką. Polacy zadali przeciwnikom dotkliwe straty, zostali jednak pokonani, gdy Niemcy ściągnęli nad Bzurę kilkaset czołgów i samolotów. Ta największa bitwa wojny obronnej opóźniła zajęcie Warszawy przez Niemców.

Bitwy wojny obronnej Polski w 1939 r.

8–28 września

6 **Obrona Warszawy** – Niemcy prowadzili ostrzał artyleryjski miasta i bombardowali je z powietrza, celując w szkoły, szpitale, dworce kolejowe i inne obiekty cywilne. Mimo to Wehrmacht nie zdobył Warszawy; Polacy poddali stolicę ze względu na dramatyczną sytuację ludności cywilnej.

20–22 września

7 **Obrona Grodna** (dziś na Białorusi) – przez trzy dni żołnierze i ochotnicy, wśród nich młodzież, bronili miasta przed czołgami i piechotą Armii Czerwonej. Rosjanie użyli „żywych tarcz" – m.in. przywiązali do czołgu 13-letniego chłopca. Po zdobyciu Grodna rozstrzelali kilkuset jego obrońców i mieszkańców.

2–5 października

8 **Bitwa pod Kockiem** (na Lubelszczyźnie) – była to ostatnia bitwa wojny obronnej Polski. Żołnierze generała Franciszka Kleeberga, dowódcy Samodzielnej Grupy Operacyjnej „Polesie", skutecznie bronili się przed Niemcami, a nawet ich atakowali. Poddali się dopiero wtedy, gdy zabrakło im amunicji.

6. Omów bitwy wojny obronnej Polski.

Żołnierze Armii Czerwonej przy obalonym polskim słupie granicznym (17 września 1939).

Bilans wojny obronnej Polski

We wrześniu 1939 r. Luftwaffe zbombardowała ponad 160 miast i osiedli oraz kilkaset wsi. Jednostki niemieckie, zwłaszcza oddziały SS, dopuszczały się mordów na Polakach, Żydach i osobach innych narodowości. Morderstw i grabieży dokonywali też żołnierze Armii Czerwonej.

Ponad 70 tysięcy polskich żołnierzy zginęło, a ok. 130 tysięcy odniosło rany. Ponad 400 tysięcy trafiło do niewoli niemieckiej, a przeszło 200 tysięcy – do sowieckiej. Ponad 80 tysięcy żołnierzy przedostało się za granicę, głównie do Rumunii i na Węgry, gdzie zostali internowani.

Także Niemcy ponieśli znaczne straty: zginęło ok. 16 tysięcy żołnierzy, a ponad 36 tysięcy odniosło rany, zostało zniszczonych ok. 1000 czołgów i samochodów pancernych oraz 600 samolotów. Wehrmacht potrzebował kilku miesięcy, by odbudować swą zdolność bojową. Straty Armii Czerwonej wyniosły kilkanaście tysięcy zabitych i rannych.

Terytorium II Rzeczpospolitej zostało podzielone wzdłuż Bugu między Trzecią Rzeszę a ZSRR. Ponieważ Niemcy otrzymały więcej ziem, niż ustalono w pakcie Ribbentrop–Mołotow, jako „odszkodowanie" Stalin uzyskał zgodę Hitlera na zajęcie Litwy.

Podział Rzeczpospolitej między Trzecią Rzeszę a ZSRR niektórzy nazywają **czwartym rozbiorem Polski**.

Klęska po pięciu tygodniach walk wstrząsnęła społeczeństwem, przekonanym o sile polskiej armii. Dopiero upadek Francji (1940) uświadomił Polakom, że nie mieli żadnych szans w walce z najpotężniejszą machiną wojenną Europy.

7. Przedstaw polskie straty poniesione w wojnie obronnej w 1939 r.

W wyniku ostrzału niemieckiej artylerii pali się wieża Zamku Królewskiego w Warszawie (17 września 1939).

Pytania i polecenia

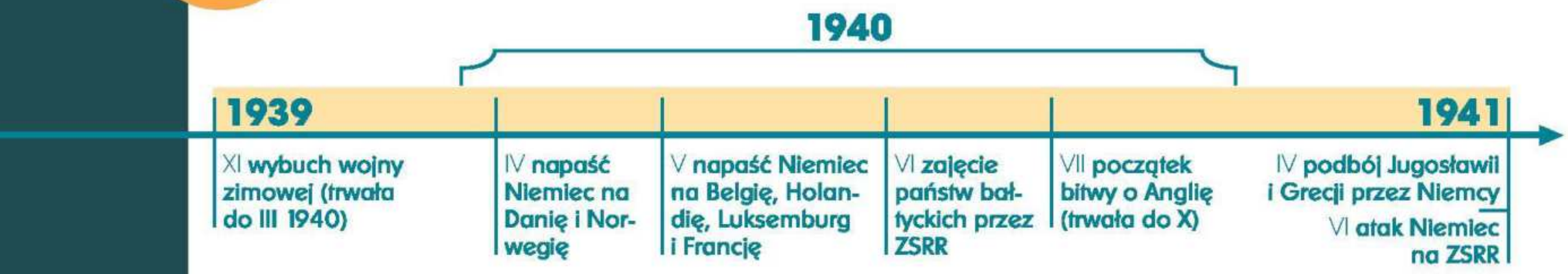
A. Wyjaśnij, na czym polegała „dziwna wojna” i jakie były jej przyczyny.
B. Omów etapy wojny obronnej Polski we wrześniu 1939 r.
C. Przedstaw okoliczności radzieckiej agresji na Polskę.

To, co najważniejsze

Charakter działań wojennych we wrześniu 1939 r.	1. Wojna obronna Polski – Polacy walczyli o to, by: 1) powstrzymać niemieckie natarcie, 2) ułatwić sojusznikom działania wojenne na Zachodzie. 2. Wojna błyskawiczna – niemieckie kolumny pancerne oraz lotnictwo zaatakowały Polskę z trzech stron i szybko rozbiły polską armię. 3. Wojna totalna – Niemcy bombardowali miasta i wsie oraz rozstrzeliwali cywilów. 4. „Dziwna wojna” na Zachodzie – Francja i Wielka Brytania wypowiedziały wojnę Niemcom, lecz nie podjęły przeciwko nim działań wojennych.
Wojna obronna Polski	1. etap: 1–3 września – bitwa graniczna, przegrana przez Polaków. 2. etap: 4–16 września – rozbicie głównych sił polskich i zajęcie prawie całej zachodniej i środkowej Polski przez armię niemiecką. 3. etap: 17 września – 5 października – upadek państwa. O losie Polski przesądził atak Armii Czerwonej 17 września.
Bitwy wojny obronnej Polski	• obrona Westerplatte • obrona Poczty Polskiej • bitwa pod Mokrą • bitwa pod Wizną • bitwa nad Bzurą • obrona Warszawy • obrona Grodna • bitwa pod Kockiem

Ilustracja ze s. 13

3 Podboje Stalina i Hitlera

* Przypomnij podział Europy Środkowej dokonany na mocy paktu Ribbentrop–Mołotow.

Zdobycze Stalina

Łatwe zajęcie wschodniej części Polski zachęciło Stalina do sięgnięcia po inne tereny przyznane mu w pakcie Ribbentrop–Mołotow. Już w październiku 1939 r. ZSRR zażądał ustępstw terytorialnych od **Finlandii**. Gdy Finowie odmówili, 30 listopada Armia Czerwona bez wypowiedzenia wojny wtargnęła do ich kraju, a sowieckie lotnictwo zbombardowało Helsinki. Wojnę tę nazwano potem **wojną zimową**.

Finlandii broniło ok. 200 tysięcy żołnierzy i nieco ponad 100 przestarzałych samolotów; czołgów Finowie praktycznie nie mieli. Mimo to stanęli do walki z jedną z najpotężniejszych armii świata.

Wojna przyniosła ZSRR kompromitację. W śniegu i mrozie dochodzącym do –40 stopni żołnierze sowieccy szturmowali słabe fińskie umocnienia – i ginęli tysiącami. Wówczas Stalin posłał na front kolejne oddziały – łącznie ok. miliona żołnierzy, 2500 czołgów i 3000 samolotów. Pod ich naporem Finowie zaczęli się cofać.

Sowieckie czołgi zdobyte przez armię fińską (styczeń 1940).

Na Zachodzie mało kto uwierzył sowieckiej propagandzie twierdzącej, że Finlandia... zaatakowała ZSRR. „Ojczyzna światowego proletariatu" została wykluczona z Ligi Narodów. Stalin przestraszył się wojny z państwami zachodnimi i wyraził zgodę na rozmowy pokojowe.

W marcu 1940 r. obie strony podpisały pokój. Finlandia musiała odstąpić ZSRR ponad 10% swego terytorium – ale obroniła niepodległość.

Wolność utraciły natomiast państwa bałtyckie. W czerwcu 1940 r. kilkaset tysięcy sowieckich żołnierzy zajęło **Litwę**, **Łotwę** i **Estonię**. Pod nadzorem Armii Czerwonej odbyły się „wybory" do parlamentów tych krajów. Kandydować mogli jedynie komuniści; po wyborze poprosili Moskwę o przyłączenie swoich państw do ZSRR. Latem 1940 r. powstały republiki radzieckie: litewska, łotewska i estońska.

Także latem 1940 r. Stalin zażądał od **Rumunii** części jej terytorium, grożąc wojną w razie odmowy. Władze rumuńskie ustąpiły.

Zarówno Rumunia, jak i Finlandia sprzymierzyły się potem z Trzecią Rzeszą, by odzyskać utracone ziemie.

1. **Podaj przyczyny i wynik wojny zimowej.**
2. **Wyjaśnij, w jaki sposób państwa bałtyckie zostały wcielone do ZSRR.**

Napaść Niemiec na Danię i Norwegię

Za swój główny cel Hitler uważał zdobycie dla Niemców „przestrzeni życiowej" na wschodzie. Zamierzał zniszczyć ZSRR, ale najpierw chciał rzucić na kolana Francję i Wielką Brytanię, by nie zaatakowały Niemiec od zachodu.

Trzecia Rzesza nie mogła jednak prowadzić wojny bez rudy żelaza, którą importowała ze Szwecji przez norweskie porty. Aby zapewnić sobie bezpieczeństwo dostaw, w **kwietniu 1940** r. Hitler napadł na **Danię i Norwegię**.

1940

Dania skapitulowała pierwszego dnia. Norwegia, wspierana przez zachodnich sojuszników, broniła się prawie dwa miesiące.

3. **Przedstaw plany wojenne Hitlera po pokonaniu Polski.**
4. **Kiedy i dlaczego Trzecia Rzesza zaatakowała Danię i Norwegię?**

Niemieckie okręty zatopione przez brytyjską marynarkę wojenną pod Narwikiem w Norwegii (kwiecień 1940). W bitwie o Narwik walczyli także Polacy; sojusznicy odnieśli zwycięstwo, lecz wycofali się z Norwegii po klęsce Francji.

Dawniej a dziś

Wojna propagandowa

W radzieckich nalotach na Helsinki w 1939 r. zginęło 97 osób, a 260 odniosło rany. Jednak zdaniem Wiaczesława Mołotowa lotnictwo ZSRR zrzuciło tylko pojemniki z pomocą humanitarną dla głodujących Finów. Mieszkańcy Helsinek ironicznie nazwali sowieckie bomby „koszami chlebowymi Mołotowa". Cyniczne kłamstwo radzieckiego polityka było elementem wojny propagandowej. Miała przekonać świat – także własne społeczeństwo – że ZSRR toczy wojnę obronną zgodną z prawem międzynarodowym.

Dziś wojny propagandowe prowadzą niemal wszyscy uczestnicy konfliktów zbrojnych. Z zewnątrz trudno ustalić fakty – np. kto użył broni chemicznej, skoro mogły to zrobić obie strony? Mimo to społeczność międzynarodowa szuka prawdy i stawia przed sądem zbrodniarzy wojennych – tak by żaden nie czuł się bezkarny.

* Podaj znane ci przykłady wojny propagandowej w naszych czasach.
* Dlaczego trzeba szukać prawdy o toczącej się wojnie? Uzasadnij odpowiedź.

Tekst źródłowy

Nie stracimy ducha ani nie zawiedziemy. Wytrwamy do końca, będziemy walczyć we Francji, będziemy walczyć na morzach i oceanach, z rosnącą ufnością i rosnącą siłą będziemy walczyć w powietrzu, będziemy bronić naszej wyspy za wszelką cenę, będziemy walczyć na plażach, będziemy walczyć na lądowiskach, będziemy walczyć na polach i na ulicach, będziemy walczyć na wzgórzach; nigdy się nie poddamy.

Przemówienie premiera Winstona Churchilla w brytyjskim parlamencie, 4 VI 1940 r.

* Co się działo na froncie zachodnim w tygodniach poprzedzających przemówienie Winstona Churchilla (czytaj: łynstona czerczila)?
* Co, twoim zdaniem, chciał przekazać Churchill: a) swoim rodakom, b) Niemcom?

Linia Maginota – pas potężnych betonowych bunkrów wybudowanych przez Francuzów w latach 30. XX w. wzdłuż granicy z Niemcami i Luksemburgiem.

Żołnierze brytyjscy i francuscy w oczekiwaniu na ewakuację z plaży w Dunkierce (maj/czerwiec 1940).

Klęska Francji

1940

O świcie **10 maja 1940** r. Niemcy napadły na **Belgię**, **Holandię** i **Luksemburg** (mimo ich neutralności). Jednocześnie kolumny pancerne Wehrmachtu ruszyły w kierunku Francji przez gęsto zalesione góry Ardeny (na pograniczu Belgii i Francji). Ponieważ francuskie dowództwo uważało przejazd czołgów przez Ardeny za niemożliwy, nie przygotowało tam należytej obrony.

Francuzi czuli się bezpieczni za **linią Maginota** (czytaj: mażinota), choć nie chroniła ich od strony Belgii. Pewni swej siły powtarzali, że: „Francja to nie Polska" (tzn. nie da się tak łatwo pokonać).

Siły **aliantów** – tzn. sprzymierzone armie Francji, Belgii, Holandii, oddziały brytyjskie i 80 tysięcy Polaków – liczyły ponad 4 miliony ludzi. Hitler rzucił przeciwko nim przeszło 2,7 miliona żołnierzy. Alianci ustępowali jednak Niemcom pod względem liczby samolotów, umiejętności dowódców i woli walki.

Przewaga Niemców umożliwiła im kolejną wojnę błyskawiczną. Czołgi Wehrmachtu przedarły się przez Ardeny i wtargnęły do **Francji**. Odtąd Niemcy parli do przodu szybciej niż w Polsce. Już 20 maja dotarli do wybrzeży kanału La Manche (czytaj: la mansz). Ok. miliona żołnierzy brytyjskich i francuskich znalazło się w niemieckim kotle (tzn. okrążeniu).

Otoczonym pozostała jedyna droga ucieczki: do Anglii, przez port i plaże we francuskiej **Dunkierce**. Brytyjczycy użyli wszystkich statków i łodzi, jakie mieli – i mimo ataków Luftwaffe uratowali ok. 340 tysięcy żołnierzy.

14 czerwca oddziały Wehrmachtu wkroczyły do **Paryża**. 22 czerwca 1940 r. Francja skapitulowała. Na rozkaz Hitlera zawieszenie broni podpisano w sprowadzonym z muzeum wagonie kolejowym – tym samym, w którym Niemcy poddali się aliantom po I wojnie światowej. Führer przybył osobiście, by „zmyć hańbę" tamtej kapitulacji.

Hitler potraktował Francuzów lepiej niż Polaków. Francję podzielił na dwie części:

1) północno-zachodnią z Paryżem, która znalazła się pod niemiecką okupacją,
2) południową, gdzie utworzono zależne od Niemiec Państwo Francuskie ze stolicą w Vichy (czytaj: wi-szi).

Belgia, Holandia i Luksemburg znalazły się pod niemieckim panowaniem już w maju 1940 r.

5. Na czym polegała niemiecka przewaga nad aliantami w maju 1940 r.?

6. Przedstaw warunki zawieszenia broni między Francją a Trzecią Rzeszą.

Bitwa o Anglię

Po pokonaniu Francji Hitler planował inwazję morską na Wielką Brytanię. Niemiecka flota była jednak ponadtrzykrotnie słabsza od brytyjskiej, dlatego w czasie inwazji potrzebowałaby osłony Luftwaffe. Żeby taka osłona była możliwa, Niemcy musieli zdobyć panowanie w powietrzu. Führer kazał więc zniszczyć brytyjskie lotnictwo.

Powietrzna **bitwa o Anglię** trwała od lipca do października **1940** r. Niemcy rzucili do walki 2600 bombowców i myśliwców*. Anglicy mogli im przeciwstawić jedynie 640 myśliwców (bombowce nie nadawały się do obrony przed nalotami). W bitwie wzięło udział także 145 polskich pilotów (zob. s. 82). Luftwaffe najpierw bombardowała lotniska, porty i zakłady przemysłowe, a potem zaatakowała miasta.

Bitwa o Anglię zakończyła się niepowodzeniem Trzeciej Rzeszy. Luftwaffe nie była w stanie odrobić strat, gdyż niemiecki przemysł produkował miesięcznie ok. 200 myśliwców, a brytyjski – 470.

Mimo to naloty na angielskie miasta trwały do połowy 1941 r. W odwecie Anglicy bombardowali miasta Niemiec. Nie zaprzestali nalotów aż do końca wojny, choć ginęła w nich przede wszystkim ludność cywilna – tak jak w Anglii.

7. Co chcieli osiągnąć Niemcy przez naloty na Wielką Brytanię?

8. Dlaczego bitwa o Anglię zakończyła się niepowodzeniem Niemiec?

myśliwiec (samolot myśliwski) – szybki samolot wojskowy służący do zwalczania lotnictwa przeciwnika oraz do obrony własnych samolotów (np. bombowców)

„Bar mleczny" w zbombardowanym Londynie (1940/1941). W tym miejscu znajdował się wcześniej sklep z nabiałem.

Niemieckie bombowce nad Akropolem w Atenach. Zdjęcie wykonano po podboju Grecji (1941).

Spotkanie Hitlera z Mussolinim we Florencji (październik 1940). Widoczne tu zadowolenie Führera nie trwało długo: wojna Włoch z Grecją opóźniła niemiecki atak na ZSRR.

Wojna Mussoliniego

Faszystowski dyktator Włoch **Benito Mussolini** zamierzał uczynić ze swego kraju mocarstwo i zdobyć nowe kolonie. Dlatego w czerwcu 1940 r., gdy klęska wojsk francuskich była przesądzona, wypowiedział wojnę Francji i Wielkiej Brytanii. Kazał zaatakować Brytyjczyków w Afryce oraz podbić Grecję. Pragnął dorównać w podbojach Hitlerowi.

Jednak działania bojowe nieprzygotowanej do wojny armii włoskiej przyniosły opłakane skutki. W Afryce Północnej Anglicy w ciągu trzech dni wzięli do niewoli 40 tysięcy żołnierzy Mussoliniego. Niewielka armia grecka szybko wyparła Włochów z Grecji (1940). Stało się jasne, że Włochy nie odegrają większej roli w wojnie. Upokorzony Mussolini musiał prosić Hitlera o pomoc.

W **kwietniu 1941** r. Niemcy łatwo pokonali Greków, a także podbili Jugosławię.

1941

9. Kiedy i dlaczego Włochy wypowiedziały wojnę Francji i Wielkiej Brytanii?

10. Omów działania armii włoskiej w 1940 r.

Atak Niemiec na ZSRR

W latach 1939–1941 Trzecia Rzesza i ZSRR ściśle ze sobą współpracowały. Stalin wysyłał Niemcom paliwo do czołgów (2 miliony ton ropy naftowej), żywność i rudy metali. Starał się „ugłaskać" Hitlera, któremu nie ufał. Był jednak pewien, że Niemcy nie zaatakują ZSRR, dopóki nie pokonają Wielkiej Brytanii. Zamierzał poczekać, aż wykrwawią się na Zachodzie – i uderzyć pierwszy.

Wiosną 1941 r. na biurku Stalina lądowały jeden po drugim meldunki szpiegów ostrzegających przed niemiecką napaścią. Dyktator zlekceważył je wszystkie.

Tymczasem wzdłuż granic ZSRR Niemcy oraz ich sojusznicy (Rumunia, Finlandia, Włochy, Węgry, Słowacja i Chorwacja) zgromadzili ok. 4,6 miliona żołnierzy, ok. 4 tysięcy czołgów i ponad 4 tysiące samolotów. O tym, że Trzecia Rzesza szykuje się do wojny ze Związkiem Radzieckim, wiedział każdy polski chłop znad Bugu.

O świcie **22 czerwca 1941** r. armia niemiecka runęła na ZSRR. Miała to być kolejna wojna błyskawiczna. Hitler był przekonany, że zakończy się przed nadejściem srogiej rosyjskiej zimy.

Niemcy zaskoczyli Rosjan. Już pierwszego dnia zniszczyli 1800 sowieckich samolotów (większość na lotniskach). Sami stracili 35 maszyn.

Tylko niektóre oddziały Armii Czerwonej stawiły zacięty opór; inne uciekały w panice. Wehrmacht nigdy dotąd nie posuwał się równie szybko. We wrześniu Niemcy dotarli pod Moskwę.

Wojna Trzeciej Rzeszy z ZSRR okazała się bezlitosnym starciem dwóch totalitaryzmów. Hitler planował zagłodzenie na śmierć 30 milionów ludzi (żeby nie trzeba ich było zabijać). Niemcy masowo rozstrzeliwali Żydów i członków partii komunistycznej, palili wsie, a kobiety i dzieci pędzili przed czołgami jako „żywe tarcze".

Z kolei Stalina nie obchodziły cierpienia mieszkańców kraju. Ludzi pędzonych przed czołgami uważał za wspólników wroga i kazał do nich strzelać „bez żadnych sentymentów". Kto dostał się do niewoli, był zdrajcą; kto się cofał, padał od kul oddziałów **NKWD** rozmieszczonych za linią frontu.

Tekst źródłowy

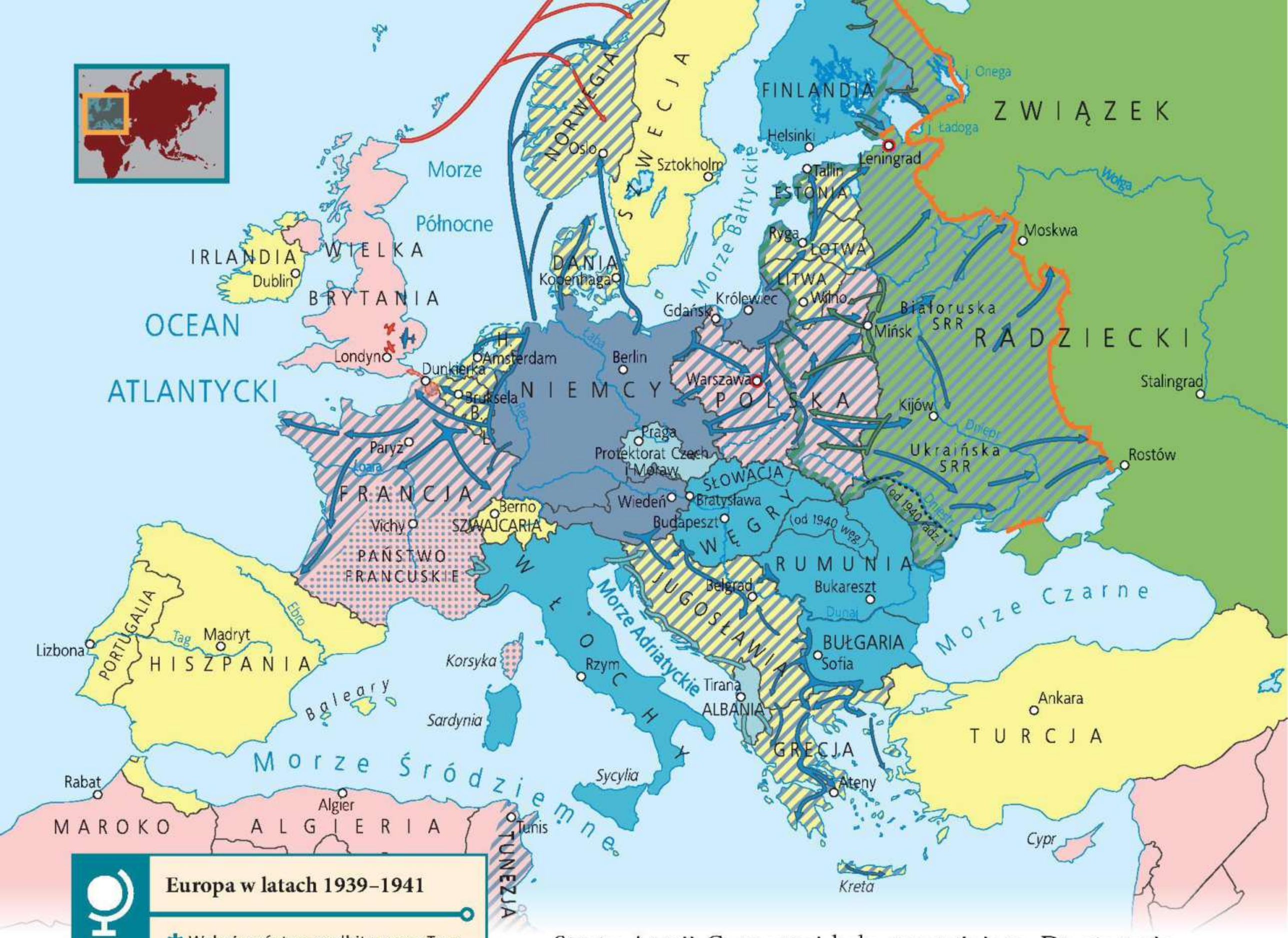
Dzisiaj, o godzinie 4 rano, wojska niemieckie – nie wysuwając uprzednio żadnych żądań wobec Związku Radzieckiego, nie wypowiadając mu wojny – napadły na nasz kraj, zaatakowały w wielu miejscach nasze granice i zbombardowały z powietrza nasze miasta. [...]
Ta niesłychana napaść na nasz kraj stanowi bezprzykładne wiarołomstwo w dziejach cywilizowanych narodów. Dokonano jej, nie zważając na fakt, że ZSRR i Niemcy zawarły pakt o nieagresji i że Rząd Radziecki z najdalej idącą skrupulatnością wypełniał wszystkie postanowienia tego paktu.

Przemówienie radiowe Wiaczesława Mołotowa, 22 VI 1941 r.

* Jaki dokument miał na myśli Mołotow, mówiąc o pakcie o nieagresji z Niemcami?
* Czy stwierdzenie o wypełnianiu postanowień tego paktu było zgodne z prawdą? Uzasadnij odpowiedź na podstawie treści rozdziału.

NKWD – radziecka tajna policja polityczna

Czerwonoarmiści wzięci przez Niemców do niewoli w bitwie o Kijów (sierpień – wrzesień 1941). Zginęło tam, odniosło rany lub dostało się do niewoli ok. 700 tysięcy radzieckich żołnierzy.

Europa w latach 1939–1941

* Wskaż państwa podbite przez Trzecią Rzeszę do 1941 r.
* Wymień państwa zaatakowane przez Trzecią Rzeszę, ale przez nią niepodbite.

LEGENDA

- alianci
- sojusznicy Trzeciej Rzeszy

Obszary okupowane przez Trzecią Rzeszę lub jej sojuszników:

- do VIII 1939 r.
- do 1941 r.
- państwa neutralne

Kierunki uderzeń wojsk:

- niemieckich
- radzieckich (do 1940)
- włoskich
- ekspedycja aliantów do Norwegii
- ewakuacja wojsk alianckich
- zachodnia granica ZSRR (od 1939/1940)
- bitwa powietrzna o Wielką Brytanię
- linia frontu w XII 1941 r.

B. Belgia
H. Holandia
L. Luksemburg
oblężenie

Straty Armii Czerwonej były przerażające. Do stycznia 1942 r. zginęły 3 miliony żołnierzy. Ponad 3 miliony trafiły do niewoli (spośród nich przeszło 2 miliony zmarły z głodu, od chorób i zimna). Jednak Stalin nie liczył się ze stratami, ZSRR mógł bowiem zmobilizować 16 milionów żołnierzy; ponadto Armia Czerwona miała 15 tysięcy czołgów i 18 tysięcy samolotów. Po kilku tygodniach walk Niemcy zrozumieli, że nie docenili przeciwnika.

W listopadzie 1941 r. nadciągnęła sroga rosyjska zima. Żołnierze Wehrmachtu cierpieli z powodu odmrożeń, tracili też przewagę techniczną, gdyż zamarzały silniki samolotów i czołgów. W grudniu Rosjanie odepchnęli Niemców o ponad 150 kilometrów od Moskwy.

Wojna błyskawiczna na wschodzie dobiegła końca.

11. Dlaczego w 1941 r. Stalin dał się zaskoczyć Hitlerowi?
12. Co to znaczy, że wojna radziecko-niemiecka była bezlitosnym starciem dwóch totalitaryzmów?
13. Kiedy i dlaczego skończyła się wojna błyskawiczna na wschodzie?

Pytania i polecenia

A. Przedstaw podboje Stalina po zajęciu wschodniej części Polski.

B. Omów zmiany, które zaszły na Zachodzie w wyniku działań wojennych w 1940 r.

C. Wyjaśnij, jak Hitler realizował plan zdobycia dla Niemców „przestrzeni życiowej" na wschodzie.

To, co najważniejsze

Podboje Stalina 1939–1941 – realizacja postanowień paktu Ribbentrop–Mołotow	1. Wojna zimowa z Finlandią (listopad 1939 – marzec 1940). Finowie obronili niepodległość, ale musieli odstąpić ZSRR ponad 10% swego terytorium. 2. Przyłączenie Litwy, Łotwy i Estonii do ZSRR jako nowych republik radzieckich (1940). 3. Odebranie części terytorium Rumunii (1940).
Zwycięska wojna Hitlera na Zachodzie	1. Napaść na Danię i Norwegię (kwiecień 1940). 2. Atak na państwa neutralne: Belgię, Holandię i Luksemburg (maj 1940). 3. Podbój Francji (maj – czerwiec 1940).
Niepowodzenie Luftwaffe	Powietrzna bitwa o Anglię (lipiec – październik 1940).
Włochy po stronie Hitlera	1. Wypowiedzenie wojny Francji i Wielkiej Brytanii (czerwiec 1940). 2. Niepowodzenia armii włoskiej w Afryce i Grecji (1940). 3. Podbój Jugosławii i Grecji przez Niemcy (1941).
Wojna Niemiec z ZSRR	1. Atak Niemiec i ich sojuszników na ZSRR (czerwiec 1941). 2. Wojna bezlitosnym starciem dwóch totalitaryzmów. 3. Odepchnięcie Niemców od Moskwy (grudzień 1941). Koniec wojny błyskawicznej.

Ilustracja ze s. 23

4 W okupowanej Europie

1939
X pierwsze getto założone przez Niemców na terenie okupowanej Polski

1942
I konferencja w Wansee o „ostatecznym rozwiązaniu kwestii żydowskiej"

1943
IV wybuch powstania w getcie warszawskim

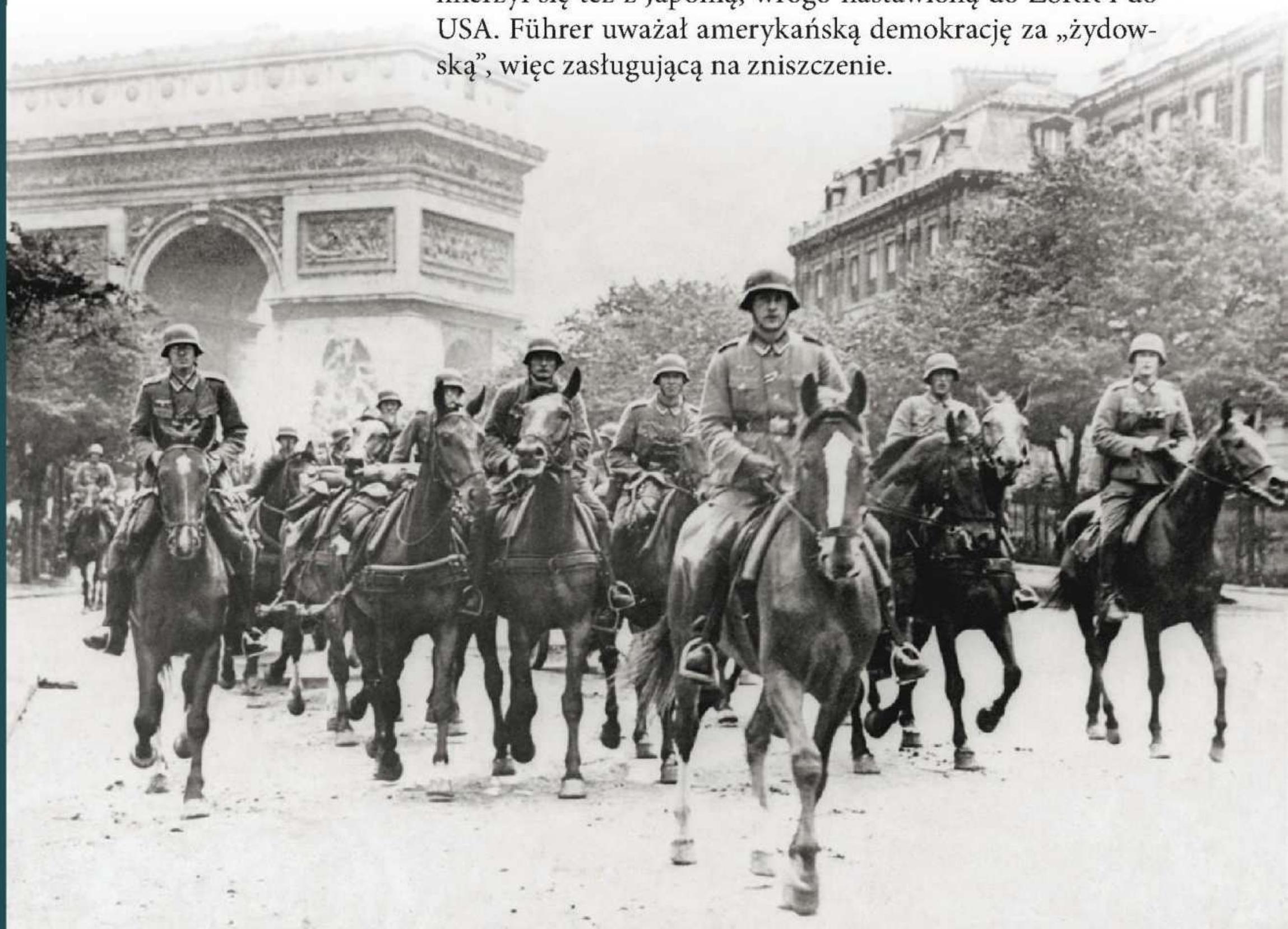
- Wymień państwa pokonane oraz zaatakowane przez Niemcy do końca 1941 r.
- Przypomnij sytuację Żydów w Trzeciej Rzeszy.

Nazistowska wizja Europy

Nazizm dzielił ludzkość na rasy, z których najdoskonalsza miała być rasa germańska. Jej członkowie – w szczególności Niemcy – byli jakoby przeznaczeni do władania Europą. Führer zamierzał podbić środkowo-wschodnią część naszego kontynentu, by zdobyć „przestrzeń życiową" dla niemieckiej „rasy panów" i zbudować „tysiącletnią Rzeszę Wielkoniemiecką".

Południowa część Europy miała dla Hitlera mniejsze znaczenie, toteż zostawił ją sojuszniczym Włochom. Sprzymierzył się też z Japonią, wrogo nastawioną do ZSRR i do USA. Führer uważał amerykańską demokrację za „żydowską", więc zasługującą na zniszczenie.

Żołnierze Wehrmachtu przy Łuku Triumfalnym w Paryżu (1940).

Słowianami Hitler gardził. Nazywał ich „podludźmi"; twierdził, że mają służyć „rasie panów" jako niewolnicy – jednak tylko ci, którym Niemcy pozwolą żyć. Na podbitych terenach Polski i ZSRR naziści planowali wymordować kilkadziesiąt milionów ludzi, by zrobić miejsce dla niemieckich osadników.

Za najniższe z ras Hitler uważał Żydów i Romów. Żydów obwiniał o wszystkie nieszczęścia świata, od upadku cesarstwa rzymskiego po zbrodnie komunizmu. Chciał zmusić europejskich Żydów do emigracji – jednak potem zdecydował się ich wymordować.

1. Omów plany Hitlera związane z podbojem Europy Środkowo-Wschodniej.
2. Przedstaw stosunek Hitlera do Słowian i Żydów.

Okładka antysemickiej książki wydanej w Trzeciej Rzeszy (1937). Tytułowy „Wieczny Żyd" trzyma w jednej ręce złote monety, w drugiej bat, a pod pachą mapę ZSRR. W tak kłamliwy sposób nazistowska propaganda ukazywała Żydów: jako ludzi wstrętnych i brudnych, zwolenników komunizmu, którzy żyją jak zwierzęta, ale dzięki pieniądzom rządzą światem.

Pod niemiecką okupacją

W latach 1939–1941 pod niemiecką okupacją znalazły się: Czechy, Polska, Dania, Norwegia, Belgia, Holandia, Luksemburg, część Francji, Jugosławii i Grecji, Litwa, Łotwa, Estonia i znaczne obszary europejskiej części ZSRR. Niemcy bezlitośnie wyzyskiwali wszystkie te kraje: wywozili surowce przemysłowe, żywność, złoto, dzieła sztuki oraz... ludzi. W Rzeszy brakowało rąk do pracy, gdyż kilka milionów mężczyzn służyło w Wehrmachcie.

Do 1944 r. Niemcy sprowadzili z podbitych krajów ponad 7,6 miliona robotników przymusowych (wśród nich 1,7 miliona Polaków). Byli to m.in. jeńcy wojenni oraz ludzie chwytani podczas ulicznych łapanek. Bez nich Trzecia Rzesza nie byłaby w stanie prowadzić wojny.

Istniała ogromna różnica między polityką Hitlera wobec podbitych narodów germańskich (Duńczycy, Norwegowie, Holendrzy, część Belgów) i romańskich (głównie Francuzi) – a jego stosunkiem do narodów słowiańskich.

1. Niemiecka okupacja Europy Zachodniej

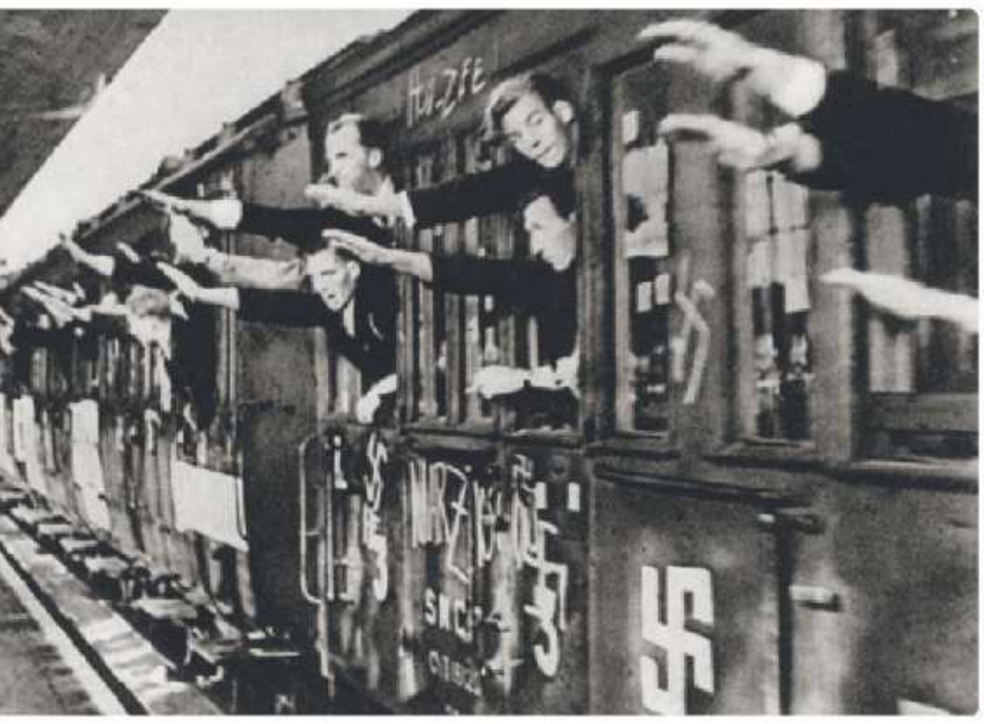
We Francji, w Danii i Norwegii powstały **rządy kolaboracyjne**, tzn. współpracujące z okupantem. W szeregach niemieckiej SS walczyło ok. 40 tysięcy Belgów. Życie na Zachodzie toczyło się prawie normalnie – z wyjątkiem racjonowania żywności.

Jednak to tylko część obrazu sytuacji. Zdecydowana większość mieszkańców Zachodu bowiem ostro sprzeciwiała się niemieckiej okupacji. Przykładowo:

- Duńczycy nocami przewozili duńskich Żydów kutrami rybackimi do Szwecji, co uratowało ich przed śmiercią.

Hitler i francuski marszałek Pétain (czytaj: petę), szef kolaboracyjnego rządu Państwa Francuskiego ze stolicą w Vichy.

Holendrzy, którzy ochotniczo wstąpili do SS, wyjeżdżają na front wschodni (1941). Ochotników było zaledwie kilka tysięcy; ogromna większość Holendrów uważała Niemców za wrogów.

Mord na ukraińskich Żydach dokonywany przez Grupę Operacyjną SS (1941). Niemcy chętnie fotografowali swoje zbrodnie; dopiero pod koniec wojny zaczęli niszczyć dokumentację z obawy przed karą.

- Ruch oporu we Francji liczył ok. 150 tysięcy członków (w 1944 r. ich liczba wzrosła do ok. 500 tysięcy) – m.in. zbierali oni dane wywiadowcze, wydawali podziemną prasę i przeprowadzali akcje partyzanckie.
- Członkowie norweskiego podziemia wysadzili prom wiozący tzw. ciężką wodę, która miała posłużyć Niemcom do skonstruowania bomby atomowej.

Działania ruchu oporu na Zachodzie doprowadziły do niemieckich represji. Były one jednak nikłe w porównaniu do zbrodni popełnionych przez Niemców na Wschodzie.

2. Niemiecka okupacja Europy Środkowo-Wschodniej

W krajach słowiańskich Hitler nie szukał polityków chętnych do kolaboracji (wyjątkami były Słowacja i Chorwacja). Podbitymi obszarami rządzili naziści, którzy mieli „przygotować" je pod zasiedlenie przez niemieckich osadników. Polaków mordowali, wysiedlali, traktowali jak „podludzi".

Jeszcze okrutniej Niemcy obchodzili się z mieszkańcami ZSRR. O ile bowiem Polacy byli „tylko" pogardzanymi przez Hitlera Słowianami, o tyle Rosjan, Białorusinów i część Ukraińców uważał on dodatkowo za bolszewików, sam komunizm zaś – za wytwór „żydowski". W Związku Radzieckim Niemcy rozstrzeliwali schwytanych Żydów i członków partii komunistycznej. Hitlerowscy dygnitarze spierali się, czy ludność ZSRR należy zagłodzić na śmierć czy raczej masowo wymordować. Ponieważ na obszarach zajętych przez Wehrmacht działały tysiące partyzantów, Niemcy w odwecie puszczali z dymem całe wsie i zabijali ich mieszkańców, nie oszczędzając dzieci.

Te okrucieństwa sprawiły, że do walki z Niemcami stanęły miliony mieszkańców ZSRR. A przecież znaczna część tych ludzi nienawidziła sowieckiego systemu – na Ukrainie i w państwach bałtyckich żołnierzy Wehrmachtu witano kwiatami. Ukraińcy chcieli nawet walczyć po stronie Niemców o niepodległą Ukrainę. Hitler jednak nie przyjmował Słowian do armii z powodów „rasowych". Jego podkomendni nie mieli takich oporów – werbowali Ukraińców, a nawet Rosjan (spośród głodujących jeńców wojennych), z innych narodów zaś – Łotyszy i Estończyków. Łącznie liczba obywateli ZSRR walczących po stronie Niemiec sięgnęła prawie miliona.

3. W jaki sposób Niemcy wyzyskiwali zajęte obszary?

4. Omów postawy mieszkańców okupowanych krajów Zachodu wobec okupantów.

5. Kto i dlaczego poparł Niemców na wschodzie Europy?

Szoah

Przed II wojną światową w Europie mieszkało ok. 12 milionów Żydów; w tym ok. 3,5 miliona w Polsce. Już w październiku 1939 r. Niemcy utworzyli w Piotrkowie Trybunalskim pierwsze **getto** – dzielnicę miasta przeznaczoną wyłącznie dla ludności żydowskiej. Wkrótce na terenie okupowanej Polski naziści założyli kolejne getta (łącznie ponad 400). Największe, warszawskie, liczyło 500 tysięcy mieszkańców.

Getta były zwykle odgrodzone od reszty miasta murami i drutami kolczastymi. Za opuszczenie getta bez zezwolenia groziła kara śmierci. Dorosły Żyd mógł kupić na miesiąc 2,5 kg chleba, 20 dag cukru, czasem trochę ziemniaków, marmolady, brukwi i kiszonej kapusty.

Getta miały być miejscami zagłodzenia ludności żydowskiej – z głodu i od chorób zmarło tam ok. pół miliona ludzi. Z kolei na zajętych terenach ZSRR naziści rozstrzeliwali Żydów tysiącami. Uznali jednak, że to zbyt wolny sposób eksterminacji*. Dlatego pod koniec 1941 r. podjęli decyzję o **„ostatecznym rozwiązaniu kwestii żydowskiej"**. Jego plan został opracowany w styczniu **1942** r. na konferencji w Wansee (czytaj: wanze) i przewidywał wymordowanie wszystkich europejskich Żydów:

1) przez masowe egzekucje (które naziści już od czerwca 1941 r. przeprowadzali w ZSRR),
2) w **obozach zagłady** zbudowanych na terenie okupowanej Polski.

Tekst źródłowy

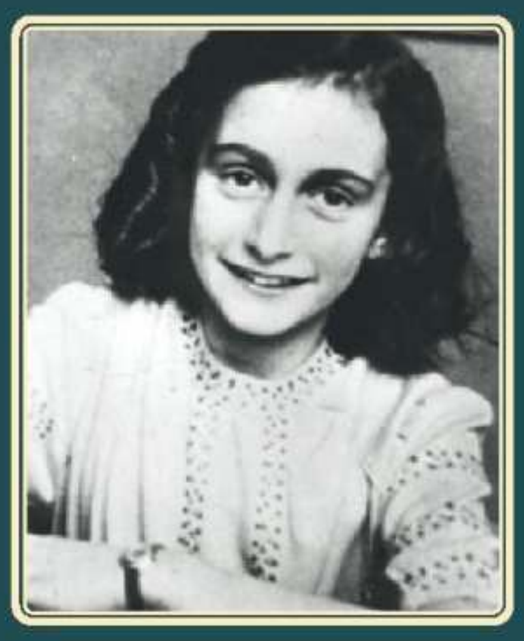
Po maju 1940 skończyły się dobre czasy: najpierw wojna, potem kapitulacja, wkroczenie Niemców, i dla nas, Żydów, zaczęło się pasmo udręk. Ustawy antyżydowskie następowały jedna po drugiej i nasza wolność została bardzo ograniczona. Żydzi muszą nosić gwiazdę Dawida; Żydzi muszą oddać swoje rowery; Żydom nie wolno do tramwaju; Żydom nie wolno do auta, także do prywatnego; Żydzi mogą robić zakupy tylko od godziny 15.00–17.00; Żydzi mogą chodzić wyłącznie do żydowskiego fryzjera; Żydom nie wolno być na ulicy od godziny 20.00 wieczorem do 6.00 rano; Żydom nie wolno przebywać w teatrach, kinach ani innych miejscach służących rozrywce; Żydom nie wolno na basen, a tym bardziej na korty tenisowe, boisko hokejowe czy inny teren sportowy; [...] Żydom nie wolno publicznie uprawiać żadnego sportu [...].

Anne Frank, *Dziennik...*, 1942–1944 r.

✱ Tekst dotyczy okupowanej Holandii. Wymień podane w nim ograniczenia nałożone na Żydów pod względem: a) przebywania w miejscach publicznych, b) korzystania ze środków komunikacji, c) uprawiania sportu.

Żydzi przechodzą przez „eksterytorialną" ulicę łączącą dwie części łódzkiego getta (1940). Niemiecki napis głosi: „Dzielnica Żydów. Wstęp wzbroniony".

eksterminacja – ludobójstwo; masowa zagłada ludności z powodów rasowych, politycznych lub religijnych

Anne Frank
(1929–1945)

Niemiecka Żydówka mieszkająca w Holandii. Od 1942 r. ukrywała się wraz z rodziną w jednym z domów Amsterdamu. Po dwóch latach państwo Frank zostali aresztowani przez Niemców. Anne zmarła na tyfus w obozie koncentracyjnym w Bergen-Belsen w Niemczech. Pisany przez nią w kryjówce dziennik przetłumaczono na ponad 70 języków.

Naziści wybrali Polskę jako miejsce eksterminacji Żydów, ponieważ:

1) była krajem zamieszkanym przez największe w Europie skupisko ludności żydowskiej, co ułatwiało jej transport do obozów zagłady,
2) sądzili, że łatwiej ukryją przed światem swą zbrodnię, jeśli przeprowadzą ją na wschodzie Europy.

Głównymi obozami zagłady były: **Auschwitz-Birkenau** (czytaj: ałszwic birkenał) w Oświęcimiu (zob. s. 61), **Treblinka**, **Sobibór**, **Bełżec**, **Kulmhof** w Chełmnie nad Nerem i **Majdanek**.

Do obozów zagłady przybywały pociągi z Polski, Belgii, Holandii, Austrii, Słowacji, Grecji, Francji. W bydlęcych wagonach Niemcy przywozili całe rodziny, od niemowląt po starców. W obozach zwykle mówiono przybyłym, że idą do łaźni, po czym mordowano ich gazem trującym.

W Auschwitz-Birkenau poniosło śmierć ok. 1–1,35 miliona europejskich Żydów. Najwięcej polskich Żydów – ok. 850 tysięcy – zginęło w Treblince. W 1942 r. zabijano tam do 12 tysięcy osób dziennie.

Łącznie Niemcy zamordowali ok. 6 milionów europejskich Żydów – spośród nich ok. 3,5 miliona w obozach zagłady. Zbrodnia, niemająca porównania w dziejach, otrzymała nazwę **Szoah** (po hebrajsku: „zagłada") albo **Holokaust** (czytaj: holokałst, po grecku: „całopalenie").

6. Dlaczego Niemcy zamykali Żydów w gettach?

7. Wyjaśnij, co naziści rozumieli przez „ostateczne rozwiązanie kwestii żydowskiej".

Żydzi z ówczesnych Węgier przywiezieni do obozu zagłady Auschwitz-Birkenau (1944).

Esesmani podczas powstania w getcie warszawskim (1943).

Powstanie w getcie warszawskim

Niemcy dokonywali zagłady Żydów potajemnie. Wywożonym z getta mówili, że zostaną przesiedleni, i pozwalali wziąć rzeczy osobiste.

Jednak tajemnicy nie dało się utrzymać. W mordach współuczestniczyły w ten czy inny sposób tysiące Niemców, brali w nich też udział ludzie innych narodowości: nie tylko strażnicy obozowi i żołnierze, ale też urzędnicy, pracownicy kolei i zakładów przemysłowych.

Po pewnym czasie Żydzi w gettach dowiedzieli się, dokąd i po co są wywożeni. Mimo to buntowali się rzadko. Jednym z niewielu wyjątków było warszawskie getto, gdzie w 1942 r. powstały Żydowska Organizacja Bojowa (ŻOB) i Żydowski Związek Wojskowy (ŻZW). Łącznie liczyły one ok. tysiąca członków, a ich celem był opór przeciwko wywózkom na śmierć.

19 kwietnia 1943 r. Niemcy przystąpili do ostatecznej likwidacji getta warszawskiego, w którym pozostało już tylko 70 tysięcy ludzi. Żydzi z ŻOB i ŻZW, dowodzeni przez Mordechaja Anielewicza, ostrzelali wkraczające oddziały SS. Tak rozpoczęło się **powstanie w getcie warszawskim**.

Było to najtragiczniejsze z powstań w naszych dziejach. Powstańcy nie walczyli o zwycięstwo, gdyż nie mieli na nie szans. Bili się, aby – jak powiedział jeden z przywódców, Marek Edelman – „wybrać sposób umierania": z bronią w ręku, a nie w komorze gazowej.

Żydzi wypędzani z domu podczas powstania w getcie warszawskim. Zginą w obozie zagłady w Treblince. Esesmana z pistoletem maszynowym rozpoznano w 1967 r. w Niemczech. Został skazany na karę śmierci za zbrodnie wojenne.

Ruiny warszawskiego getta (1943). Po stłumieniu powstania Niemcy wysadzili w powietrze ocalałe budynki.

Powstanie trwało prawie miesiąc. Niemcy niszczyli dom po domu przy użyciu czołgów i artylerii. Mieszkańców mordowali na miejscu lub wywozili do obozów zagłady. Jedynie kilkudziesięciu Żydów zdołało się przekraść kanałami poza getto, gdzie uratowali ich Polacy.

Gdy walka stała się beznadziejna, większość przywódców powstania popełniła samobójstwo.

8. Kto i w jakim celu rozpoczął powstanie w getcie warszawskim?

Zagłada Romów

Za drugą „rasę" niemającą prawa żyć naziści uznali **Romów**, nazywanych wtedy Cyganami. Romowie wywodzili się z Indii. Władze Trzeciej Rzeszy prześladowały ich tak jak Żydów – zarówno z powodów „rasowych", jak też ze względu na prowadzony przez nich wędrowny tryb życia. W państwie totalitarnym nie było miejsca dla wolnych ludzi.

Niemcy oraz ich sojusznicy zsyłali Romów do obozów zagłady i mordowali w komorach gazowych (w Auschwitz-Birkenau zabili ok. 21 tysięcy osób). Na terenach ZSRR rozstrzeliwali Romów – tak jak Żydów. Liczba romskich ofiar jest trudna do ustalenia; historycy szacują, że zginęło ok. 220–500 tysięcy ludzi.

Zagłada Romów w czasie II wojny światowej nosi romską nazwę **Porajmos**, tj. pochłonięcie.

Romowie prowadzeni na stację kolejową w niemieckim mieście Asperg (1940). Zostaną przewiezieni do niemieckich obozów koncentracyjnych założonych w Polsce i zamordowani.

9. Wyjaśnij, dlaczego i jak Niemcy prześladowali Romów.

Pytania i polecenia

A. Porównaj położenie mieszkańców okupowanej Europy Zachodniej z sytuacją ludności Europy Środkowo-Wschodniej.

B. Z jakich powodów Niemcy dokonywali zagłady Żydów i Romów?

To, co najważniejsze

Narodowy socjalizm (nazizm)	1. Dzielił ludzkość na rasy: • rasa germańska (najdoskonalsza, „rasa panów") przeznaczona do władania Europą, • Słowianie rasą „podludzi" i „niewolników", • Żydzi i Romowie najniższymi z ras. Żydzi winni wszystkim nieszczęściom świata. 2. Zakładał podbój Europy Środkowo-Wschodniej w celu zdobycia „przestrzeni życiowej" dla Niemców.
Niemiecka okupacja podbitych krajów Europy opierała się na ich wyzysku	Różnice: 1. Okupacja Europy Zachodniej: rządy kolaboracyjne, ale i ruch oporu. 2. Okupacja Europy Środkowo-Wschodniej miała „przygotować" ten obszar dla niemieckich osadników, dlatego była bardzo okrutna.
Szoah albo Holokaust – zagłada Żydów	1. Na terenie okupowanej Polski od 1939 r. naziści tworzyli getta, tj. dzielnice miast przeznaczone tylko dla Żydów. Zamierzali ich tam zagłodzić. 2. W 1942 r. naziści opracowali plan „ostatecznego rozwiązania kwestii żydowskiej". 3. Żydzi byli mordowani przez Niemców w obozach zagłady, a w ZSRR – rozstrzeliwani. 4. W kwietniu 1943 r. wybuchło powstanie w getcie warszawskim, stłumione przez Niemców po prawie miesiącu walk.
Porajmos – zagłada Romów	Niemcy i ich sojusznicy mordowali Romów w obozach zagłady, a w ZSRR rozstrzeliwali ich tak jak Żydów.

Ilustracja ze s. 33

5 Wielka koalicja

1939
początek bitwy o Atlantyk (trwała do 1945)

1941
22 VI atak Niemiec na ZSRR
7 XII napaść Japonii na USA

1943
II kapitulacja Niemców pod Stalingradem
VII–VIII bitwa pod Kurskiem

* Przypomnij przebieg wojny niemiecko-radzieckiej w 1941 r.

Płoną amerykańskie okręty USS West Virginia i USS Tennessee po japońskim ataku na Pearl Harbor (7 grudnia 1941).

koalicja – tu: międzynarodowe porozumienie wojskowe, którego celem jest walka ze wspólnym wrogiem

państwa osi – Niemcy, Włochy, Japonia i ich sojusznicy

Przystąpienie Stanów Zjednoczonych do wojny

Atak Niemiec na ZSRR był istnym darem losu dla Wielkiej Brytanii, która w 1941 r. pozostała jedynym niepodbitym państwem walczącym z Trzecią Rzeszą. Już w dniu niemieckiej napaści premier Winston Churchill obiecał „Rosji i narodowi rosyjskiemu wszelką pomoc, na jaką będzie stać Brytyjczyków". Nie postawił żadnych warunków Stalinowi, choć ten był dotąd agresorem jak Hitler.

Odtąd w skład koalicji* walczącej przeciwko Niemcom i ich sojusznikom wchodziły m.in.: Wielka Brytania i kraje Imperium Brytyjskiego (wśród nich Indie, Australia, Kanada), ZSRR, Belgia, Czechosłowacja, Grecja, Holandia, Norwegia, Polska. „Życzliwą" neutralność zachowywały Stany Zjednoczone. Do czasu.

Amerykanie ostro sprzeciwiali się japońskiej ekspansji w Chinach i Azji Południowo-Wschodniej. Z tego powodu rankiem **7 grudnia 1941** r. japońskie samoloty zbombardowały bazę marynarki wojennej USA w **Pearl Harbor** (czytaj: perl harbor) na Hawajach. Rzucane z niewielkiej wysokości bomby i torpedy zatopiły lub uszkodziły 21 okrętów. Zginęły przeszło 2 tysiące ludzi.

Dzień po ataku Stany Zjednoczone wypowiedziały wojnę Japonii. Z kolei 11 grudnia Niemcy i Włochy wypowiedziały wojnę Stanom Zjednoczonym (by wesprzeć Japonię). Odtąd przeciwko państwom osi* walczyła **wielka koalicja** państw, w której główną rolę odgrywały trzy mocarstwa: USA, ZSRR i Wielka Brytania.

1941

1. **Dlaczego i w jaki sposób Japonia zaatakowała Stany Zjednoczone?**
2. **Wymień członków wielkiej koalicji.**

Bitwa o Atlantyk

Wielka Brytania musiała importować żywność i surowce, gdyż miała ich za mało. Sprowadzała je głównie przez Atlantyk. Żeby odciąć Brytyjczyków od zaopatrzenia, Niemcy już w 1939 r. zaczęli atakować brytyjskie statki. Tak rozpoczęła się **bitwa o Atlantyk** (1939–1945).

Od marca 1941 r. z Ameryki do Wielkiej Brytanii płynęły **konwoje*** z bronią i amunicją, sprzedawanymi Brytyjczykom na kredyt. Po napaści Niemiec na ZSRR alianckie konwoje kierowały się także do radzieckich portów w Murmańsku i Archangielsku. Do 1945 r. wartość amerykańskiej pomocy przekroczyła 50 miliardów dolarów (wartych 10-krotnie więcej niż dziś).

konwój – w czasie wojny: grupa statków handlowych lub pojazdów cywilnych eskortowanych przez okręty wojenne bądź pojazdy wojskowe

Aliancki konwój (1942).

Niektórzy historycy uważają bitwę o Atlantyk za decydujące zmagania II wojny światowej. Od panowania na oceanie zależały bowiem dostawy sprzętu wojennego potrzebnego do pokonania Trzeciej Rzeszy i jej sojuszników.

Na konwoje czyhały: 1) „wilcze stada", tzn. grupy niemieckich U-Bootów, 2) startujące z Norwegii bombowce Luftwaffe. W 1942 r. alianci stracili na Atlantyku ponad 1100 statków i okrętów.

s. 40–41

Z czasem wprowadzili jednak udoskonalenia techniczne, m.in. nowy typ radarów, które wykrywały wynurzonego U-Boota z odległości 65 km, i ulepszone bomby głębinowe. W 1943 r. straty alianckie zmalały o ponad 70%; w tym samym czasie Niemcy stracili prawie 240 okrętów podwodnych (niemal trzykrotnie więcej niż w poprzednim roku). Trzecia Rzesza nie była w stanie odrobić tych strat. Choć bitwa o Atlantyk toczyła się do końca wojny, już w 1943 r. alianci faktycznie ją wygrali.

3. Dlaczego niektórzy historycy uważają, że bitwa o Atlantyk zadecydowała o wyniku II wojny światowej?

4. Kto i z jakiego powodu wygrał bitwę o Atlantyk?

Płonie amerykański tankowiec Pennsylvania Sun, trafiony torpedą niemieckiego U-Boota w Zatoce Meksykańskiej (1942). Tankowiec nie zatonął; został wyremontowany i pływał jeszcze długie lata.

Front wschodni w latach 1941–1944

✱ Wymień kraje, przez które przebiegała linia frontu wschodniego w 1944 r.

Przełom na froncie wschodnim

W 1941 r. Niemcy nie zdobyli ani Moskwy, ani Leningradu. Niemiecka **blokada Leningradu** – tj. jego oblężenie – trwała prawie 2,5 roku i spowodowała śmierć miliona mieszkańców, głównie z głodu i zimna.

Wiosną 1942 r. Niemcy rozpoczęli nową ofensywę na froncie wschodnim. Zaatakowali południe ZSRR: część wojsk zdobywała góry Kaukaz, a część dotarła do rzeki Wołgi pod **Stalingradem** (dziś Wołgograd) – i tam utknęła.

Przez kilka miesięcy toczyły się zacięte walki o każdy dom zrujnowanego miasta. W listopadzie 1942 r. Rosjanie przerwali odcinek frontu obsadzony przez wojska rumuńskie, po czym zamknęli jedną z niemieckich armii w kotle stalingradzkim. W **lutym 1943** r. otoczeni Niemcy poddali się Rosjanom.

Bitwa pod Stalingradem była pierwszym wielkim zwycięstwem Armii Czerwonej w walce z Niemcami. Miała przełomowe znaczenie – Rosjanie uwierzyli, że mogą wygrać wojnę. Powołali pod broń ponad 6 milionów żołnierzy, zza oceanu płynął zachodni sprzęt wojenny, a radzieckie fabryki przeniesione za Ural bez przeszkód produkowały broń i amunicję. Tymczasem Niemcom zaczynało brakować rezerw. Do kwietnia 1943 r. stracili na froncie wschodnim ponad 2,4 miliona żołnierzy, a niemieckie fabryki wytwarzały znacznie mniej broni niż alianckie. Np. w 1943 r. Niemcy wyprodukowali prawie 25 tysięcy samolotów, USA – prawie 86 tysięcy, ZSRR – prawie 35 tysięcy, Wielka Brytania – ponad 26 tysięcy.

Mimo to w lipcu 1943 r. Hitler próbował odzyskać inicjatywę. Ok. 2700 niemieckich czołgów (wśród nich nowoczesne „Tygrysy") zaatakowało Armię Czerwoną, rozpoczynając **bitwę pod Kurskiem**. Była to największa bitwa pancerna tej wojny. Niemcy ulegli przewadze liczebnej radzieckich czołgów (Rosjanie mieli ich ponad 5 tysięcy). Przegrana kosztowała Wehrmacht pół miliona żołnierzy oraz 1500 czołgów. I choć straty Armii Czerwonej były znacznie większe, stało się jasne, że Trzecia Rzesza nie wygra wojny.

Żołnierze Armii Czerwonej podczas walk ulicznych w Stalingradzie (1942).

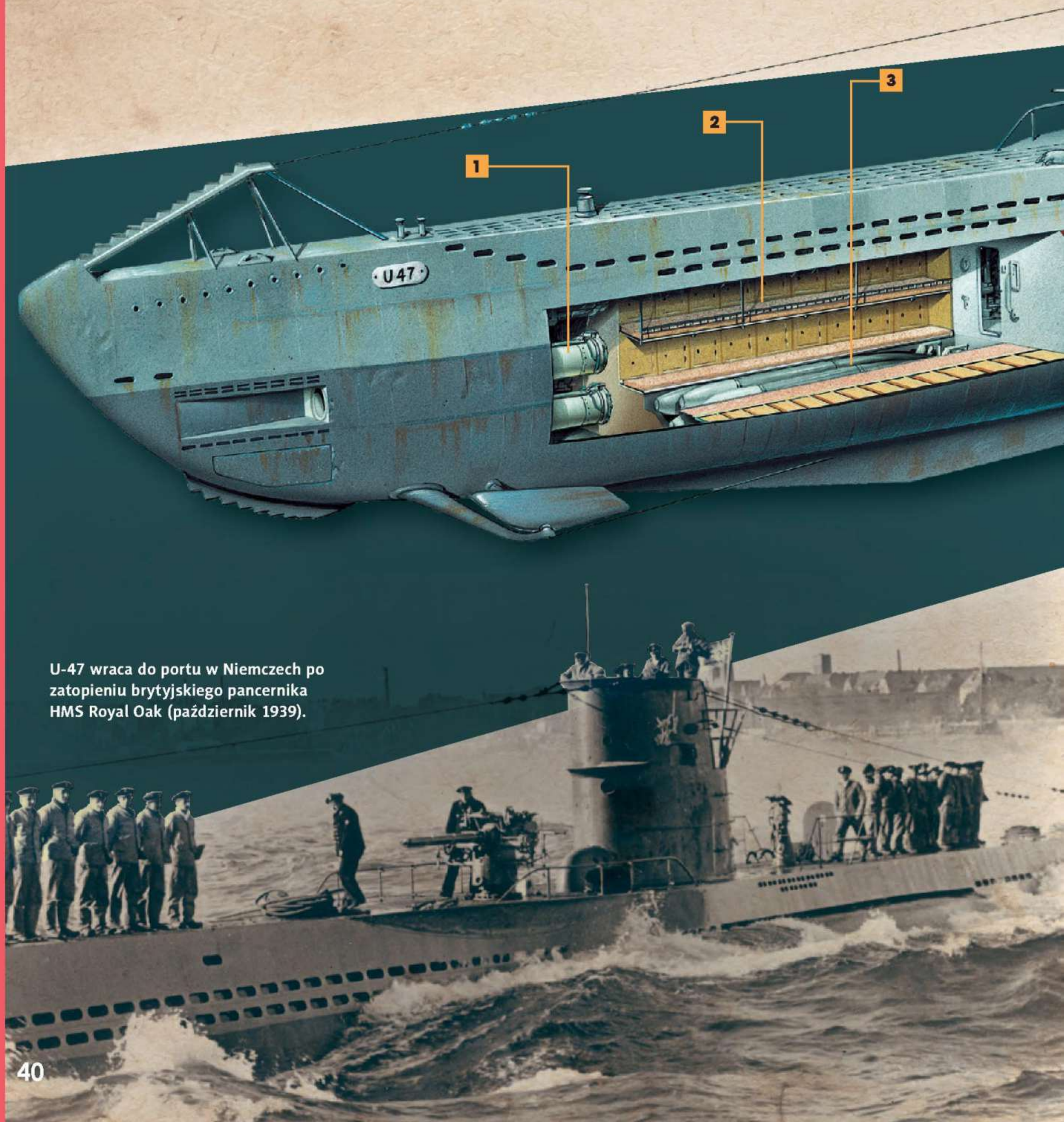
5. Wyjaśnij znaczenie bitwy pod Stalingradem dla dalszego przebiegu wojny na froncie wschodnim.

6. Kto i dlaczego wygrał bitwę pod Kurskiem?

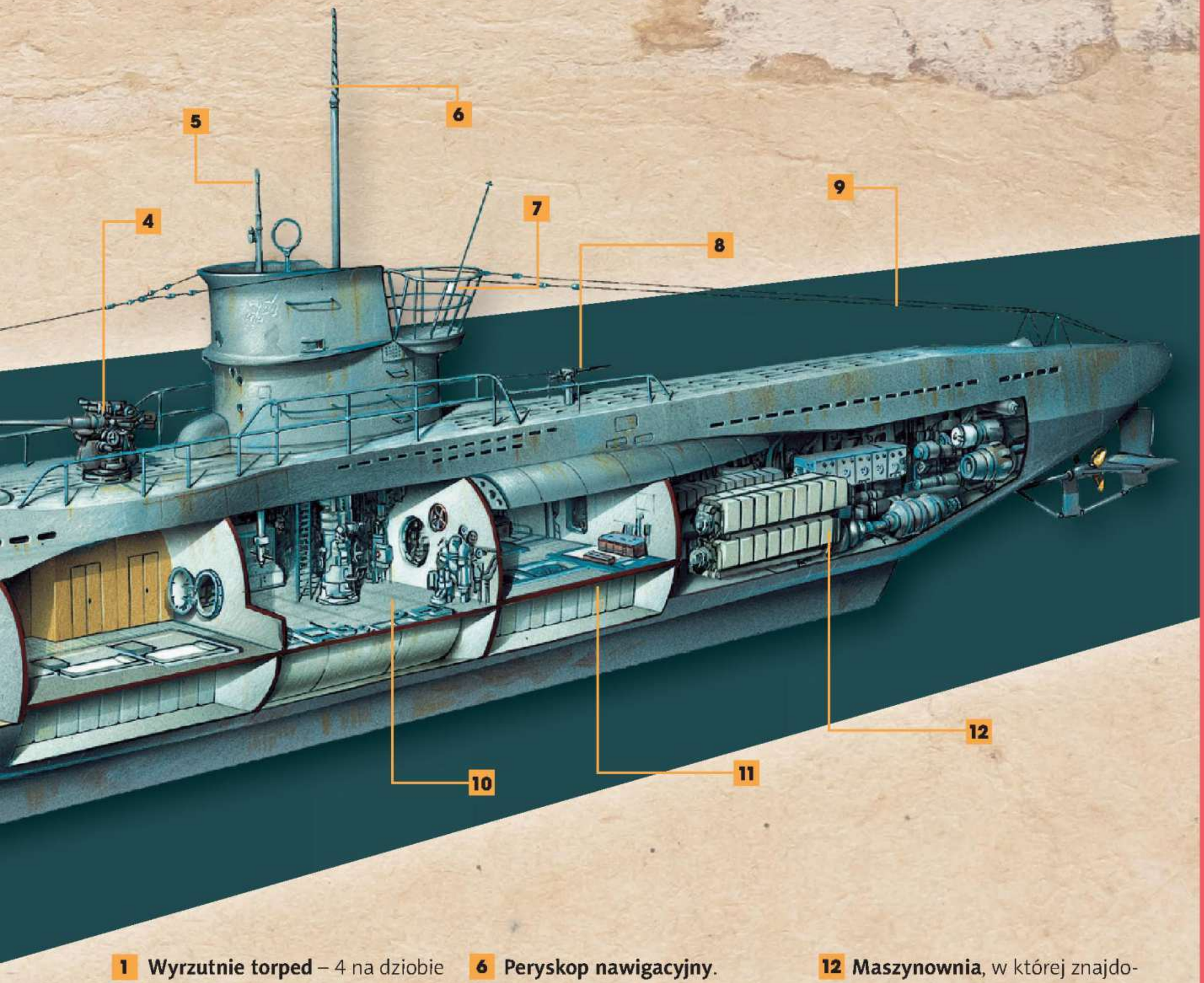
Niemieckie czołgi pod Kurskiem (1943).

U-47

Niemiecka nazwa U-Boot to skrót od Unterseeboot (czytaj: unter-zebot], czyli dosłownie: łódź podmorska. Każdy okręt podwodny Trzeciej Rzeszy był oznaczony literą U i numerem. U-47, jeden z najbardziej znanych U-Bootów, w latach 1939–1941 zatopił ponad 30 alianckich statków i okrętów wojennych – dopóki sam nie został zatopiony. Oto jak był zbudowany U-47.

U-47 wraca do portu w Niemczech po zatopieniu brytyjskiego pancernika HMS Royal Oak (październik 1939).

1 **Wyrzutnie torped** – 4 na dziobie i 1 na rufie (tzn. z tyłu okrętu).

2 **Koje**, tj. łóżka dla załogi, która liczyła ok. 40 marynarzy i 4 oficerów.

3 **Torpedy**. Było ich 14. Po wystrzeleniu wszystkich okręt musiał wrócić do bazy po następne.

4 **Działo**. Używano go po wynurzeniu.

5 **Peryskop bojowy**, mniejszy od nawigacyjnego (żeby trudniej go było zauważyć). Służył do namierzania celu przed atakiem torpedowym.

6 **Peryskop nawigacyjny**.

7 **Kiosk**, czyli nadbudówka służąca do obserwacji morza po wynurzeniu.

8 **Działko przeciwlotnicze**.

9 **Antena radiowa**.

10 **Centrum dowodzenia**.

11 **Akumulatory** zapewniające okrętowi prąd.

12 **Maszynownia**, w której znajdowały się:
a) 2 silniki diesla używane na powierzchni (gdzie okręt rozwijał prędkość 18 węzłów, tj. 33 km/h),
b) 2 silniki elektryczne używane pod wodą (zapewniały mu prędkość 8 węzłów, tj. 15 km/h).

* **Omów uzbrojenie U-Boota.**
* **Dlaczego pod wodą U-Boot musiał używać silników elektrycznych?**

Pytania i polecenia

A. Przedstaw wyniki walk w Europie i na Atlantyku w latach 1942–1943.

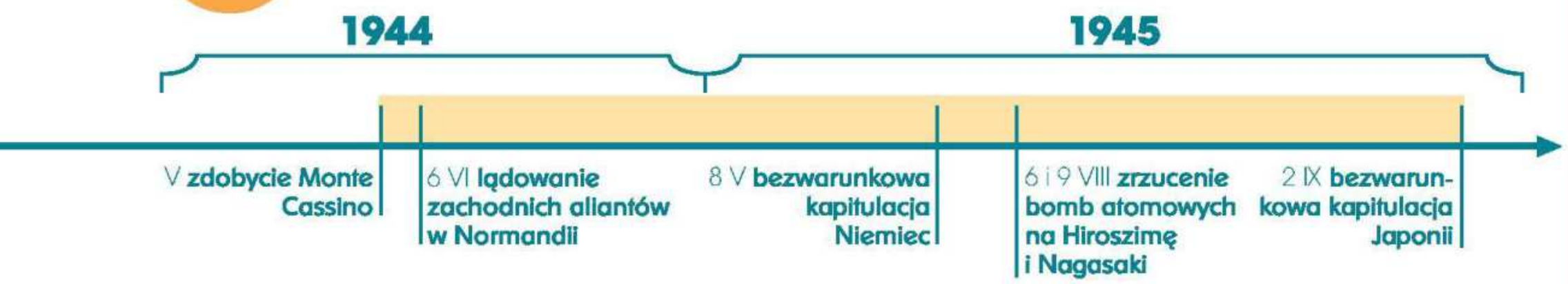
B. Wyjaśnij wpływ niemieckich strat na dalszy przebieg wojny.

To, co najważniejsze

Wielka koalicja	Powstała po ataku Japonii na bazę USA w Pearl Harbor (7 grudnia 1941) i wypowiedzeniu wojny Stanom Zjednoczonym przez Niemcy i Włochy. Główną rolę odgrywały w niej USA, ZSRR i Wielka Brytania.
Bitwa o Atlantyk (1939–1945)	Toczyła się o panowanie na Oceanie Atlantyckim i bezpieczeństwo dostaw amerykańskiego sprzętu wojennego dla Wielkiej Brytanii, a od 1941 r. także dla ZSRR. Wygrali ją alianci.
Front wschodni	1. Kapitulacja jednej z niemieckich armii pod Stalingradem (luty 1943). 2. Przegrana Niemców w bitwie pancernej pod Kurskiem (lato 1943).

Ilustracja ze s. 36

6 Zwycięstwo aliantów

Walki we Włoszech

Wiosną 1943 r. żołnierze brytyjscy i amerykańscy wyparli Włochów i Niemców z Afryki Północnej. W lipcu opanowali włoską Sycylię. We wrześniu zaatakowali południową część Włoch, a potem ruszyli na Rzym.

Mussolini stracił poparcie faszystów i został odsunięty od władzy. We wrześniu 1943 r. nowy rząd Włoch podpisał **zawieszenie broni** z aliantami. Wówczas Hitler obsadził Włochy oddziałami Wehrmachtu; zajęły one pozycje obronne w poprzek półwyspu. Zdobycie górzystego kraju zajęło sprzymierzonym ponad półtora roku.

s. 44–45

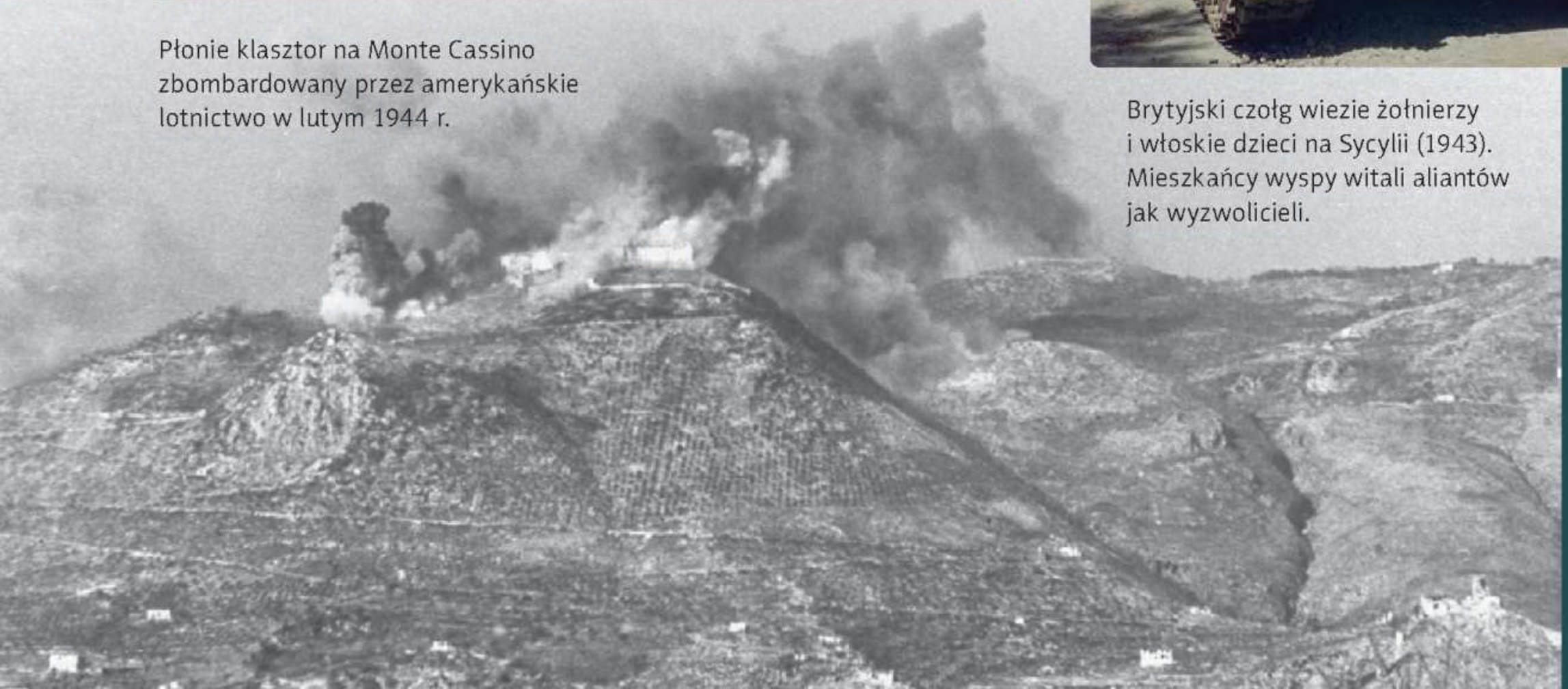
Najcięższe walki toczono o potężnie ufortyfikowane wzgórze **Monte Cassino** (czytaj: monte kas-ino), zamykające drogę na Rzym. Po czterech miesiącach szturmów, w maju 1944 r. Monte Cassino zdobyli żołnierze II Korpusu Polskiego. W początkach czerwca alianci zajęli Rzym.

1. Dlaczego od 1943 r. alianci walczyli we Włoszech przeciwko siłom Wehrmachtu, a nie przeciwko armii włoskiej?

* Przypomnij sukcesy wielkiej koalicji odniesione w 1943 r.

Brytyjski czołg wiezie żołnierzy i włoskie dzieci na Sycylii (1943). Mieszkańcy wyspy witali aliantów jak wyzwolicieli.

Płonie klasztor na Monte Cassino zbombardowany przez amerykańskie lotnictwo w lutym 1944 r.

Bitwa o Monte Cassino

Dowódca II Korpusu Polskiego generał Władysław Anders zgodził się, by jego żołnierze zdobywali wzgórze Monte Cassino. Wiedział, że bardzo wielu zginie – alianccy generałowie dowodzili nieudolnie, a Niemcy zamienili wzgórze i ruiny klasztoru w istną twierdzę. Ale też uważał, że Polsce potrzebny jest sukces, który „rozsławi na cały świat imię żołnierza polskiego".
W nocy z 11 na 12 maja 1944 r. sprzymierzeni – wśród nich 56 tysięcy Polaków – ruszyli do ataku.

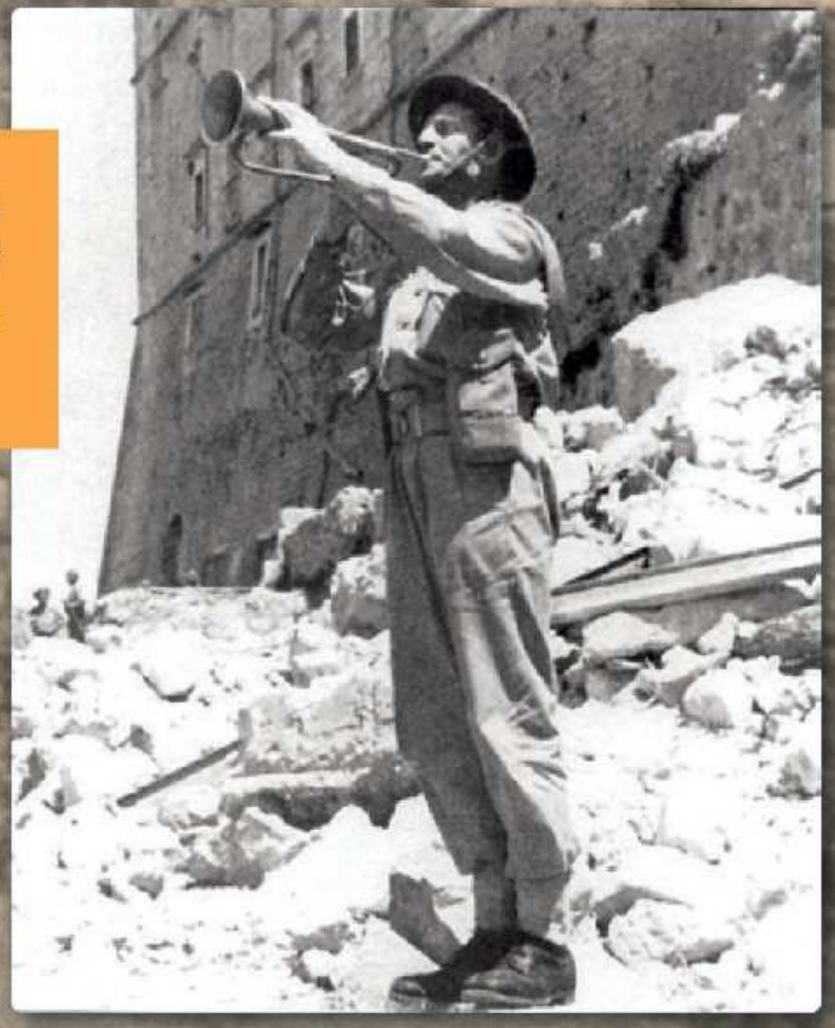
1 Niemiecki żołnierz obserwuje dolinę ze wzgórza Monte Cassino. Niemcy mieli atakujących jak na dłoni.

2 Polscy żołnierze ciągną skrzynkę z amunicją na linię walk.

3 Polska flaga na ruinach klasztoru na Monte Cassino. Polacy zdobyli wzgórze 18 maja 1944 r.

Klasztor na Monte Cassino, założony w VI w. przez św. Benedykta. Tak wyglądał przed bitwą, nim alianckie bombardowanie zamieniło go w stertę gruzów.

4 W samo południe 18 maja 1944 r. plutonowy Emil Czech gra hejnał mariacki u stóp zdobytego klasztoru na Monte Cassino.

5 Polski cmentarz wojenny pod Monte Cassino (1946). Polacy okupili zwycięstwo znacznymi stratami – zginęło ok. tysiąca żołnierzy, a trzy tysiące zostało rannych.

- **Dlaczego Monte Cassino było trudne do zdobycia?**
- **W jaki sposób polscy żołnierze uczcili zdobycie Monte Cassino?**

Amerykańska barka desantowa zbliża się do jednej z plaż Normandii (6 czerwca 1944).

desant – przerzucenie wojsk drogą morską lub powietrzną na teren zajęty przez nieprzyjaciela

Drugi front

Od 1941 r. Związek Radziecki dźwigał główny ciężar wojny (w 1944 r. 70% wojsk niemieckich było skupionych na froncie wschodnim). Ale **6 czerwca 1944** r. zachodni alianci wylądowali w **Normandii** (we Francji). Była to największa operacja desantowa* II wojny światowej. Sprzymierzeni zmylili Niemców co do miejsca lądowania, zbombardowali niemieckie linie kolejowe i mimo miejscami zaciekłego oporu Wehrmachtu wysadzili na brzeg ponad 150 tysięcy żołnierzy, przede wszystkim amerykańskich i brytyjskich.

W ciągu trzech miesięcy alianci przerzucili na kontynent ponad 2 miliony ludzi (a potem transportowali kolejnych).

II wojna światowa w Europie w latach 1944–1945

* Jakie państwa lub ich części opanowały armie koalicji antyniemieckiej w 1944 r.?
* Wymień państwa, przez które w 1945 r. biegła linia rozdzielająca wojska zachodnich aliantów od Armii Czerwonej.

LEGENDA

Obszary:
- nieokupowane i wyzwolone do początku 1944 r.
- wyzwolone do końca 1944 r.
- wyzwolone do końca wojny
- zajmowane przez Niemców w dniu kapitulacji
- państwa neutralne
- lądowanie zachodnich aliantów w Normandii

Kierunki uderzeń wojsk:
- zachodnich aliantów
- radzieckich
- jugosłowiańskich

Linie frontów:
- na przełomie 1943 i 1944 r.
- na przełomie 1944 i 1945 r.
- linia spotkania wojsk państw sprzymierzonych
- miasta zbombardowane przez zachodnich aliantów
- ważniejsze bitwy
- L. Luksemburg
- granice państw w 1945 r.
- granice republik radzieckich w 1945 r.

Lądowanie aliantów w Normandii (czerwiec 1944). W powietrzu unoszą się balony zaporowe mające utrudnić atak niemieckim samolotom.

We Francji górowali nad Wehrmachtem (1,4 miliona żołnierzy) nie tylko liczebnością, lecz także uzbrojeniem i organizacją. W sierpniu 1944 r. zajęli Paryż. Niemieckie dowództwo obrony nie wykonało rozkazu Hitlera, by zniszczyć miasto.

We wrześniu alianci dotarli do granicy Niemiec.

2. W jaki sposób alianci zdobyli przewagę nad Niemcami na Zachodzie?

Bezwarunkowa kapitulacja

Trzecia Rzesza nie miała szans w starciu ze znakomicie wyposażonymi armiami największych potęg świata. W początkach 1945 r. Armia Czerwona wkroczyła do Niemiec ze wschodu, a alianckie siły zbrojne z zachodu. W kwietniu Rosjanie dotarli do Berlina. Hitler popełnił samobójstwo, a 2 maja stolica Niemiec poddała się Rosjanom. Amerykanie i Brytyjczycy zajęli Niemcy zachodnie i południowe.

8 maja 1945 r. generałowie Wehrmachtu podpisali akt **bezwarunkowej kapitulacji** – co oznaczało, że Trzecia Rzesza poddaje się i nie stawia warunków, lecz zdaje się na łaskę i niełaskę zwycięzców. II wojna światowa w Europie dobiegła końca.

3. Co oznaczała bezwarunkowa kapitulacja Niemiec?

Żołnierz Armii Czerwonej zatyka flagę ZSRR na dachu Reichstagu (czytaj: rajchstagu) w zdobytym Berlinie (1945).

ZWIĄZEK RADZIECKI

USA

KANADA

Ułan Bator

MONGOLIA

Mandżukuo

Pekin

CHINY

Seul

Korea

M. Japońskie

JAPONIA

Tokio

Hiroszima

Nagasaki

Kuryle

Aleuty

Nankin

Szanghaj

OCEAN

Midway

Katmandu

NEPAL

Bhutan

INDIE

Kalkuta

Birma

Hongkong

Tajwan

Hanoi

Pearl Harbor

7 XII 1941

Hawaje

KRÓL. SYJAMU

Indochiny Francuskie

Rangun

Manila

Bangkok

Sajgon

Filipiny

Guam

Wyspy Marshalla

Singapur

Holenderskie Indie Wschodnie

Nowa Gwinea

Wyspy Salomona

SPOKOJNY

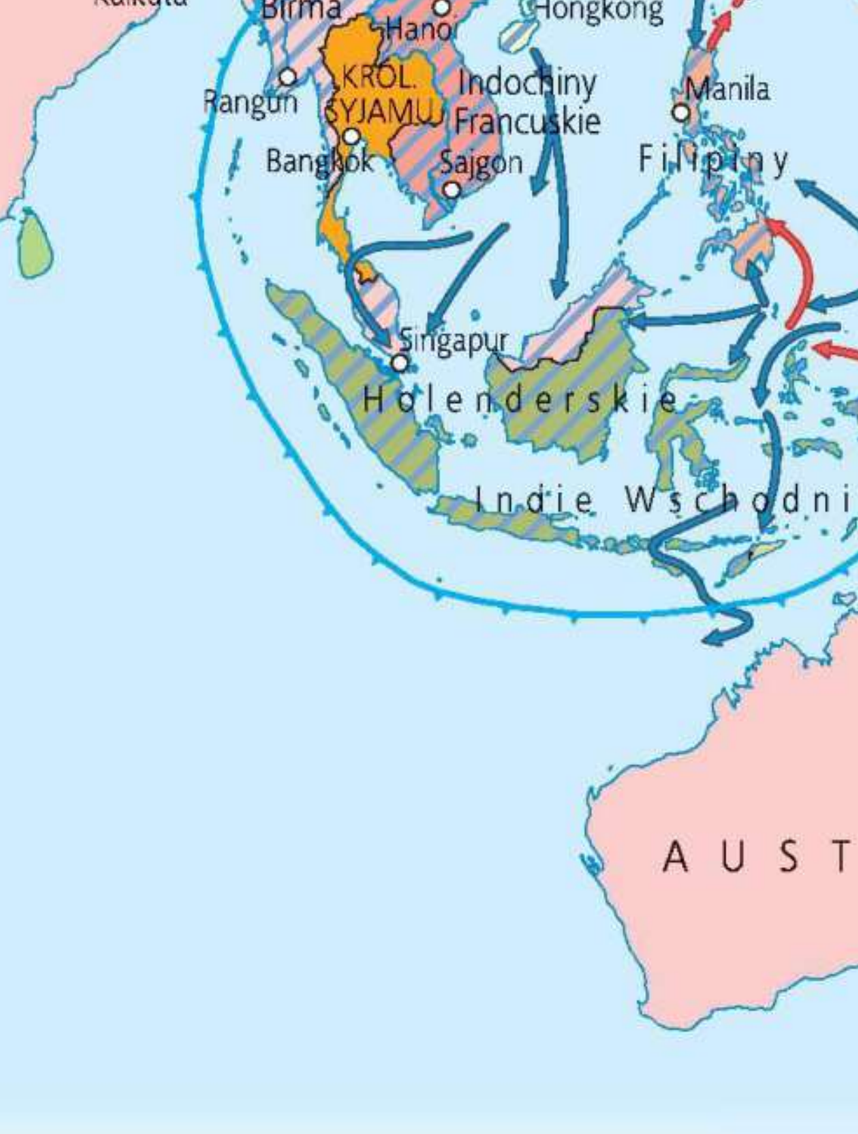
Samoa

Fidżi

AUSTRALIA

Canberra

Nowa Zelandia

II wojna światowa na Dalekim Wschodzie

* Wymień zdobycze japońskie do 1942 r.

LEGENDA

- alianci
- terytorium zależne od Japonii
- obszary okupowane przez Japonię w 1942 r.
- najdalszy zasięg zdobyczy japońskich w 1942 r.

Kierunki uderzeń wojsk:

- japońskich
- brytyjskich
- amerykańskich
- radzieckich

- miejsca zrzucenia bomb atomowych
- ważniejsze bitwy

Spada japoński samolot kamikaze, strącony przez pociski wystrzelone z amerykańskiego lotniskowca (1945). Kamikaze to potoczna nazwa samobójczych jednostek japońskiego lotnictwa; wypełniony ładunkiem wybuchowym samolot wbijał się w okręt przeciwnika.

Era atomowa

Na Dalekim Wschodzie Japończycy walczyli nie tylko przeciwko Stanom Zjednoczonym, lecz także przeciw europejskim państwom kolonialnym. Do połowy 1942 r. opanowali większość południowo-wschodniej Azji.

Dopiero w 1944 r. Amerykanie zyskali zdecydowaną przewagę w **wojnie na Pacyfiku**. Prowadzili ją metodą „żabich skoków": zdobywali kolejne wyspy, by zbliżyć się do samej Japonii i móc ją zaatakować.

Choć Japończycy nie mieli szans na zwycięstwo, walczyli z ogromną zaciekłością (często popełniali samobójstwo, by nie trafić do niewoli). Amerykanie szacowali, że w inwazji na wyspy japońskie zginie półtora miliona żołnierzy USA i Wielkiej Brytanii. Postanowili uniknąć takich strat.

6 sierpnia 1945 r. amerykański bombowiec zrzucił **bombę atomową** na japońskie miasto **Hiroszima**. Zginęło ok. 80 tysięcy ludzi (z 250 tysięcy mieszkańców). Ponad 70% miasta zamieniło się w dymiące zgliszcza.

Trzy dni później, 9 sierpnia, Amerykanie zrzucili bombę atomową na miasto **Nagasaki**. Od wybuchu zginęło ok. 23 tysięcy ludzi. Do końca roku co najmniej 150 tysięcy mieszkańców obu miast zmarło z powodu choroby popromiennej*.

Użycie broni atomowej rzuciło Japonię na kolana. **2 września 1945** r. Japończycy podpisali akt **bezwarunkowej kapitulacji**. II wojna światowa dobiegła końca.

4. Gdzie i z jakimi skutkami zrzucono bomby atomowe?

Hiroszima. Zdjęcie z marca 1946 r.

Tekst źródłowy

Nagle, bez uprzedniego alarmu, pojawił się bardzo wysoko nad naszymi głowami pojedynczy nieprzyjacielski samolot. [...]
Odwróciłam się [...] i właśnie w tym momencie przenikliwy błysk zakrył całe niebo.
Co było pierwsze: błysk czy huk wybuchu, który zdawał się rozdzierać mnie na kawałki? Nie pamiętam. Rzuciło mną o ziemię i natychmiast świat zaczął się walić wokół mnie, na mnie, na moją głowę. Przestałam cokolwiek widzieć. Zaczęłam dość mocno pocierać sobie nos serwetką, zawieszoną przy pasku. Nagle z przerażeniem spostrzegłam, że na serwetce pozostały kawałki skóry z mojej twarzy... Ach! I skóra z moich rąk, i skóra z ramion również zaczęła odpadać!

Relacja Kitajamy Futaby z Hiroszimy, 1945 r.

* Co autorka relacji pamięta z wybuchu bomby atomowej?
* Co się z nią działo po wybuchu?

choroba popromienna – choroba wywołana wchłonięciem nadmiernej dawki promieniowania jonizującego; prowadzi do śmierci, a w łagodniejszej postaci – do rozwoju nowotworów złośliwych i innych zaburzeń

Pytania i polecenia

A. Omów działania wojenne zachodnich aliantów w latach 1943–1945.
B. Wyjaśnij przyczyny klęski Niemiec w 1945 r.
C. Dlaczego Amerykanie zdecydowali się użyć broni atomowej przeciwko Japonii?

To, co najważniejsze

Wojna w Afryce Północnej i we Włoszech

W 1943 r. zachodni alianci wyparli Włochów i Niemców z Afryki Północnej, opanowali Sycylię i ruszyli na Rzym. Zajęli go po zdobyciu Monte Cassino przez żołnierzy II Korpusu Polskiego (1944).

Front zachodni

1. 6 czerwca 1944 r. alianci wylądowali w Normandii.

2. Latem zajęli Paryż i dotarli do granicy Niemiec.

Koniec wojny w Europie

1. Wiosną 1945 r. Armia Czerwona zdobyła Berlin i Niemcy wschodnie, a zachodni alianci zajęli Niemcy zachodnie i południowe.

2. 8 maja 1945 r. Trzecia Rzesza podpisała akt bezwarunkowej kapitulacji.

Wojna na Pacyfiku

1. 6 sierpnia 1945 r. Amerykanie zrzucili bombę atomową na Hiroszimę, a 9 sierpnia – na Nagasaki.

2. Japonia podpisała akt bezwarunkowej kapitulacji 2 września 1945 r.

Pytania z dziejów

Czy użycie broni jądrowej było dopuszczalne?

Decyzja o zrzuceniu bomb atomowych wzbudziła kontrowersje na całym świecie. Podjął ją, praktycznie jednoosobowo, prezydent USA Harry Truman – i nie miał wątpliwości. Oświadczył potem: „Bomba atomowa była tylko jeszcze jedną potężną bronią w arsenale prawości; jej zrzucenie zakończyło wojnę i ocaliło miliony istnień". Ocenia się, że zdobywanie wysp japońskich kosztowałoby życie kilku milionów Japończyków (nie licząc strat aliantów).
Jednak przeciwnicy Trumana twierdzili, że użycie broni masowej zagłady przeciwko ludności cywilnej było barbarzyństwem. Ich zdaniem wystarczyło zademonstrować działanie bomby atomowej na którejś z niezamieszkanych wysp albo ostrzec mieszkańców Hiroszimy i Nagasaki, by dać im czas na ewakuację. Admirał Leahy (czytaj: lihy), doradca prezydenta Trumana, powiedział: „Staliśmy się naśladowcami barbarzyńców z ciemnych wieków. Nie wygrywa się wojen, zabijając kobiety i dzieci".

* Czy, twoim zdaniem, zrzucenie bomb atomowych na Hiroszimę i Nagasaki było dopuszczalne? Uzasadnij swoją odpowiedź.

Ilustracja ze s. 47

7 Decyzje wielkich mocarstw

Cele polityki mocarstw

W drugiej połowie 1943 r. stało się jasne, że Niemcy nie wygrają wojny. Ponieśli klęski pod Stalingradem i Kurskiem, przegrywali bitwę o Atlantyk i musieli bronić Włoch przed aliantami. Jednak sprzymierzonym utrudniały współdziałanie ich sprzeczne interesy.

1. Związek Radziecki

Był państwem totalitarnym, a Stalin nie miał zamiaru wyrzekać się obszarów przyznanych mu na mocy paktu Ribbentrop–Mołotow (por. s. 6). Mało tego, pragnął kolejnych zdobyczy. Zamierzał podporządkować sobie państwa Europy Środkowo-Wschodniej, by: 1) uczynić z ZSRR światowe mocarstwo, 2) zabezpieczyć jego granice przed atakiem z zaskoczenia, takim jak niemiecki w 1941 r.

Stalinowi zależało też na otwarciu drugiego frontu we Francji, co zmusiłoby Niemców do wycofania części sił z frontu wschodniego. Po zwycięstwie nad Niemcami był gotów zaatakować Japonię – mimo podpisanego z nią paktu o nieagresji – w nadziei na zdobycze terytorialne na Dalekim Wschodzie.

2. Stany Zjednoczone

Amerykanie na ogół mało wiedzieli o Europie, a już na pewno nie zdawali sobie sprawy z grozy sowieckiego totalitaryzmu. Zostali wciągnięci do drugiej z rzędu wojny wywołanej przez Europejczyków. Z tego powodu zamierzali tak urządzić powojenny świat, by: 1) uniknąć kolejnej wojny w Europie i na Dalekim Wschodzie, 2) zabezpieczyć interesy handlowe USA.

Prezydent **Franklin Delano Roosevelt** (czytaj: ruzwelt) uznawał każdego przeciwnika Hitlera za obrońcę demokracji, dlatego chętnie posyłał Stalinowi broń i żywność. Ponadto Roosevelt: 1) sprzeciwiał się europejskiemu kolonializmowi, 2) zamierzał wciągnąć ZSRR do wojny z Japonią,

* Przypomnij, które państwa należały do wielkiej koalicji w czasie II wojny światowej.

Armia Czerwona wkracza do Pragi (maj 1945). Inaczej niż w Polsce, ZSRR cieszył się sympatią mieszkańców Czechosłowacji.

Dawniej a dziś

Interesy mocarstw

O kształcie powojennego świata decydowali przywódcy mocarstw. Nie zapytali o zdanie polityków innych państw. Był to krok wstecz w stosunku do konferencji wersalskiej po I wojnie światowej, gdzie Roman Dmowski przedstawił polski punkt widzenia.

A jak zachowaliby się przywódcy mocarstw dziś? Nie warto się łudzić – w razie konfliktu zbrojnego najwięcej do powiedzenia miałyby mocarstwa. O ile przetrwałyby wojnę nuklearną.

Na szczęście przywódcy mocarstw okazali się, jak dotąd, ludźmi odpowiedzialnymi. Nie dopuścili do globalnego konfliktu zbrojnego. Natomiast często wspierali i wspierają jedną ze stron w wojnach lokalnych. Osiągają też swoje cele układami handlowymi, przekupstwem czy kampanią dezinformacji w internecie.

Jednak politycy powinni liczyć się z opinią międzynarodową, a w zglobalizowanym świecie trudniej ukryć nieetyczne działania. Czy oznacza to, że mocarstwa biorą pod uwagę zdanie mniejszych państw? Nie zawsze. A czy powinny? Tak, bo nasza cywilizacja opiera się na szacunku dla słabszych i biedniejszych.

* Czy zgadzasz się ze zdaniem, że w zglobalizowanym świecie trudniej ukryć nieetyczne działania? Uzasadnij odpowiedź.

Żołnierze indyjscy w służbie Imperium Brytyjskiego (1941). W czasie II wojny światowej ponad 2,5 miliona Hindusów walczyło w armii brytyjskiej.

3) pragnął utworzyć międzynarodową organizację strzegącą pokoju; na jej czele miały stanąć mocarstwa: USA, ZSRR, Wielka Brytania, a także Chiny.

3. Wielka Brytania

Brytyjczycy walczyli o: 1) utrzymanie mocarstwowej pozycji Zjednoczonego Królestwa, 2) zachowanie kolonii, 3) przywrócenie równowagi sił w Europie.

Osiągnięcie choćby jednego z tych celów było niezmiernie trudne, ponieważ: 1) Wielka Brytania nie była w stanie sama pokonać Niemiec, 2) USA i ZSRR żądały dekolonizacji, 3) od wschodu nadciągała Armia Czerwona, co zapowiadało dominację Stalina w Europie.

Premier Winston Churchill wiedział, że gdyby Niemcy pokonali ZSRR, cała potęga Wehrmachtu mogłaby runąć na Wielką Brytanię. Z tego powodu wspierał Stalina, choć „zawsze odnosił się z odrazą" do systemu sowieckiego. Pragnął przekonać Amerykanów do otwarcia drugiego frontu nie we Francji, lecz na Bałkanach. Stamtąd wojska zachodnich aliantów ruszyłyby na północ i odcięłyby Armię Czerwoną od Europy Środkowej i Zachodniej.

1. **Dlaczego Stalin zamierzał podporządkować sobie kraje Europy Środkowo-Wschodniej?**
2. **Do czego dążył prezydent Roosevelt?**
3. **Wyjaśnij, co utrudniało Brytyjczykom osiągnięcie ich celów wojennych.**

Konferencja w Teheranie

1941

Już w sierpniu **1941** r. Churchill spotkał się z prezydentem Rooseveltem na Atlantyku, na pokładzie brytyjskiego okrętu wojennego. Chciał wciągnąć Amerykę do wojny, lecz prezydent Stanów Zjednoczonych nie zamierzał się na to zgodzić. Pragnął jedynie ustalić, jak urządzić świat po pokonaniu Niemiec. Churchill i Roosevelt uchwalili **Kartę atlantycką** – dokument określający cele polityki obu państw w czasie wojny i po jej zakończeniu, m.in. pokój bez nabytków terytorialnych, samostanowienie narodów i ich prawo do wyboru ustroju. We wrześniu Kartę atlantycką podpisały pozostałe państwa koalicji, m.in. ZSRR oraz polski rząd emigracyjny.

1943

Na przełomie listopada i grudnia **1943** r., prawie dwa lata po ataku Japonii na Stany Zjednoczone, doszło do pierwszego spotkania **wielkiej trójki**: Churchilla, Roosevelta i Stalina. Odbyło się w **Teheranie**, stolicy Iranu zajętego przez wojska radzieckie i brytyjskie.

Zachodni przywódcy mieli różny stosunek do sowieckiego dyktatora. Churchill mówił o nim i jego współpracownikach: „bandyci i zbrodniarze"; Roosevelt był pod urokiem Stalina. Nazwał go „wujkiem Joe" (czytaj: dżoł), przeprowadził się z ambasady amerykańskiej do radzieckiej (naszpikowanej urządzeniami podsłuchowymi) i starał się pozyskać jego zaufanie kosztem Churchilla. Nie poparł np. pomysłu otwarcia drugiego frontu na Bałkanach.

W Teheranie Stalin – niedawny sojusznik Hitlera – był panem sytuacji. „Los Europy Wschodniej został przesądzony – oświadczył swoim towarzyszom. – Za zgodą naszych sprzymierzeńców zrobimy tam, co będziemy chcieli".

Uczestnicy konferencji teherańskiej postanowili, że:

1. W maju 1944 r. zachodni alianci otworzą drugi front we Francji (tym samym oddali Europę Środkowo-Wschodnią Stalinowi).
2. ZSRR zachowa granice z 1941 r. (co oznaczało uznanie agresji Stalina w latach 1939–1940).
3. W trzy miesiące po zwycięstwie nad Niemcami ZSRR przystąpi do wojny z Japonią.

Przedstawicieli innych narodów – wśród nich Polaków – nie dopuszczono do obrad, a opinii publicznej nie poinformowano o ich wyniku.

4. Omów cele polityki sojuszników zapisane w Karcie atlantyckiej.

5. Przedstaw postanowienia konferencji teherańskiej i jej skutki dla Polski.

Hitler na radzieckim plakacie propagandowym (1942). Napis głosi, że sprzymierzeni odetną „złemu wrogowi" wszystkie drogi ucieczki, tak że nie wymknie się z pętli. Alianci duszą Hitlera „porozumieniem" oraz „umową" między ZSRR, Anglią i USA.

Konferencja jałtańska

1945

Kolejny raz wielka trójka spotkała się w **lutym 1945** r. w **Jałcie** na Krymie (ZSRR). Stalin miał w ręku niemal wszystkie atuty. Armia Czerwona znajdowała się kilkadziesiąt kilometrów od Berlina, podczas gdy alianckie siły zbrojne dopiero zbliżały się do zachodnich granic Niemiec. Roosevelt był ciężko chory (zmarł dwa miesiące później). Churchill reprezentował państwo osłabione, zdane na amerykańską pomoc gospodarczą i wojskową.

Stalin okazał się wybitnym politykiem. Zręcznie wykorzystywał sprzeczne interesy brytyjsko-amerykańskie, nie zdradzał swoich planów i ustępował w sprawach nieistotnych, by załatwić po swojej myśli te najważniejsze.

Tekst źródłowy

Ilekroć premier Anglii dowodził konieczności uderzenia przez Bałkany, było zupełnie jasne dla każdego na sali, co miał istotnie na myśli. Że przede wszystkim chciał wbić nóż w Środkową Europę, żeby nie dopuścić Armii Czerwonej do Austrii, Rumunii, a jeśli się da, to i do Węgier. Stalin to rozumiał, ja to rozumiałem, każdy to rozumiał [...].

Kłopot jest ten, że premier Anglii myśli za wiele o latach powojennych i o tym, co się stanie z Anglią. Jest przerażony, że pozwolimy Rosji zanadto się wzmocnić. Możliwe, że Rosja stanie się potęgą w Europie. Lecz czy to będzie złe – to zależy od bardzo wielu czynników.

Franklin D. Roosevelt o konferencji teherańskiej, 1943 r.

- Dlaczego, zdaniem Roosevelta, premier Churchill chciał otworzyć drugi front na Bałkanach?
- Wyjaśnij, jak Roosevelt ocenia rolę Rosji (tj. ZSRR) w Europie.

W Jałcie każdy z przywódców wielkiej trójki dążył do innych celów.

Przywódca	Jego cele na konferencji jałtańskiej
Franklin D. Roosevelt – prezydent USA	1. Zdobyć poparcie Stalina dla utworzenia Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ). 2. Nakłonić Stalina do jak najszybszego przystąpienia do wojny z Japonią.
Winston Churchill – premier Wielkiej Brytanii	Otrzymać gwarancje niezawisłości dla państw Europy Środkowej, zwłaszcza Polski – by przywrócić równowagę sił i uniknąć radzieckiej dominacji w Europie.
Józef Stalin – Sekretarz Generalny Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, Przewodniczący Rady Komisarzy Ludowych i Ludowy Komisarz Obrony	Uzyskać zgodę sojuszników na podporządkowanie Związkowi Radzieckiemu państw zajętych przez Armię Czerwoną.

Wielka trójka na konferencji w Jałcie.
Od lewej: Churchill, Roosevelt, Stalin.
W kapeluszu stoi Mołotow.

Na konferencji jałtańskiej:

1. Stalin zgodził się na utworzenie ONZ.

2. W zamian za przystąpienie ZSRR do wojny z Japonią Stalin uzyskał obietnicę nabytków terytorialnych na Dalekim Wschodzie (co było niezgodne z Kartą atlantycką).

3. Trzej przywódcy zapowiedzieli wolne wybory i demokrację w wyzwolonych krajach Europy.

4. Ustalono przesunięcie granic Polski na zachód. Władzę w niej miał objąć komunistyczny rząd, przekształcony „na szerszej podstawie demokratycznej" (było jasne, że o zmianach w rządzie zadecyduje Stalin, zob. s. 86).

5. Zapowiedziano podział Niemiec na cztery strefy okupacyjne: radziecką, amerykańską, brytyjską i francuską.

Konferencja jałtańska zadecydowała o powojennym podziale Europy na dwa wrogie bloki państw: komunistyczny Wschód i demokratyczny Zachód. Uchodzi za przykład niemoralności i zakłamania polityków wielkich mocarstw, którzy z jednej strony przyznali narodom prawo do samostanowienia, a z drugiej oddali je we władanie sowieckiego dyktatora. Nie zaprosili do Jałty polityków Francji, Chin, Polski ani żadnego innego państwa, o którego losach decydowali. Miliony ludzi zostały zdradzone przez swoich sojuszników, ponieważ – jak napisał potem Churchill – „zawsze trzeba wybierać mniejsze zło".

Postanowienia konferencji jałtańskiej podano do publicznej wiadomości. Wywołały falę oburzenia wśród Polaków i innych narodów oddanych pod władzę Stalina.

6. Podaj cele uczestników konferencji jałtańskiej.

7. Wymień postanowienia przyjęte przez wielką trójkę w Jałcie i ich skutki dla Polski.

Bezpośrednie skutki wojny

W II wojnie światowej wzięło udział kilkadziesiąt państw, które zmobilizowały łącznie ok. 110 milionów żołnierzy (z czego 34,5 miliona do Armii Czerwonej). Zginęło ok. 60 milionów ludzi – przeszło połowę z nich stanowiła ludność cywilna. Ok. 3 milionów uznano za zaginionych (nie wiadomo, co się z nimi stało), ok. 35 milionów odniosło rany lub obrażenia. Z Europy Środkowo-Wschodniej prawie zniknęła ludność żydowska.

W 1945 r. wiele miast europejskich i azjatyckich leżało w gruzach. Europejska produkcja przemysłowa i rolnicza zmalała o ponad połowę w porównaniu z 1938 r. Nie było żywności, opału ani lekarstw. Po Europie błąkały się miliony przesiedleńców, uciekinierów, byłych robotników

Wysadzony przez cofających się Niemców most w Kolonii (1945). Podczas wojny zachodni alianci zbombardowali to niemieckie miasto 262 razy; w nalotach zginęło ok. 20 tysięcy mieszkańców.

przymusowych, jeńców wojennych i więźniów. W samych Niemczech liczbę tułaczy oceniano na kilkanaście milionów osób.

Wojna zmieniła układ sił na świecie. Wielka Brytania i Francja przestały być wielkimi mocarstwami; ich miejsce zajął totalitarny Związek Radziecki. Stany Zjednoczone stały się supermocarstwem posiadającym broń atomową. Amerykański „parasol ochronny" był jedyną siłą, która powstrzymywała Stalina przed napaścią na Europę Zachodnią.

Piece krematorium, w których hitlerowcy palili ciała ludzi zamordowanych w obozie koncentracyjnym w Buchenwaldzie (1945).

Liczba ofiar II wojny światowej (w wybranych państwach świata)

Państwo	Siły zbrojne	Ludność cywilna	Łącznie
Chiny	brak danych	brak danych	ok. 10 000 000
Czechosłowacja	10 000	215 000	225 000
Francja	213 000	350 000	563 000
Grecja	88 300	324 700	413 000
Jugosławia	410 000	1 095 000	1 505 000
Polska	320 000	5 480 000	5 800 000
USA	292 130	5 870	298 000
Wielka Brytania i jej kolonie	373 000	94 000	467 000
ZSRR	17 000 000	10 000 000	27 000 000
Japonia	1 340 420	1 173 260	2 513 680
Niemcy	3 760 000	2 060 000	5 820 000
Włochy	242 000	153 000	395 000

Warszawa w marcu 1946 r.

8. Przedstaw straty ludzkie i materialne poniesione w czasie II wojny światowej.

9. Omów sytuację mieszkańców Europy po zakończeniu walk.

Pytania i polecenia

A. Omów założenia polityki wielkich mocarstw w latach 1943–1945.

B. Wyjaśnij, na czym polegała niezgodność między celami wojny opisanymi w Karcie atlantyckiej a postanowieniami konferencji w Teheranie i Jałcie.

C. Oceń politykę każdego z trzech wielkich mocarstw w latach 1943–1945.

To, co najważniejsze

Cele polityki wielkich mocarstw w latach 1943–1945

ZSRR

1. Podporządkowanie sobie Europy Środkowo-Wschodniej.
2. Otwarcie przez zachodnich aliantów drugiego frontu we Francji.
3. Zdobycze terytorialne na Dalekim Wschodzie.

USA

1. Dekolonizacja.
2. Wciągnięcie ZSRR do wojny z Japonią.
3. Utworzenie Organizacji Narodów Zjednoczonych (ONZ).

Wielka Brytania

1. Utrzymanie mocarstwowej pozycji w świecie.
2. Zachowanie kolonii.
3. Przywrócenie równowagi sił w Europie.

Konferencje wielkiej trójki

Miejsce	Termin	Uczestnicy	Postanowienia
Teheran (Iran)	Listopad/grudzień 1943	Franklin Delano Roosevelt (USA), Winston Churchill (Wielka Brytania), Józef Stalin (ZSRR).	1. Otwarcie przez zachodnich aliantów drugiego frontu we Francji w maju 1944 r. 2. Zachowanie przez ZSRR granic z 1941 r. 3. Przystąpienie przez ZSRR do wojny z Japonią w trzy miesiące po zwycięstwie nad Niemcami.
Jałta (ZSRR)	Luty 1945	Franklin Delano Roosevelt (USA), Winston Churchill (Wielka Brytania), Józef Stalin (ZSRR).	1. Utworzenie ONZ. 2. Przyznanie nabytków terytorialnych ZSRR w zamian za jego udział w wojnie z Japonią. 3. Wolne wybory i demokracja w wyzwolonych krajach Europy. 4. Przesunięcie granic Polski na zachód i objęcie władzy przez komunistyczny rząd. 5. Podział Niemiec na strefy okupacyjne: radziecką, amerykańską, brytyjską i francuską.

Bezpośrednie skutki II wojny światowej

1. Zginęło ok. 60 milionów ludzi, ok. 35 milionów odniosło rany lub obrażenia, zniszczono wiele miast, zmalała produkcja rolna i przemysłowa.
2. ZSRR stał się wielkim mocarstwem, a USA – supermocarstwem posiadającym broń atomową. Wielka Brytania i Francja przestały być wielkimi mocarstwami.

Ilustracja ze s. 55

8 Polska pod okupacją

* Przypomnij, co oznacza pojęcie: czwarty rozbiór Polski.

W cieniu swastyki

Hitler podzielił swoje polskie nabytki na dwie części:

1. Ziemie wcielone do Rzeszy

Były to zachodnie i północno-zachodnie tereny Polski. Mieszkało tam ponad 10 milionów ludzi – wśród nich prawie 9 milionów Polaków, ok. 600 tysięcy Żydów i przeszło 600 tysięcy Niemców.

II Rzeczpospolita pod okupacją (1939–1941)

* W jakich częściach okupowanej Polski znalazły się w 1939 r. miasta: Białystok, Bydgoszcz, Częstochowa, Katowice, Kraków, Lublin, Lwów, Łódź, Poznań, Warszawa, Wilno?

Już we wrześniu 1939 r. pojawiły się na tym obszarze oddziały SS i policji z listami nazwisk polskich działaczy politycznych, inteligencji, byłych powstańców śląskich i wielkopolskich. Hitlerowcy uważali tych ludzi za zdrajców, gdyż mieszkali oni na obszarze, który do 1918 r. należał do Rzeszy. A przecież w większości były to ziemie zagarnięte przez Prusy w rozbiorach Polski.

Do końca 1939 r. Niemcy zamordowali na tych terenach ok. 40 tysięcy Polaków – głównie na Pomorzu. Polaków i Żydów wywozili też m.in. do **obozu koncentracyjnego Stutthof** (czytaj: sztuthof) w Sztutowie koło Gdańska. Do końca wojny zginęło tam ponad 60 tysięcy osób różnych narodowości.

Ziemie wcielone do Rzeszy Niemcy poddali bezwzględnej **germanizacji**. Zlikwidowali wszystkie polskie instytucje, takie jak urzędy, biblioteki, teatry, szkoły. Polaków wysiedlali do Generalnego Gubernatorstwa lub wysyłali na roboty przymusowe w głąb Niemiec. Ludzie byli upychani w bydlęcych wagonach i wywożeni w nieznane, a ich domy zajmowali niemieccy osadnicy.

W pierwszym roku okupacji Niemcy wysiedlili ponad 900 tysięcy Polaków, a pozostałym zabronili używania języka polskiego. Ludzie ci mieli odtąd być Niemcami, toteż tysiące Polaków zostały przymusowo wcielone do Wehrmachtu (karą za odmowę było rozstrzelanie).

2. Generalne Gubernatorstwo

Zwane potocznie Generalną Gubernią, w skrócie **GG**, było sztucznym tworem politycznym rządzonym przez niemieckiego generalnego gubernatora Hansa Franka. Obejmowało centralną Polskę z Krakowem (który był stolicą GG) i Warszawą. Mieszkało tam ok. 12 milionów ludzi – ponad 10 milionów Polaków, liczni Żydzi i Ukraińcy, a także osoby innych narodowości. Po ataku Niemiec na ZSRR Gubernię powiększono o część Ukrainy ze Lwowem.

Tekst źródłowy

Ażeby bezczelnemu zachowaniu się pewnej części ludności polskiej zapobiec, zarządzam, co następuje:

1. Obywatele polscy obojga płci mają obowiązek przed reprezentantami władzy niemieckiej [...] ustępować z drogi. Ulica należy do zwycięzców – a nie do zwyciężonych. [...]

4. W składach i na targach obsługiwani muszą być najpierw przedstawiciele władzy niemieckiej, członkowie ich rodzin i wszyscy obywatele niemieccy; po nich dopiero – zwyciężeni. [...]

Ci Polacy, którzy jeszcze nie zrozumieli, że są zwyciężonymi – a zwycięzcami my, i którzy przeciwdziałać będą powyższym rozporządzeniom, podlegają najsurowszemu ukaraniu.

Obwieszczenie komendanta policji państwowej w Toruniu, 1939 r.

- Co zarządził niemiecki komendant policji?
- Czy zgodzisz się ze stwierdzeniem, że autorem obwieszczenia kierowała nacjonalistyczna pycha? Uzasadnij odpowiedź.

Polacy wysiedlani z ziem wcielonych do Rzeszy. Zdjęcie z 1939 r.

Tekst źródłowy

Dla nieniemieckiej ludności Wschodu nie mogą istnieć wyższe szkoły niż czteroklasowa szkoła ludowa. Taka szkoła ludowa ma zapewnić wyłącznie: umiejętność liczenia najwyżej do 500, napisanie nazwiska, przyswojenie nauki, że nakazem Bożym jest posłuszeństwo wobec Niemców, uczciwość, pilność i grzeczność. Czytania nie uważam za konieczne.

Heinrich Himmler, *Wytyczne w sprawie traktowania ludności okupowanej Polski*, 1940 r.

* Co, zdaniem Himmlera, mają umieć Polacy (i inni Słowianie)?
* Do czego, twoim zdaniem, prowadzi taka edukacja?

Niemcy planowali germanizację tego obszaru dopiero po zwycięstwie na wschodzie. Przygotowali „**Generalny plan wschodni**", który przewidywał zabicie lub wysiedlenie za Ural 85% Polaków. Pozostałych zamierzali przeznaczyć do niewolniczej pracy albo zgermanizować.

Hitler określił Generalne Gubernatorstwo jako „przytułek dla Polaków, Żydów i innej hołoty". Traktował też GG jako źródło żywności i surowców. Polacy mieli się stać prymitywną siłą roboczą bez własnej kultury. Dlatego hitlerowcy mordowali polski „element przywódczy": inteligencję, polityków, wybitnych sportowców. W 1939 r. aresztowali 183 wykładowców krakowskich uczelni. W **Palmirach** rozstrzelali ok. 1700 osób; po zajęciu Lwowa (1941) zamordowali ponad 40 wykładowców lwowskich uczelni.

W GG Niemcy dokonywali masowych aresztowań i egzekucji, np. za zabicie dwóch żołnierzy niemieckich rozstrzelali 100 niewinnych Polaków. By pozyskać darmową siłę roboczą, urządzali łapanki – ludzi schwytanych na ulicy wywozili do obozów koncentracyjnych lub na roboty do Niemiec. Podporządkowali sobie niższe urzędy, straż pożarną i PCK, utworzyli tzw. **policję granatową**. Zamknęli wszystkie muzea, biblioteki, wydawnictwa, szkoły wyższe i średnie. Zakazali wykonywania muzyki Chopina. Za posiadanie radia groziła kara śmierci. Polakom miały wystarczyć szkoły podstawowe i zawodowe, kina wyświetlające przed filmami niemieckie dodatki propagandowe, a także nazistowskie gazety wydawane po polsku (tzw. gadzinówki). Przydział żywności dla Polaka pokrywał zaledwie jedną trzecią zapotrzebowania.

W listopadzie 1942 r. Niemcy przystąpili do realizacji „Generalnego planu wschodniego" na **Zamojszczyźnie**, dokąd postanowili sprowadzić niemieckich osadników. By zrobić dla nich miejsce, do sierpnia 1943 r. wysiedlili z Zamojszczyzny ok. 110 tysięcy Polaków. Starszych i chorych zabijali na miejscu, pozostałych wywozili do obozów koncentracyjnych albo na roboty przymusowe do Niemiec.

Palmiry – jedno z miejsc tzw. warszawskiego pierścienia śmierci, tj. miejscowości wokół Warszawy, gdzie Niemcy w latach 1939–1945 rozstrzelali ponad 30 tysięcy Polaków. W Palmirach zamordowali m.in. słynnego biegacza Janusza Kusocińskiego.

Policja granatowa – utworzona przez Niemców w GG policja złożona z Polaków, przeznaczona do pilnowania porządku; zwana granatową od koloru mundurów.

Polacy tuż przed egzekucją w Palmirach (zima 1939/1940 lub 1940/1941).

1. Porównaj sytuację Polaków na ziemiach wcielonych do Rzeszy i w Generalnym Gubernatorstwie.

Brama obozu koncentracyjnego Auschwitz. Szyderczy niemiecki napis głosi: „Praca czyni wolnym".

Auschwitz-Birkenau

W czerwcu **1940** r. Niemcy przywieźli pierwszy transport więźniów do obozu koncentracyjnego Auschwitz w Oświęcimiu. Obóz powstał dlatego, że więzienia nie mogły już pomieścić tysięcy Polaków aresztowanych przez okupantów. Z czasem Niemcy zaczęli przywozić do Auschwitz także mieszkańców innych krajów. Od **1942** r. obok obozu koncentracyjnego istniał obóz zagłady Auschwitz-Birkenau, w którym naziści mordowali Żydów. Dlatego dzisiejsza poprawna nazwa dawnego obozu w Oświęcimiu brzmi: **były niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady Auschwitz-Birkenau**.

Różnica między obozem koncentracyjnym a obozem zagłady polegała na tym, że w obozie zagłady Niemcy mordowali ludzi zaraz po ich przyjeździe (por. s. 32), podczas gdy więźniów obozu koncentracyjnego wykorzystywali jako niewolniczą siłę roboczą. Jednak głównym celem obozów koncentracyjnych było wyniszczenie więźniów przez głód, pracę ponad siły, straszliwe warunki życia i zbrodnicze eksperymenty medyczne.

W Auschwitz-Birkenau zginęło ok. 1–1,35 miliona Żydów z całej Europy, 70–75 tysięcy Polaków, 21 tysięcy Romów i kilkadziesiąt tysięcy osób innych narodowości. Miejsce to stało się symbolem hitlerowskiego ludobójstwa, zwłaszcza zagłady Żydów.

2. Wyjaśnij elementy nazwy: były niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady.

Czesława Kwoka, 14-latka wysiedlona z Zamojszczyzny i przywieziona do obozu Auschwitz (zdjęcie z 1942 lub 1943 r.). Fotograf – także więzień – wspominał, że chwilę przed pozowaniem do zdjęcia została pobita kijem przez nadzorczynię. W marcu 1943 r. Niemcy zabili ją zastrzykiem trucizny w serce.

Wiktoria Ulm z szóstką dzieci (jej mąż, Józef, zrobił to zdjęcie). W czasie wojny państwo Ulmowie ukrywali w swoim domu ośmioro Żydów. Ktoś ich zdradził; w marcu 1944 r. Niemcy zastrzelili Żydów oraz całą rodzinę Ulmów. Najstarsze z dzieci miało 8 lat.

szmuglować – przemycać

Wagon do przewożenia bydła, którym Niemcy transportowali Żydów do obozów zagłady. Został przekazany przez Polskę instytutowi Yad Vashem w Jerozolimie, gdzie ustawiono go na zerwanym wiadukcie, nad symboliczną przepaścią.

Polacy wobec zagłady Żydów

Postępowanie Polaków w stosunku do Żydów było różne – jak w całej Europie. Większość zachowywała obojętność, by przeżyć. Zdarzali się tzw. szmalcownicy, którzy wydawali Niemcom ukrywających się Żydów. Po ataku Hitlera na ZSRR grupy Polaków wzięły udział w pogromach Żydów, które zorganizowali lub do których zachęcali Niemcy. W miasteczku Jedwabne niedaleko Łomży niektórzy jego mieszkańcy i okoliczni chłopi zamordowali nie mniej niż 340 osób (1941). Zbrodnia ta obciąża jej sprawców, ale nie nasz naród, ponieważ większość Polaków potępiała zagładę. Tysiące Polaków ratowały Żydów, choć za tę pomoc groziła śmierć całej polskiej rodzinie.

W 1942 r. została założona przez Polskie Państwo Podziemne (zob. s. 69) Rada Pomocy Żydom „**Żegota**". Ta podziemna organizacja humanitarna przekazywała pieniądze uciekinierom z gett, zaopatrywała ich w fałszywe dokumenty (ponad 50 tysięcy), ukryła kilka tysięcy żydowskich dzieci w klasztorach i domach prywatnych. Do „Żegoty" należała m.in. **Irena Sendler**, która zorganizowała w stolicy siatkę ludzi zajmujących się szmuglowaniem* żydowskich dzieci poza getto. Uratowali ok. 2,5 tysiąca dzieci.

Około stu Żydów ocalili dyrektor warszawskiego ogrodu zoologicznego i jego żona, **Jan** i **Antonina Żabińscy**. Ukrywali uciekinierów z getta na terenie zoo.

Z ok. 3,5 miliona polskich Żydów niemiecką okupację przeżyło 60–100 tysięcy. Ok. 300 tysięcy uratowało się w ZSRR.

Po wojnie izraelski Instytut Pamięci Narodowej Yad Vashem (czytaj: jad waszem) nadał Irenie Sendler oraz państwu Żabińskim i Ulmom tytuł **Sprawiedliwy wśród Narodów Świata**. Otrzymuje go każdy, kto w czasie wojny bezinteresownie i z narażeniem życia uratował od zagłady przynajmniej jedną osobę narodowości żydowskiej. Tytuł ten otrzymało łącznie przeszło 26 tysięcy osób różnych narodowości; najwięcej – ponad 6600 – Polaków.

3. Scharakteryzuj postawy Polaków wobec Żydów podczas II wojny światowej.

Pod sowiecką okupacją

Na ziemiach zajętych w 1939 r. przez Armię Czerwoną mieszkało ponad 14 milionów ludzi, wśród nich ok. 6,5 miliona Polaków. Resztę stanowili głównie Ukraińcy, Białorusini i Żydzi.

Jesienią 1939 r. odbyły się tam „wybory" do zgromadzeń narodowych zachodniej Białorusi i zachodniej Ukrainy. Zastraszona ludność mogła głosować tylko na komunistów wyznaczonych przez NKWD. Po wyborze poprosili oni władze radzieckie o wcielenie do ZSRR zachodniej Białorusi i zachodniej Ukrainy. Była to farsa* demokracji – jednak odtąd Stalin twierdził, że o losie tych terenów przesądziła „demokratycznie wyrażona" wola ich mieszkańców.

Dyktator dążył do **sowietyzacji** Kresów Wschodnich, tzn. do zorganizowania ich na wzór radziecki. Ponieważ Polaków uważał za główną przeszkodę na drodze do tego celu, postanowił osłabić polskość na zagarniętych ziemiach.

Od 1939 r. trwały masowe aresztowania Polaków: żołnierzy, policjantów, urzędników państwowych, inteligencji, rzemieślników... Tysiące ludzi trafiły do więzień i łagrów.

W **1940** r. Stalin zarządził trzy wielkie **deportacje*** obywateli polskich, głównie Polaków, na wschód; w 1941 r. przeprowadzono czwartą. Łącznie wywieziono co najmniej 330 tysięcy ludzi. Zesłano ich przede wszystkim na Syberię i do Kazachstanu, gdzie tysiącami umierali z głodu, zimna i wyczerpania (zmuszano ich do niewolniczej pracy w kopalniach, przy wyrębie lasu itp.).

Łącznie ponad milion Polaków było prześladowanych przez władze ZSRR. Spośród nich ok. 100 tysięcy zostało rozstrzelanych lub zmarło „na nieludzkiej ziemi" (tzn. na zesłaniu). Jednak inaczej niż Hitler, Stalin chciał Polaków sterroryzować, ale nie wymordować; dążył do przekształcenia ich we wzorowych obywateli radzieckich. Dlatego kazał rozstrzelać przede wszystkim tych, których uznał za wrogów ZSRR. Rozwiązano wszystkie polskie organizacje, a jako języki urzędowe wprowadzono rosyjski, białoruski, ukraiński i jidysz*. Władze sowieckie walczyły z religią, toteż zamieniały kościoły w magazyny albo muzea ateizmu. Aresztowano polskich profesorów, którzy odrzucali marksizm – ale pozostawiono polskie uniwersytety i teatry.

4. Wyjaśnij, jaki cel miały deportacje Polaków przeprowadzone w latach 1940–1941.

Katyń

W 1939 r. do radzieckiej niewoli dostało się ponad 200 tysięcy polskich żołnierzy. Część z nich – oficerów, podoficerów, policjantów, żołnierzy Korpusu Ochrony Pogranicza oraz grupę cywili – zgromadzono w trzech specjalnych obozach jenieckich.

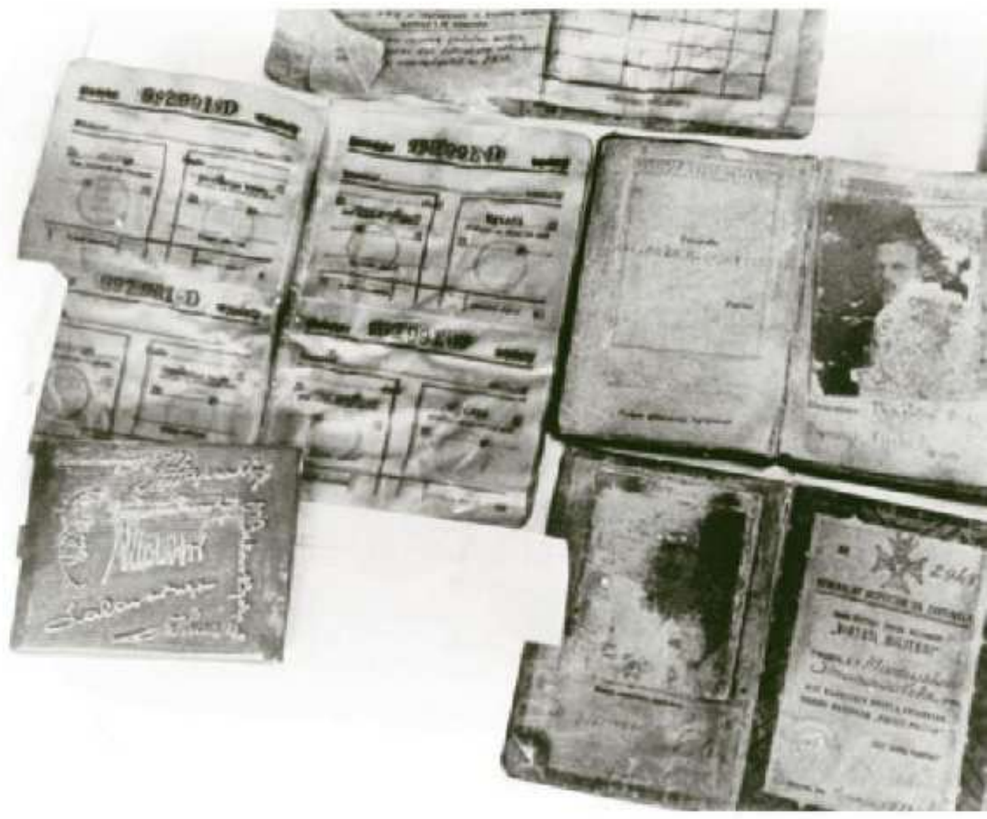
Polacy deportowani do Kazachstanu przed ziemianką, w której mieszkali (maj 1940). NKWD wywoziło na wschód całe rodziny. Polakom dawano 15 minut na spakowanie się, upychano ich w bydlęcych wagonach i wieziono tygodniami, w mrozie lub upale. Deportowani dostawali głodowe porcje wodnistej zupy, kaszy i gliniastego chleba.

farsa – tu: rzecz niepoważna, kpina

deportacja – zesłanie na przymusowy pobyt w odległej miejscowości

jidysz – język Żydów, który powstał w średniowiecznej Europie

Odnalezione w Katyniu dokumenty zamordowanego przez NKWD generała Mieczysława Smorawińskiego. Zdjęcie z 1943 r.

Tekst źródłowy

W związku z tym, że wszyscy [uwięzieni Polacy] są zatwardziałymi i nieprzejednanymi wrogami władzy radzieckiej, NKWD ZSRR uważa za niezbędne:

I. Polecić NKWD ZSRR:

1) sprawy znajdujących się w obozach dla jeńców wojennych 14 700 osób, byłych oficerów, urzędników, obszarników, policjantów, agentów wywiadu, żandarmów, osadników [wojskowych] i strażników więziennych, 2) [...] sprawy aresztowanych i przebywających w więzieniach w zachodnich obwodach Ukrainy i Białorusi 11 000 osób, członków różnych szpiegowskich i dywersyjnych organizacji kontrrewolucyjnych, byłych obszarników, fabrykantów, byłych polskich oficerów, urzędników i uciekinierów – rozpatrzyć w trybie specjalnym, z zastosowaniem wobec nich najwyższego wymiaru kary – rozstrzelania.*

II. Sprawy rozpatrzyć bez wzywania aresztowanych i bez przedstawiania zarzutów, postanowienia o zakończeniu śledztwa i aktu oskarżenia.

Wniosek ludowego komisarza spraw wewnętrznych Ławrientija Berii..., 1940 r.

* O kim mowa w tekście?

* Co NKWD „uważa za niezbędne”?

Kierownictwo partii komunistycznej uznało tych ludzi za wrogów ZSRR. W marcu 1940 r. szef NKWD skierował do Stalina wniosek o ich rozstrzelanie bez sądu (zob. tekst źródłowy).

Stalin zatwierdził wniosek, zaakceptowało go też kierownictwo partii komunistycznej. W **kwietniu 1940** r. ponad 14,5 tysiąca polskich jeńców wojennych zostało zamordowanych w lesie pod **Katyniem** (koło Smoleńska) oraz w gmachach NKWD w **Charkowie** i **Twerze**. Wszyscy zginęli od strzału z pistoletu, oddanego z bliska w tył głowy. Niektórym przed egzekucją skrępowano ręce i zakneblowano usta trocinami. By ukryć zbrodnię przed światem, zabitych Polaków pochowano w sekrecie w zbiorowych mogiłach.

Wiosną 1940 r. NKWD rozstrzelało też ponad 7 tysięcy Polaków więzionych na Białorusi i Ukrainie.

Pomordowani oficerowie należeli do elity przedwojennej Polski. W cywilu byli inżynierami, prawnikami, lekarzami... Stalin kazał ich zabić, by łatwiej przeprowadzić sowietyzację wschodnich ziem Rzeczpospolitej.

Władze ZSRR dopiero w 1990 r. przyznały się do popełnienia zbrodni na polskich oficerach.

5. Przedstaw los Polaków wziętych do niewoli przez Armię Czerwoną.

6. Wyjaśnij przyczyny zbrodni popełnionej przez NKWD.

obszarnik – posiadacz wielkiego majątku ziemskiego

Ekshumacja polskich oficerów zamordowanych w Katyniu. Zdjęcie wykonano w 1943 r., po odnalezieniu grobów przez Niemców (zob. s. 68).

Pytania i polecenia

A. Porównaj cele polityki niemieckiej i sowieckiej w okupowanej Polsce.

B. Omów metody prześladowania Polaków przez obu okupantów.

C. Przedstaw politykę obu okupantów wobec polskiej inteligencji.

To, co najważniejsze

Okupacja niemiecka

Ziemie wcielone do Rzeszy – przeznaczone do bezwzględnej germanizacji.

1. Polacy byli mordowani (ok. 40 tysięcy) i wywożeni m.in. do obozu koncentracyjnego Stutthof.
2. Ok. 900 tysięcy Polaków zostało wysiedlonych.
3. Pozostali mieli się stać Niemcami i otrzymali zakaz mówienia po polsku.

Generalne Gubernatorstwo (GG) – rządzony przez Niemców twór polityczny dla Polaków i Żydów.

1. Polacy mieli być tępą siłą roboczą.
2. Niemcy rozstrzeliwali polski „element przywódczy", m.in. w Palmirach. Dokonywali też masowych aresztowań i egzekucji.
3. Zamknięto polskie instytucje kultury.
4. Wysiedlono ok. 110 tysięcy Polaków z Zamojszczyzny w ramach „Generalnego planu wschodniego".

Okupacja radziecka

Stalin dążył do sowietyzacji zagarniętych ziem. Zostały one wcielone do ZSRR.

1. Tysiące Polaków trafiły do więzień i łagrów.
2. W latach 1940–1941 władze sowieckie przeprowadziły cztery deportacje: co najmniej 330 tysięcy obywateli polskich, w większości Polaków, zostało zesłanych głównie na Syberię i do Kazachstanu.
3. Łączna liczba prześladowanych Polaków wyniosła przeszło milion; ok. 100 tysięcy zostało rozstrzelanych lub zmarło na zesłaniu.

W 1940 r. Niemcy utworzyli obóz koncentracyjny w Oświęcimiu, w 1942 r. powiększony o obóz zagłady. Dzisiejsza nazwa to: były niemiecki nazistowski obóz koncentracyjny i zagłady Auschwitz-Birkenau. Zginęło tam ok. 1–1,35 miliona Żydów, 70–75 tysięcy Polaków i kilkadziesiąt tysięcy ludzi innych narodowości.

W kwietniu 1940 r. ok. 14,5 tysiąca polskich jeńców wojennych, głównie oficerów, zostało zamordowanych przez NKWD w lesie pod Katyniem, w Charkowie i Twerze.

Wiosną 1940 r. ponad 7 tysięcy Polaków zostało zamordowanych przez NKWD na Białorusi i Ukrainie.

Tysiące Polaków ratowały Żydów przed zagładą. Pomocy udzielali im np.:

1) Rada Pomocy Żydom „Żegota", do której należała m.in. Irena Sendler,
2) Jan i Antonina Żabińscy, rodzina Ulmów.

Niemiecką okupację przeżyło 60–100 tysięcy polskich Żydów.

Ilustracja ze s. 61

9 Rząd londyński i Polskie Państwo Podziemne

* Przypomnij cele polityki prowadzonej przez Trzecią Rzeszę i ZSRR na ziemiach Rzeczpospolitej w latach II wojny światowej.
* Wymień metody prześladowania obywateli polskich przez okupantów.

Prezydent Władysław Raczkiewicz z wizytą u polskich żołnierzy w Szkocji. Zdjęcie z 1941 r.

Rząd londyński

W nocy z 17 na 18 września 1939 r. władze Rzeczpospolitej przekroczyły granicę Rumunii. Liczyły na to, że przedostaną się do Francji, by kontynuować wojnę z Niemcami. Stało się jednak inaczej.

Prezydent Ignacy Mościcki, członkowie rządu, naczelny wódz oraz liczni żołnierze zostali internowani przez Rumunów, przez co znaleźli się w „rumuńskiej pułapce". Aby umożliwić powołanie nowych władz państwa, we wrześniu 1939 r. prezydent i rząd podali się do dymisji; prezydent wskazał jako swego następcę sanacyjnego polityka **Władysława Raczkiewicza**, przebywającego we Francji.

Ponieważ piłsudczyków obwiniano o klęskę, prezydent Raczkiewicz mianował premierem ich przeciwnika, generała **Władysława Sikorskiego**. W październiku 1939 r. utworzył on we Francji Rząd Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie, do którego weszli zarówno piłsudczycy, jak i politycy wrodzy sanacji.

Sikorski objął też funkcję naczelnego wodza i przystąpił do tworzenia **Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie**. Wstępowali do nich uciekinierzy z obozów internowania w Rumunii i na Węgrzech oraz ochotnicy z Polonii francuskiej. W maju 1940 r. wojsko liczyło ok. 85 tysięcy żołnierzy. Część z nich wzięła udział w obronie Francji przed Niemcami.

W czerwcu 1940 r., tuż przed kapitulacją Francji, rząd znalazł schronienie w Londynie. Stąd pochodzi jego nazwa: **rząd londyński**. Na Wyspy Brytyjskie przedostało się też ok. 27 tysięcy polskich żołnierzy.

1. Wyjaśnij, jak powstały emigracyjne władze Polski.
2. Przedstaw początki Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie.

Polityka zagraniczna rządu londyńskiego

Rząd londyński był legalną władzą Rzeczpospolitej Polskiej, uznaną przez zachodnich sojuszników. W 1940 r. uchwalił tezy polskiej polityki zagranicznej. Głosiły one m.in.:

1. Polska będzie kontynuować wojnę z Niemcami u boku Wielkiej Brytanii.

2. Polska jest w stanie wojny z ZSRR.

3. Rząd nie uznaje zaboru wschodniej części Polski ani aneksji państw bałtyckich przez ZSRR.

Sytuacja Polaków skomplikowała się po napaści Niemiec na ZSRR (1941), gdyż Stalin został sojusznikiem Brytyjczyków. Ci zaczęli naciskać rząd londyński, by nawiązał stosunki z sowieckim dyktatorem w celu wspólnej walki przeciwko Trzeciej Rzeszy.

Premier Sikorski, wbrew opinii wielu polityków, uważał porozumienie ze Związkiem Radzieckim za konieczność. Był przekonany, że „Rosja pochłonie siły niemieckie", dlatego chciał utworzyć armię polską w ZSRR, która wraz z Armią Czerwoną pokona Niemców i wkroczy do kraju. Domagał się też uwolnienia setek tysięcy Polaków przetrzymywanych w sowieckich więzieniach i łagrach.

W **lipcu 1941** r. Polska i ZSRR podpisały **układ Sikorski–Majski** (Iwan Majski był radzieckim ambasadorem w Londynie). Na jego mocy:

1. ZSRR uznał, że traktaty sowiecko-niemieckie dotyczące zmiany polskich granic (tj. pakt Ribbentrop–Mołotow) utraciły swą moc.

2. Polska i ZSRR przywróciły stosunki dyplomatyczne (co ze strony Polski oznaczało zakończenie stanu wojny z ZSRR).

Władysław Sikorski
(1881–1943)

Generał i polityk, żołnierz Legionów Polskich w czasie I wojny światowej, dowódca jednej z polskich armii w wojnie polsko-radzieckiej (bronił Warszawy, co dało Piłsudskiemu czas na przygotowanie kontruderzenia), w II Rzeczpospolitej przez krótki czas premier rządu. Po zamachu majowym przeszedł do opozycji. Spędził wiele lat we Francji i nawiązał tam liczne znajomości. Po klęsce wrześniowej w 1939 r. objął władzę premiera i naczelnego wodza. Był zwolennikiem porozumienia z ZSRR. Zginął w katastrofie lotniczej w Gibraltarze w lipcu 1943 r. (tuż po starcie samolot runął do morza). Okoliczności katastrofy nie zostały wyjaśnione do dziś.

Podpisanie układu Sikorski–Majski. Z lewej siedzi generał Sikorski, z prawej – Iwan Majski, w środku – Winston Churchill.

Tekst źródłowy

Wroga Związkowi Radzieckiemu oszczercza kampania, wszczęta przez niemieckich faszystów z powodu zabójstw, których oni sami dopuścili się na oficerach polskich w rejonie Smoleńska na terytorium okupowanym przez wojska niemieckie, natychmiast została podchwycona przez rząd polski, a oficjalna prasa polska rozpowszechniała ją na wszystkie sposoby. [...]

Fakt, iż wrogą kampanię wymierzoną przeciw Związkowi Radzieckiemu rozpoczęto jednocześnie w prasie niemieckiej i polskiej, [...] nie pozostawia wątpliwości co do tego, iż pomiędzy wrogiem sojuszników – Hitlerem – i rządem polskim istnieje kontakt i zmowa co do prowadzenia tej wrogiej kampanii.

Rządowi radzieckiemu wiadomo, że ta wroga kampania prowadzona jest [...] w tym celu, aby [...] wywrzeć nacisk na rząd radziecki i wymusić na nim ustępstwa terytorialne kosztem radzieckiej Ukrainy, Białorusi i Litwy.

Wszystkie te okoliczności zmuszają rząd radziecki do stwierdzenia, że obecny rząd polski, schodząc na drogę zmowy z rządem hitlerowskim, zerwał w rzeczywistości sojusznicze stosunki z ZSRR i zajął wrogie stanowisko wobec Związku Radzieckiego.

Na tej podstawie rząd radziecki powziął decyzję przerwania stosunków z rządem polskim.

Nota rządu ZSRR do ambasadora RP w Moskwie, 1943 r.

* Jakie zarzuty wobec rządu polskiego zawiera nota?
* W jakim celu, zdaniem autorów noty, rząd polski prowadzi taką politykę wobec Związku Radzieckiego?

satelickie – o państwie: zależne od silniejszego państwa

3. Strona radziecka zgodziła się na „amnestię" dla więzionych obywateli polskich i utworzenie **Armii Polskiej w ZSRR**, podległej generałowi Sikorskiemu.

Po podpisaniu układu z więzień i łagrów uwolniono kilkaset tysięcy Polaków. Dziesiątki tysięcy wynędzniałych ludzi wstąpiły do Armii Polskiej w ZSRR. Jej dowódcą został generał **Władysław Anders**, wcześniej więziony w Moskwie.

Wkrótce się okazało, że wśród zwolnionych brakuje ok. 14 tysięcy oficerów wziętych do niewoli w 1939 r. (i zamordowanych, m.in. w Katyniu). Stalin tłumaczył, że zapewne... uciekli do Mandżurii i tam się odnajdą.

3. Omów główne założenia polityki zagranicznej rządu londyńskiego w 1940 r.
4. Przedstaw poglądy generała Sikorskiego na stosunki Polski z ZSRR.
5. Podaj postanowienia układu Sikorski–Majski.

Plany Stalina

Ugodowa postawa Stalina wobec Polski zmieniła się w grudniu 1941 r., po odepchnięciu Niemców od Moskwy. Odtąd dyktator domagał się granicy polsko-radzieckiej na Bugu – tzn. zachowania swoich zdobyczy z 1939 r. Z czasem powziął zamiar zbudowania w Europie Środkowej łańcucha państw satelickich*, rządzonych przez komunistów i podporządkowanych ZSRR. Jednym z tych państw miała być Polska.

Aby zrealizować te plany, Stalin:

1. Postanowił pozbyć się z ZSRR armii podległej generałowi Sikorskiemu. Dlatego w 1942 r. zezwolił na ewakuację 115-tysięcznej Armii Polskiej do Iranu (żołnierze ci walczyli potem we Włoszech, por. s. 44–45).

2. Przygotowywał „swoich Polaków", tj. polskich komunistów, do przejęcia władzy w Polsce. Już w styczniu 1942 r. grupa polskich komunistów założyła w Warszawie **Polską Partię Robotniczą**, w skrócie **PPR**, która ściśle wykonywała instrukcje Stalina.

W ZSRR dyktator powołał do życia **Związek Patriotów Polskich**, w skrócie **ZPP** (1943). Miał to być zalążek komunistycznych władz Polski. Członkowie ZPP uważali rząd londyński za nielegalny, a ziemie położone na wschód od Bugu uznali za część ZSRR.

3. Potrzebował pretekstu, by zerwać stosunki z rządem londyńskim. Sposobność nadarzyła się w kwietniu 1943 r., gdy Niemcy poinformowali o odnalezieniu w **Katyniu** grobów polskich oficerów zamordowanych przez NKWD (por. s. 63).

Władze radzieckie natychmiast zaprzeczyły i oskarżyły o tę zbrodnię Niemców. Rząd londyński zażądał wysłania do Katynia delegacji Międzynarodowego Czerwonego Krzyża, by zbadała groby. Ustalenia ekspertów (także polskich) były jednoznaczne: mordu dokonano wiosną 1940 r. Nie mogli go więc popełnić Niemcy, gdyż jeszcze ich w Katyniu nie było.

Stalin wykorzystał fakt, że zbadania katyńskich grobów domagali się zarówno Polacy, jak też Niemcy. Oskarżył rząd londyński o zmowę z Hitlerem i zerwał stosunki dyplomatyczne ZSRR z Polską (zob. tekst źródłowy). Na domiar złego w lipcu 1943 r. zginął generał Sikorski (por. biogram, s. 67).

Rząd londyński znalazł się w fatalnym położeniu. Dla zachodnich aliantów sojusz z ZSRR miał pierwszorzędne znaczenie, gdyż na froncie wschodnim walczyło 70% sił Wehrmachtu. Skłóceni ze Stalinem Polacy stali się dla Zachodu kłopotliwym sojusznikiem.

6. Przedstaw plany Stalina dotyczące Europy Środkowej.

7. Co zrobił Stalin, by wykorzystać polskich komunistów do przejęcia władzy w Polsce?

8. Kiedy i pod jakim pretekstem ZSRR zerwał stosunki dyplomatyczne z rządem londyńskim?

Mord w Katyniu na niemieckim plakacie propagandowym z 1943 r. W ten sposób Niemcy chcieli pozyskać Polaków do walki z Armią Czerwoną. Bezskutecznie – nikt nie miał zamiaru walczyć po stronie Wehrmachtu.

Polskie Państwo Podziemne

Choć kraj był okupowany, istniały w nim tajne struktury podporządkowane rządowi londyńskiemu. Po wojnie nazwano je **Polskim Państwem Podziemnym**. W tabelce przedstawiono jego organizację.

1. Władze – legalne i uznawane przez aliantów (w latach 1941–1943 także przez ZSRR)	w Londynie	1. Prezydent RP Władysław Raczkiewicz. 2. Rząd londyński. Premierem był Władysław Sikorski (do 1943).
	w Polsce	Delegat Rządu na Kraj. Kierował Delegaturą, tj. siatką urzędników, która działała na terenie przedwojennej Polski. Delegaturze podlegały: 1. Edukacja Tajne komplety (tzn. podziemne szkoły) i konspiracyjne wyższe uczelnie. 2. Sądownictwo Konspiracyjne sądy, których wyroki wykonywano i ogłaszano w podziemnej prasie. 3. Akcja samopomocowa Prowadzono ją często za pośrednictwem legalnych organizacji, m.in. PCK.
2. Siły zbrojne	Armia Krajowa	W połowie 1944 r. liczyła ok. 350 tysięcy żołnierzy.
3. Partie polityczne	Polityczny Komitet Porozumiewawczy skupiający różne partie, a od 1944 r. – podziemny parlament o nazwie: Rada Jedności Narodowej	Działalność: 1. Programowa – partie wypowiadały się w sprawach powojennych granic i reform państwa. 2. Propagandowa – partie wydawały czasopisma, w których przedstawiały swoje programy i komentowały bieżące wydarzenia.

Lekcja języka polskiego podczas tajnych kompletów w Łopienniku na Lubelszczyźnie (1941).

Tajne komplety – tajne nauczanie na wszystkich poziomach, zwykle prowadzone w prywatnych mieszkaniach. Niemcy zezwolili wprawdzie na istnienie szkół podstawowych i zawodowych, ale zakazali w nich nauki literatury, historii i geografii. Nauczyciele uczyli tych przedmiotów na tajnych kompletach.

Podziemna ilustracja satyryczna z 1942 r. kpi z czytelników „Nowego Kuriera Warszawskiego". Była to jedna z tzw. gadzinówek.

Polska prasa podziemna była fenomenem w okupowanej Europie: powstało ok. 1400 tytułów, z których 17 wychodziło przez całą okupację. Istniały czasopisma polityczne, wojskowe, literackie, kobiece, humorystyczne... W tajnych drukarniach wydawano też książki, m.in. *Kamienie na szaniec* Aleksandra Kamińskiego.

Tajna Organizacja Nauczycielska zapewniała kadrę **tajnym kompletom** oraz przygotowywała i rozprowadzała podręczniki. Na terenie GG powstało niemal 2 tysiące szkół średnich. Podziemne wyższe uczelnie wykształciły w czasie wojny prawie 10 tysięcy studentów.

Istniały także podziemne teatry – jako przeciwwaga dla dozwolonych przez Niemców podrzędnych teatrzyków i kabaretów, których repertuar miał ogłupiać Polaków. W prywatnych mieszkaniach lub piwnicach aktorzy wystawiali m.in. dramaty Słowackiego, Wyspiańskiego, Szekspira. Odbywały się też koncerty i wieczory poetyckie. Drugiego takiego państwa podziemnego nie było w okupowanej Europie.

Jednak nie wszystkie stronnictwa uznawały rząd londyński. Np. nacjonaliści pragnęli „Polski dla Polaków" od Kijowa po Szczecin. Tworzyli własne „państwo podziemne", a podległe im **Narodowe Siły Zbrojne**, w skrócie **NSZ**, liczyły ponad 70 tysięcy żołnierzy.

9. Omów organizację Polskiego Państwa Podziemnego.

10. W jaki sposób Polacy pod niemiecką okupacją dbali o zachowanie kultury narodowej?

Armia Krajowa

W listopadzie 1939 r. generał Sikorski powołał do istnienia **Związek Walki Zbrojnej**, w skrócie **ZWZ** – tajną organizację wojskową podległą rządowi emigracyjnemu. W lutym 1942 r. przekształcił ZWZ w **Armię Krajową**, w skrócie **AK**. Miała ona scalić różne grupy wojskowe w jedną organizację, podległą rządowi londyńskiemu. AK była największą (obok jugosłowiańskiej) podziemną armią w okupowanej Europie, jednak słabo uzbrojoną – jeden karabin przypadał średnio na dziesięciu żołnierzy.

AK działała przede wszystkim w Generalnym Gubernatorstwie. Jej głównym celem było przygotowanie powstania, które miało wybuchnąć w chwili załamania się Niemiec.

Z początku AK rzadko organizowała akcje zbrojne, gdyż prowadziły one do okrutnych represji – hitlerowcy rozstrzeliwali kilkudziesięciu Polaków za każdego zabitego Niemca. Skupiała się na innych formach oporu:

1. **Propaganda**, której narzędziami były ulotki, podziemna prasa, hasła na murach itp. Służyła budzeniu nadziei, a także informowała społeczeństwo o sytuacji w kraju i na froncie.

2. **Mały sabotaż** polegał na działaniach szkodzących wrogowi bez podejmowania walki zbrojnej – takich jak zrywanie hitlerowskich flag, malowanie na murach polskich haseł, niszczenie niemieckich wystaw. Mały sabotaż prowadziła przede wszystkim młodzież z konspiracyjnego harcerstwa o nazwie Szare Szeregi.

3. **Wywiad** zdobył m.in. informacje o planowanym ataku Niemiec na ZSRR (Stalin je zlekceważył), dostarczył też na Zachód niewybuch rakiety V-2 (czytaj: fał dwa), która miała być „cudowną bronią" Hitlera. Dzięki danym uzyskanym od wywiadu AK lotnictwo alianckie zbombardowało fabrykę tych rakiet.

Pod koniec 1942 r. AK nasiliła **działalność dywersyjną**: wykolejała transporty wojskowe przeznaczone na front wschodni, wysadzała mosty, odbijała więźniów. Straty zadane Niemcom były bardzo duże – wśród nich ponad 730 wykolejonych pociągów i przeszło 4 tysiące zniszczonych pojazdów wojskowych. Jednak w akcjach AK zginęło ponad 60 tysięcy jej żołnierzy.

11. Kiedy powstała i czym była Armia Krajowa?

12. Wyjaśnij, jakie działania podejmowała AK w czasie okupacji.

Efekt akcji małego sabotażu: kotwica – symbol Polski Walczącej – namalowana na pomniku Lotnika w Warszawie przez Jana Bytnara „Rudego" (1942). Kotwica powstała z połączenia liter P (Polska) i W (Walcząca).

Akowcy z materiałami wybuchowymi własnej roboty. Zdjęcie z czasów okupacji.

Pytania i polecenia

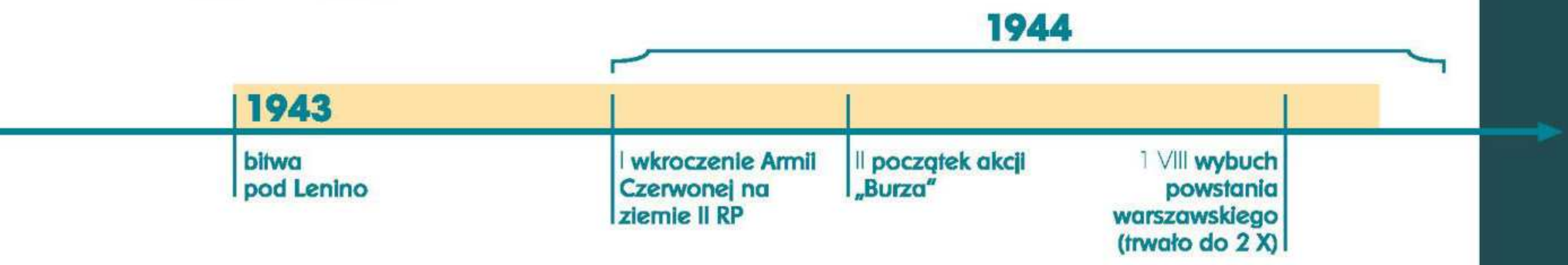
A. Omów politykę zagraniczną rządu londyńskiego od 1940 r. do wiosny 1943 r.
B. Oceń politykę Stalina wobec Polski i Polaków.
C. Dlaczego struktury utworzone przez Polaków zasłużyły na miano Polskiego Państwa Podziemnego?

To, co najważniejsze

Polskie władze emigracyjne po klęsce wrześniowej	1. Prezydent Władysław Raczkiewicz. 2. Premier rządu i naczelny wódz generał Władysław Sikorski (do 1943). Po klęsce Francji w 1940 r. polskie władze przeniosły się do Londynu. Stąd pochodzi nazwa: rząd londyński. Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie podlegały rządowi londyńskiemu.
Polityka zagraniczna rządu londyńskiego	1940 – sojusz z Wielką Brytanią, stan wojny z ZSRR. 1941 – układ Sikorski–Majski: 1. Unieważnienie zmiany polskich granic dokonanej na mocy paktu Ribbentrop–Mołotow. 2. Przywrócenie stosunków dyplomatycznych między Polską a ZSRR. 3. Zgoda władz radzieckich na utworzenie Armii Polskiej w ZSRR i „amnestię" dla obywateli polskich.
Plany Stalina	Utworzenie państw satelickich podległych ZSRR; Polska jednym z nich. Stalin: 1. Zezwolił na ewakuację Armii Polskiej z ZSRR do Iranu (1942). 2. Przygotowywał polskich komunistów do przejęcia władzy w Polsce: w 1942 r. powstała w Warszawie Polska Partia Robotnicza (PPR), w 1943 r. utworzono w ZSRR Związek Patriotów Polskich (ZPP). 3. Zerwał stosunki dyplomatyczne z Polską po odkryciu przez Niemców grobów polskich oficerów w Katyniu (1943).
Polskie Państwo Podziemne	Tajne struktury w okupowanym kraju, podporządkowane rządowi londyńskiemu. Państwo posiadało: legalne władze w Londynie i ich Delegaturę w kraju, siły zbrojne (AK) oraz partie polityczne.
Armia Krajowa (AK)	Powstała w lutym 1942 r. z przekształcenia Związku Walki Zbrojnej. Główne działania: 1) propaganda, 2) mały sabotaż, 3) wywiad. Pod koniec 1942 r. AK nasiliła działalność dywersyjną.

Ilustracja ze s. 66

10 Powstanie warszawskie

U boku Armii Czerwonej

Po zerwaniu stosunków z rządem londyńskim Stalin miał wolną rękę w sprawie polskiej. Na jego polecenie już w maju 1943 r. Związek Patriotów Polskich ogłosił nabór Polaków w ZSRR do 1. Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki. W ten sposób dyktator zyskał argument w sporze o przyszłość Polski: „swoich Polaków" walczących u boku Armii Czerwonej.

Dla ludzi, którzy nie zdołali dotrzeć do armii generała Andersa, wstąpienie do polskiej jednostki wojskowej było jedyną szansą wyrwania się z „sowieckiego piekła". W lipcu 1943 r. dywizja liczyła 16 tysięcy żołnierzy. Chrzest bojowy przeszła 12 i 13 października 1943 r. w bitwie pod **Lenino** (na Białorusi). Polacy atakowali silniejszego przeciwnika, w dodatku na podmokłym terenie utrudniającym natarcie. Ponieśli porażkę; straty dywizji wyniosły ponad 3 tysiące zabitych, rannych i zaginionych.

W 1944 r. dywizja została przekształcona w **1. Armię Wojska Polskiego**. Politycznie Armia podlegała polskim komunistom, wojskowo – dowództwu Armii Czerwonej.

1. Czego od 1. Dywizji Piechoty oczekiwał Stalin, a czego pragnęli jej żołnierze?

* Kiedy i dlaczego Stalin zerwał stosunki z rządem londyńskim?
* Czym był Związek Patriotów Polskich (ZPP)?

Żołnierze 1. Dywizji Piechoty im. Tadeusza Kościuszki. Zdjęcie z okresu II wojny światowej.

Stanisław Mikołajczyk u prezydenta USA Franklina D. Roosevelta (czerwiec 1944). Premier nie wie jeszcze, że los Polski został przesądzony na konferencji w Teheranie. Dowie się o tym w październiku 1944 r. od Mołotowa.

Akcja „Burza"

Utworzenie polskiej dywizji w ZSRR i śmierć generała Sikorskiego w lipcu 1943 r. (por. s. 67) pogorszyły sytuację Polski. Stalin wyraźnie dążył do podporządkowania naszego kraju Moskwie. Rząd londyński musiał więc uzyskać wsparcie zachodnich sojuszników – tymczasem żaden z polityków emigracyjnych nie cieszył się na Zachodzie takim autorytetem jak Sikorski.

Nowym premierem rządu londyńskiego został **Stanisław Mikołajczyk**, a naczelnym wodzem – generał **Kazimierz Sosnkowski**. Mikołajczyk opowiadał się za porozumieniem z ZSRR, tak jak Sikorski. Sosnkowski był przeciwny ugodzie z Moskwą, gdyż przewidywał zabór Polski przez ZSRR. Szansę dla Polaków widział w ewentualnym konflikcie Stalina z Zachodem.

Jesienią 1943 r. Armia Czerwona zbliżała się do wschodniej granicy II Rzeczpospolitej. Komendant główny AK generał Tadeusz Komorowski „Bór" kazał wówczas rozpocząć przygotowania do **akcji „Burza"**. Jej plan zakładał:
1) atakowanie przez AK cofających się oddziałów niemieckich,
2) taktyczne współdziałanie AK z Armią Czerwoną,
3) ujawnianie się polskich dowódców i obejmowanie władzy przez przedstawicieli rządu londyńskiego; Polacy mieli występować wobec Rosjan jako gospodarze wyzwolonych ziem.

Celem akcji „Burza" była niepodległość Polski. Żeby udało się ją odzyskać, Stalin musiał uznać władzę rządu londyńskiego. On jednak nie miał zamiaru tego zrobić.

W nocy z 3 na 4 stycznia **1944** r. Armia Czerwona przekroczyła wschodnią granicę przedwojennej Polski. Władze radzieckie oświadczyły wówczas, że z woli mieszkańców wyrażonej jesienią 1939 r. obszary te należą do ZSRR.

Oddział rozpoznawczy AK na Wileńszczyźnie (lipiec 1944).

W lutym **1944** r. rozpoczęła się akcja „Burza". Ok. 6,5 tysiąca żołnierzy AK walczyło ramię w ramię z Armią Czerwoną o Wołyń. Potem jednak NKWD aresztowało polskich oficerów i wywiozło ich w głąb ZSRR. Żołnierzom dano wybór: wstąpienie do jednostek podległych polskim komunistom lub aresztowanie.

Ten sam schemat powtórzył się w Wilnie, we Lwowie, na Polesiu i na zachód od Bugu. Stalin chciał się pozbyć AK i przedstawicieli rządu londyńskiego, by narzucić Polsce rząd komunistów. Miał w ręku dwa decydujące atuty: 1) Armię Czerwoną na obszarze Polski, 2) zgodę Zachodu na utworzenie sowieckiej strefy wpływów (por. s. 53).

Akcja „Burza" zakończyła się niepowodzeniem. Do maja 1945 r. Rosjanie aresztowali kilkadziesiąt tysięcy akowców.

Wspólny patrol żołnierzy AK (z biało-czerwonymi opaskami) i Armii Czerwonej w wyzwolonym Wilnie (lipiec 1944).

2. O co się spierali następcy generała Sikorskiego?
3. Przedstaw plan akcji „Burza".
4. Wyjaśnij przyczyny niepowodzenia akcji „Burza".

Decyzja o powstaniu

Plan akcji „Burza" nie przewidywał walk w liczącej prawie milion mieszkańców Warszawie. Latem 1944 r. dowódcy AK zmienili jednak zdanie. Zdecydowali się wywołać w stolicy powstanie, gdyż:

1. W lipcu 1944 r. komuniści utworzyli zalążek rządu zależnego od Stalina (zob. s. 85).

2. Pod koniec lipca Armia Czerwona dotarła na przedpola Warszawy. Wyzwolenie stolicy przez AK dałoby argument rządowi londyńskiemu w rozmowach ze Stalinem.

3. Przez Warszawę ciągnęły rozbite oddziały Wehrmachtu. Zdawało się, że armia niemiecka już poniosła klęskę.

4. Komunistyczna radiostacja „Kościuszko" wezwała lud Warszawy do walki (zob. tekst źródłowy). Istniała obawa wybuchu powstania kierowanego przez komunistów, którzy sobie przypisaliby zwycięstwo oraz prawo do rządzenia Polską.

5. Generałowie AK uważali, że po zwycięstwie powstania Stalin albo zaakceptuje władzę rządu londyńskiego, albo będzie musiał „złamać polskie rządy siłą, na oczach świata" – co skompromituje go przed Zachodem. Nie brali natomiast pod uwagę możliwości klęski powstania.

Decyzję o powstaniu popierał rząd londyński z premierem Mikołajczykiem, natomiast ostro sprzeciwiali się jej generał Sosnkowski i oficerowie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Uważali powstanie za „bezcelową daninę krwi".

Tekst źródłowy

Warszawa drży w posadach od huku dział. Wojska radzieckie nacierają gwałtownie i zbliżają się do Pragi. Nadchodzą, aby przynieść wam wolność. Niemcy wyparci z Pragi będą usiłowali bronić się w Warszawie. Będą starali się wszystko zniszczyć. W Białymstoku burzyli wszystko przez sześć dni. Wymordowali tysiące naszych braci. Uczyńmy, co tylko w naszej mocy, by nie zdołali powtórzyć tego samego w Warszawie.

Ludu Warszawy! Do broni! [...] Uderzcie na Niemców! Udaremnijcie ich plan burzenia budynków publicznych. Wspierajcie Armię Czerwoną w przeprawie przez Wisłę. Przysyłajcie wiadomości, pokazujcie miejsca przepraw. Ponad milion mieszkańców niechaj stanie się milionem żołnierzy, którzy wypędzą niemieckich najeźdźców i zdobędą wolność.

Audycja radiostacji „Kościuszko", 30 VII 1944 r.

- Kto i do czego jest wzywany w audycji?
- Wymień argumenty użyte przez autora w celu poderwania warszawiaków do walki.

Niemiecka rakieta V-2 przed odpaleniem z ruchomej wyrzutni (1944). Pociski V-2 miały zasięg 400 km; Niemcy ostrzeliwali nimi m.in. Londyn i Antwerpię.

Katiusze – broń rakietowa Armii Czerwonej. Choć były niezbyt celne i miały zasięg tylko kilku kilometrów, ich zmasowany ogień powodował ogromne straty u Niemców. W 1944 r. Armia Czerwona dysponowała kilkoma tysiącami katiusz.

Niemcy postanowili bronić miasta przed Armią Czerwoną i wezwali 100 tysięcy mężczyzn do kopania rowów przeciwczołgowych. 31 lipca generał Komorowski „Bór" otrzymał meldunek o pojawieniu się radzieckich czołgów na warszawskiej Pradze. Wraz z innymi dowódcami AK uznał, że Rosjanie lada chwila ruszą do szturmu na Warszawę. Dlatego wydał rozkaz, by następnego dnia rozpocząć powstanie.

Dowództwo AK oczekiwało od zachodnich aliantów: 1) zrzutów broni, 2) nalotów na niemieckie pozycje, 3) przysłania polskiej 1. Samodzielnej Brygady Spadochronowej.

Oczekiwania te okazały się nierealne. Bazy lotnicze aliantów znajdowały się we Włoszech, a Stalin nie zgodził się na tankowanie maszyn sojuszników na sowieckich lotniskach. Alianckie samoloty musiały więc zabierać mnóstwo paliwa zamiast broni czy bomb. Były też łatwym celem dla niemieckiej artylerii i Luftwaffe, dlatego latały rzadko.

Także sytuacja na froncie przedstawiała się inaczej, niż sądzili dowódcy AK:

1. Na przełomie lipca i sierpnia Niemcy odepchnęli od Wisły radzieckie czołgi.
2. Z przyczyn niejasnych do dziś Stalin wstrzymał szturm na polską stolicę. Armia Czerwona zaatakowała Niemców na Bałkanach.
3. Armia niemiecka wciąż była potęgą. Jej pokonanie zajęło jeszcze 9 miesięcy połączonym siłom największych mocarstw świata.

Ponieważ zachodni alianci sprzeciwiali się powstaniu, nie zostali powiadomieni o planach jego rozpoczęcia. Generałowie AK nie znali też zamierzeń dowództwa Armii Czerwonej. Tymczasem bez radzieckiego ataku na Warszawę powstanie było skazane na klęskę. Oddziały AK w stolicy liczyły ok. 45 tysięcy żołnierzy, jednak broń miał co czwarty, a amunicji mogło starczyć na kilka dni walki. Niemcy mieli do dyspozycji kilkadziesiąt tysięcy żołnierzy wspieranych przez artylerię, czołgi i lotnictwo.

5. Wytłumacz, dlaczego dowódcy AK zdecydowali się rozpocząć powstanie w Warszawie.

6. Kto i dlaczego sprzeciwiał się wybuchowi powstania?

7. Porównaj siły obu stron.

Przebieg powstania

Powstanie warszawskie wybuchło **1 sierpnia 1944** r. o godzinie 17, nazwanej godziną „W". Oddziały powstańcze zaatakowały niemieckie obiekty w różnych częściach miasta.

Przywódcy powstania chcieli osiągnąć dwa cele:

1) wojskowy (przeciwko Niemcom) – zająć Warszawę, nim zrobi to Armia Czerwona,
2) polityczny (przeciwko ZSRR) – objąć władzę jako przedstawicielstwo rządu londyńskiego, by Stalin nie mógł zainstalować „swoich Polaków".

Od 1 do 4 sierpnia powstańcy opanowali większą część lewobrzeżnej Warszawy. Nie zdobyli jednak wielu obiektów o strategicznym znaczeniu, m.in. lotnisk i mostów na Wiśle.

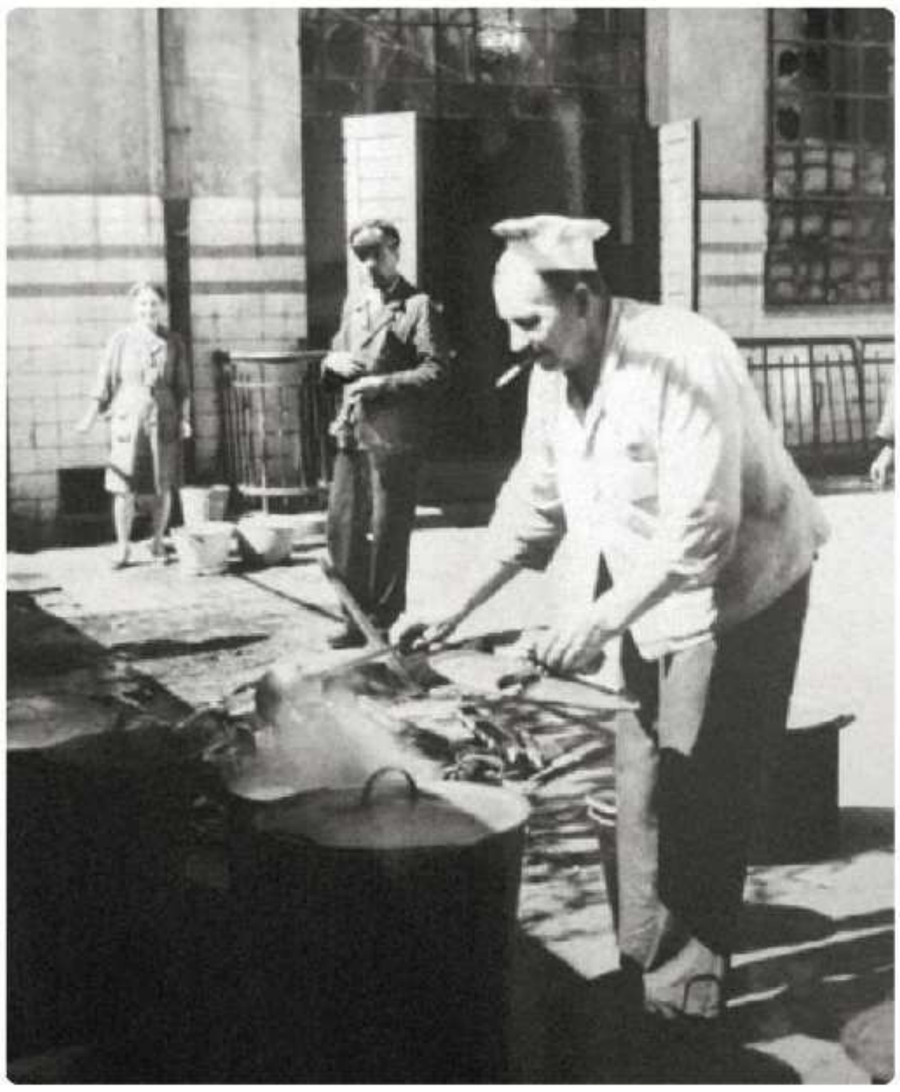
W tym czasie Niemcy ściągali posiłki, wśród nich oddziały SS złożone z kryminalistów. **5 sierpnia** rozpoczęli natarcie przy wsparciu lotnictwa i broni pancernej. Po dwudniowych walkach zdobyli Wolę, gdzie wymordowali ok. 40 tysięcy bezbronnych mieszkańców miasta.

Niemieckie natarcie zmusiło Polaków do obrony. Zdobycie Warszawy stało się nierealne, upadły więc oba cele powstania. Żeby uniknąć klęski, premier Mikołajczyk prosił Stalina o pomoc. Ale dyktator znał cele powstania, dlatego w liście do Churchilla i Roosevelta nazwał jego przywódców „grupką zbrodniarzy, którzy dla pochwycenia władzy

Budowa barykady na rogu ul. Kruczej i Nowogrodzkiej w Warszawie (1 sierpnia 1944).

Barykada powstańcza na skrzyżowaniu ulic Świętokrzyskiej i Mazowieckiej (sierpień 1944).

Kucharz przygotowuje posiłek dla powstańców (sierpień 1944). W mieście brakowało żywności dla jego cywilnych mieszkańców. Ludzie kryli się w piwnicach przed bombami i ostrzałem; pod gruzami domów zginęły tysiące warszawiaków.

Ulica Warecka w Warszawie (1944). Toczyły się tu zacięte walki o gmach Poczty Głównej, zdobyty przez powstańców po kilku szturmach.

wszczęli awanturę warszawską". Odmówił pomocy; nie zgodził się nawet na lądowanie alianckich samolotów na sowieckich lotniskach. Postępował bezwzględnie, ale logicznie: klęska powstania osłabiała AK, kompromitowała rząd londyński, a wzmacniała polskich komunistów. Stalin zaczął udzielać powstańcom niewielkiej pomocy dopiero 10 września, zapewne ze względów propagandowych.

Powstańcy toczyli więc samotną, heroiczną walkę. Brakowało im broni, amunicji, żywności i wody. Rzucali się na niemieckie czołgi uzbrojeni tylko w butelki z benzyną. Niemcy musieli zdobywać każdą ulicę i każdy dom.

Mimo to warszawiacy starali się żyć tak normalnie, jak się tylko dało. W mieście działały radio i poczta powstańcza, ukazywały się gazety, młode pary brały śluby. Był nawet teatrzyk kukiełkowy dla dzieci. Jednak tysiące warszawiaków ginęły w wyniku bombardowań i niemieckich mordów.

Po 63 dniach walki, **2 października 1944** r. generał Komorowski „Bór" podpisał honorowy akt kapitulacji. Niemcy uznali żołnierzy AK za jeńców wojennych; ludności kazali opuścić miasto, ale zagwarantowali jej bezpieczeństwo.

8. Wymień główne cele powstania warszawskiego.

9. Omów postępowanie Stalina w stosunku do powstania warszawskiego.

Spór o ocenę powstania

W powstaniu warszawskim zginęło ok. 18 tysięcy żołnierzy AK i ok. 180 tysięcy mieszkańców miasta. Kilkadziesiąt tysięcy zostało rannych. Straty Niemców wyniosły ok. 10 tysięcy zabitych oraz ok. 15 tysięcy rannych i zaginionych.

Powstanie zakończyło się podwójną klęską: wojskową i polityczną. Zginęła elita AK, zostało rozbite Polskie Państwo Podziemne, stolica legła w gruzach. Na rozkaz Hitlera żołnierze Wehrmachtu przez następne tygodnie podpalali i wysadzali w powietrze to, co jeszcze zostało z Warszawy. Klęska AK i rządu londyńskiego ułatwiła Stalinowi podporządkowanie Polski ZSRR.

Polscy komuniści, tak jak Stalin, obciążyli rząd londyński odpowiedzialnością za katastrofę powstania. Ich oskarżenia były jednak zwykłym zabiegiem propagandowym służącym zdobyciu władzy. Ale powstanie krytykowali też emigracyjni oficerowie i niektórzy politycy (generał Anders nazwał je „ciężką zbrodnią"). Z kolei dowódcy AK, którzy podjęli decyzję o walce, do końca życia uważali, że postąpili słusznie.

Dziś można spróbować bezstronnie ocenić powstanie warszawskie. Oto główne argumenty jego obrońców i krytyków.

Obrońcy powstania	Krytycy powstania
1. Było ostatnią szansą na odzyskanie niepodległości. 2. Ukazało siłę moralną społeczeństwa i – mimo przegranej – siłę AK. 3. Stało się przesłaniem dla przyszłych pokoleń, że warto walczyć o wolność. 4. W późniejszych latach zniechęciło ZSRR do zbrojnej interwencji w Polsce (z obawy przed wysokimi stratami).	1. Nie miało szans powodzenia. 2. Nie osiągnęło żadnego z założonych celów. 3. Spowodowało niepotrzebną śmierć ok. 200 tysięcy ludzi. 4. Doprowadziło do zagłady stolicy. 5. Jego klęska ułatwiła komunistom zdobycie władzy. 6. Zniszczyło zaufanie społeczeństwa do przywódców państwa.

Osobną sprawą jest stosunek zachodnich aliantów do powstania warszawskiego. Churchill pragnął pomóc powstańcom, był jednak osamotniony. Nie odważył się zerwać współpracy ze Stalinem, gdyż naraziłby na szwank interesy Wielkiej Brytanii. Dla Roosevelta powstanie warszawskie nie miało znaczenia – liczyły się jedynie dobre stosunki z ZSRR. Dlatego obaj przywódcy nawet nie próbowali wywrzeć nacisku na Stalina, choć mógł on udzielić powstańcom wsparcia lotniczego i artyleryjskiego. Ofiarą uległości Zachodu padli Polacy – i nie tylko oni (zob. s. 93).

10. Przedstaw argumenty obrońców i krytyków powstania warszawskiego.

11. Dlaczego powstańcy uzyskali od aliantów tylko niewielkie wsparcie lotnicze?

Tekst źródłowy

Kiedy w Anglii w końcowej fazie walki pisano łzawe artykuły o Warszawie i Churchill z przejęciem mówił o „bohaterskiej epopei Warszawy", polska radiostacja „Świt" z największą goryczą napiętnowała zdradę Anglii, wołając: „Zostawcie w spokoju Warszawę, wy wszyscy, którzy podpisaliście na nią wyrok śmierci!". Słowa te są najmocniejszą krytyką, jaką zawiedzeni nacjonaliści polscy mogli skierować pod adresem Anglii, która istotnie podpisała wyrok śmierci na Warszawę, gdyż z wyjątkiem kilku zrzutów zaopatrzeniowych nie udzieliła żadnej praktycznej pomocy. Rozczarowanie Polaków zawodem, jaki im sprawiła Anglia, jest powszechne.

Tajny raport o powstaniu warszawskim niemieckiego gubernatora dystryktu warszawskiego Ludwiga Fischera, 20 XII 1944 r.

- Dlaczego, zdaniem Fischera (czytaj: fiszera), radiostacja „Świt" zaprotestowała przeciwko słowom Churchilla i „łzawym artykułom o Warszawie"?
- Co pisze autor raportu o stosunku Polaków do Anglii?

Radiostacja „Świt" – polska rozgłośnia radiowa w Anglii nadająca audycje dla Polaków w okupowanym kraju.

Po kapitulacji – oddziały AK opuszczają Warszawę (październik 1944).

Pytania i polecenia

A. Co w 1944 r. przemawiało za powstaniem warszawskim, a co – przeciwko niemu?
B. Omów przyczyny klęski powstania warszawskiego.
C. Przedstaw i oceń stosunek przywódców ZSRR, USA oraz Wielkiej Brytanii do powstania warszawskiego.

To, co najważniejsze

1. Armia Wojska Polskiego	Powstała w 1944 r. z 1. Polskiej Dywizji Piechoty im. T. Kościuszki utworzonej w ZSRR. Politycznie podlegała polskim komunistom, a wojskowo – Armii Czerwonej.
Władze emigracyjne po śmierci gen. Sikorskiego (1943)	premier Stanisław Mikołajczyk naczelny wódz Kazimierz Sosnkowski
Akcja „Burza”	Plan: 1. Atakowanie Niemców przez AK. 2. Współdziałanie AK z Armią Czerwoną. 3. Ujawnianie się polskich dowódców i obejmowanie władzy przez przedstawicieli rządu londyńskiego. Przebieg: wspólna walka z Armią Czerwoną przeciwko Niemcom, potem aresztowania akowców przez NKWD i niepowodzenie akcji „Burza”.
Powstanie warszawskie (1 VIII – 2 X 1944)	**Przyczyny** 1. Powstanie zalążka polskiego rządu zależnego od Stalina. 2. Dotarcie Armii Czerwonej pod Warszawę. 3. Przekonanie dowództwa AK, że Wehrmacht poniósł klęskę. 4. Wezwanie ludu stolicy do walki przez komunistyczną radiostację „Kościuszko”. 5. Przekonanie dowódców AK, że po zwycięstwie powstania Stalin uzna władzę rządu londyńskiego albo skompromituje się przed Zachodem. Bezpośrednią przyczyną wybuchu powstania był meldunek o radzieckich czołgach na Pradze. **Cele** 1. Wojskowy (przeciwko Niemcom) – zająć Warszawę. 2. Polityczny (przeciwko ZSRR) – objąć władzę w stolicy jako przedstawicielstwo rządu londyńskiego. **Przebieg** 1–4 sierpnia – zdobycie przez powstańców większej części lewobrzeżnej Warszawy. 5 sierpnia – 2 października – obrona przed przeważającymi siłami Wehrmachtu, niemieckie zbrodnie wojenne, cierpienia ludności cywilnej. **Bilans** Kapitulacja powstańców, śmierć ok. 18 tys. żołnierzy AK i ok. 180 tysięcy mieszkańców, zniszczenie stolicy, ułatwienie Stalinowi podporządkowania Polski ZSRR.
Stosunek aliantów do powstania	ZSRR – odmowa pomocy. USA i Wielka Brytania – brak nacisku na Stalina, by pomógł powstańcom.

Ilustracja ze s. 78

11 Sprawa polska w czasie II wojny światowej

1942
1942/1943 **zbrodnia wołyńska (do 1945)**

1943
konferencja w Teheranie

1944
I **powstanie KRN**
VII **powołanie PKWN**
XII **utworzenie Rządu Tymczasowego RP**

1945
konferencja w Jałcie
8 V **koniec II wojny światowej w Europie**

Zbrodnia wołyńska

W latach międzywojennych Ukraina była podzielona między Polskę i ZSRR. Ukraińcy pragnęli jednak niepodległości, a Polaków i Rosjan uważali za okupantów. Organizacja Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) dokonywała zamachów terrorystycznych na Polaków; odpowiedzią polskich władz były pacyfikacje* wsi ukraińskich. Działania te wzmogły nienawiść Ukraińców do Polaków. Od 1939 r. podsycali ją Niemcy (np. w Generalnym Gubernatorstwie Ukraińcy dostawali większe przydziały żywności niż Polacy).

Podczas II wojny światowej OUN utworzyła partyzancką **Ukraińską Powstańczą Armię**, w skrócie **UPA**. Miała ona usunąć z Ukrainy Niemców, Rosjan i Polaków.

Najłatwiej było zaatakować Polaków. Od **1942/1943** do 1945 r. na rozkaz OUN oddziały UPA wspierane przez ukraińskich chłopów dokonały **zbrodni wołyńskiej** – ludobójstwa ludności polskiej na Wołyniu. Ukraińcy zabijali wszystkich mieszkańców polskich wsi: mężczyzn, kobiety i dzieci. Mordowali okrutnie – siekierami, piłami i widłami. Rzeź miała wyglądać na „spontaniczny" chłopski bunt, a nie na zaplanowaną przez OUN „akcję antypolską". W 1944 r. masowe mordy ogarnęły też Galicję Wschodnią.

Na Wołyniu zginęło ok. 60 tysięcy Polaków, a w Galicji Wschodniej – ok. 40 tysięcy.

W odwecie AK zamordowała ok. 10–12 tysięcy Ukraińców. Zabitymi byli przypadkowi ludzie, a nie sympatycy UPA. Akowcy chcieli sterroryzować wszystkich Ukraińców, tak by bali się wspierać nacjonalistów. Powiedzmy jasno: akcja AK została sprowokowana przez zbrodnie UPA, ale także była zbrodnią. Przyniosła efekt odwrotny do zamierzonego – wśród Ukraińców wzrosło poparcie dla UPA.

1. Kto i dlaczego dokonał zbrodni wołyńskiej?

* Na czym polegała polityczna klęska powstania warszawskiego?
* Przypomnij główne postanowienia konferencji w Teheranie i Jałcie.

pacyfikacja – tłumienie buntu siłą, z zastosowaniem terroru wobec ludności

Żołnierze AK kapitana Władysława Kochańskiego „Bomby" (drugi od lewej), którzy w lipcu 1943 r. bronili wsi Wola Stefańska przed atakiem UPA. Schroniło się tam ok. 3 tysięcy Polaków; przeżyło ok. 2,4 tysiąca. Zdjęcie z 1943 r.

Polacy na frontach II wojny światowej

- Wymień bitwy, w których brali udział polscy żołnierze.
- Przedstaw szlak bojowy żołnierzy, którzy w latach 1941/1942 przybyli do punktu zbornego w Buzułuku (ZSRR).

W kraju, na Wschodzie i Zachodzie

W czasie II wojny światowej polscy żołnierze walczyli o Polskę wszędzie tam, gdzie rzucił ich los. W okupowanym kraju najważniejszą rolę odgrywała **Armia Krajowa** (w 1944 r. liczyła ok. 350 tysięcy żołnierzy).

Na froncie zachodnim walczyły **Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie**; w 1945 r. liczyły ok. 200 tysięcy żołnierzy. Niektóre jednostki PSZ na Zachodzie szczególnie odznaczyły się w walkach:

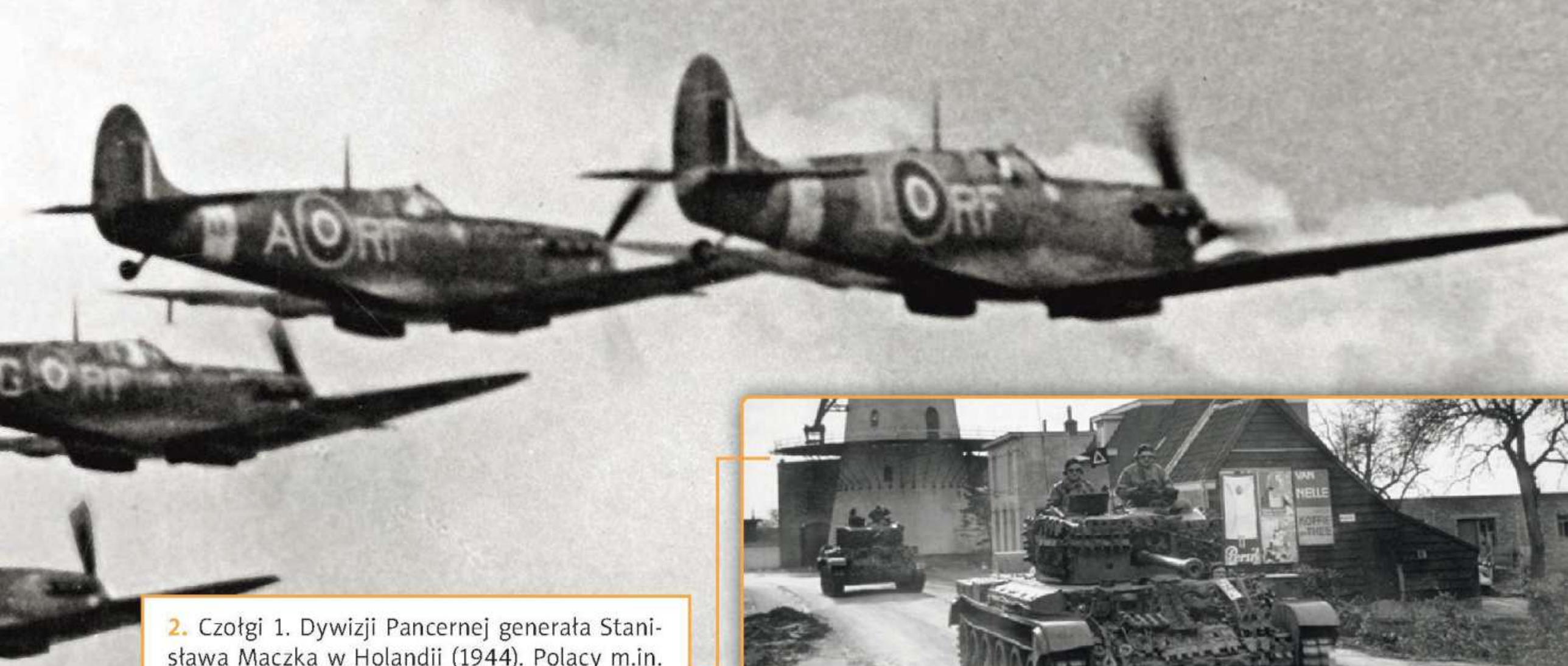
1. Polscy lotnicy w bitwie o Anglię zestrzelili ok. 170 niemieckich samolotów i uszkodzili 36, co stanowiło ok. 12% strat Luftwaffe (1940).

LEGENDA

Szlaki bojowe:
- 10. Brygady Kawalerii Pancernej gen. Maczka (1940)
- Samodzielnej Brygady Strzelców Podhalańskich (1940)
- Samodzielnej Brygady Strzelców Karpackich (1940–1942)
- Dywizji Piechoty im. T. Kościuszki, potem 1. Armii Wojska Polskiego (1943–1945)
- 2. Armii Wojska Polskiego (1944–1945)
- 1. Dywizji Pancernej gen. Maczka (1944–1945)
- trasa ewakuacji i szlak bojowy Armii Polskiej gen. Andersa
- udział lotników polskich w bitwie o Wielką Brytanię
- rejony działań marynarki wojennej
- siedziby polskiego rządu emigracyjnego
- ważniejsze bitwy
- D. Dunkierka

OCEAN ATLANTYCKI
Morze Północne
M. Bałtyckie
Morze Śródziemne
Morze Czarne
Morze Kaspijskie
NORWEGIA
SZWECJA
FINLANDIA
DANIA
WIELKA BRYTANIA
IRLANDIA
NIEMCY
POLSKA
FRANCJA
HISZPANIA
WŁOCHY
SZWAJCARIA
SŁOWACJA
WĘGRY
RUMUNIA
JUGOSŁAWIA
BUŁGARIA
ALBANIA
GRECJA
TURCJA
ZWIĄZEK RADZIECKI
IRAN
IRAK
ARABIA SAUDYJSKA
EGIPT
LIBIA
TUNEZJA
ALGIERIA
MAROKO
Narwik 17–28 V 1940
Oslo
Sztokholm
Helsinki
Tallin
Ryga
Lenino 12–13 X 1943
Moskwa
Kujbyszew
Buzułuk
J. Aralskie
j. Onega
j. Ładoga
Wilno
Gdańsk
Mińsk
Berlin
Poczdam
Warszawa
Arnhem 21–26 IX 1944
Londyn
D.
Bruksela
Paryż
Falaise 8–21 VIII 1944
Angers
Loara
Ren
Odra
Wisła
Praga
Wiedeń
Budapeszt
Vichy
Belgrad
Dunaj
Rzym
Monte Cassino 11–18 V 1944
Ateny
Madryt
Algier
Tunis
Trypolis
Tobruk 22 VIII – 10 XII 1941
Jałta
Baku
Teheran
Ankara
Mosul
Kirkuk
Bagdad
Kuwejt
Homs
Damaszek
Hajfa
Amman
Jerozolima
Kair
Don
Wołga
Dniepr

2. Czołgi 1. Dywizji Pancernej generała Stanisława Maczka w Holandii (1944). Polacy m.in. wyzwolili holenderskie miasto Bredę – bez strat wśród ludności cywilnej.

3. Żołnierz 1. Samodzielnej Brygady Spadochronowej podczas walk w Holandii (1944). W planach dowództwa AK brygada miała wziąć udział w powstaniu warszawskim, do czego nie doszło (por. s. 76).

4. Żołnierze II Korpusu Polskiego generała Andersa zdobyli wzgórze Monte Cassino we Włoszech (1944, por. s. 44).

Na froncie wschodnim od 1943 r. walczyła 1. Dywizja Piechoty im. Tadeusza Kościuszki. Z czasem rozrosła się ona w dwie **Armie Wojska Polskiego**, które w 1945 r. liczyły ok. 150 tysięcy żołnierzy. Wraz z Armią Czerwoną wkroczyli oni do Polski, a potem zdobywali Berlin.

Mimo ogromnego poświęcenia Polacy wywarli niewielki wpływ na losy wojny, w której brało udział 110 milionów żołnierzy. Nie zostali też dopuszczeni do udziału w konferencjach pokojowych. O kształcie powojennego świata zadecydowała siła – trzy najpotężniejsze państwa wielkiej koalicji.

2. Gdzie walczyły polskie armie podczas II wojny światowej?

3. Wymień walki, w których odznaczyli się żołnierze Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie.

Tekst źródłowy

Mikołajczyk [...]: Jak Pan widzi przyszłe granice Polski?
Stalin: Widzę je tak: na wschodzie linia Curzona. Na zachodzie granica wzdłuż [rzek] Odry i Nysy oraz Prusy Wschodnie na północy.
Mikołajczyk: Jestem pewny, że nie zechce Pan być niesprawiedliwy wobec Polski [...]. [Polacy] będą uważali taką decyzję za niesprawiedliwą i krzywdzącą. Naród nie zrozumie, dlaczego ma stracić połowę Polski, skoro rozpoczął wojnę, ponieważ nie chciał oddać „korytarza". Rosja ma olbrzymie terytoria i nie potrzebuje więcej ziemi. Nie chcemy zatrzymywać mniejszości w granicach z 1939 r. Jesteśmy skłonni zgodzić się na wydzielenie mniejszości, które nie chcą być z nami. Polacy nie będą w stanie zrozumieć tej niesprawiedliwości.
Stalin: Nie ma mowy o żadnej niesprawiedliwości. [...] Istnieją pewne nacjonalistyczne koła rosyjskie, które nas, bolszewików, oskarżają o to, że osłabiamy Rosję na korzyść Polski. Przypominają nam, że przed 1914 r. Polska była częścią Rosji, a teraz jest mowa o niepodległości Polski. Jak Pan widzi, oskarżenia zawsze się znajdą i nierozsądnie jest ich słuchać.

Protokół rozmowy Stanisława Mikołajczyka z Józefem Stalinem, 3 VIII 1944 r.

* Wymień argumenty Mikołajczyka przeciwko zmianie wschodniej granicy Polski.
* Wzmianka Stalina o oskarżeniach nacjonalistów rosyjskich zawiera ukrytą groźbę wobec Polski. Wyjaśnij, jaka to groźba.

Polska w polityce wielkiej trójki

Józef Stalin nie lubił Polaków. Wiedział, że większość z nich jest wrogo nastawiona do ZSRR i komunizmu. Mimo to był zdecydowany podporządkować sobie Polskę, by wzmocnić potęgę ZSRR.

Zachód potrzebował Stalina, gdyż ZSRR dźwigał główny ciężar wojny z Niemcami. Ale i sowiecki dyktator potrzebował Zachodu, ponieważ dzięki dostawom zachodniego sprzętu wojskowego unowocześniał Armię Czerwoną.

Stalin podejrzewał jednak aliantów o spisek przeciwko ZSRR. Bał się, że zawrą pokój z Hitlerem, by ten skierował wszystkie siły Wehrmachtu na front wschodni.

Żeby nie dać aliantom pretekstu do wrogich działań, Stalin zabiegał o ich zgodę na swoje plany. W sprawie Polski dążył do:

1) zmiany jej granic,
2) uznania przez Zachód rządu polskich komunistów.

Churchill, choć żywił sympatię do Polaków, także żądał od nich zgody na zmianę granic. Uważał bowiem, że:

1. Polska nie ma praw do ziem etnicznie niepolskich.

2. Stalin i tak przyłączy polskie Kresy do ZSRR, gdyż wkrótce zajmie je Armia Czerwona. Zgoda Polaków na zmianę granic pozwoli wynegocjować jakąś formę niezależności dla Polski.

3. Musi ustąpić Stalinowi, by ten po wyparciu Niemców z ZSRR nie zawarł pokoju z Hitlerem – co zagroziłoby Wielkiej Brytanii.

Polscy politycy nie zgadzali się na rezygnację z Kresów (zob. tekst źródłowy) i starali się uzyskać poparcie Zachodu w tej sprawie. Bezskutecznie. ZSRR cieszył się popularnością wśród zachodnich społeczeństw, gdyż Armia Czerwona gromiła Niemców. Prezydent Roosevelt marzył o światowym pokoju pod przywództwem USA i ZSRR, a sprawy Europy Środkowej niewiele go interesowały.

Amerykańskie ciężarówki w okolicach Moskwy. Armia Czerwona otrzymała od Stanów Zjednoczonych ponad 150 tysięcy takich samochodów. Zdjęcie z 1944 r.

Na **konferencji w Teheranie** (1943, por. s. 52) Churchill próbował bronić polskiej niezależności. Nic nie osiągnął. Wielka trójka postanowiła, że Polska:

1) utraci ziemie na wschód od biegnącej wzdłuż Bugu **linii Curzona** (czytaj: ker-zona),
2) jako rekompensatę uzyska tereny na zachodzie po Odrę oraz szeroki dostęp do Bałtyku,
3) będzie utrzymywać „przyjazne stosunki" z ZSRR.

Punkt o „przyjaznych stosunkach" z ZSRR odbierał Polakom wolność w prowadzeniu polityki zagranicznej. Oznaczał więc zgodę aliantów na utratę niezależności przez Polskę.

Wielka trójka nie powiadomiła opinii publicznej o decyzjach podjętych w Teheranie. Roosevelt nie chciał stracić głosów Polonii amerykańskiej w zbliżających się wyborach prezydenckich, a Brytyjczykom zależało na dalszym udziale w wojnie Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie.

Linia Curzona – linia pomyślana w 1919 r. jako tymczasowa wschodnia granica Polski (nigdy nią jednak nie była). Jej nazwa pochodzi stąd, że w lipcu 1920 r. brytyjski polityk lord George Curzon zaproponował ją jako linię rozdzielającą wojska polskie i Armię Czerwoną (do czego nie doszło). Ponieważ granica między Trzecią Rzeszą a ZSRR w latach 1939–1941 przebiegała w przybliżeniu wzdłuż linii Curzona, Stalin wykorzystał tę nazwę, by: 1) przemilczeć pakt Ribbentrop–Mołotow i swoje współdziałanie z Hitlerem, 2) móc twierdzić, że ZSRR domaga się „sprawiedliwej" granicy zaproponowanej przez brytyjskiego polityka (a nie radzieckiego).

4. Do czego i w jaki sposób zmierzał Stalin w sprawie polskiej?

5. Omów i oceń postanowienia konferencji w Teheranie w sprawie Polski.

PKWN

1 stycznia 1944 r. polscy komuniści utworzyli w Warszawie **Krajową Radę Narodową**, w skrócie **KRN**. Miał to być podziemny parlament – tyle że w jego skład wchodziły organizacje z niewielkim lub żadnym poparciem: PPR i kilka innych ugrupowań. Niektóre z nich liczyły po jednym członku; były fikcyjnymi tworami wymyślonymi jako partie polityczne. Garstka nikomu nieznanych ludzi ogłosiła się „prawdziwą" reprezentacją społeczeństwa.

21 **lipca 1944** r. KRN i ZPP powołały w Moskwie, pod nadzorem Stalina, **Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego**, w skrócie **PKWN**. Weszli do niego komuniści i inni lewicowcy, także zwykli karierowicze. PKWN miał być zalążkiem polskiego rządu. 22 lipca ogłosił przez radio moskiewskie swój *Manifest*, w którym zapowiadał: uregulowanie granic wschodnich na zasadach etnicznych, nabytki terytorialne na zachodzie, reformę rolną i przywrócenie swobód obywatelskich. Autorzy *Manifestu* uznali rząd londyński za władzę „samozwańczą" i „nielegalną"; ich zdaniem legalnym parlamentem była Krajowa Rada Narodowa, a legalną władzą wykonawczą – Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (zob. tekst źródłowy, s. 86).

MANIFEST
i pierwsze dekrety Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego

DEKRET

MANIFEST
Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego

Manifest PKWN, wydrukowany w Moskwie i rozklejany w miejscowościach opanowanych przez Armię Czerwoną.

Tekst źródłowy

Rodacy!

Naród walczący z okupantem niemieckim o wolność i niepodległość stworzył swą reprezentację, swój podziemny parlament – Krajową Radę Narodową. Weszli do Krajowej Rady Narodowej reprezentanci stronnictw demokratycznych – ludowcy, demokraci, socjaliści, członkowie PPR i innych organizacji. [...]

Krajowa Rada Narodowa, powołana przez walczący naród, jest jedynym legalnym źródłem władzy w Polsce.

Emigracyjny „rząd" w Londynie i jego delegatura w Kraju jest władzą samozwańczą, władzą nielegalną, opiera się na bezprawnej faszystowskiej konstytucji z kwietnia 1935 roku. „Rząd" ten hamował walkę z okupantem hitlerowskim, swą awanturniczą polityką pchał Polskę ku nowej katastrofie. [...]

Dlatego Krajowa Rada Narodowa, tymczasowy parlament narodu polskiego, powołała POLSKI KOMITET WYZWOLENIA NARODOWEGO jako legalną [...] władzę wykonawczą dla kierowania walką wyzwoleńczą narodu, zdobycia niepodległości i odbudowy państwowości polskiej.

Manifest PKWN, 22 VII 1944 r.

* Dlaczego, zdaniem autorów *Manifestu*, KRN jest „jedynym legalnym źródłem władzy w Polsce"?
* Co autorzy *Manifestu* zarzucają rządowi londyńskiemu?
* W jakim celu powstał PKWN?

Aby ukryć swe moskiewskie korzenie, 27 lipca PKWN przeniósł się do wyzwolonego pięć dni wcześniej Chełma koło Lublina. Tam oficjalnie ogłosił *Manifest*, datując go na 22 lipca i podając do wiadomości, że został napisany w Chełmie.

31 grudnia 1944 r. PKWN został przekształcony w **Rząd Tymczasowy Rzeczypospolitej Polskiej** – mimo że wciąż istniał legalny i uznawany przez państwa zachodnie rząd londyński.

Los Polski zależał od decyzji następnej konferencji wielkiej trójki.

6. Czym była Krajowa Rada Narodowa?
7. Co zapowiadał *Manifest* PKWN?

O nas bez nas

Podczas **konferencji jałtańskiej** w **lutym 1945** r. o sprawach Polaków decydował Stalin, gdyż Armia Czerwona zajmowała całą Polskę. Churchill miał słabą pozycję, a Roosevelt ustępował sowieckiemu dyktatorowi niemal we wszystkim (por. s. 53).

1945

Amerykański prezydent uważał, że: 1) utworzenie ONZ zapewni pokój światu, więc kwestia takiego czy innego rządu Polski nie ma większego znaczenia, 2) musi uzyskać od Stalina obietnicę udziału ZSRR w wojnie z Japonią.

Stalin oświadczył aliantom, że chce Polski „silnej, wolnej i niezawisłej". Były to frazesy*. Gdy Churchill i Roosevelt próbowali uzyskać jego zgodę na utworzenie demokratycznego rządu w Polsce, przypomniał o istnieniu Rządu Tymczasowego, cieszącego się jakoby poparciem Polaków.

Uczestnicy konferencji jałtańskiej zadecydowali, że:

1. Granica Polski na wschodzie będzie przebiegać wzdłuż linii Curzona, „z odchyleniami w pewnych rejonach na pięć do ośmiu kilometrów na korzyść Polski".

To postanowienie było kpiną z Karty atlantyckiej (por. s. 52) i sukcesem Stalina, który utrzymał zdobycze z 1939 r.

2. „Polska powinna otrzymać znaczne poszerzenia terytorialne na północy i zachodzie". Nie określili jednak, jakie to będą „poszerzenia".

Stalin uzyskał zgodę Zachodu na dowolną zmianę granicy polsko-niemieckiej.

3. Nowy rząd Polski powstanie przez przekształcenie „na szerszej podstawie demokratycznej" Rządu Tymczasowego, „z włączeniem przywódców demokratycznych z samej Polski i Polaków z zagranicy".

frazes – sformułowanie pozbawione głębszych treści

Churchill i Roosevelt uznali prawo komunistycznego Rządu Tymczasowego do objęcia władzy w Polsce. Ani słowem nie wspomnieli o legalnym, sojuszniczym rządzie londyńskim.

4. Nowy rząd przeprowadzi „wolne i nieskrępowane" wybory; prawo udziału w nich będą miały wszystkie „demokratyczne i antyfaszystowskie ugrupowania".

Stalin nie zgodził się na przyjazd zachodnich obserwatorów na te wybory (jego zdaniem byłaby to „zniewaga dla Polaków"). W praktyce sam miał zadecydować, które ugrupowania są „demokratyczne i antyfaszystowskie", a które nie.

Wszystkie postanowienia konferencji w Jałcie zapadły bez wiedzy i zgody Polaków.

Winston Churchill na lotnisku na Krymie, zaraz po przylocie na konferencję jałtańską (luty 1945).

8. Wyjaśnij, jakie stanowisko zajmowali w sprawach Polski uczestnicy konferencji jałtańskiej.

9. Jakie znaczenie dla Polski miały postanowienia konferencji jałtańskiej?

Konferencja jałtańska (luty 1945). Obrady odbywały się w pałacu w Liwadii niedaleko Jałty, zbudowanym przez polskiego magnata Leona Potockiego.

Pytania i polecenia

A. Przedstaw i oceń stosunek polityków wielkiej trójki do granic Polski.

B. Omów proces kształtowania się komunistycznych władz Polski.

C. Wskaż atuty Stalina w grze o Polskę, którą toczył z Roosevelt em i Churchillem.

To, co najważniejsze

Zbrodnia wołyńska (1942/1943 – 1945)

Ludobójstwo Polaków dokonane na rozkaz OUN przez UPA i ukraińskich chłopów. W 1944 r. mordy ogarnęły też Galicję Wschodnią. Łącznie zginęło ok. 100 tysięcy Polaków.

Polskie formacje zbrojne podczas II wojny światowej

Armia Krajowa (AK) w okupowanym kraju.

Polskie Siły Zbrojne na Zachodzie – brały udział w bitwie o Anglię, bitwie o Narwik, bitwie o Atlantyk, obronie Tobruku; żołnierze II Korpusu Polskiego zdobyli Monte Cassino.

Dwie Armie Wojska Polskiego na froncie wschodnim.

Konferencja teherańska (1943)

Polska:

1) utraci ziemie na wschód od linii Curzona,

2) uzyska tereny po Odrę oraz szeroki dostęp do Bałtyku,

3) będzie utrzymywać „przyjazne stosunki" z ZSRR.

Tworzenie komunistycznych władz Polski

1. Krajowa Rada Narodowa (KRN) – podziemny „parlament" utworzony przez nieliczące się organizacje w styczniu 1944 r.

2. Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (PKWN) – zalążek polskiego rządu powołany w Moskwie w lipcu 1944 r.; w swoim *Manifeście* uznał rząd londyński za nielegalny.

3. Rząd Tymczasowy Rzeczypospolitej Polskiej – powstały z PKWN w grudniu 1944 r.

Konferencja jałtańska (1945)

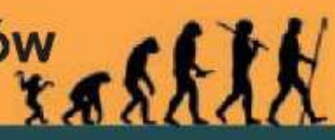
1. Granica Polski na wschodzie będzie przebiegać wzdłuż linii Curzona.

2. W zamian Polska otrzyma ziemie na północy i zachodzie.

3. Komunistyczny Rząd Tymczasowy będzie podstawą nowego rządu Polski.

4. Nowy rząd przeprowadzi „wolne i nieskrępowane" wybory.

Pytania z dziejów

Zbrodnia wołyńska

Historycy polscy uważają zbrodnię wołyńską za ludobójstwo Polaków dokonane na rozkaz OUN. Zdaniem wielu historyków ukraińskich zbrodnia wołyńska była wynikiem wojny prowadzonej przez UPA i AK o Ukrainę, a nie zaplanowanym ludobójstwem. Ocena ukraińskich historyków wynika z faktu, że od 1944 r. aż do początku lat 50. UPA walczyła z wojskami ZSRR o niepodległość Ukrainy. Ukraińcom trudno się pogodzić z faktem, że ich bohaterowie narodowi byli wcześniej zbrodniarzami.

Z kolei dla wielu Polaków nie do przyjęcia jest informacja, że niektóre oddziały AK mordowały Ukraińców. A jednak tak też było.

Jeśli ktoś – Polak, Ukrainiec czy ktokolwiek inny – przez lata słyszał o straszliwych cierpieniach swojego narodu, to niełatwo uwierzy historykom, którzy nagle stwierdzą: twoi przodkowie zadawali cierpienie innym. Może uznać to stwierdzenie za kłamstwo, a nawet za atak na swój naród.

Zdarza się, że historycy pomijają niewygodne źródła historyczne i przeinaczają fakty, by „udowodnić" jakąś tezę. Taką manipulację łatwo jednak zdemaskować. Można zapytać eksperta albo poszukać rzetelnej informacji w książkach czy internecie. Inna rzecz, że ludzie wolą nieraz fałszywe tezy, gdyż prawda bywa trudna do przyjęcia.

Mimo to tylko ona pozwala zrozumieć innych i wyciągnąć wnioski z przeszłości. A zmanipulowana historia jest niczym innym jak kłamliwą propagandą.

- Co różni historyków polskich od ukraińskich w ocenie zbrodni wołyńskiej?
- Dlaczego prawda historyczna bywa trudna do przyjęcia?

Ilustracja ze s. 82–83

Zimna wojna

II

12. Świat po II wojnie światowej
13. Podzielone Niemcy
14. Na Zachodzie i za żelazną kurtyną
15. Dekolonizacja po II wojnie światowej
16. Konflikty zimnej wojny
17. Konflikt na Bliskim Wschodzie
18. Chiny [i Japonia] po II wojnie światowej

III

IV

Żołnierze sowieccy na ulicach Pragi podczas inwazji wojsk Układu Warszawskiego na Czechosłowację (sierpień 1968).

12 Świat po II wojnie światowej

* Przypomnij wydarzenia, które doprowadziły do zakończenia II wojny światowej w Europie.
* Dlaczego decyzje konferencji jałtańskiej wywołały oburzenie wśród Polaków i kilku innych narodów?

Skutki II wojny światowej

II wojna światowa kosztowała życie ok. 60 milionów ludzi. Przyniosła ogrom cierpień i wywołała zmiany, które odczuwamy do dziś. Oto najważniejsze skutki wojny:

Skutki społeczne to te, które zmieniły życie i organizację społeczeństw.

1. Miliony ludzi wymagały trwałej opieki: inwalidzi, sieroty, osoby z traumą* (np. po bombardowaniach, torturach, obozach koncentracyjnych i łagrach).

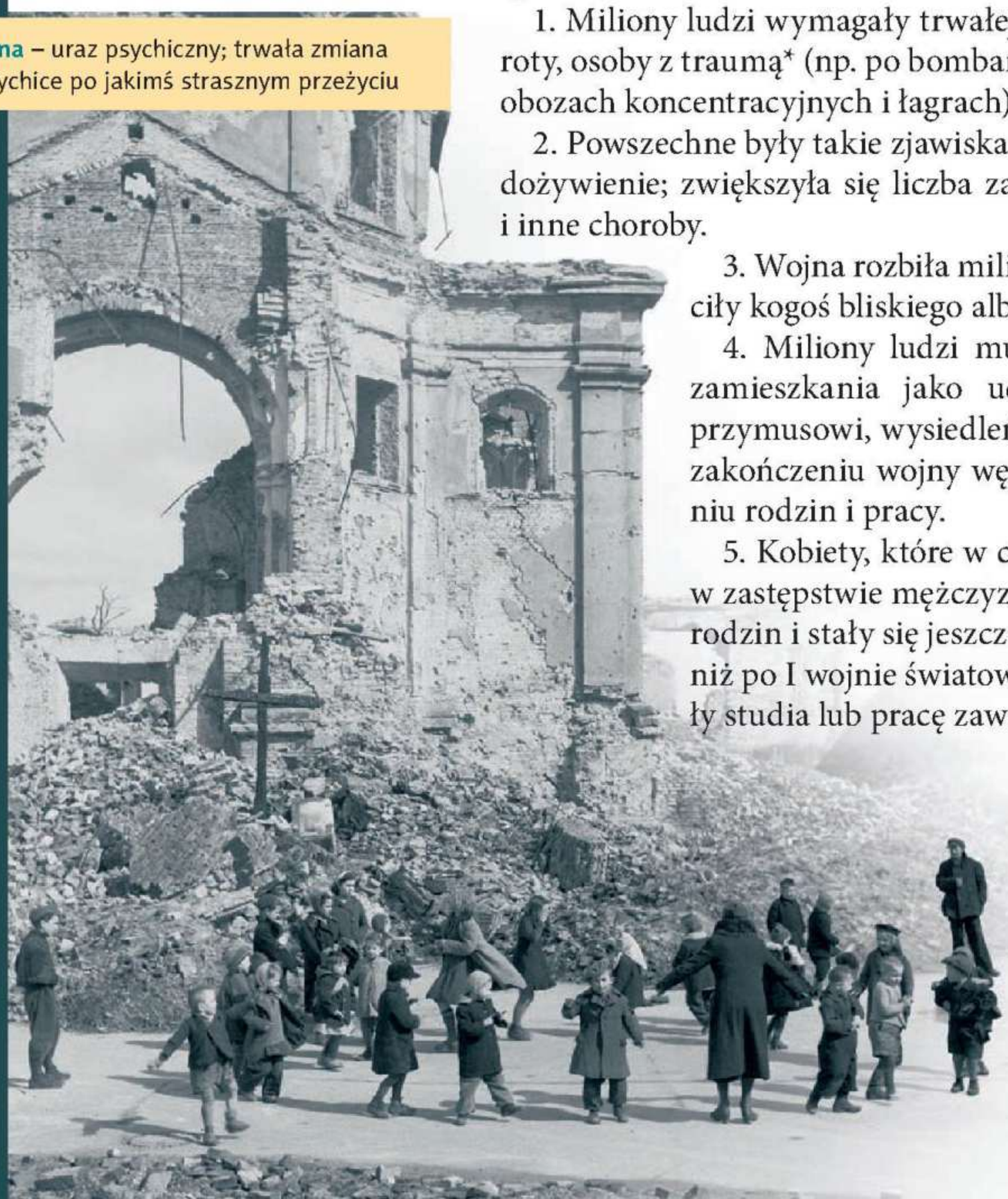
2. Powszechne były takie zjawiska jak bezdomność i niedożywienie; zwiększyła się liczba zachorowań na gruźlicę i inne choroby.

3. Wojna rozbiła miliony rodzin, które straciły kogoś bliskiego albo zostały rozłączone.

4. Miliony ludzi musiały opuścić miejsce zamieszkania jako uciekinierzy, robotnicy przymusowi, wysiedleńcy, więźniowie itp. Po zakończeniu wojny wędrowali w poszukiwaniu rodzin i pracy.

5. Kobiety, które w czasie wojny pracowały w zastępstwie mężczyzn, uniezależniły się od rodzin i stały się jeszcze bardziej samodzielne niż po I wojnie światowej (często podejmowały studia lub pracę zawodową).

trauma – uraz psychiczny; trwała zmiana w psychice po jakimś strasznym przeżyciu

Dzieci bawią się przed ruinami XVII-wiecznego kościoła św. Kazimierza w Warszawie (1946). Podczas wojny legły w gruzach niezliczone zabytki, a tysiące bezcennych dóbr kultury zostały zniszczone lub rozgrabione.

Skutki gospodarcze to te, które dotyczyły produkcji rolnej i przemysłowej, dóbr materialnych oraz finansów.

1. Straty materialne i gigantyczne wydatki wojenne spowodowały kryzys gospodarczy – załamanie finansów oraz spadek produkcji rolnej i przemysłowej we wszystkich walczących państwach (z wyjątkiem USA).

2. Stany Zjednoczone stały się największą potęgą gospodarczą świata, gdyż: a) nie były zniszczone, b) zamówienia dla armii przyczyniły się do rozwoju przemysłu i rolnictwa.

Skutki kulturowe to te, które zmieniły sposób myślenia i postępowania ludzi.

1. Wymieszały się pojęcia dobra i zła (w czasie wojny zabicie człowieka przedstawiano jako dobro).

2. Ludzie zobojętnieli na śmierć i cierpienie innych (ponieważ widzieli i sami doświadczyli zbyt wiele cierpienia).

3. Nastąpił kryzys autorytetów. Pytano: dlaczego politycy i duchowni dopuścili do takiej rzezi? Wiele osób przestało ufać komukolwiek; dla innych autorytetem stał się Józef Stalin, który ich zdaniem budował sprawiedliwy świat.

4. Użycie bomb atomowych uświadomiło światu niebezpieczeństwo konfliktu nuklearnego, który może przynieść zagładę ludzkości.

Skutki polityczne to te, które dotyczyły stosunków między państwami i ich ustrojów (zob. dalszą część rozdziału).

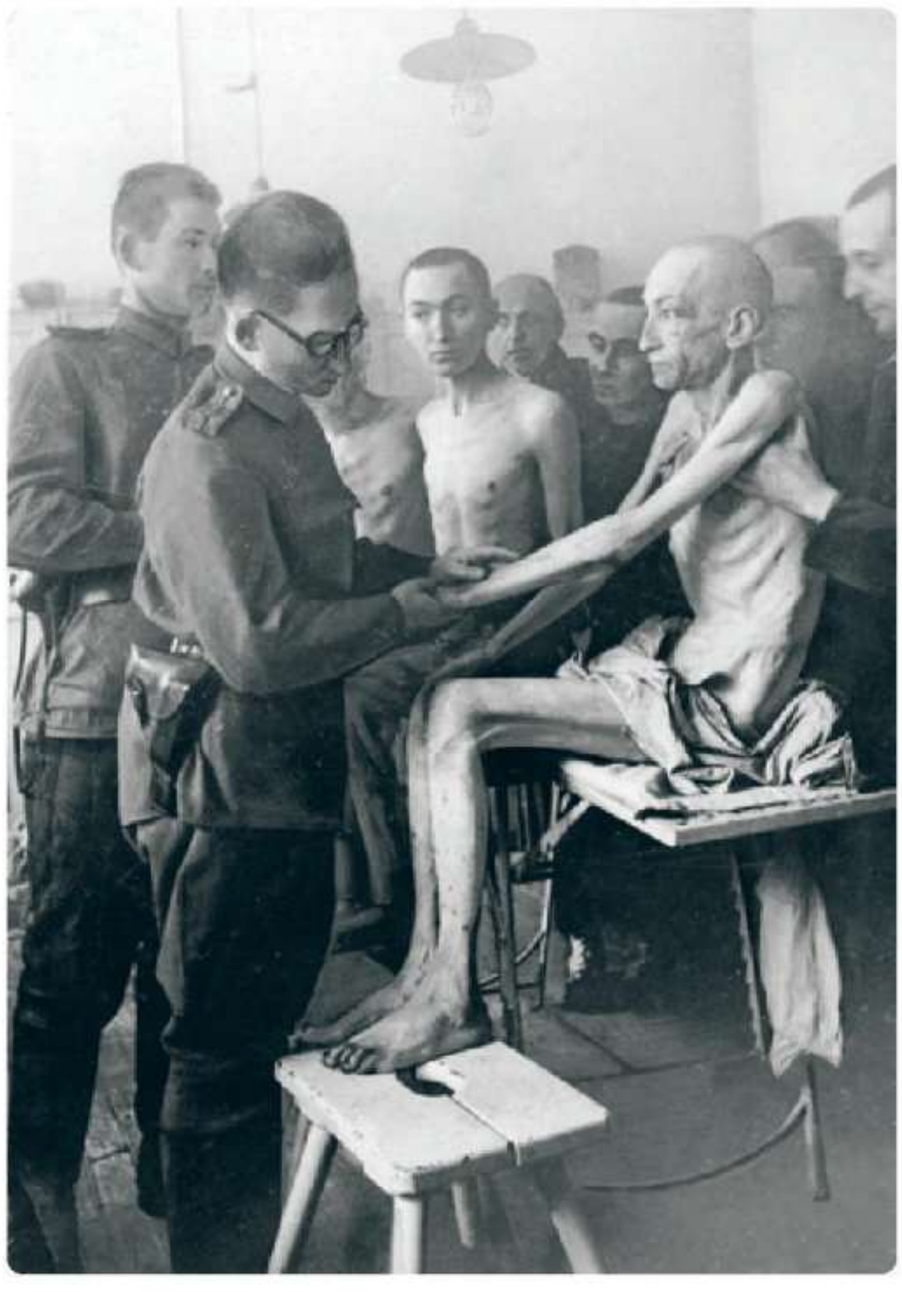
1. Które państwo i dlaczego odniosło korzyści gospodarcze z II wojny światowej?

2. Dlaczego po II wojnie światowej nastąpił kryzys autorytetów?

Handel uliczny w zniszczonej Warszawie (1945).

Po wyzwoleniu obozu Auschwitz-Birkenau przez Armię Czerwoną rosyjski lekarz wojskowy bada więźniów, którym udało się przeżyć. Zdjęcie ze stycznia 1945 r.

Konferencja poczdamska

1945

W **1945** r. przywódcy Stanów Zjednoczonych, Związku Radzieckiego i Wielkiej Brytanii spotkali się w Poczdamie koło Berlina. Podczas **konferencji poczdamskiej** (17 lipca – 2 sierpnia) decydowali o przyszłości pokonanych Niemiec, a także reszty świata.

Było to ostatnie spotkanie wielkiej trójki. Ponieważ Roosevelt już nie żył, USA reprezentował prezydent Harry Truman. Churchill w lipcu przegrał wybory, toteż pod koniec konferencji zastąpił go nowy premier Clement Attlee (czytaj: klement etli).

Stalin jako jedyny uczestniczył we wszystkich trzech spotkaniach. W Poczdamie był spokojny i pewny swych atutów: 1) Armia Czerwona zajmowała Europę Środkowo-Wschodnią, 2) Zachód nie zamierzał toczyć wojny w jej obronie.

Od lewej: Clement Attlee, Harry Truman i Józef Stalin na konferencji w Poczdamie.

Na konferencji poczdamskiej wielka trójka ustaliła m.in., że:

1. Polska otrzyma tymczasowo obszary sięgające Odry, Nysy Łużyckiej i Bałtyku (zob. s. 153). Niemieckie Prusy Wschodnie zostaną podzielone między Polskę a ZSRR.
2. Miliony Niemców z Polski i ZSRR będą przymusowo przesiedlone do Niemiec.
3. Niemcy zostaną podzielone na cztery tymczasowe strefy okupacyjne: amerykańską, brytyjską, francuską i radziecką.
4. ZSRR ściągnie od Niemców reparacje wojenne w postaci niemieckich maszyn i urządzeń.
5. Niemcy zostaną poddane denazyfikacji* i demilitaryzacji.

Wielka trójka w Poczdamie faktycznie zatwierdziła podział Europy dokonany w Jałcie (por. s. 55).

Ostateczne decyzje w sprawach załatwionych „tymczasowo" miały zapaść na konferencji pokojowej z odrodzonymi Niemcami. Nie udało się jej jednak zwołać z powodu konfliktu, do którego wkrótce doszło między Wschodem a Zachodem.

denazyfikacja – środki i działania podjęte w celu oczyszczenia Niemiec z ideologii nazistowskiej

3. Przedstaw atuty Stalina na konferencji poczdamskiej.
4. Wymień postanowienia konferencji poczdamskiej.

ONZ

Pomysł utworzenia międzynarodowej organizacji strzegącej pokoju wysunął prezydent Roosevelt. Konferencja założycielska **Organizacji Narodów Zjednoczonych**, w skrócie **ONZ**, odbyła się w czerwcu **1945** r. w USA. Do ONZ przystąpiło 51 państw, wśród nich także Polska (kilka miesięcy później). Obecnie należą do niej prawie wszystkie państwa świata.

1945

Podpisanie Karty Narodów Zjednoczonych powołującej do życia ONZ. Przy stole siedzi delegat Chin. Gmach opery w San Francisco (czytaj: fransisko), czerwiec 1945 r.

ONZ miała być kontynuatorką Ligi Narodów, tyle że skuteczniejszą w działaniu. Za jej podstawowe cele uznano utrzymanie pokoju na świecie i rozwój współpracy między narodami. Głównymi organami ustanowiono Zgromadzenie Ogólne oraz Radę Bezpieczeństwa. Ten system obowiązuje do dziś.

Zgromadzenie Ogólne wypowiada się w sprawach istotnych dla wspólnoty międzynarodowej. Zasiadają w nim przedstawiciele wszystkich państw członkowskich. Zgromadzenie podejmuje decyzje większością głosów, ale danemu państwu może tylko zalecić, a nie nakazać, określone postępowanie.

Rada Bezpieczeństwa decyduje o sprawach istotnych dla utrzymania pokoju. Może wysłać do jakiegoś regionu siły pokojowe ONZ złożone z żołnierzy różnych państw lub nałożyć sankcje* na kraj zagrażający pokojowi. Składa się z 5 członków stałych (USA, Rosja, Chiny, Wielka Brytania i Francja) oraz 10 niestałych, wybieranych co dwa lata. Członkowie stali mają prawo weta – sprzeciw jednego z nich uniemożliwia podjęcie decyzji, co nieraz paraliżuje Radę.

W **1948** r. Zgromadzenie Ogólne ONZ uchwaliło **Powszechną deklarację praw człowieka**. Jej autorzy podkreślili, że „nieposzanowanie i nieprzestrzeganie praw człowieka doprowadziło do aktów barbarzyństwa, które wstrząsnęły sumieniem ludzkości"; z tego powodu trzeba te prawa spisać i zapewnić ich przestrzeganie. Przyznali każdemu człowiekowi – bez względu na jego rasę, płeć, narodowość, religię, poglądy polityczne i majątek – m.in. prawo do: życia, wolności, bezpieczeństwa, poszanowania życia prywatnego, swobody podróżowania, własności, dobrobytu i bezpieczeństwa (zob. tekst źródłowy).

5. Przedstaw główne cele ONZ.
6. Czym się zajmują i w jaki sposób działają główne organy ONZ?
7. Wyjaśnij, z jakiego powodu ONZ przyjęła Powszechną deklarację praw człowieka.

Ustrój zwycięzców

Celem bolszewików, którego nigdy się nie wyrzekli, była „wszechświatowa rewolucja" komunistyczna. Częściową realizację tego celu umożliwiła II wojna światowa. W jej wyniku ZSRR powiększył się o państwa bałtyckie, tj. Litwę, Łotwę i Estonię, a także zagarnął połowę Polski, część Finlandii, Czechosłowacji, Rumunii, Niemiec i Japonii.

sankcja – tu: kara nakładana na państwo, które narusza umowy międzynarodowe

Tekst źródłowy

Art. 1. Wszyscy ludzie rodzą się wolni i równi pod względem swej godności i swych praw. [...]
Art. 5. Nie wolno nikogo torturować ani karać lub traktować w sposób okrutny, nieludzki lub poniżający. [...]
Art. 12. Nie wolno ingerować samowolnie w czyjekolwiek życie prywatne, rodzinne, domowe ani w jego korespondencję, ani też uwłaczać jego honorowi lub dobremu imieniu. [...]
Art. 13. Każdy człowiek ma prawo swobodnego poruszania się i wyboru miejsca zamieszkania w granicach każdego państwa. [...]
Art. 17. 1. Każdy człowiek, zarówno sam, jak i wespół z innymi, ma prawo do posiadania własności. 2. Nie wolno nikogo samowolnie pozbawiać jego własności. [...]
Art. 19. Każdy człowiek ma prawo wolności opinii i wyrażania jej; prawo to obejmuje swobodę posiadania niezależnej opinii, poszukiwania, otrzymywania i rozpowszechniania informacji i poglądów wszelkimi środkami, bez względu na granice. [...]
Art. 21. 1. Każdy człowiek ma prawo do uczestniczenia w rządzeniu swym krajem bezpośrednio lub poprzez swobodnie wybranych przedstawicieli.

Powszechna deklaracja praw człowieka, 1948 r.

* Wyjaśnij, jakie ograniczenia deklaracja nakłada na władze każdego państwa.
* Które z cytowanych tu zapisów były, twoim zdaniem, nie do przyjęcia dla władz państw totalitarnych? Uzasadnij odpowiedź.

Europa po II wojnie światowej

* Między jakimi państwami biegła, a jakie państwa dzieliła żelazna kurtyna?
* Co się stało po II wojnie światowej z państwami bałtyckimi oraz wschodnimi terenami II Rzeczpospolitej?

Ponadto Stalin narzucił ustrój komunistyczny państwom zajętym przez Armię Czerwoną: Albanii, Bułgarii, Czechosłowacji, Jugosławii, Polsce, Rumunii, Węgrom i Korei Północnej. Komuniści nazywali ten ustrój **demokracją ludową** (co dosłownie oznaczało: ludowe rządy ludu). Cechowały ją:

1) niepodzielne rządy partii komunistycznej i zakaz istnienia partii opozycyjnych (co zniszczyło demokrację),
2) ogromna rola aparatu bezpieczeństwa państwa (jawna i tajna policja, specjalne oddziały wojska),
3) nacjonalizacja* zakładów przemysłowych i ziemi (były odbierane właścicielom przez państwo),
4) centralne sterowanie gospodarką (uniemożliwiało jej swobodny rozwój),
5) rozbudowa armii (w celu wojny z Zachodem),
6) całkowita kontrola obiegu informacji (cenzura, zakaz wydawania niezależnych gazet i książek, propaganda).

nacjonalizacja – upaństwowienie, przejęcie przez państwo własności prywatnej

LEGENDA

- żelazna kurtyna (do 1955)

Strefy okupacyjne w Niemczech i Austrii:

- radziecka
- amerykańska
- brytyjska
- francuska

SRR Socjalistyczna Republika Radziecka

FSRR Federacyjna Socjalistyczna Republika Radziecka

„Demokracje ludowe" były też nazywane państwami socjalistycznymi. Wszystkie stały się państwami satelickimi Związku Radzieckiego, tzn. zostały mu podporządkowane.

8. O jakie tereny powiększył się ZSRR w wyniku II wojny światowej?
9. Wymień państwa, w których po II wojnie światowej wprowadzono ustrój komunistyczny.
10. Przedstaw wspólne cechy państw „demokracji ludowej".

Początek zimnej wojny

Wkrótce po zakończeniu II wojny światowej wielka koalicja rozpadła się z powodu narastających sprzeczności między aliantami.

Państwa zachodnie nie uzyskały żadnych nabytków terytorialnych i nikomu nie narzucały ustroju. Stalin nie dość, że zagarnął Europę Środkowo-Wschodnią, to jeszcze wspierał komunistów na Zachodzie, a zachodnią demokrację nazywał imperializmem, rzekomo zagrażającym pokojowi tak samo jak hitleryzm. Dla „obrony" ZSRR Stalin zarządził intensywne prace nad budową bomby atomowej.

W słynnym przemówieniu z 1946 r. (zob. tekst źródłowy) Churchill stwierdził, że między radziecką strefą wpływów a wolnym światem rozciągnęła się **żelazna kurtyna**. Tak nazwał pilnie strzeżoną granicę, która odcięła kraje komunistyczne od kontaktów z Zachodem. W szerszym rozumieniu żelazna kurtyna to polityka izolacji od świata prowadzona przez komunistów. W swoich krajach zakazali m.in. podróży zagranicznych i słuchania zachodniego radia.

Po wojnie Amerykanie uznali, że polityka szukania porozumienia z ZSRR tylko ułatwiła Stalinowi podboje. Dlatego w **1947** r. prezydent Harry Truman ogłosił tzw. **doktrynę* Trumana**, w której przedstawił zasady nowej polityki USA:

1) powstrzymywanie postępów komunizmu,
2) wspieranie „wszystkich wolnych narodów" i państw zagrożonych komunistyczną ekspansją.

Przyjęcie doktryny Trumana zmieniło sytuację na świecie:

1. Rozpoczęła się **zimna wojna (1947–1991)** – rywalizacja między komunistycznym Wschodem a demokratycznym Zachodem. Nazwano ją „zimną" wojną, gdyż nie doszło do konfliktu zbrojnego między ZSRR a USA. Walki toczyły się na innych polach: polityki, gospodarki, kultury itd. Natomiast obie strony wspierały swoich sojuszników w wojnach lokalnych (i nieraz same brały w nich udział).

Tekst źródłowy

Od Szczecina nad Bałtykiem do Triestu nad Adriatykiem opuściła się żelazna kurtyna w poprzek kontynentu. Poza tą linią znajdują się wszystkie stolice byłych państw środkowej i wschodniej Europy: Warszawa, Praga, Wiedeń, Budapeszt, Bukareszt i Sofia – wszystkie te sławne miasta i zamieszkująca wokół nich ludność leżą, że tak się wyrażę, w sferze radzieckiej i wszystkie, w takiej czy innej formie, podlegają nie tylko wpływom radzieckim, ale kontroli z Moskwy w bardzo wysokim, niekiedy rosnącym stopniu. [...] Partie komunistyczne, które były bardzo małe w tych wszystkich państwach Europy Wschodniej, otrzymały stanowisko nadrzędne i władzę o wiele przewyższającą ich liczebność i dążą wszędzie do zdobycia wpływów totalistycznych.

Przemówienie Winstona Churchilla w Fulton, 1946 r.

- Które państwa, zdaniem Churchilla, znalazły się za żelazną kurtyną?
- Co wynika dla „byłych państw środkowej i wschodniej Europy" z faktu, że leżą za żelazną kurtyną?
- Co Churchill mówi o znaczeniu partii komunistycznych w Europie Wschodniej?

Wiedeń – w kwietniu 1945 r. został zdobyty przez Armię Czerwoną. Po wojnie Austrię podzielono na cztery strefy okupacyjne: radziecką, amerykańską, brytyjską i francuską. Wiedeń znalazł się w strefie radzieckiej, za żelazną kurtyną (choć podzielony na cztery sektory, tak jak całe państwo). W 1955 r., już po śmierci Stalina, ZSRR zgodził się na niepodległość Austrii pod warunkiem jej neutralności.

doktryna – system twierdzeń i założeń z jakiejś dziedziny, np. polityki lub wojskowości

„Taniec kaukaski". Francuska karykatura z 1950 r. ukazuje kraje poddane Stalinowi (m.in. Polskę). Dyktator, przy akompaniamencie francuskich komunistów, rzuca nożami we Francję.

2. Ameryka objęła przywództwo wolnego świata w walce z komunizmem.

3. Świat stał się dwubiegunowy: wokół supermocarstw, USA i ZSRR, gromadzili się ich sojusznicy.

4. Zachód nie zamierzał odzyskać krajów podległych ZSRR – oddał je Stalinowi.

Uzupełnieniem doktryny Trumana stał się amerykański plan pomocy gospodarczej nazwany **planem Marshalla** (czytaj: marszala). Stany Zjednoczone zaproponowały go wszystkim państwom Europy (również ZSRR), by zlikwidować biedę skłaniającą ludzi do popierania komunizmu – który obiecywał równy podział dóbr.

Stalin odrzucił pomoc i to samo nakazał państwom „demokracji ludowej". W efekcie ponad 12 miliardów ówczesnych dolarów popłynęło do krajów zachodnich, głównie do Wielkiej Brytanii, Francji, Włoch i zachodnich Niemiec. Pieniądze te pozwoliły Zachodowi odbudować gospodarkę, co przyczyniło się do osiągnięcia dobrobytu, jakiego Europa dotąd nie znała.

11. Czym była żelazna kurtyna?

12. Wyjaśnij, w jaki sposób doktryna Trumana zmieniła sytuację na świecie.

13. Dlaczego Stalin odrzucił plan Marshalla?

Sianokosy w Austrii (1947). Napis na maszynie rolniczej oznacza, że została ona przekazana Austriakom w ramach planu Marshalla.

Pytania i polecenia

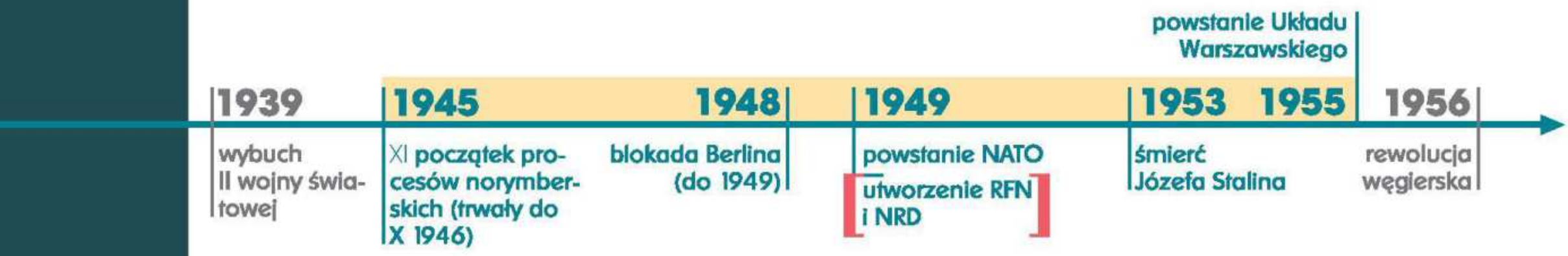
A. Omów społeczne, gospodarcze i kulturowe skutki II wojny światowej.
B. Wyjaśnij, czym była zimna wojna.
C. Przedstaw skutki nieprzyjęcia planu Marshalla przez państwa „demokracji ludowej".

To, co najważniejsze

Skutki II wojny światowej	Społeczne, gospodarcze, kulturowe i polityczne.
Konferencja wielkiej trójki w Poczdamie (1945)	Postanowienia: 1. Tymczasowe przyznanie Polsce obszarów po Odrę, Nysę Łużycką i Bałtyk. 2. Przesiedlenie milionów Niemców z Polski i ZSRR do Niemiec. 3. Podział Niemiec na cztery strefy okupacyjne. 4. Niemieckie reparacje wojenne dla ZSRR w postaci maszyn i urządzeń. 5. Denazyfikacja i demilitaryzacja Niemiec.
Organizacja Narodów Zjednoczonych (ONZ), utworzona w 1945 r.	Podstawowe cele: utrzymanie pokoju na świecie i rozwój współpracy między narodami. Główne organy: Zgromadzenie Ogólne i Rada Bezpieczeństwa. W 1948 r. Zgromadzenie Ogólne uchwaliło Powszechną deklarację praw człowieka.
Demokracja ludowa – ustrój państw podporządkowanych ZSRR	Cechy: 1. Niepodzielne rządy partii komunistycznej. 2. Ogromna rola aparatu bezpieczeństwa. 3. Upaństwowienie zakładów przemysłowych i ziemi. 4. Centralne sterowanie gospodarką. 5. Rozbudowa armii. 6. Całkowita kontrola obiegu informacji.
Żelazna kurtyna	Pojęcie użyte przez Winstona Churchilla (1946) jako określenie granicy między radziecką strefą wpływów a wolnym światem.
Zimna wojna między Wschodem a Zachodem (1947–1991)	Przyczyny: 1. Rozpad wielkiej koalicji z powodu zaborczej polityki Stalina. 2. Ogłoszenie doktryny Trumana. Jej zasady: a) powstrzymywanie przez USA postępów komunizmu, b) wspieranie wolnych narodów i państw zagrożonych komunistyczną ekspansją.
Plan Marshalla	Plan amerykańskiej pomocy gospodarczej dla Europy – przyjęty przez Zachód, a odrzucony przez Stalina i państwa uzależnione od ZSRR.

Ilustracja ze s. 92

13 Podzielone Niemcy

* Przypomnij postanowienia konferencji poczdamskiej dotyczące Niemiec.

Procesy norymberskie

W czasie II wojny światowej członkowie wielkiej koalicji zgodnie uznali, że hitlerowscy zbrodniarze wojenni muszą zostać osądzeni. Dlatego jesienią **1945** r. rozpoczęły się **procesy norymberskie** (w Norymberdze w Niemczech).

Najważniejszy był proces głównych zbrodniarzy wojennych. Na ławie oskarżonych zasiadło 22 nazistów wysokiej rangi, wśród nich Hermann Göring (czytaj: gering, dowódca Luftwaffe), Joachim von Ribbentrop (minister spraw zagranicznych Trzeciej Rzeszy) oraz Hans Frank (gubernator GG). Zarzucono im m.in. **zbrodnie przeciwko ludzkości**.

Międzynarodowy Trybunał Wojskowy, który miał wydać wyrok, składał się z sędziów i prokuratorów z USA, Wielkiej Brytanii, Francji i ZSRR. Obrońcami oskarżonych byli prawnicy niemieccy.

Jeden z procesów norymberskich (1945). Oskarżonym (stoi w głębi w garniturze) był Austriak, szef Głównego Urzędu Bezpieczeństwa Rzeszy Ernst Kaltenbrunner. Został skazany na śmierć za zbrodnie wojenne i zbrodnie przeciwko ludzkości.

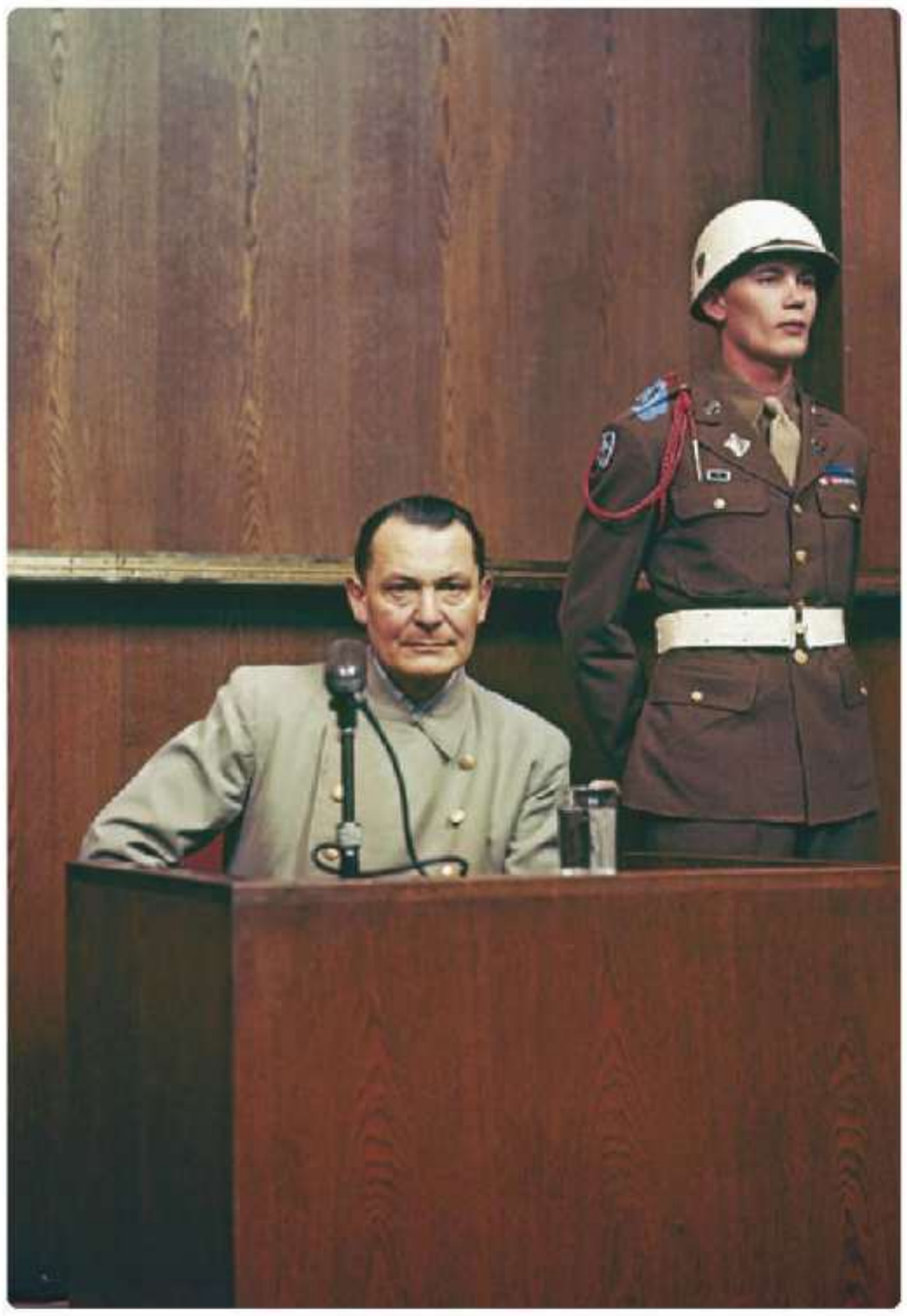
Trudność polegała na tym, że prawo żadnego państwa świata nie znało takiego pojęcia jak zbrodnia przeciw ludzkości. Ponadto krytycy procesów zarzucali aliantom podwójne standardy moralne: sądzili niemieckich zbrodniarzy, choć sami też nie byli bez winy. W 1939 r. ZSRR napadł przecież na Polskę i Finlandię; pod koniec wojny Armia Czerwona dopuściła się niezliczonych morderstw i gwałtów na ludności cywilnej w Niemczech. Z kolei lotnictwo zachodnich aliantów przez ponad dwa lata bombardowało niemieckie miasta.

Sędziowie Trybunału odrzucili tę krytykę, a do prawa międzynarodowego wprowadzili kategorię zbrodni przeciwko ludzkości.

Proces głównych zbrodniarzy wojennych trwał prawie rok. Przedstawiono wstrząsające dowody – m.in. abażur wykonany z ludzkiej skóry. Trybunał uznał SS, gestapo i kierownictwo NSDAP za organizacje przestępcze. Dwunastu oskarżonych, wśród nich Göringa, Ribbentropa i Franka, skazano na karę śmierci przez powieszenie. W stosunku do innych orzeczono kary więzienia. Trzech uniewinniono.

Procesy norymberskie (1945–1946) wywarły ogromny wpływ na rozwój prawa międzynarodowego. Odtąd zbrodnie przeciwko ludzkości zaczęto ścigać na całym świecie.

1. Co krytycy zarzucali procesom norymberskim?
2. Jakie wyroki zapadły na procesie w Norymberdze?

Proces norymberski. Przesłuchanie Hermanna Göringa odpowiedzialnego m.in. za bombardowanie polskich miast w 1939 r., współodpowiedzialnego za Holokaust i za zagłodzenie ok. 3 milionów radzieckich jeńców wojennych. Skazany na śmierć, popełnił samobójstwo w więzieniu.

Blokada Berlina

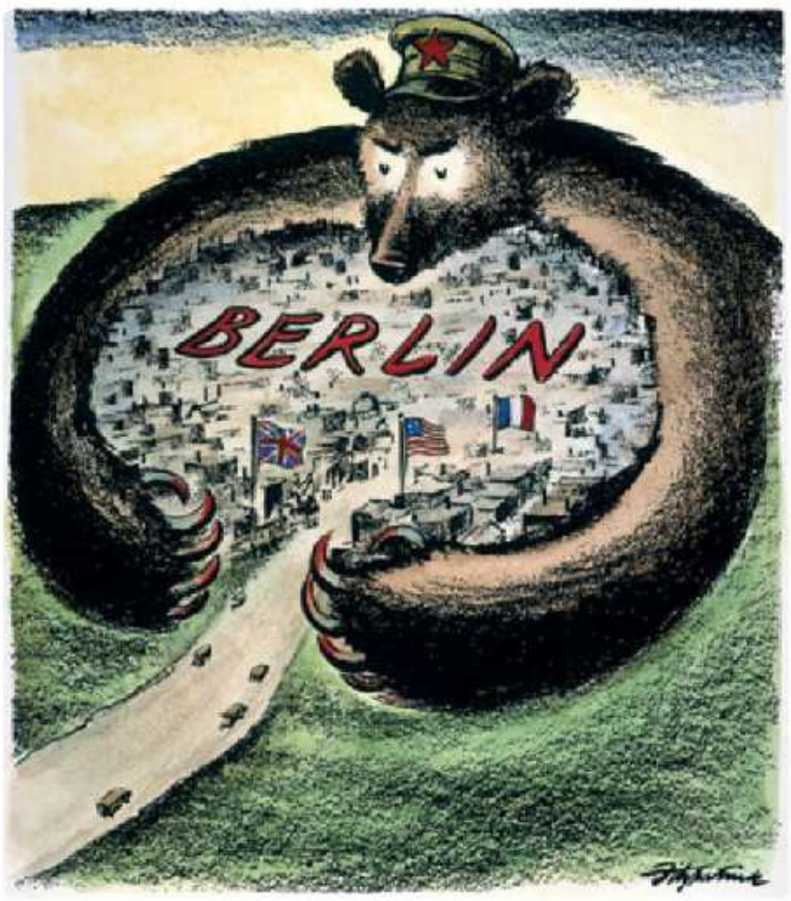
Na mocy konferencji poczdamskiej Niemcy straciły prawie jedną czwartą terytorium (otrzymały je Polska i ZSRR). Resztę kraju podzielono na cztery strefy okupacyjne: radziecką, amerykańską, brytyjską i francuską. Berlin, leżący w strefie radzieckiej, także został podzielony na cztery sektory okupacyjne.

Wkrótce się okazało, że wspólna polityka aliantów wobec Niemiec jest niemożliwa. W radzieckiej strefie okupacyjnej Stalin wprowadzał komunizm; w odpowiedzi państwa zachodnie połączyły swoje strefy okupacyjne i zaczęły przygotowywać ich mieszkańców do budowy demokratycznego państwa. W zachodnich Niemczech powstały m.in. partie polityczne i związki zawodowe.

Aby odbudować niemiecką gospodarkę, Amerykanie objęli zachodnie Niemcy planem Marshalla i wprowadzili nową walutę – markę niemiecką (poprzednia waluta szybko traciła wartość).

Trójjęzyczna tablica w Berlinie informująca przechodniów, że opuszczają sektor amerykański (1948).

Amerykańska karykatura sowieckiej blokady Berlina: sowiecki niedźwiedź zastanawia się, „jak zamknąć lukę", przez którą dociera do miasta zaopatrzenie (1948).

Stalin zdawał sobie sprawę, że jeśli zachodnie Niemcy odniosą sukces polityczny i gospodarczy, nie uda mu się ich opanować. Postanowił więc zmusić państwa zachodnie do wycofania się z Niemiec. Zaczął od Berlina.

W czerwcu **1948** r. żołnierze sowieccy zamknęli wszystkie drogi, linie kolejowe i szlaki wodne łączące alianckie sektory stolicy Niemiec z zachodnią częścią kraju. Rozpoczęła się **blokada Berlina**, nazwana też **kryzysem berlińskim**.

Odcięta część miasta liczyła ok. 2 milionów mieszkańców; zgromadzone zapasy żywności mogły starczyć na 36 dni. Stalin był pewien, że zachodni alianci wycofają się z Berlina, by nie dopuścić do śmierci głodowej jego mieszkańców.

Jednak Amerykanie i Brytyjczycy zorganizowali **most powietrzny** z zachodnich Niemiec do Berlina. Dzień w dzień, przez 24 godziny na dobę, na trzech berlińskich lotniskach lądowały samoloty z żywnością i węglem.

Po niespełna roku Stalin zrozumiał, że poniósł porażkę. Mimo zastosowania „broni głodowej" nie opanował zachodnich sektorów Berlina. W maju 1949 r. ZSRR zniósł blokadę.

Amerykański samolot transportowy podchodzi do lądowania w Berlinie Zachodnim podczas blokady. Zdjęcie z 1948 r.

3. Wyjaśnij, z jakich powodów państwa okupujące Niemcy nie ustaliły wspólnej polityki wobec tego kraju.

4. Dlaczego blokada Berlina przyniosła Stalinowi porażkę?

Następstwa blokady Berlina

Kryzys berliński przyniósł poważne skutki międzynarodowe:

1. Przez prawie rok świat stał na krawędzi wojny. Amerykanie założyli, że Stalin nie odważy się zaatakować ich w Niemczech, gdyż mieli kilkadziesiąt bomb atomowych, a ZSRR ani jednej. Ryzykowali: bomby nie były jeszcze gotowe do użycia. W Niemczech stacjonowało przeszło 1,5 miliona żołnierzy radzieckich, podczas gdy amerykańskich – niecałe 100 tysięcy.

2. Na kilkadziesiąt lat Niemcy stały się punktem zapalnym kontynentu. Przez ich teren przebiegała granica wpływów zachodnich demokracji i państw komunistycznych. Konflikt między nimi groził przerodzeniem się w III wojnę światową.

3. Żeby utrudnić Stalinowi podbój Niemiec, zachodni sojusznicy zdecydowali się utworzyć demokratyczne państwo zachodnioniemieckie i jak najszybciej włączyć je do wspólnoty krajów zachodnioeuropejskich.

4. Z obawy przed agresją ZSRR państwa zachodnie zawarły sojusz wojskowy NATO.

5. Dlaczego kryzys berliński groził przerodzeniem się w wojnę?

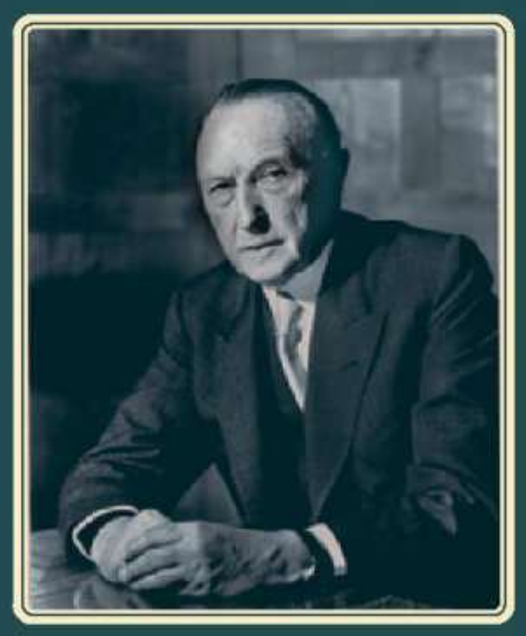
6. Wyjaśnij, dlaczego Niemcy stały się punktem zapalnym Europy.

Dwa państwa niemieckie

Za zgodą państw zachodnich we wrześniu **1949** r. powstała **Republika Federalna Niemiec**, w skrócie **RFN**. Jej terytorium obejmowało trzy strefy okupacyjne: amerykańską, brytyjską i francuską. Berlin Zachodni stał się w praktyce częścią RFN – choć formalnie nadal był okupowany. Na stolicę państwa wyznaczono prowincjonalne Bonn, by po zjednoczeniu móc łatwo przenieść ją do Berlina.

Pierwszym kanclerzem RFN został **Konrad Adenauer** – do 1933 r. nadburmistrz* Kolonii, usunięty z tego stanowiska przez Hitlera.

Utworzenie Republiki Federalnej Niemiec spotkało się z szybką reakcją ZSRR. Już w październiku **1949** r. z radzieckiej strefy okupacyjnej powstała **Niemiecka Republika Demokratyczna**, w skrócie **NRD**, ze stolicą w Berlinie Wschodnim. Było to państwo rządzone przez niemieckich komunistów, posłusznych Stalinowi.

Konrad Adenauer
(1876–1967)

Niemiecki polityk, przeciwnik Hitlera, pierwszy kanclerz RFN (1949–1963). Gorliwy katolik, twórca pojednania Niemiec z Francją, zwolennik integracji europejskiej. Gdy objął władzę w RFN, była ona krajem okupowanym i zniszczonym. Za jego rządów stała się stabilną demokracją i państwem dobrobytu. Adenauer doprowadził też do amnestii kilkuset tysięcy niemieckich zbrodniarzy wojennych. Uważał bowiem, że trzeba ich włączyć w budowę demokratycznego państwa, by nie odrodził się nacjonalizm. To jednak sprawiło, że liczni zbrodniarze wojenni uniknęli kary (zob. Pytania z dziejów, s. 105). Adenauer nie uznawał też granicy z Polską na Odrze i Nysie Łużyckiej.

nadburmistrz – niemiecki odpowiednik prezydenta miasta

Powstanie RFN i NRD (1949)

* W jakich strefach okupacyjnych znajdowały się miasta: Berlin, Hamburg, Bonn, Frankfurt nad Menem, Monachium?

LEGENDA

Strefy okupacyjne w Niemczech:
- amerykańska
- brytyjska
- francuska
- radziecka (od X 1949 Niemiecka Republika Demokratyczna)
- granice Republiki Federalnej Niemiec (od IX 1949)

Wbrew swej nazwie NRD nie była „demokratyczna". Gdy w czerwcu 1953 r. w Berlinie i kilkuset innych miejscowościach państwa doszło do demonstracji niezadowolonych robotników, na ulice wyjechały radzieckie czołgi. Zginęło co najmniej kilkadziesiąt osób.

Utworzenie dwóch państw niemieckich zmieniło sytuację w Europie:

1. Zarówno RFN, jak i NRD uważały się za jedyne legalne państwo niemieckie i dążyły do zjednoczenia Niemiec pod swoim przywództwem.

2. Na polecenie Stalina przywódcy NRD zaakceptowali granicę polsko-niemiecką na Odrze i Nysie Łużyckiej (1950). Według władz RFN nadal obowiązywały granice z 1937 r. Z tego powodu polscy komuniści twierdzili, że tylko sojusz z ZSRR gwarantuje Polsce jej terytorium, gdyż państwa zachodnie popierają roszczenia terytorialne RFN. Była to nieprawda.

Niemcy Zachodnie prowadziły gospodarkę wolnorynkową. W ciągu kilkunastu lat dokonały cudu gospodarczego: ich produkcja przemysłowa przewyższyła produkcję wszystkich państw zależnych od ZSRR, a marka niemiecka stała się najsilniejszą walutą w Europie.

Rozwój gospodarczy NRD przebiegał znacznie wolniej, ponieważ w myśl założeń komunizmu upaństwowiono tam przemysł, rolnictwo i handel.

7. Co się zmieniło w sytuacji Niemiec w 1949 r.?

8. Omów zmiany w Europie wywołane utworzeniem dwóch państw niemieckich.

NATO i Układ Warszawski

Blokada Berlina uświadomiła Zachodowi sowieckie niebezpieczeństwo. Po wojnie zachodni alianci znacząco zmniejszyli swe siły zbrojne. Armia amerykańska liczyła 550 tysięcy żołnierzy; Stalin miał ich 5 milionów. Państwa Europy Zachodniej miały niewielkie szanse obrony w razie ataku ZSRR.

Aby połączyć siły, w **1949** r. USA, Kanada i 10 państw zachodnioeuropejskich powołały do życia **Organizację Paktu Północnoatlantyckiego**, tj. **NATO**. Sojusznicy uznali m.in., że napaść na jednego z nich będą uważać za agresję przeciwko wszystkim – i wspólnie podejmą działania obronne (zob. tekst źródłowy).

1949

Dzieci w amerykańskiej szkole podczas próbnego alarmu lotniczego (1952). Takie ćwiczenia odbywały się w USA z obawy przed sowieckim atakiem nuklearnym.

W 1949 r. Związek Radziecki wyprodukował bombę atomową, a już w następnym roku Stalin pozwolił koreańskim komunistom zaatakować Koreę Południową (zob. s. 122). Zimna wojna wkroczyła w nową, bardzo groźną fazę: użycie broni jądrowej przez jedną stronę mogło spowodować atomowy odwet drugiej.

Ponieważ ZSRR miał zdecydowaną przewagę w broni konwencjonalnej, tzn. nieatomowej, członkowie NATO:

1) postanowili, że w razie wojny użyją broni jądrowej, nawet jeśli ZSRR tego nie zrobi (mieli więcej bomb atomowych),
2) przyjęli RFN do NATO, by powiększyć własne siły konwencjonalne (1955).

Państwa NATO zezwoliły Niemcom Zachodnim na utworzenie półmilionowej armii. Był to sukces kanclerza Adenauera, gdyż przeciwko remilitaryzacji Niemiec protestowała opinia publiczna wielu krajów Europy. Powszechne oburzenie budził też fakt służby w armii RFN byłych dowódców Wehrmachtu. Jednak Amerykanie przekonali sojuszników, że niemieckie oddziały znajdą się pod ścisłą kontrolą wspólnego dowództwa.

Reakcją ZSRR na włączenie RFN do NATO było utworzenie własnego bloku wojskowego. W **1955** r., zaledwie pięć dni po rozszerzeniu Paktu, podpisano w Warszawie **Układ Warszawski**. Jego członkami zostały: Albania, Bułgaria, Czechosłowacja, NRD, Polska, Rumunia, Węgry i ZSRR.

1955

Tekst źródłowy

Strony zgadzają się, że zbrojna napaść na jedną lub kilka z nich w Europie lub Ameryce Północnej będzie uważana za napaść przeciwko nim wszystkim; wskutek tego zgadzają się one na to, że jeżeli taka zbrojna napaść nastąpi, każda z nich [...] udzieli pomocy stronie lub stronom w taki sposób napadniętym, podejmując natychmiast indywidualnie i w porozumieniu z innymi stronami taką akcję, jaką uzna za konieczną, nie wyłączając użycia siły zbrojnej, w celu przywrócenia i utrzymania bezpieczeństwa strefy północnoatlantyckiej.

Artykuł 5. Porozumienia o utworzeniu NATO, 1949 r.

* Co przewiduje artykuł 5. w razie napaści na jednego z członków Paktu?

Defilada żołnierzy Armii Radzieckiej na placu Czerwonym w Moskwie (1 maja 1958).

NATO miało demokratyczny charakter – każdą ważniejszą decyzję podejmowali jednomyślnie wszyscy członkowie sojuszu. Natomiast o sprawach Układu Warszawskiego decydowały władze Związku Radzieckiego. Swoim sojusznikom nie ufały do tego stopnia, że dostarczały im przestarzałą broń.

Groźba konfliktu nuklearnego powstrzymywała obie strony przed rozpoczęciem wojny. Miałaby ona straszliwe skutki: amerykańskie plany wojenne przewidywały atak jądrowy m.in. na Moskwę, Leningrad, Pekin i Warszawę.

9. Kto i dlaczego zawarł Pakt Północnoatlantycki?

10. Przedstaw reakcję opinii publicznej na przyjęcie RFN do NATO.

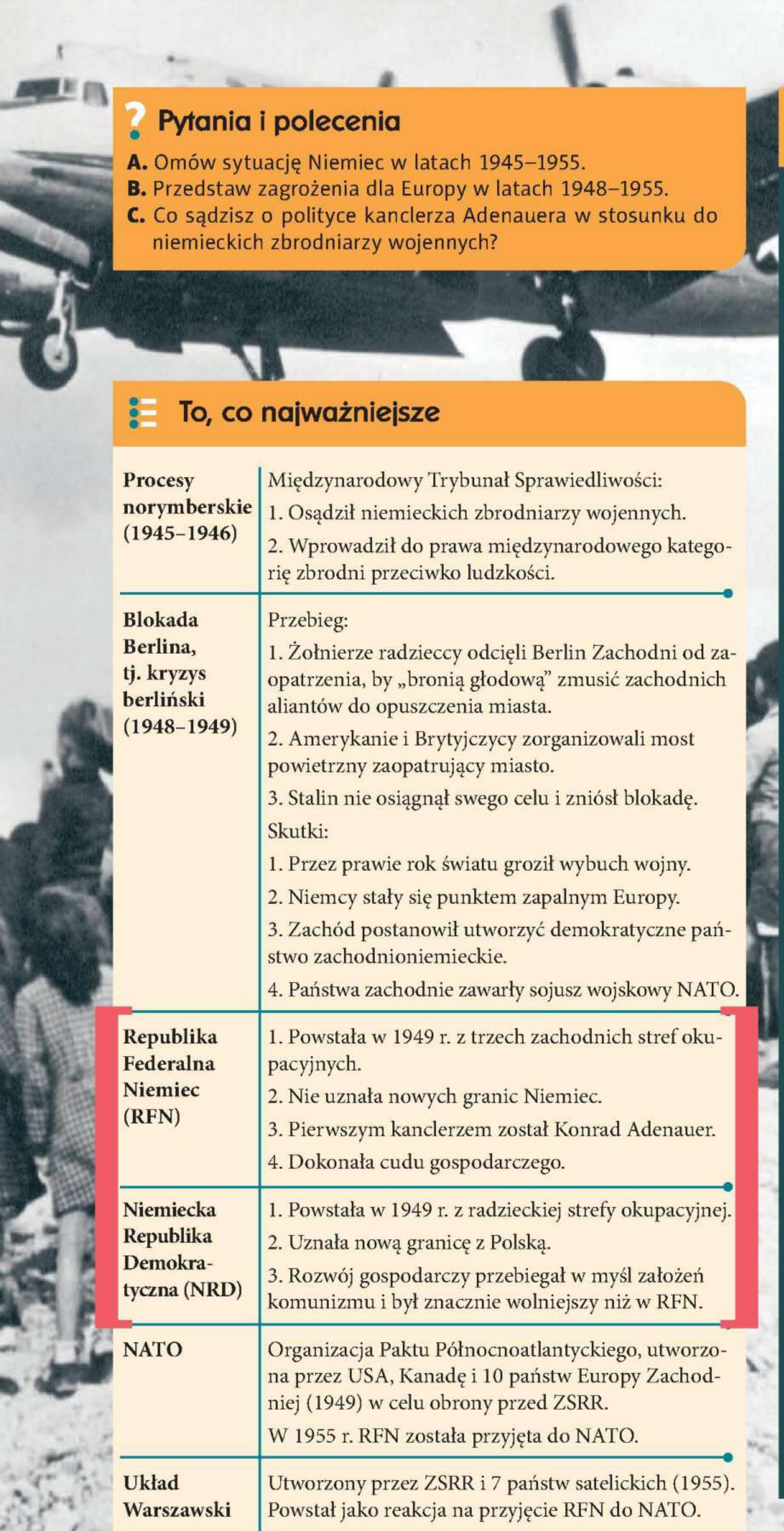
NATO i Układ Warszawski w okresie zimnej wojny

✱ Wskaż państwo, które wystąpiło z Układu Warszawskiego.

LEGENDA

Państwa członkowskie NATO:
- od 1949 – Belgia, Dania, Francja, Holandia, Islandia, Kanada, Luksemburg, Norwegia, Portugalia, Stany Zjednoczone, Wielka Brytania, Włochy
- od 1952 – Grecja, Turcja
- od 1955 – RFN
- od 1982 – Hiszpania

Państwa członkowskie Układu Warszawskiego:
- od 1955 – Albania, Bułgaria, Czechosłowacja, Polska, Rumunia, Węgry, ZSRR
- od 1956 – NRD
- 1968 – wystąpienie Albanii z Układu Warszawskiego

Pytania i polecenia

A. Omów sytuację Niemiec w latach 1945–1955.
B. Przedstaw zagrożenia dla Europy w latach 1948–1955.
C. Co sądzisz o polityce kanclerza Adenauera w stosunku do niemieckich zbrodniarzy wojennych?

To, co najważniejsze

Procesy norymberskie (1945–1946)	Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości: 1. Osądził niemieckich zbrodniarzy wojennych. 2. Wprowadził do prawa międzynarodowego kategorię zbrodni przeciwko ludzkości.
Blokada Berlina, tj. kryzys berliński (1948–1949)	Przebieg: 1. Żołnierze radzieccy odcięli Berlin Zachodni od zaopatrzenia, by „bronią głodową" zmusić zachodnich aliantów do opuszczenia miasta. 2. Amerykanie i Brytyjczycy zorganizowali most powietrzny zaopatrujący miasto. 3. Stalin nie osiągnął swego celu i zniósł blokadę. Skutki: 1. Przez prawie rok światu groził wybuch wojny. 2. Niemcy stały się punktem zapalnym Europy. 3. Zachód postanowił utworzyć demokratyczne państwo zachodnioniemieckie. 4. Państwa zachodnie zawarły sojusz wojskowy NATO.
Republika Federalna Niemiec (RFN)	1. Powstała w 1949 r. z trzech zachodnich stref okupacyjnych. 2. Nie uznała nowych granic Niemiec. 3. Pierwszym kanclerzem został Konrad Adenauer. 4. Dokonała cudu gospodarczego.
Niemiecka Republika Demokratyczna (NRD)	1. Powstała w 1949 r. z radzieckiej strefy okupacyjnej. 2. Uznała nową granicę z Polską. 3. Rozwój gospodarczy przebiegał w myśl założeń komunizmu i był znacznie wolniejszy niż w RFN.
NATO	Organizacja Paktu Północnoatlantyckiego, utworzona przez USA, Kanadę i 10 państw Europy Zachodniej (1949) w celu obrony przed ZSRR. W 1955 r. RFN została przyjęta do NATO.
Układ Warszawski	Utworzony przez ZSRR i 7 państw satelickich (1955). Powstał jako reakcja na przyjęcie RFN do NATO.

Ilustracja ze s. 100

Pytania z dziejów

Czy zbrodniarzy wojennych dosięga sprawiedliwość?

Nie zawsze. W czasie powstania warszawskiego generał porucznik Heinz Reinefarth (czytaj: hajnc rajnefart) dowodził oddziałami SS, które dokonały masakry cywilnych mieszkańców Woli (ok. 60 tysięcy zamordowanych, wśród nich dzieci). Zyskał przydomek „rzeźnika Woli", ale i w innych dzielnicach Warszawy jego esesmani popełnili tysiące zbrodni.

Pod koniec wojny Reinefarth dostał się do brytyjskiej niewoli. Polska zażądała jego ekstradycji, tzn. wydania. Brytyjczycy i Amerykanie odmówili, gdyż wysoki rangą esesman był im potrzebny jako świadek. Reinefartha oskarżono wprawdzie o zbrodnie wojenne, ale sąd w Hamburgu uwolnił go z powodu „braku dowodów".

Po utworzeniu RFN „rzeźnik Woli" został burmistrzem miasta Westerland na niemieckiej wyspie Sylt. Pełnił ten urząd od 1951 do 1964 r. Był też posłem do parlamentu krajowego Szlezwika-Holsztynu. Do śmierci w 1979 r. pozostał bezkarny.

Reinefarth okazał się dobrym burmistrzem. Ludzie go lubili, więc nikt nie chciał badać jego przeszłości. Dopiero w 2014 r. Rada Miejska Westerland kazała zawiesić na budynku ratusza tablicę z informacją o zbrodniach byłego burmistrza. Jej ostatnie zdanie brzmi: *Zawstydzeni pochylamy się nad ofiarami z nadzieją na pojednanie.*

* Czego, twoim zdaniem, wstydzą się mieszkańcy Westerland – mimo że Heinz Reinefarth był dobrym burmistrzem?

14 Na Zachodzie i za żelazną kurtyną

* Przypomnij, na jakie dwa bloki polityczno-wojskowe podzieliła się Europa po II wojnie światowej.

Idea jedności europejskiej

W 1950 r. minister spraw zagranicznych Francji **Robert Schuman** (czytaj: szuman) wystąpił z inicjatywą pokojową, nazwaną **planem Schumana**. Francuski polityk zaproponował:
1) ścisłą współpracę gospodarczą między Francją a Niemcami i innymi państwami Europy Zachodniej,
2) międzynarodową kontrolę produkcji węgla i stali.

Schuman wierzył, że dzięki współpracy ekonomicznej wzrośnie poziom życia Europejczyków, a kontrola wydobycia węgla i wytopu stali uniemożliwi wojnę (państwo szykujące się do agresji musi zwiększyć ich produkcję). Schuman zmierzał do tak ścisłego powiązania państw Europy, by ich wspólna gospodarka stała się narzędziem pokoju.

Plan Schumana został przyjęty przez sześć państw: Francję, RFN, Włochy oraz kraje Beneluksu (Belgię, Holandię i Luksemburg). Założyły one **Europejską Wspólnotę Węgla i Stali** (EWWiS), która rozpoczęła działalność w **1952** r. Jej członkowie poddali międzynarodowej kontroli produkcję węgla i stali oraz znieśli ograniczenia w handlu tymi towarami (m.in. cła). Był to pierwszy krok w kierunku integracji* Europy Zachodniej (zob. s. 240).

1. Przedstaw propozycje zawarte w planie Schumana.
2. Co chciał osiągnąć Schuman?

Tekst źródłowy

Rząd Francji proponuje, aby całość francusko-niemieckiej produkcji węgla i stali podlegała wspólnej Wysokiej Władzy w ramach organizacji, w której mogłyby uczestniczyć inne państwa europejskie. [...]
Utworzona w ten sposób wspólnota produkcji wykaże, że wojna między Francją a Niemcami jest nie tylko nie do pomyślenia, ale i wręcz niemożliwa.

Deklaracja Schumana, 1950 r.

* Co proponuje autor deklaracji?
* Jaki będzie, jego zdaniem, skutek wprowadzenia w życie tej propozycji?

RWPG

Blok państw komunistycznych także zmierzał do integracji gospodarczej, jednak na zupełnie innych zasadach niż Zachód. Utworzona w Moskwie już w 1949 r. **Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej**, w skrócie **RWPG**, teoretycznie miała przyczynić się do rozwoju ekonomicznego i dobrobytu jej członków, tj. Związku Radzieckiego i państw komunistycznych

integracja – tworzenie całości z poszczególnych części

(wśród nich Polski). W praktyce RWPG służyła interesom ZSRR. Np. gdy czescy inżynierowie w latach 70. zaprojektowali nowoczesne wagony metra, Moskwa nie wyraziła zgody na ich produkcję. Czechosłowacja musiała kupić przestarzałe i wadliwe wagony radzieckie.

Ponadto państwa RWPG prowadziły gospodarkę centralnie planowaną – o rodzaju i liczbie produkowanych towarów decydowały władze, a nie rynek i jego potrzeby. Fabryki należały do państwa, toteż ich pracownikom nie zależało na innowacjach. W efekcie kraje RWPG zostawały coraz bardziej w tyle za Europą Zachodnią. Mieszkańcy Zachodu mieli więcej pieniędzy, wytwarzali towary wyższej jakości, a ich usługi (np. medyczne) stały na wyższym poziomie niż na Wschodzie.

3. Dlaczego państwa RWPG nie dorównywały państwom zachodnim pod względem rozwoju gospodarczego?

Budynek siedziby RWPG w Moskwie, zbudowany w latach 1963–1970.

Stalinizm i destalinizacja

Po II wojnie światowej Stalin stał się najwyższym autorytetem dla milionów ludzi na całym świecie. Wierzyli oni, że Związek Radziecki jest państwem powszechnej równości, a jego przywódca szczerze pragnie pokoju. Nie wiedzieli – bo nie chcieli wiedzieć – że w ZSRR panuje **stalinizm**, tj. odmiana komunistycznego totalitaryzmu.

Stalinizm cechowały: a) nieograniczona władza Stalina, b) kult jednostki – ukazywanie Stalina jako nieomylnego geniusza, c) rozbudowany aparat terroru, d) prześladowanie rzeczywistych i urojonych wrogów, e) praca przymusowa znacznej części obywateli, f) polityka imperialna.

Po II wojnie światowej stalinizm został narzucony krajom uzależnionym od ZSRR.

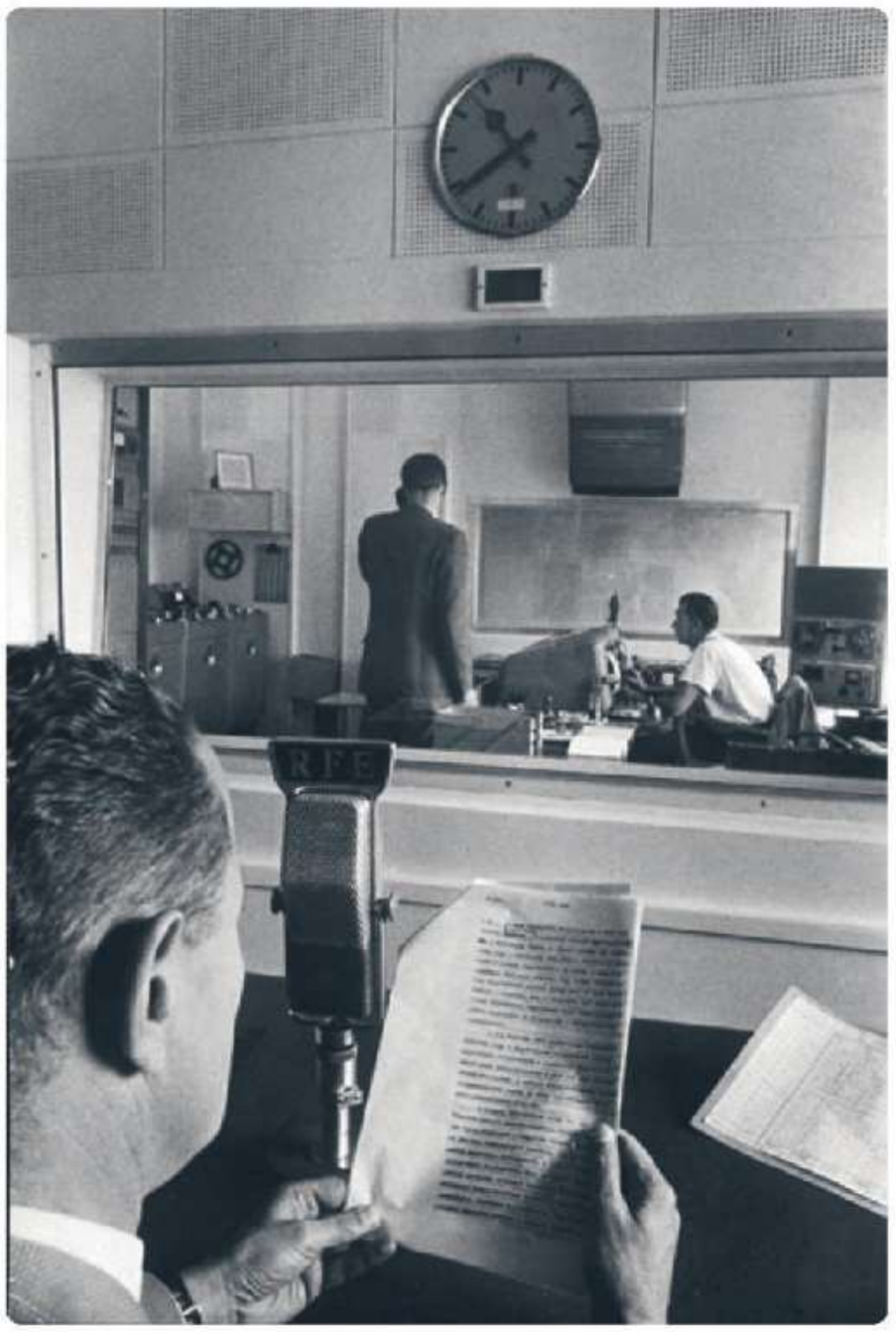
W **1953** r. Stalin zmarł. Do dziś nie wiadomo, czy była to śmierć naturalna czy też dyktator został zamordowany.

Pogrzeb Józefa Stalina (Moskwa, marzec 1953). W pierwszym rzędzie za trumną idą (od prawej) Nikita Chruszczow i Ławrientij Beria. Ten ostatni objął rządy po śmierci dyktatora, ale Chruszczow oskarżył go o szpiegostwo, zamiar obalenia ustroju i inne zbrodnie. W 1953 r. Berię rozstrzelano.

Chruszczow podczas wizyty w USA (1959). Trzy lata wcześniej oświadczył zachodnim ambasadorom w Moskwie: „Historia jest po naszej stronie. Pogrzebiemy was".

Studio nadawcze Radia Wolna Europa (1958).

W radzieckiej partii komunistycznej natychmiast doszło do walki o władzę po Stalinie. Wygrał ją **Nikita Chruszczow**, który został pierwszym sekretarzem partii komunistycznej i faktycznym przywódcą państwa.

Za rządów Chruszczowa rozpoczął się proces **destalinizacji**, tzn. odchodzenia od stalinowskich metod rządzenia. Nazwano go **odwilżą** (od tytułu powieści radzieckiego pisarza Ilii Erenburga, wydanej w 1954 r.).

Odwilż polegała na tym, że przywódcy ZSRR:

1. Zakończyli kult jednostki.
2. Dyktaturę zastąpili władzą kilku osób.
3. Ograniczyli wszechwładzę aparatu bezpieczeństwa.
4. Z więzień i łagrów wypuścili setki tysięcy ludzi (jednak nie wszystkich).
5. Zezwolili na ograniczoną swobodę wypowiedzi.

Odwilż złagodziła sowiecki system, ale go nie zmieniła. ZSRR pozostał imperialistycznym państwem łamiącym prawa człowieka i dążącym do zwycięstwa komunizmu na świecie.

4. Wymień cechy stalinizmu.
5. Na czym polegała destalinizacja?

XX zjazd KPZR

Chruszczow był jednym z bliskich współpracowników Stalina, współodpowiedzialnym za wielką czystkę w Moskwie oraz na Ukrainie w latach 30. Mimo to na **XX zjeździe KPZR** (Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego) w lutym **1956** r. wygłosił tajny referat „O kulcie jednostki i jego następstwach". Oskarżył w nim Stalina o wymordowanie tysięcy działaczy partyjnych, nieudolność w czasie wojny oraz budowanie kultu własnej osoby. Przedstawił zaledwie ułamek stalinowskich zbrodni – i oczywiście nie wspomniał o tych, za które był współodpowiedzialny.

Choć referat został wygłoszony jako tajny, jego tekst wkrótce opublikowano za granicą. Wywołał szok. Ludziom, którzy wierzyli w Stalina, zawalił się świat.

W państwach „demokracji ludowej" referat Chruszczowa stał się znany dzięki **Radiu Wolna Europa**. Była to rozgłośnia radiowa założona w 1949 r. i finansowana przez Stany Zjednoczone.

Radio Wolna Europa miało siedzibę w Monachium (RFN). Nadawało stamtąd różnojęzyczne programy do krajów europejskich podległych ZSRR, także po polsku.

Odczytany na antenie referat Chruszczowa doprowadził do odwilży w niektórych państwach „demokracji ludowej".

XX zjazd KPZR wprowadził też inne zmiany. Wbrew poglądom Stalina delegaci uznali, że:

1) jest możliwe **pokojowe współistnienie** państw komunistycznych z kapitalistycznymi,
2) każdy naród może dojść do socjalizmu własną drogą, np. przez reformy (nie jest więc konieczna rewolucja bolszewicka we Francji czy w USA).

Były to całkowite nowości w stanowisku radzieckiego przywództwa.

6. Wyjaśnij, jakie zmiany wprowadził XX zjazd KPZR w 1956 r.

Chruszczow przemawia na XX zjeździe KPZR (1956). U góry pomnik Lenina.

Portret Stalina na ulicy Budapesztu (1956).

Rewolucja węgierska

Na Węgrzech w czasach stalinowskich służby specjalne prowadziły śledztwo przeciwko co piątemu dorosłemu Węgrowi. Sądy wydały ponad pół miliona wyroków skazujących (w kraju liczącym 9,5 miliona mieszkańców). Komuniści torturowali „wrogów", zamykali ich w obozach koncentracyjnych i więzieniach, skazywali na śmierć. Zgodnie z założeniami komunizmu upaństwowili gospodarkę, co doprowadziło do zubożenia społeczeństwa.

W 1956 r. Węgrzy poznali treść referatu Chruszczowa i dowiedzieli się o upadku stalinizmu w Polsce (zob. s. 171). Te wydarzenia obudziły w nich nadzieję na zmiany w ich kraju.

23 **października 1956** r. węgierscy studenci zorganizowali w Budapeszcie wiec solidarności z Polską. Zebrał się 200-tysięczny tłum. Zachęceni liczebnością demonstranci

Sowieckie czołgi na ulicach Budapesztu (listopad 1956).

próbowali dostać się do budynku radia, by odczytać na antenie żądania wolności i demokracji. Wówczas pracownicy urzędu bezpieczeństwa otworzyli ogień do tłumu. W mieście wybuchły walki. Rozpoczęła się **rewolucja węgierska** 1956 roku.

By stłumić rebelię, przywódca partii komunistycznej wezwał na pomoc wojska radzieckie stacjonujące na Węgrzech. Rankiem 24 października na ulicach Budapesztu zadudniły sowieckie czołgi. Tego samego dnia węgierscy komuniści powołali nowego premiera, który miał uspokoić sytuację. Został nim **Imre Nagy** (czytaj: nodź) – komunista, ale zwolennik reform.

Kreml – tu: władze ZSRR (od nazwy pałacu w Moskwie, który był ich siedzibą)

Imre Nagy przed budynkiem parlamentu w Budapeszcie. Zdjęcie z 4 listopada 1956 r.

Nagy doprowadził do wycofania wojsk radzieckich z Budapesztu i ogłosił zniesienie systemu jednopartyjnego. 1 listopada oświadczył, że Węgry występują z Układu Warszawskiego; zwrócił się też do ONZ o zagwarantowanie państwu neutralności. Tego było już Moskwie za wiele.

Przed świtem 4 listopada 1956 r. wojska radzieckie ponownie ruszyły na Budapeszt. Zostały wezwane przez nielegalny rząd węgierski utworzony na polecenie Kremla*. Po tygodniu krwawych starć oddziały radzieckie zdobyły Budapeszt, a do końca listopada zajęły całe Węgry. Ok. 200 tysięcy mieszkańców kraju uciekło na Zachód.

W walkach zginęło ok. 2,5 tysiąca Węgrów i ponad 700 żołnierzy radzieckich. Imre Nagya i kilkuset uczestników rewolucji skazano na karę śmierci. Przez następne 32 lata Węgrami rządzili ludzie, którzy wezwali armię radziecką przeciwko własnemu narodowi.

7. Podaj przyczyny rewolucji węgierskiej.

8. Dlaczego przywódcy sowieccy zdecydowali się na interwencję wojskową na Węgrzech?

Mur berliński

Od 1949 r. trwał exodus* obywateli NRD do RFN. W ciągu 11 lat zbiegło ich ok. 2,7 miliona – co dziewiąty mieszkaniec państwa! Żeby uniemożliwić kolejne ucieczki, na granicy niemiecko-niemieckiej żołnierze NRD zbudowali wieże strażnicze i zasieki, założyli pola minowe, a w późniejszych latach zainstalowali automaty samostrzelne. Jedyną luką w pilnie strzeżonej granicy był Berlin.

Aby tę lukę zlikwidować, w nocy z 12 na 13 sierpnia **1961** r. oddziały wojska i policji NRD ustawiły zapory z drutu kolczastego między Berlinem Wschodnim a Zachodnim. W następnych dniach „robotnicze grupy bojowe" zbudowały mur, który podzielił obie części miasta (nieraz przez środek ulicy). Żołnierze NRD otrzymali rozkaz strzelania do każdego, kto usiłowałby przedostać się na drugą stronę. Do 1989 r. od ich kul zginęło ponad 130 osób.

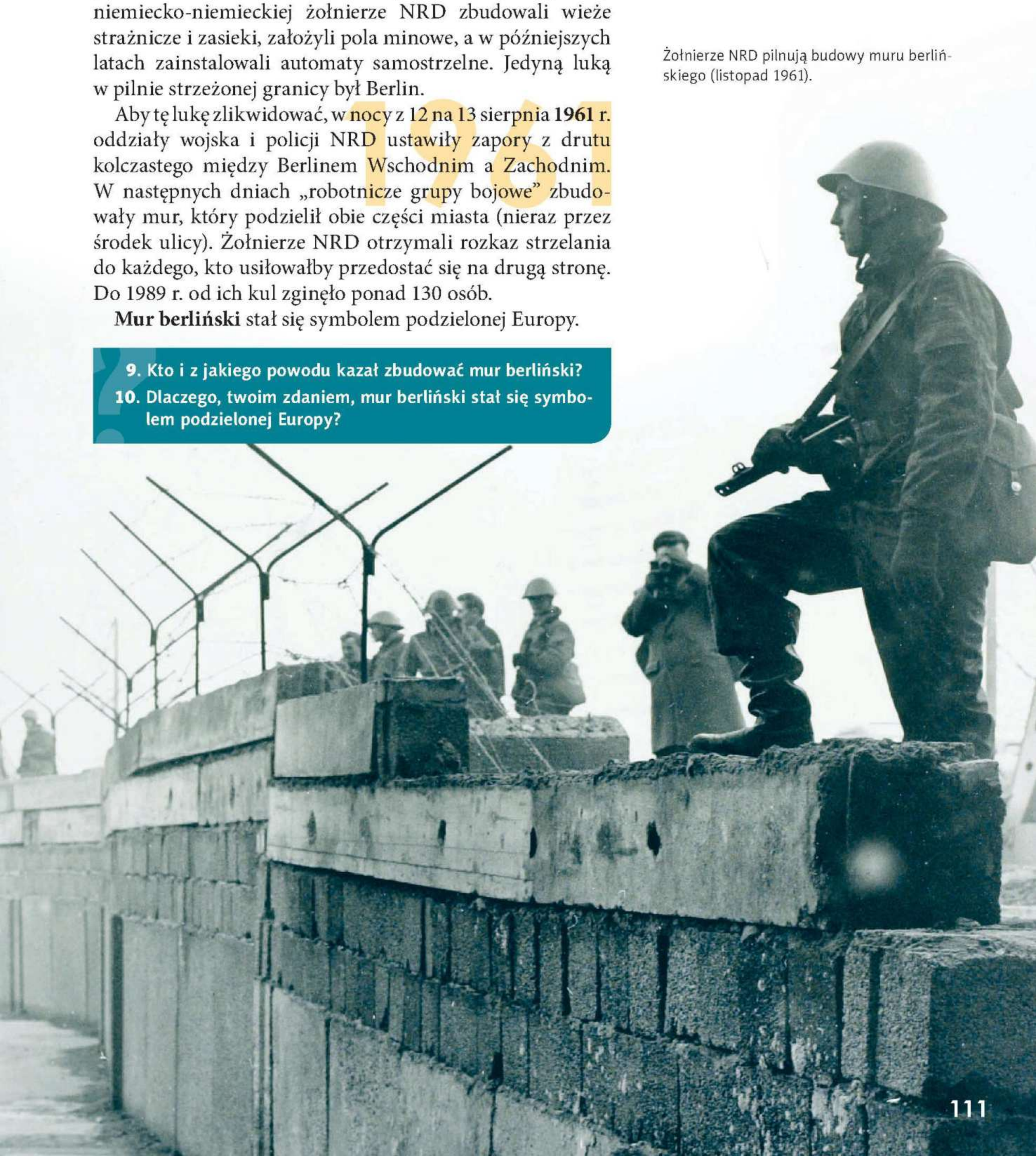
Mur berliński stał się symbolem podzielonej Europy.

9. Kto i z jakiego powodu kazał zbudować mur berliński?

10. Dlaczego, twoim zdaniem, mur berliński stał się symbolem podzielonej Europy?

exodus – masowa emigracja

Żołnierze NRD pilnują budowy muru berlińskiego (listopad 1961).

Tekst źródłowy

Nie możemy [...] pogodzić się z tym, aby siły wrogie spychały Wasz kraj z drogi socjalizmu i stwarzały groźbę oderwania Czechosłowacji od wspólnoty socjalistycznej. To nie jest bowiem tylko Wasza sprawa. To jest wspólna sprawa wszystkich partii komunistycznych i robotniczych oraz państw złączonych sojuszem, współpracą i przyjaźnią. Jest to wspólna sprawa naszych krajów, które połączyły się Układem Warszawskim, aby zabezpieczyć swą suwerenność, pokój i bezpieczeństwo w Europie, aby postawić nieprzebytą barierę zamysłom imperialistycznych sił agresji i odwetu. [...] Nigdy nie dopuścimy, aby imperializm w sposób pokojowy czy niepokojowy, od wewnątrz czy od zewnątrz dokonał wyłomu w systemie socjalistycznym i zmienił na swoją korzyść układ sił w Europie.

Tzw. List pięciu, 1968 r.

* Do czego nie zamierzają dopuścić autorzy listu?
* W jaki sposób uzasadniają swoje prawo do interwencji w wewnętrzne sprawy Czechosłowacji?
* Czy zgadzasz się z ich argumentami? Wyjaśnij dlaczego.

Praska Wiosna

Stalinizm w Czechosłowacji trwał aż do drugiej połowy lat 60. Dopiero w początkach **1968** r. kierownicze stanowiska w państwie objęli komuniści, którzy opowiadali się za „socjalizmem z ludzką twarzą". Wiosną ogłosili i zaczęli wprowadzać w życie swój program: wolność słowa, brak cenzury, system wielopartyjny, elementy gospodarki rynkowej.

Okres wolności w Czechosłowacji nazwano **Praską Wiosną**. Trwała ona bardzo krótko.

Komuniści z innych państw bloku uznali, że wyłom w jednym kraju wywoła bunty w innych. Dlatego przywódcy pięciu państw Układu Warszawskiego skierowali do komunistów w Czechosłowacji list ostrzegawczy, w którym sformułowali tzw. **doktrynę Breżniewa** (ówczesnego przywódcy ZSRR). Głosiła ona ograniczoną suwerenność państw Układu Warszawskiego, z prawem ZSRR do interwencji zbrojnej w razie próby naruszenia ustalonego porządku.

W nocy z 20 na 21 **sierpnia 1968** r. kilkaset tysięcy żołnierzy ZSRR, Polski, Węgier i Bułgarii wkroczyło do Czechosłowacji. Ponieważ władze tego państwa wezwały do niestawiania oporu, starcia były nieliczne (zginęło kilkudziesięciu ludzi). Czesi i Słowacy usuwali natomiast drogowskazy (żeby wojska inwazyjne błądziły po kraju), organizowali demonstracje itp. Ok. 300 tysięcy osób uciekło na Zachód.

Przywódcy Praskiej Wiosny zostali przewiezieni do Moskwy, gdzie musieli podpisać zgodę na rezygnację z reform. Wkrótce potem zostali odsunięci od władzy.

Wprowadzenie w życie doktryny Breżniewa wywołało na Zachodzie oburzenie i... nic więcej. W Europie Środkowo-Wschodniej ZSRR mógł robić, co chciał.

11. Wyjaśnij, co Praska Wiosna zmieniła w Czechosłowacji.
12. Co głosiła doktryna Breżniewa?

Sowiecki czołg w Pradze (sierpień 1968). Żołnierzom powiedziano, że czechosłowacka klasa robotnicza przyjmie ich jak wyzwolicieli. Jednak mieszkańcy Pragi powitali Sowietów buczeniem, pluciem i szyderstwami.

Pytania i polecenia

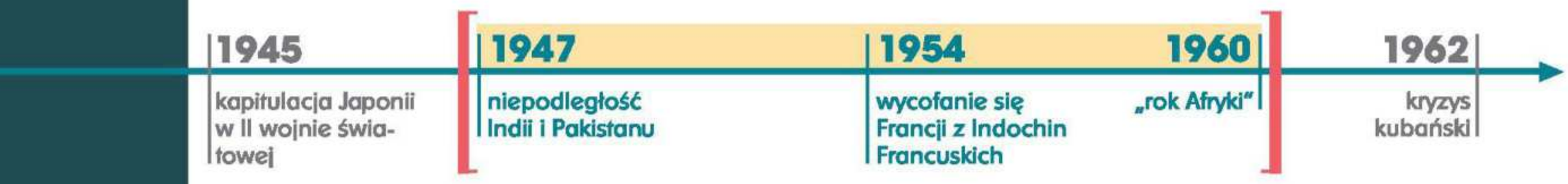
A. Porównaj integrację gospodarczą na Wschodzie z integracją na Zachodzie.
B. Przedstaw skutki destalinizacji w ZSRR.
C. Wyjaśnij, kto i jak przeciwstawił się dążeniom wolnościowym na Węgrzech, w NRD i Czechosłowacji.

To, co najważniejsze

Początki integracji Europy Zachodniej	Plan Schumana (1950): 1. Ścisła współpraca gospodarcza Francji, Niemiec i innych państw Europy Zachodniej. 2. Międzynarodowa kontrola produkcji węgla i stali. Europejska Wspólnota Węgla i Stali (początek działalności w 1952 r.).
Integracja gospodarcza Europy Środkowo-Wschodniej	Rada Wzajemnej Pomocy Gospodarczej (RWPG, 1949). Służyła interesom ZSRR.
ZSRR w latach 1945–1956	1. Stalinizm, tj. system sprawowania władzy będący odmianą komunistycznego totalitaryzmu. 2. Destalinizacja (odwilż) – proces odchodzenia od stalinowskich metod rządzenia, zapoczątkowany po śmierci Stalina (1953). Tajny referat Chruszczowa potępiający kult jednostki (1956).
Rewolucja węgierska (X/XI 1956)	Stłumione przez wojska radzieckie wystąpienie Węgrów z żądaniami wolności i demokracji. Gdy premier Imre Nagy ogłosił wystąpienie Węgier z Układu Warszawskiego, nastąpiła interwencja zbrojna ZSRR.
Mur berliński	Zbudowany przez władze NRD w 1961 r., by zapobiec ucieczce mieszkańców państwa na Zachód. Odgradzał Berlin wschodni od zachodniego, był symbolem podzielonej Europy.
Praska Wiosna (1968)	1. Reformy komunistów głoszących „socjalizm z ludzką twarzą": wolność słowa, system wielopartyjny, elementy gospodarki rynkowej. 2. List przywódców państw Układu Warszawskiego zawierający doktrynę Breżniewa – o ograniczonej suwerenności tych państw i prawie ZSRR do interwencji. 3. Inwazja wojsk ZSRR, Polski, Węgier i Bułgarii, które stłumiły Praską Wiosnę (sierpień 1968).

Ilustracja ze s. 108

15 Dekolonizacja po II wojnie światowej

* Przypomnij, do jakich celów dążyła Wielka Brytania w czasie II wojny światowej.

Przyczyny dekolonizacji

Dekolonizacją nazywamy proces, w którym kolonie wyzwalają się spod zależności od mocarstw kolonialnych i tworzą nowe państwa.

W dziejach wielokrotnie dochodziło do dekolonizacji. Np. w XVIII w. angielskie kolonie w Ameryce Północnej przekształciły się w Stany Zjednoczone, a w XIX w. Hiszpania i Portugalia utraciły imperia kolonialne w Ameryce Południowej. Jednak dopiero dekolonizacja po II wojnie światowej położyła kres istnieniu mocarstw kolonialnych. Stało się tak dlatego, że:

1. Podczas II wojny światowej w armiach aliantów walczyły miliony żołnierzy z kolonii (m.in. ponad 2,5 miliona Hindusów w armii brytyjskiej). Ludzie ci często nie rozumieli powodów rzezi wywołanej przez białych i nie chcieli już być narzędziami ich polityki.

Żołnierze indyjscy w armii brytyjskiej podczas walk we Włoskiej Afryce Wschodniej (1941).

2. W zamian za udział w wojnie państwa europejskie obiecały koloniom większą samodzielność. Obietnice rozbudziły nadzieje elit kolonii na pełną niepodległość.

3. Wyczerpane wojną państwa europejskie nie miały pieniędzy na utrzymanie kolonii, tzn. na opłacenie urzędników i wojska, remonty dróg, budowę szpitali itp.

4. W Afryce i Azji pojawił się nacjonalizm. Nacjonaliści żądali utworzenia państw narodowych i zorganizowania ich na wzór zachodni.

5. Dekolonizacja była popierana przez:

a) Stany Zjednoczone, które liczyły na zdobycie wpływów politycznych i handlowych w byłych koloniach europejskich,

b) Związek Radziecki, który dążył do przekształcenia kolonii w państwa komunistyczne.

6. Coraz więcej ludzi na całym świecie odrzucało kolonializm jako sprzeczny z prawami człowieka. W 1960 r. ONZ uchwaliła Deklarację o przyznaniu niepodległości krajom i narodom kolonialnym (zob. tekst źródłowy).

1. Co nazywamy dekolonizacją?
2. Wyjaśnij, co się zmieniło w koloniach w wyniku II wojny światowej.
3. Kto i dlaczego popierał dekolonizację?

Niepodległość Indii i Pakistanu

W 1939 r. Wielka Brytania była światowym mocarstwem i największą potęgą kolonialną na Ziemi. W wyniku II wojny światowej przestała być mocarstwem i stała się zależna od amerykańskiej pomocy gospodarczej. Aż do 1954 r. Brytyjczycy kupowali na kartki żywność, ubrania i benzynę (tylko tyle, ile przewidywała kartka, tj. talon).

Rząd w Londynie nie miał pieniędzy na utrzymanie kolonii. Postanowił więc zrezygnować z tych, które parły do niepodległości; inne chciał utrzymać tak długo, jak się tylko da. Jednak w ciągu kilkunastu lat Imperium Brytyjskie się rozpadło.

Najszybciej Brytyjczycy zrezygnowali z Indii. Do niepodległości tego kraju przez ponad 30 lat dążył Mohandas Gandhi (czytaj: gandi), nazwany przez Hindusów Mahatmą, co oznacza człowieka „wielkiego duchem". **Mahatma Gandhi** wyznawał hinduizm*, a swoim rodakom zalecał opór bez przemocy. Konsekwentnym stosowaniem tej metody zmusił Anglików do opuszczenia Indii.

Tekst źródłowy

1. Uciskanie narodów przez obce państwa, ich panowanie i wyzysk stanowią zaprzeczenie podstawowych praw człowieka, są niezgodne z Kartą Narodów Zjednoczonych i stanowią przeszkodę na drodze do zapewnienia pokoju i współpracy na całym świecie.

2. Wszystkie narody mają prawo do samostanowienia; na mocy tego prawa określają według własnej woli swój status polityczny i swobodnie rozwijają swe życie gospodarcze, społeczne i kulturalne.

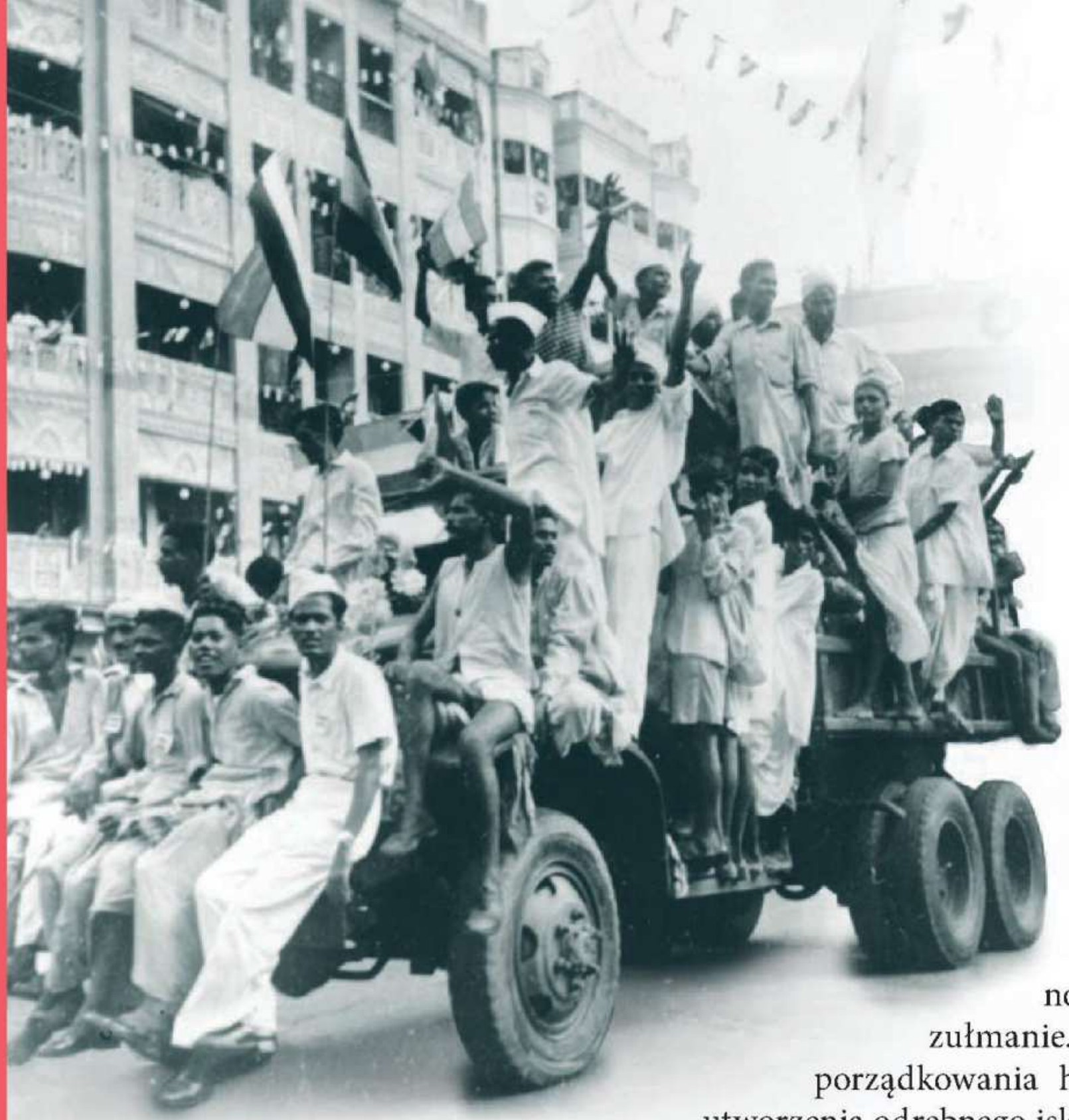
3. Niedostateczne przygotowanie polityczne, gospodarcze, społeczne i kulturalne nie powinno w żadnym wypadku stanowić pretekstu do zwlekania z przyznaniem niepodległości. [...]

5. Na terytoriach [...] niesamodzielnych oraz na wszelkich innych terytoriach, które nie uzyskały jeszcze niepodległości, należy niezwłocznie poczynić kroki mające na celu przekazanie narodom tych terytoriów wszystkich uprawnień bez żadnych warunków lub zastrzeżeń, zgodnie z ich swobodnie wyrażoną wolą i życzeniem, bez względu na rasę, wyznanie lub kolor skóry – by dać im możność korzystania z całkowitej niepodległości i wolności.

Deklaracja o przyznaniu niepodległości krajom i narodom kolonialnym, 1960 r.

* Wyjaśnij, z jakich powodów autorzy Deklaracji potępiają „uciskanie narodów przez obce państwa".
* Przedstaw skutki wynikające, zdaniem autorów Deklaracji, z prawa narodów do samostanowienia.
* Czego domagają się autorzy Deklaracji od władz terytoriów niesamodzielnych?

hinduizm – system wierzeń religijnych mieszkańców Indii

Mieszkańcy Kalkuty świętują dzień ogłoszenia niepodległości Indii – 15 sierpnia 1947 r.

Zarówno Gandhi, jak i Brytyjczycy opowiadali się za utworzeniem jednego państwa indyjskiego. Jednak Indie, które liczyły ok. 390 milionów mieszkańców, były krajem podzielonym religijnie. Przeważali hinduiści, tj. wyznawcy hinduizmu, lecz kilkudziesięciomilionową mniejszość stanowili muzułmanie. Ci ostatni obawiali się podporządkowania hinduistom, dlatego zażądali utworzenia odrębnego islamskiego państwa.

Gdy w **1947** r. nastąpiło zakończenie brytyjskich rządów w Indiach, zostały one podzielone na dwa niepodległe państwa: **Indie**, zamieszkane głównie przez hinduistów, oraz **Pakistan**, w którym ogromną większość stanowili muzułmanie.

Wkrótce po wytyczeniu granic nastąpiła wymiana ludności – kilkanaście milionów ludzi ruszyło do Indii (hinduiści) lub Pakistanu (muzułmanie). Mimo to między wyznawcami obu religii wybuchły krwawe walki; zginęło w nich od 200 tysięcy do 2 milionów ludzi (nikt nie zna dokładnych danych). Gandhi został zastrzelony przez fanatycznego współwyznawcę (1948), gdyż wymusił na rządzie indyjskim sprawiedliwy podział majątku między Indie i Pakistan. Wzajemna wrogość w stosunkach tych państw trwała długie lata.

1947

4. Wyjaśnij, jak i dlaczego po II wojnie światowej Wielka Brytania zmieniła swą politykę kolonialną.

5. Przedstaw przyczyny podziału Indii na dwa państwa.

Mahatma Gandhi ze swoimi wnuczkami. Zdjęcie z 1947 r.

Indochiny

Gdy Brytyjczycy wycofywali się z Indii, Francuzi mieli poważne kłopoty w swojej azjatyckiej kolonii – **Indochinach Francuskich** (Wietnam, Kambodża i Laos). W 1945 r. wietnamscy komuniści ogłosili powstanie Demokratycznej Republiki Wietnamu znanej jako **Wietnam Północny**. Wkrótce wybuchła wojna między nowym państwem a Francją.

Armia północnowietnamska otrzymywała broń od ZSRR, potem także od komunistycznych Chin. W 1954 r. pokonała kilkanaście tysięcy francuskich żołnierzy pod Dien Bien Phu (czytaj: djen bjen fu). Klęska skłoniła Francję do wycofania się z Indochin; wspólnota międzynarodowa uznała niepodległość Kambodży, Laosu, komunistycznego Wietnamu Północnego i antykomunistycznej Republiki Wietnamu nazywanej **Wietnamem Południowym** (zob. s. 125).

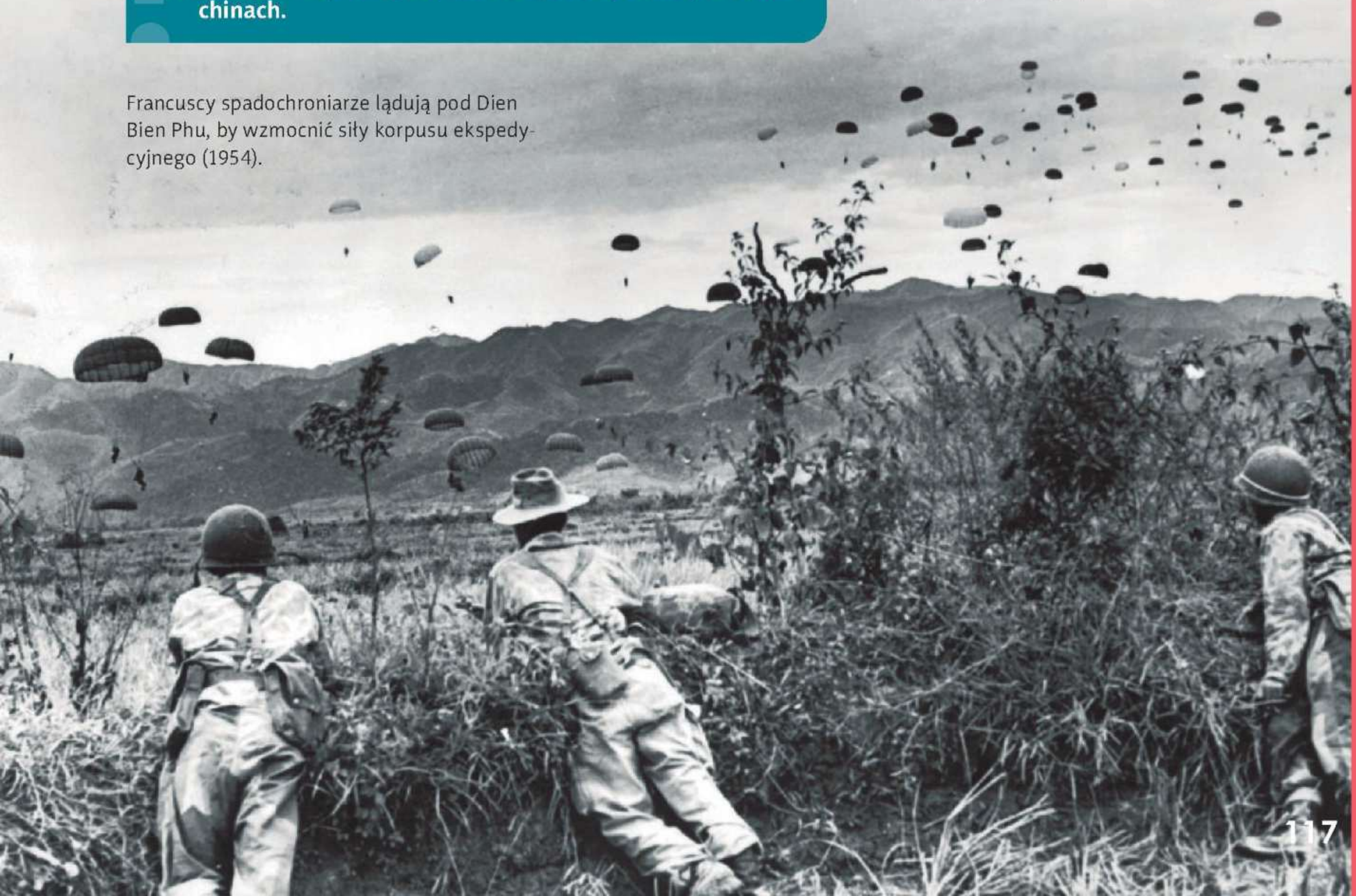
Choć przegrana w Indochinach pogrzebała autorytet Francji jako światowego mocarstwa, Francuzom – tak jak Brytyjczykom – pozostały rozległe kolonie w Afryce.

Mieszkanki Hanoi z flagą Wietnamu Północnego po międzynarodowym uznaniu niepodległości tego państwa (1954).

6. Dlaczego Francja wycofała się z Indochin?

7. Wymień niepodległe państwa, które powstały w Indochinach.

Francuscy spadochroniarze lądują pod Dien Bien Phu, by wzmocnić siły korpusu ekspedycyjnego (1954).

Dekolonizacja w Afryce

W 1945 r. w Afryce istniały tylko cztery suwerenne państwa (Egipt, Etiopia, Liberia i ZPA, czyli Związek Południowej Afryki). Jednak liczni mieszkańcy Afryki pragnęli niepodległości swych krajów. Do 1977 r. europejskie mocarstwa utraciły wszystkie afrykańskie kolonie na stałym lądzie. Rekordowy był rok **1960**, nazwany **„rokiem Afryki”** – powstało wówczas 17 niepodległych państw.

Proces dekolonizacji w Afryce przebiegał najczęściej bezkrwawo, a nowe państwo przyjmowało ustrój byłej metropolii, tzn. mocarstwa kolonialnego. Wyjątek stanowiła Republika Południowej Afryki (RPA), gdzie potomkowie Europejczyków wprowadzili **apartheid** (czytaj: aparthejd), tj. „odrębność”. Był to system polegający na segregacji rasowej, czyli oddzieleniu ludności białej, rządzącej krajem, od kolorowej – przede wszystkim czarnoskórej, która stanowiła ok. 70% mieszkańców. Tym ostatnim nie wolno było mieszkać w osiedlach przeznaczonych dla białych, zawierać małżeństw z białymi ani brać udziału w życiu politycznym. ONZ uznała apartheid za zbrodnię przeciwko ludzkości, a wiele państw (m.in. USA i Wielka Brytania) kolejno nakładało sankcje ekonomiczne na RPA. Nasilały się też niepokoje wśród dyskryminowanej ludności. Z tych powodów w 1994 r. apartheid został zniesiony.

Dekolonizacja w Afryce i Azji

- Wskaż niepodległe państwa Afryki w 1945 r.
- Wymień państwa Afryki i Azji, które powstały najpóźniej.

Nelson Mandela, pierwszy czarnoskóry prezydent RPA (1994–1999), laureat Pokojowej Nagrody Nobla. Wcześniej spędził 27 lat w więzieniu za walkę o zniesienie segregacji rasowej. Zdjęcie z 1996 r.

8. Scharakteryzuj proces dekolonizacji Afryki.

9. Czym był apartheid i dlaczego go zniesiono?

Kopalnia diamentów w Afryce Południowej (1977), własność międzynarodowej firmy De Beers, którą założył Anglik Cecil Rhodes (czytaj: sesyl rołdz). W XX w. De Beers praktycznie zmonopolizowała światowe wydobycie diamentów i handel nimi.

Dekolonizacja a zimna wojna

Dekolonizacja stała się elementem zimnej wojny. Państwa bloku sowieckiego wspierały dążenia niepodległościowe mieszkańców kolonii – prowadziły zręczną propagandę „antyimperialistyczną" (teoretycznie ZSRR nie miał kolonii), zaopatrywały komunistyczną partyzantkę w broń, a potem udzielały pomocy państwom postkolonialnym*. Moskwie zależało na osłabieniu Zachodu i pozyskaniu nowych sojuszników, a nie na rozwoju byłych kolonii.

Zachodni politycy i przemysłowcy też nie byli bez winy. Bezlitośnie eksploatowali kolonie, a gdy stały się niepodległymi państwami, często uzależniali je politycznie, gospodarczo i wojskowo (m.in. po to, by nie uzależniły się od Moskwy). Np. USA w 1946 r. przyznały niepodległość Filipinom (swojej jedynej większej kolonii) – ale zachowały tam wpływy polityczne, bazy wojskowe i przywileje gospodarcze. Taką politykę uzależniania słabszych państw od silniejszych nazwano **neokolonializmem**.

Państwa postkolonialne usiłowały tak rozgrywać zimnowojenny konflikt, by zapewnić sobie zagraniczną pomoc gospodarczą. Zwykle wiązały się z tym blokiem, który oferował więcej. Nieraz szukały „trzeciej drogi" między komunizmem a kapitalizmem. O krajach tych mówiono, że należą do **Trzeciego Świata** (pierwszym był kapitalistyczny Zachód, drugim – komunistyczny Wschód). Dziś używa się raczej określeń:

1) **kraje rozwijające się** (w przeciwieństwie do rozwiniętych),
2) **globalne Południe** (w przeciwieństwie do globalnej Północy).

Niektórzy uważają nazwę Trzeci Świat za obraźliwą; inni – że dobrze oddaje ona panującą niesprawiedliwość.

10. W jaki sposób Wschód i Zachód starały się przeciągnąć na swoją stronę kolonie i byłe kolonie?

11. Co oznacza nazwa: Trzeci Świat?

państwo postkolonialne – państwo utworzone przez byłą kolonię

Komunistyczny przywódca Etiopii Mengystu Hajle Marjam (siedzi w pierwszym rzędzie) w otoczeniu radzieckich doradców (1985). W latach 70. zastosował „czerwony terror" (zginęło co najmniej pół miliona ludzi), by móc przeprowadzić marksistowskie reformy.

Dziecko żołnierz podczas wojny domowej w Nigerii (1968).

Kult dyktatora: kobieta klęczy przed przywódcą Ugandy Idi Aminem (lata 70. XX w.). Amin był niezrównoważonym okrutnikiem, który kazał wymordować kilkaset tysięcy swoich rzeczywistych i urojonych przeciwników.

Skutki dekolonizacji

Dekolonizacja po 1945 r. doprowadziła do rozpadu mocarstw kolonialnych i powstania kilkudziesięciu nowych państw. Zakończyła zależność przeszło jednej trzeciej ludności świata od krajów zamorskich. Milionom ludzi dała niepodległość, równe prawa, a także dumę z własnego pochodzenia i kultury. Mimo to długotrwałe następstwa dekolonizacji okazały się złożone i nie zawsze pozytywne.

1. **Państwa postkolonialne** stawały się zwykle republikami demokratycznymi. W większości jednak demokracja szybko upadła, a władzę objęli wspierani przez wojsko dyktatorzy. Z ich polecenia torturowano przeciwników oraz prześladowano mniejszości etniczne i religijne. Jednym z niewielu wyjątków były Indie, gdzie demokracja okazała się trwała.

2. Granice zwykle przebiegały tak, jak kiedyś wyznaczyli je kolonizatorzy (nieraz linijką na mapie). Z tego powodu w poszczególnych państwach Afryki znalazły się plemiona zwaśnione ze sobą. Wybuchały między nimi wojny pochłaniające setki tysięcy ofiar.

3. Szybko wystąpiły trudności gospodarcze. Dochód narodowy Afryki, liczony na głowę mieszkańca, w 1993 r. był niższy niż 25 lat wcześniej.

4. Zasobna w surowce Afryka stała się obiektem neokolonializmu i rywalizacji między Wschodem a Zachodem.

Dziś często się uważa, że dekolonizacja została przeprowadzona zbyt pospiesznie. Mieszkańców kolonii niemal z dnia na dzień zostawiono samym sobie, w państwach o narzuconych granicach, z tłumionymi dotąd konfliktami etnicznymi i gospodarką podporządkowaną interesom metropolii. Ludzie ci mieli organizować administrację, szkolnictwo i służbę zdrowia, kierować gospodarką, zawierać traktaty międzynarodowe... Gdzie i kiedy mieli się nauczyć kierowania państwem, jeśli w koloniach byli w najlepszym razie urzędnikami niższego szczebla?

12. Wymień pozytywne i negatywne skutki dekolonizacji.

Pytania i polecenia

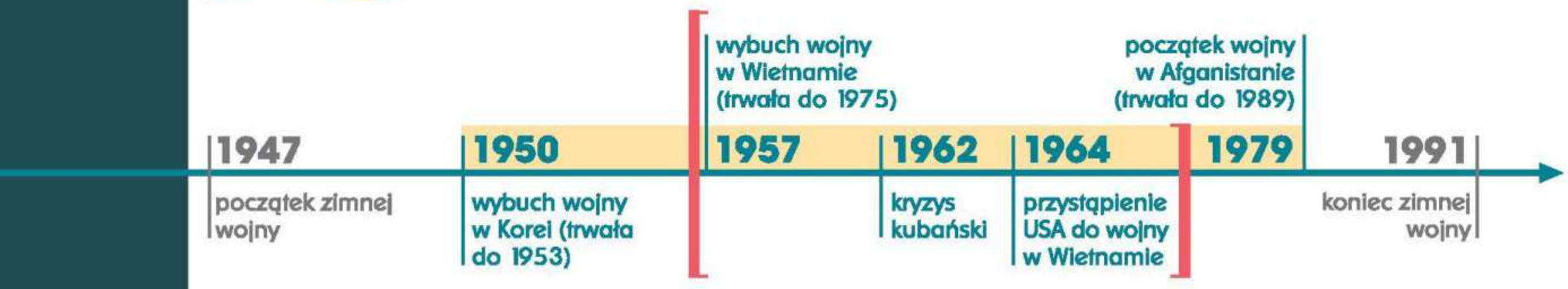
A. Omów przyczyny dekolonizacji po 1945 r.
B. Przedstaw najważniejsze procesy dekolonizacyjne po 1945 r.
C. Scharakteryzuj i oceń następstwa dekolonizacji.

To, co najważniejsze

Dekolonizacja	Proces, w którym kolonie wyzwalały się spod zależności od mocarstw kolonialnych i tworzyły nowe państwa.
Przyczyny dekolonizacji po 1945 r.	1. Niezgoda żołnierzy z kolonii, którzy walczyli w II wojnie światowej, na rolę narzędzi polityki białych. 2. Obietnica większej samodzielności kolonii w zamian za udział w wojnie. 3. Brak środków w metropoliach na utrzymanie kolonii. 4. Nacjonalizm w Afryce i Azji – żądania utworzenia państw narodowych. 5. Poparcie dekolonizacji przez USA i ZSRR. 6. Odrzucenie kolonializmu jako sprzecznego z prawami człowieka.
Dekolonizacja w Azji	1. **Indie** Mahatma Gandhi – wezwanie do oporu bez przemocy. 1947 r. – zakończenie brytyjskich rządów w Indiach; podział tego kraju na dwa państwa: Indie (hinduiści) i Pakistan (muzułmanie). 2. **Indochiny Francuskie** 1954 r. – klęska wojsk francuskich w bitwie z armią północnowietnamską pod Dien Bien Phu; międzynarodowe uznanie niepodległych państw: komunistycznego Wietnamu Północnego, antykomunistycznego Wietnamu Południowego, Kambodży i Laosu.
Dekolonizacja w Afryce	1. Utrata przez Europejczyków wszystkich kolonii na stałym lądzie (do 1977 r.). 2. Apartheid w RPA (do 1994 r.).
Zimna wojna a dekolonizacja	1. Rywalizacja między Wschodem a Zachodem o pozyskanie mieszkańców kolonii i byłych kolonii. 2. Neokolonializm – polityka uzależniania słabszych państw od silniejszych. 3. Państwa postkolonialne nazwane krajami rozwijającymi się, globalnym Południem lub (dziś rzadziej) krajami Trzeciego Świata.
Skutki dekolonizacji	Główny skutek: rozpad mocarstw kolonialnych i powstanie kilkudziesięciu nowych państw. Inne: 1. Upadek ustrojów demokratycznych w większości państw postkolonialnych; pojawienie się w ich miejsce dyktatur. 2. Krwawe starcia etniczne z powodu sztucznych granic wyznaczonych przez kolonizatorów. 3. Trudności gospodarcze. 4. Afryka obiektem neokolonializmu i rywalizacji między Wschodem a Zachodem.

Ilustracja ze s. 116

16 Konflikty zimnej wojny

* Wyjaśnij, jak zostały podzielone Indochiny Francuskie po wycofaniu się z nich Francuzów.

Przemawia Kim Ir Sen, przywódca komunistycznej Korei Północnej (1953). W tle portret Stalina.

Wojna w Korei

W czasie zimnej wojny dochodziło do ostrych konfliktów w różnych częściach świata. Pierzwszy wybuchł w Korei – kraju położonym w Azji, na Dalekim Wschodzie.

Podczas II wojny światowej Korea znalazła się pod japońską okupacją. W 1945 r. północną część kraju opanowała Armia Czerwona, a południową zajęły wojska USA. Tak powstały dwie strefy okupacyjne: radziecka i amerykańska. Granica między nimi biegła wzdłuż 38. równoleżnika.

W 1948 r. zostały utworzone dwa państwa koreańskie: komunistyczna Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna zwana **Koreą Północną** i prozachodnia, antykomunistyczna Republika Korei nazywana **Koreą Południową**. Oba rządy rywalizowały o zjednoczenie kraju i brutalnie prześladowały przeciwników.

ZSRR zaopatrywał Koreę Północną w czołgi, samoloty i artylerię. Amerykanie popierali Koreę Południową, lecz odrzucili jej prośbę o wsparcie wojskowe.

W 1949 r. ZSRR skonstruował bombę atomową, a w Chinach władzę zdobyli komuniści (zob. s. 138). W 1950 r. przywódca Korei Północnej poprosił Stalina o zgodę na zaatakowanie Korei Południowej, tak by powstało jedno komunistyczne państwo. Stalin pozwolił; dzięki broni jądrowej czuł się pewnie. Plan ataku przygotowali sowieccy generałowie.

W czerwcu **1950** r. rozpoczęła się **wojna w Korei**: armia północnokoreańska wtargnęła do Korei Południowej. Opanowała ją w ciągu dwóch miesięcy, z wyjątkiem niewielkiego obszaru na południowym wschodzie.

Rada Bezpieczeństwa potępiła agresję Korei Północnej i podjęła decyzję o wysłaniu do Korei sił pokojowych ONZ. W ich skład weszli żołnierze kilkunastu państw, choć przeważali amerykańscy. Stany Zjednoczone uznały bowiem, że:

Amerykańskie transportery opancerzone po desancie w Korei (wrzesień 1950).

1) muszą zatrzymać zwycięski pochód komunistów przez świat,
2) komunistyczna Korea zagrozi Japonii (która z kolei stanie się bazą do ataku na USA).

We wrześniu 1950 r. wojska amerykańskie dokonały desantu w Korei, po czym w ciągu miesiąca zajęły prawie cały kraj, aż po granicę chińską. Koreę Północną uratowały komunistyczne Chiny, które przysłały kilkaset tysięcy „ochotników". W rzeczywistości była to regularna armia; jej żołnierzy nazwano „ochotnikami", żeby władze chińskie mogły się wyprzeć udziału w wojnie.

Pod naporem wojsk chińskich siły ONZ cofnęły się daleko na południe. Jednak w 1951 r. przeszły do kontrataku i przekroczyły 38. równoleżnik. Tam zatrzymał się front.

Przez następne dwa lata trwały krwawe walki pozycyjne. Mimo ogromnej przewagi technicznej Amerykanie nie zdołali przełamać oporu armii chińskiej i północnokoreańskiej.

W **1953** r. przedstawiciele Korei Północnej, Chin i ONZ podpisali rozejm, który zakończył działania zbrojne i rozdzielił oba państwa koreańskie wzdłuż ówczesnej linii frontu. Azję podzieliła „bambusowa kurtyna" (nazwana tak od azjatyckiej rośliny). Pokoju nie zawarto do dziś.

Interwencja sił ONZ zatrzymała pochód komunistów na Półwyspie Koreańskim, lecz wojna nikomu nie przyniosła zwycięstwa. Zginęło w niej prawie 1,2 miliona ludzi – wśród nich ponad 370 tysięcy cywilnych mieszkańców Korei Południowej. Obie armie koreańskie dopuściły się zbrodni wojennych: żołnierze północnokoreańscy mordowali niechętną komunizmowi inteligencję, a południowokoreańscy – osoby podejrzane o sprzyjanie komunizmowi (wśród nich dzieci).

1. **Przedstaw przyczyny wojny koreańskiej.**
2. **Wyjaśnij, jakie siły i w jakich okolicznościach rozpoczęły walkę lub dołączyły do niej w wojnie koreańskiej.**
3. **Co to znaczy, że Azję podzieliła „bambusowa kurtyna"?**

Wojna w Korei (1950–1953)

✱ Skąd i dokąd przesunęła się linia frontu po ataku chińskich „ochotników"?

LEGENDA

- linia oddzielająca Koreę Północną i Koreę Południową

Kierunki ataku:

- wojsk północnokoreańskich (do IX 1950)
- sił ONZ we IX 1950 r.
- wojsk północnokoreańskich i chińskich „ochotników" (od X 1950 do I 1951)
- sił ONZ w I 1951 r.

Linie frontu:

- we IX 1950 r.
- w X 1950 r.
- w I 1951 r.
- linia rozejmowa z 1953 r. (obecnie granica między Koreą Północną i Koreą Południową)
- desant sił ONZ

Kryzys kubański

W drugiej połowie XX w. w Ameryce Łacińskiej* przeważały brutalne dyktatury wojskowe. Często wspierali je Amerykanie; w zamian dyktatorzy zapewniali wyjątkowe warunki firmom z USA. Np. United Fruit Company (czytaj: junajtyd frut kompany) miała w praktyce monopol na handel bananami uprawianymi w niektórych krajach Ameryki Łacińskiej. Stany Zjednoczone chroniły też dyktatorów z obawy, że zastąpią ich rządy proradzieckie – tak jak to się stało na **Kubie**.

W 1959 r. przywódca grupy rewolucjonistów **Fidel Castro** (czytaj: kastro) obalił proamerykańską dyktaturę na Kubie, znacjonalizował gospodarkę i wywłaszczył bez odszkodowania cudzoziemców (co ugodziło głównie w amerykańskich właścicieli plantacji). W odwecie Stany Zjednoczone wprowadziły embargo* na handel z Kubą, a amerykańskie służby specjalne wielokrotnie próbowały zabić Castro (bez powodzenia). By uniknąć katastrofy gospodarczej, kubański przywódca nawiązał współpracę z ZSRR. Potem ogłosił, że jego rewolucja ma charakter socjalistyczny – i wprowadził system jednopartyjny.

W październiku **1962** r. amerykański samolot szpiegowski sfotografował na Kubie radzieckie wyrzutnie rakiet zdolnych do przenoszenia głowic jądrowych. Ponieważ odległość od brzegów wyspy do plaż Stanów Zjednoczonych wynosi ok. 150 kilometrów, ówczesny prezydent John Kennedy (czytaj: dżon kenedy) zażądał usunięcia wyrzutni i ogłosił morską blokadę wyspy. W odpowiedzi Chruszczow kazał radzieckiej flocie wojennej dotrzeć na Kubę mimo blokady. Rozpoczął się **kryzys kubański**, grożący wybuchem wojny nuklearnej.

Kryzys kubański (1962)

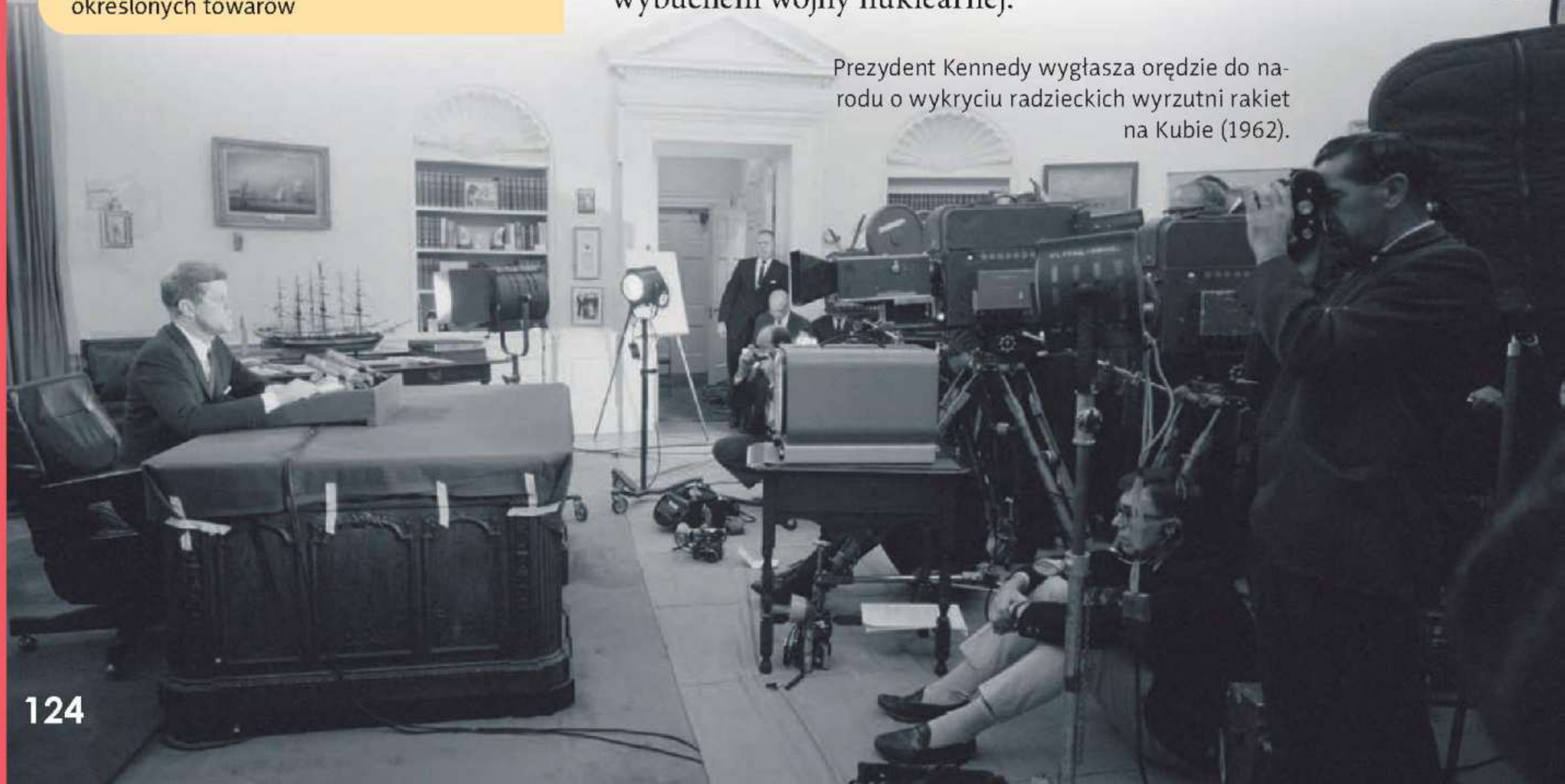
* Jaki obszar objęła amerykańska blokada Kuby?

LEGENDA
- zasięg amerykańskiej blokady Kuby
- pozycje statków floty amerykańskiej
- pozycje statków floty radzieckiej
- trasa konwoju floty radzieckiej
- wyrzutnie rakiet

Ameryka Łacińska – Ameryka Południowa i Środkowa, gdzie mówi się po hiszpańsku, portugalsku, a także po francusku

embargo – zakaz wywozu lub przywozu określonych towarów

Prezydent Kennedy wygłasza orędzie do narodu o wykryciu radzieckich wyrzutni rakiet na Kubie (1962).

Po sześciu dniach napięcia Chruszczow ustąpił. Zgodził się zdemontować wyrzutnie w zamian za usunięcie blokady i amerykańską obietnicę nieatakowania wyspy.

Skutki kryzysu kubańskiego okazały się ważne dla całego świata:

1. Udało się uniknąć konfliktu nuklearnego. Aby w przyszłości przywódcy ZSRR i USA mogli się błyskawicznie porozumieć, powstała „gorąca linia" łącząca Moskwę z Pentagonem*.
2. Towarzysze Chruszczowa z KPZR uznali jego decyzję za oznakę słabości i zmusili go do rezygnacji (1964).
3. Kuba pozostała państwem socjalistycznym o niewydolnej gospodarce, istniejącym dzięki pomocy ZSRR.

4. Wyjaśnij, dlaczego Kuba nawiązała bliskie stosunki z ZSRR.

5. Na czym polegał kryzys kubański?

Wojna w Wietnamie

W 1954 r. zatwierdzono podział Wietnamu na dwie części: komunistyczny Wietnam Północny ze stolicą w Hanoi i antykomunistyczny Wietnam Południowy ze stolicą w Sajgonie. Komunistów z północy wspierały Chiny i ZSRR, a antykomunistów z południa – USA i ich sojusznicy. W ten sposób zimna wojna objęła także Wietnam.

Władze Wietnamu Północnego budowały komunizm, nie przebierając w środkach. Wprowadziły reformę rolną i kazały rozstrzelać kilkanaście tysięcy „właścicieli ziemskich" (często zwykłych chłopów). Polityka zagraniczna państwa została podporządkowana jednemu celowi: utworzeniu zjednoczonego komunistycznego Wietnamu.

Z kolei prezydent Wietnamu Południowego kazał zamordować ok. 12 tysięcy przeciwników politycznych (głównie komunistów). Został obalony przez grupę wojskowych, co jednak nie uspokoiło sytuacji. Niezadowolenie mieszkańców z braku wolności i wszechobecnej korupcji* wykorzystywali partyzanci **Wietkongu**, tj. wietnamskich komunistów. Przenikali oni z północy, atakowali południowowietnamskich urzędników i żołnierzy, po czym przejmowali władzę na zajętych terenach. Tak zaczęła się **wojna w Wietnamie** (1957–1975).

Z czasem aż 40% kraju znalazło się pod kontrolą Wietkongu. Amerykanie uznali, że jeśli nie udzielą pomocy wojskowej Wietnamowi Południowemu, wpadnie on w ręce komunistów.

Pentagon – siedziba Departamentu Obrony USA (odpowiednika ministerstwa obrony)

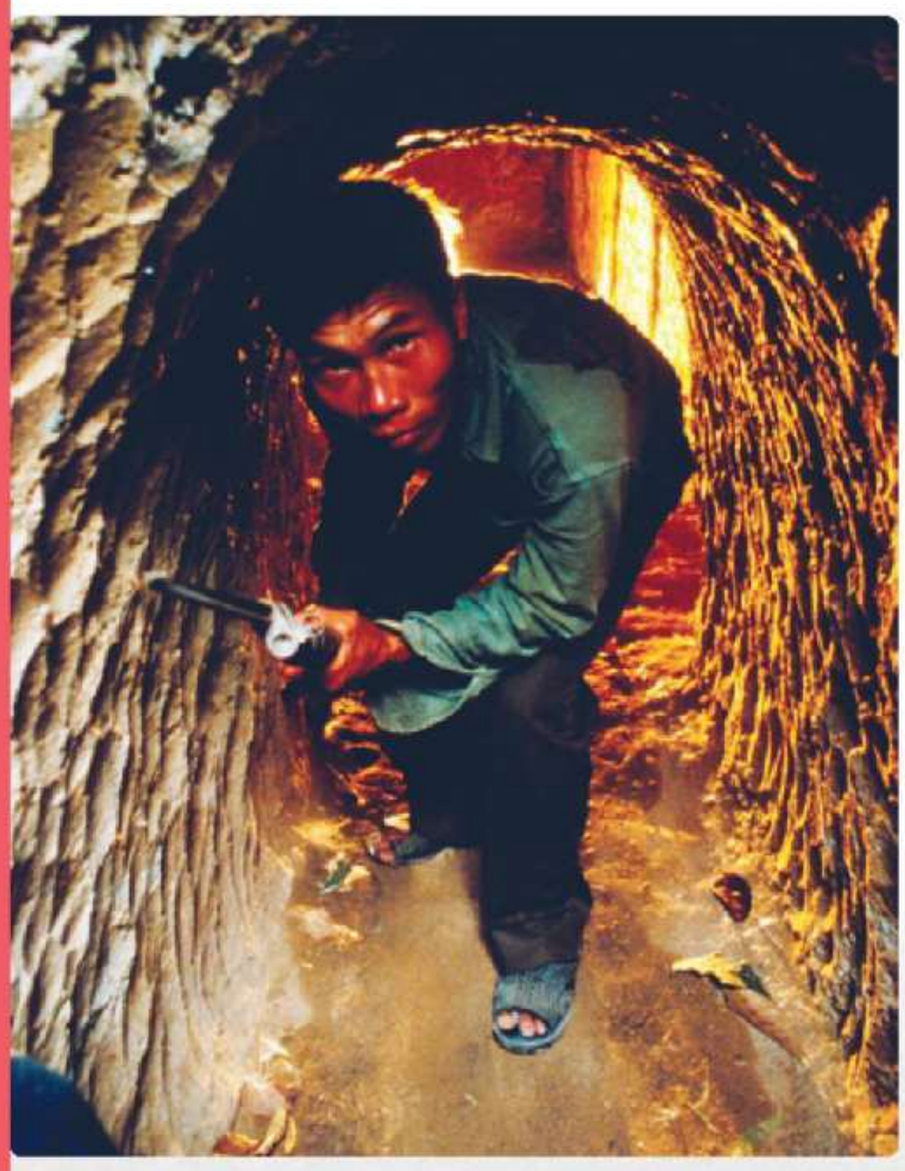
korupcja – przyjmowanie łapówek przez urzędników

Wietkong – z początku pogardliwa, potem ogólnie przyjęta nazwa komunistycznych oddziałów partyzanckich należących do Narodowego Frontu Wyzwolenia Wietnamu Południowego.

Wojna w Wietnamie (1957–1975)

* Wskaż miasta Wietnamu Północnego bombardowane przez amerykańskie lotnictwo.
* Którędy armia północnowietnamska przedostawała się na teren Wietnamu Południowego?

Były żołnierz wietnamski pozuje do zdjęcia w tunelu Wietkongu. Istniały całe sieci takich tuneli, z podziemnymi szpitalami, magazynami itp. Zdjęcie z 1985 r.

Dlatego w **1964** r. rozpoczęli bombardowania obiektów wojskowych i przemysłowych oraz linii komunikacyjnych Wietnamu Północnego. W ciągu trzech lat zrzucili niemal cztery razy więcej bomb niż w czasie II wojny światowej. Wprowadzili też do walki siły lądowe. Po kilku latach ponad 500 tysięcy amerykańskich żołnierzy wspierało wojska południowowietnamskie w starciach z Wietkongiem i armią północnowietnamską.

Mimo całej swej potęgi Stany Zjednoczone nie były w stanie wygrać wojny w Wietnamie. W dodatku szybko przegrały ją propagandowo, gdyż:

1. Państwa komunistyczne raz po raz donosiły o „potwornych zbrodniach" Amerykanów. W rzeczywistości wszystkie strony konfliktu popełniały zbrodnie wojenne – jednak mało kto chciał słuchać o okrucieństwach komunistów. Przecież „bohatersko bronili Wietnamu przed amerykańskim imperializmem".

Amerykańskie helikoptery przelatują nad radiotelefonistą i jego dowódcą podczas wojny w Wietnamie (1967).

2. Zachodni pacyfiści* prowadzili kampanię przeciwko „brudnej wojnie". Europejskie demokracje potępiały imperializm „jankesów", a amerykańskie społeczeństwo domagało się powrotu „chłopców" do domu.

W 1973 r. USA zawarły porozumienie z Wietnamem Północnym i w ciągu 60 dni wycofały swe wojska z Wietnamu Południowego. Na południu miały być przeprowadzone wolne wybory pod kontrolą międzynarodową. Nie doszło do nich; Hanoi oskarżyło rząd południowowietnamski o złamanie porozumienia „301 tysięcy razy", po czym wojska północnowietnamskie runęły na południe. W **1975** r. padł Sajgon; rok później powstała zjednoczona Socjalistyczna Republika Wietnamu. Ok. 300 tysięcy ludzi zostało zamkniętych w „obozach reedukacyjnych", gdzie poddano ich komunistycznej indoktrynacji*, a niektórych torturom. W ciągu następnych 20 lat ok. 2 milionów Wietnamczyków uciekło za granicę.

Podczas wojny w Wietnamie zginęło 58 tysięcy Amerykanów i od miliona do czterech milionów Wietnamczyków.

6. Dlaczego Stany Zjednoczone włączyły się do wojny w Wietnamie?

7. Wyjaśnij, z jakich powodów USA poniosły w Wietnamie propagandową porażkę.

Amerykańscy weterani wojny w Wietnamie, którym amputowano nogi. Zdjęcie wykonano w szpitalu w Kalifornii w 1967 r.

pacyfista – przeciwnik wojny

indoktrynacja – systematyczne i natarczywe wpajanie komuś danych poglądów

Wojna w Afganistanie

W 1978 r. doszło do przewrotu wojskowego w Afganistanie. Władzę objęli komuniści wspierani przez ZSRR, którzy dokonali tysięcy aresztowań i egzekucji przeciwników politycznych. Terror oraz reformy nowych władz – m.in. równouprawnienie kobiet – wywołały opór muzułmańskiej ludności kraju. Oddziały **mudżahedinów** (po arabsku „świętych wojowników") zaczęły atakować żołnierzy rządowych. Ponieważ afgańscy komuniści nie umieli sobie poradzić z mudżahedinami, poprosili o pomoc Moskwę.

W grudniu **1979** r. Armia Radziecka szybko opanowała główne punkty kraju. Tak rozpoczęła się **wojna w Afganistanie** (1979–1989). ZSRR nie zdołał jej wygrać, mimo zaangażowania przeszło 100 tysięcy żołnierzy, a także czołgów, samolotów i helikopterów bojowych.

Mudżahedini, wspierani przez Zachód i państwa arabskie, prowadzili wojnę partyzancką – atakowali znienacka, po czym znikali w górach. Pod ich kontrolą znajdowało się aż 80% powierzchni kraju. Armia Radziecka opanowała tylko miasta i główne szlaki komunikacyjne.

Mudżahedini na zdobytym radzieckim transporterze opancerzonym (1980). Afgańscy mudżahedini byli muzułmańskimi partyzantami należącymi do różnych ugrupowań polityczno-wojskowych. Gdy Armia Radziecka opuściła Afganistan, wybuchła między nimi wojna domowa.

Tekst źródłowy

Wieś Qualay-e-Wazir. Żołnierze sowieccy ostrzelali z karabinów maszynowych grupę około 70 nieuzbrojonych uchodźców znajdujących się w drodze do Pakistanu. Ocalało jedynie dwoje dzieci: czteroletni chłopiec i jego półtoraroczny brat, który ssał pierś swojej zabitej matki. [...]

Wieś Wonkai. W czasie bombardowania z helikoptera zburzono meczet, w którym zginęło 45 uczących się w nim dzieci (5–10 lat). [...]

Wieś Lagari, niedaleko Ganzi. Żołnierze sowieccy porwali Mohammada Aszrat – 55-letniego rolnika – żądając od niego pieniędzy. Ponieważ pieniędzy nie miał, przymocowali go do miny i z odległości strzelali do niej tak długo, aż nastąpił wybuch.

Raport Międzynarodowej Komisji ds. Uchodźców z Afganistanu o zbrodniach radzieckich, 1985 r.

* Czy opisane w raporcie przypadki można uznać za zbrodnie wojenne? Uzasadnij odpowiedź.

Wojna w Afganistanie (1979–1989)

* Które miasta Afganistanu były oblegane przez mudżahedinów?

By pozbawić mudżahedinów wsparcia ludności, żołnierze sowieccy niszczyli afgańskie wsie i mordowali ich mieszkańców. Zginęło od pół miliona do dwóch milionów Afgańczyków; ok. 3 milionów odniosło rany (zob. tekst źródłowy). Ponad 5 milionów ludzi uciekło za granicę.

Jednak zbrodnie Armii Radzieckiej tylko wzmacniały opór mudżahedinów. ZSRR ponosił też ogromne straty propagandowe: wcześniej Moskwa oskarżała Zachód o imperializm – teraz to jej zarzucano agresję i mordy.

W latach 1987–1989 oddziały radzieckie opuściły Afganistan. Nie osiągnęły niczego; zostawiły kraj zniszczony i pogrążony w wojnie domowej komunistów z mudżahedinami (zob. s. 233).

8. Dlaczego Armia Radziecka wkroczyła do Afganistanu?

9. W jaki sposób walczyli afgańscy mudżahedini?

Sowieckie czołgi wyjeżdżają z Afganistanu. Zdjęcie z lat 80. XX w.

Pytania i polecenia

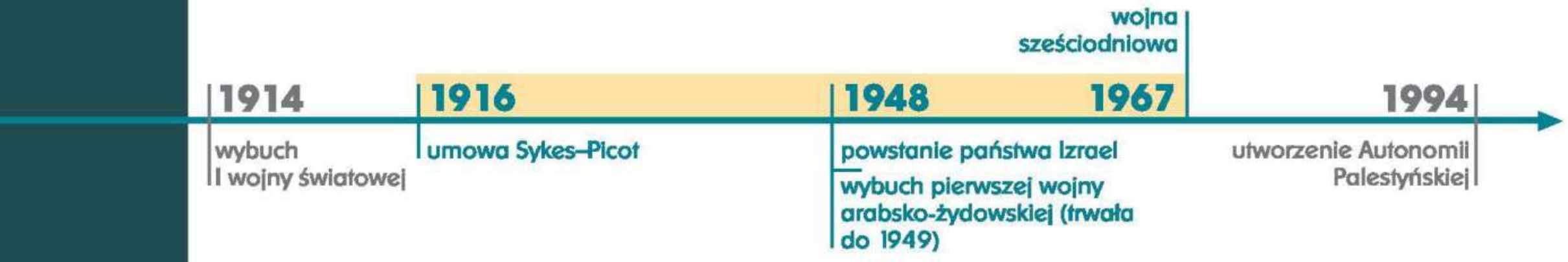
A. Omów skutki kryzysu kubańskiego.
B. Czym się zakończyła wojna w Wietnamie?
C. Przedstaw skutki wojen w Korei i Afganistanie dla mieszkańców tych krajów.

To, co najważniejsze

Wojna w Korei (1950–1953)	Przyczyny: 1. Podział kraju na komunistyczną Koreę Północną i prozachodnią Koreę Południową. 2. Dążenie Korei Północnej do utworzenia zjednoczonego komunistycznego państwa. Przebieg: 1. Korea Północna napadła na Koreę Południową. 2. Siły ONZ (głównie wojska USA) wyparły napastników na północ kraju. 3. Chińscy „ochotnicy" odrzucili siły ONZ na południe. Skutek: rozejm (1953) rozdzielił oba państwa koreańskie wzdłuż granicy istniejącej do dziś.
Kryzys kubański (1962)	Przyczyny: 1. USA wykryły na Kubie radzieckie wyrzutnie rakiet. 2. Prezydent Kennedy (USA) wprowadził morską blokadę Kuby. Wynik: Chruszczow (ZSRR) zgodził się zdemontować wyrzutnie w zamian za usunięcie blokady i amerykańską gwarancję bezpieczeństwa dla Kuby. Skutki: 1. Udało się uniknąć konfliktu nuklearnego; powstała „gorąca linia" między ZSRR a USA. 2. Chruszczow utracił władzę w ZSRR. 3. Kuba pozostała państwem socjalistycznym.
Wojna w Wietnamie (1957–1975)	Przyczyny: 1. Władze komunistycznego Wietnamu Północnego dążyły do zjednoczenia kraju. 2. Ludność Wietnamu Południowego była niezadowolona z sytuacji panującej w kraju. Przebieg: 1. Wietkong opanował znaczne tereny Wietnamu Południowego. 2. USA rozpoczęły naloty na Wietnam Północny (1964) i wprowadziły do walki siły lądowe. 3. USA wycofały się z Wietnamu (1973). 4. Armia północnowietnamska zdobyła Sajgon (1975). Skutki: 1. Powstała zjednoczona Socjalistyczna Republika Wietnamu. 2. W następnych latach ok. 2 milionów Wietnamczyków uciekło za granicę.
Wojna w Afganistanie (1979–1989)	Przyczyna: afgańscy komuniści poprosili Moskwę o pomoc przeciwko mudżahedinom. Przebieg: wojna partyzancka mudżahedinów przeciwko Armii Radzieckiej. W 1989 r. opuściła ona Afganistan. Skutki: Afganistan został zniszczony i pogrążył się w wojnie domowej.

Ilustracja ze s. 124

17 Konflikt na Bliskim Wschodzie

* Do kogo należała Palestyna w starożytności?
* Kiedy i w jaki sposób Arabowie znaleźli się w Palestynie?

Bliski Wschód a I wojna światowa

Bliski Wschód leży na dwóch kontynentach: w zachodniej Azji i północno-wschodniej Afryce. Najliczniejsze narody tego regionu to Arabowie, Turcy oraz Irańczycy, czyli Persowie.

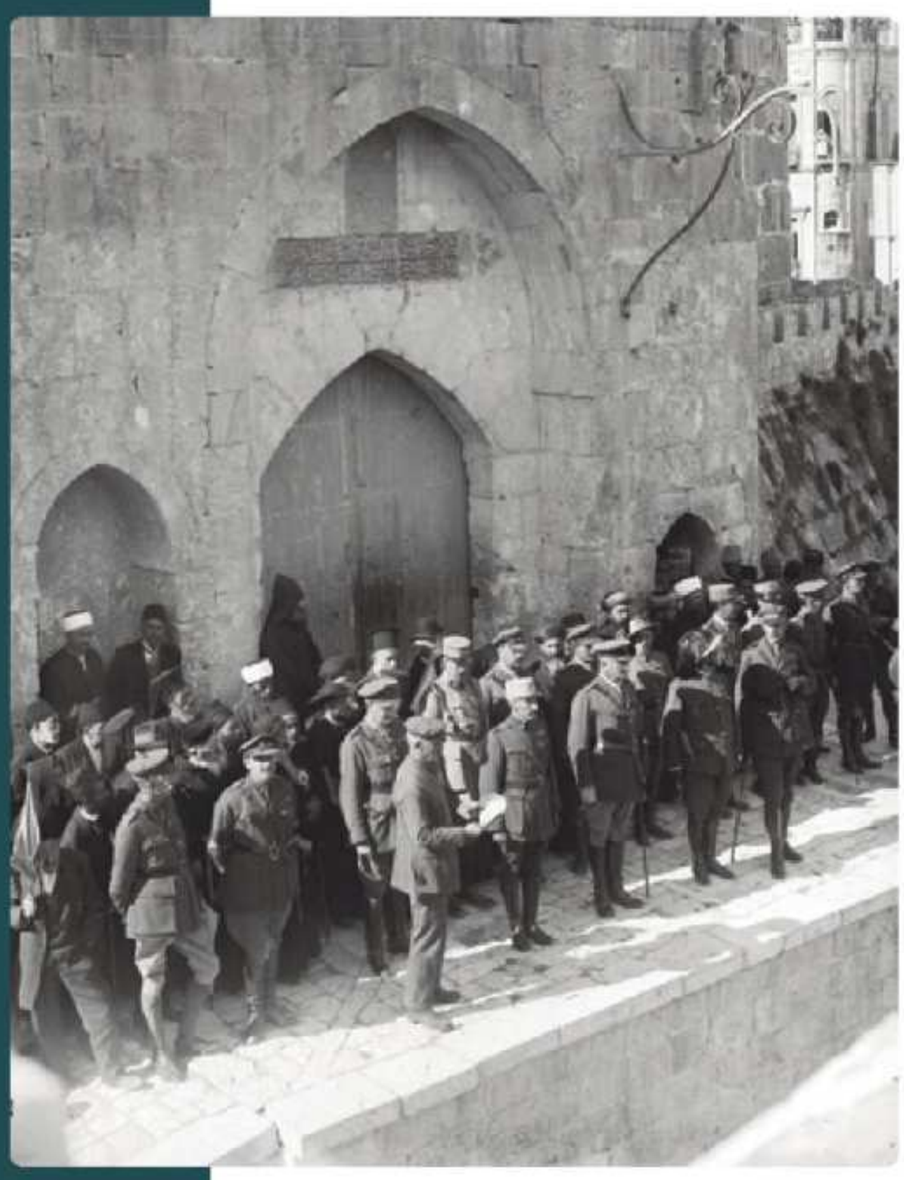
Od XVI w. większość Bliskiego Wschodu należała do imperium osmańskiego, zwanego też Turcją. Było to państwo oparte na zasadach islamu. Podczas I wojny światowej Turcja stanęła po stronie Niemiec; poniosła klęskę, straciła część terytoriów, po czym przekształciła się w świecką **Republikę Turcji**.

Do klęski Turcji przyczynili się Arabowie, którzy za namową Wielkiej Brytanii rozpoczęli powstanie antytureckie. W zamian Brytyjczycy obiecali im utworzenie po wojnie niepodległego państwa obejmującego wszystkie ziemie arabskie.

Londyn nie zamierzał dotrzymać obietnicy. Gdy Arabowie walczyli z Turkami, w **1916** r. Wielka Brytania i Francja zawarły tajną **umowę Sykes–Picot** (czytaj: sajks-piko). Na jej mocy oba mocarstwa kolonialne miały się podzielić ziemiami arabskimi – z wyjątkiem Półwyspu Arabskiego (uważały go za bezwartościowy).

Tak się też stało. Po wojnie Wielka Brytania i Francja otrzymały mandaty* Ligi Narodów do zarządzania terenami, które przyznały sobie w umowie Sykes–Picot. **Palestyna** podlegała odtąd Londynowi jako Brytyjski Mandat Palestyny.

Arabowie do dziś uważają, że umową Sykes–Picot Zachód ich zdradził i nie dopuścił do utworzenia zjednoczonego państwa arabskiego (w latach II wojny światowej i wkrótce potem powstało ich kilka).

Odczytanie deklaracji dowódcy wojsk brytyjskich, które zajęły Jerozolimę (1917). Brytyjczycy zagwarantowali ochronę świętych miejsc judaizmu, chrześcijaństwa i islamu.

mandat – tu: pełnomocnictwo organizacji międzynarodowej do administrowania jakimś obszarem

1. Dlaczego Arabowie uznali umowę Sykes–Picot za zdradę?

Państwo Izrael

U schyłku XIX w. powstał w Europie żydowski ruch narodowy o nazwie **syjonizm** (Syjon to wzgórze w Jerozolimie, a zarazem biblijne określenie całego Izraela). Syjoniści głosili, że odpowiedzią Żydów na antysemityzm powinno być założenie żydowskiego państwa w Palestynie.

Już przed 1914 r. kilkadziesiąt tysięcy Żydów wyemigrowało do Palestyny. Spotkali się tam z wrogim przyjęciem **Palestyńczyków**, tj. Arabów palestyńskich. Stanowili oni 90% ludności Palestyny i uważali ją za swoją ojczyznę. Chcieli, by należała do państwa arabskiego, a nie żydowskiego.

Ponieważ Palestyńczycy protestowali przeciwko napływowi Żydów (doszło do krwawych zamieszek), władze brytyjskie ograniczyły liczbę żydowskich imigrantów. Ci jednak wciąż przybywali, zarówno legalnie, jak i nielegalnie (zwłaszcza z Trzeciej Rzeszy). Często byli to ludzie wykształceni i zamożni, dzięki którym zacofana Palestyna zaczęła się rozwijać gospodarczo.

Po tragedii Holokaustu Żydzi budzili powszechne współczucie (a nieraz wyrzuty sumienia), toteż społeczeństwa Wschodu i Zachodu popierały ideę utworzenia żydowskiego państwa. Za jego powstaniem opowiadały się także władze USA i ZSRR – prezydent Truman liczył na głosy żydowskich wyborców, a Stalin miał nadzieję na komunistyczny ustrój Izraela.

Statek Exodus 1947 dobija do portu w Hajfie (1947). Na pokładzie znajdowało się 4,5 tysiąca Żydów, którzy przeżyli Szoah i pragnęli osiedlić się w Palestynie. Jednak władze brytyjskie, sprzeciwiające się napływowi żydowskich emigrantów, odesłały tych ludzi do obozów dla uchodźców w Niemczech.

Tekst źródłowy

Zagłada, która spotkała ostatnio naród [...], była kolejnym potwierdzeniem konieczności rozwiązania problemu wyobcowania Żydów poprzez odbudowę w Izraelu państwa żydowskiego, które otwarłoby szeroko bramy ojczyzny dla wszystkich Żydów [...].

Prawo [do godnego życia, wolności i ojczyzny] jest naturalnym prawem narodu żydowskiego i podobnie jak każdego innego narodu do decydowania o własnym losie we własnym państwie.

Stosownie do tego, my, przedstawiciele Rady Narodu, reprezentanci społeczności żydowskiej w Izraelu i ruchu syjonicznego [...] – na mocy naszego historycznego i naturalnego prawa, jak również na podstawie uchwały Zgromadzenia Ogólnego Narodów Zjednoczonych – ogłaszamy niniejszym utworzenie żydowskiego państwa na ziemi izraelskiej, które znane ma być jako Izrael.

Deklaracja niepodległości Izraela, maj 1948 r.

- Dlaczego, zdaniem autorów deklaracji, powinno powstać państwo Izrael?
- Kto i na jakiej podstawie ogłasza utworzenie państwa Izrael?

Konflikt arabsko-żydowski (1947–1967)

* Z jakimi państwami graniczy Izrael?
* Wskaż tereny zajęte przez Izrael w wyniku wojny sześciodniowej.

LEGENDA

Obszary wyznaczone przez ONZ (1947):
- państwa żydowskiego
- państwa arabskiego
- Jerozolimy i Betlejem pod kontrolą ONZ
- kierunki ataków państw arabskich w 1948 r.
- granica Izraela od 1949 r.

Wojna sześciodniowa (1967):
- kierunki nalotów izraelskich
- działania wojsk izraelskich
- tereny opanowane przez Izrael

O losie Palestyny postanowiło Zgromadzenie Ogólne ONZ. W 1947 r. podjęło ono decyzję o:

1) utworzeniu państwa żydowskiego na obszarze nieco większym od połowy Palestyny,
2) utworzeniu państwa arabskiego w pozostałej części kraju,
3) przekształceniu Jerozolimy i Betlejem w obszar międzynarodowy pod kontrolą ONZ (ze względu na znajdujące się tam święte miejsca trzech religii).

W maju **1948** r. Żydzi ogłosili utworzenie państwa **Izrael**. Nie powstało natomiast państwo arabskie w Palestynie. Palestyńczycy nie uznali bowiem istnienia Izraela i nie chcieli okrojonego państwa – a ich stanowisko poparli inni Arabowie.

1948

2. Czym był i do czego zmierzał syjonizm?

3. Dlaczego w Palestynie powstało tylko państwo izraelskie?

Flaga Izraela wciągana na maszt w obozie szkoleniowym Izraelskich Sił Obronnych, tj. pospiesznie tworzonej armii (1948).

Arabowie z Syrii podczas starcia zbrojnego z Żydami w kwietniu 1948 r., jeszcze przed utworzeniem państwa Izrael.

Konflikt arabsko-izraelski

Utworzenie Izraela zaostrzyło spór palestyńsko-żydowski, gdyż obie strony chciały mieć własne państwo w Palestynie – a mieli je Żydzi.

Palestyńczycy argumentowali, że:	Żydzi argumentowali, że:
1. Od VII w. są gospodarzami tej ziemi. To ich ojczyzna – należy do nich i nie może być dzielona. 2. W wyniku poparcia mocarstw Żydzi odbierają Palestyńczykom ich kraj, chociaż opuścili Palestynę przed dwoma tysiącami lat i ich prawa do niej dawno wygasły. 3. Żydzi to nowi kolonialiści. Chcą opanować ziemie arabskie, tak jak wcześniej krzyżowcy i kolonialiści europejscy.	1. Jak każdy naród mają prawo do życia we własnym państwie. 2. Holokaust był możliwy dlatego, że Żydzi nie mieli państwa. 3. Jeśli nie osiedlą się w Palestynie, to gdzie mają się podziać? Nikt nie odda im swojej ziemi. Dlatego chcą wrócić tam, skąd wywodzi się ich naród i gdzie znajdują się święte miejsca judaizmu.

Następnego dnia po ogłoszeniu Deklaracji niepodległości Izrael został zaatakowany z kilku stron przez siły zbrojne państw arabskich (m.in. Egiptu, Jordanii, Syrii i Iraku). Zaczęła się pierwsza **wojna arabsko-żydowska** (1948–1949).

Napastnicy mieli miażdżącą przewagę w artylerii, czołgach i lotnictwie. Mimo to nie zdołali pokonać tworzonej pospiesznie armii izraelskiej, gdyż:

Uchodźcy palestyńscy – ojciec z córką – którzy uciekli z domu przed armią izraelską (1948).

1. Wśród państw arabskich nie było jedności ani wzajemnego zaufania. W teorii zgodnie dążyły do zniszczenia Izraela i utworzenia państwa palestyńskiego; w praktyce rywalizowały między sobą o przywództwo wśród Arabów i o nabytki terytorialne.

2. Państwa arabskie pogwałciły decyzję ONZ, toteż zostały uznane za agresora. Izrael otrzymywał broń zarówno z Zachodu, jak i ze Wschodu (m.in. czołgi i samoloty).

3. Żołnierze izraelscy wierzyli, że walczą o przetrwanie swego narodu (wielu z nich przeżyło Holokaust). Żołnierze arabscy nie mieli tak silnej motywacji.

Izrael odniósł zwycięstwo i powiększył swe terytorium o blisko jedną trzecią. Innymi skutkami wojny były:

1) przyłączenie do Jordanii **Zachodniego Brzegu Jordanu** i wschodniej Jerozolimy,
2) zajęcie przez Egipt **Strefy Gazy** nad Morzem Śródziemnym,
3) ucieczka ponad 700 tysięcy Palestyńczyków (z 1,2 miliona) do sąsiednich krajów arabskich.

Władze państw arabskich wykorzystały propagandowo dramat Palestyńczyków. Nie pozwoliły im na normalne życie, tylko przez lata przetrzymywały ich w obozach dla uchodźców jako dowód izraelskich prześladowań. Kilkadziesiąt obozów istnieje do dziś.

Eksplozja ładunku wybuchowego podłożonego pod mury Starego Miasta w Jerozolimie (maj 1948). Przez wyrwę wdarli się żołnierze Legionu Arabskiego – elitarnej jednostki jordańskiej dowodzonej przez brytyjskich oficerów – którzy zdobyli Stare Miasto.

W 1964 r. Palestyńczycy założyli **Organizację Wyzwolenia Palestyny**, w skrócie **OWP**. Jej celem było utworzenie demokratycznego, świeckiego państwa arabskiego na całym obszarze Palestyny. OWP nie tylko dążyła do zniszczenia Izraela, ale też nie uznawała Żydów za naród (uważała ich jedynie za wyznawców judaizmu). Przez prawie 30 lat jej bojownicy dokonywali zamachów terrorystycznych wymierzonych w Żydów: porywali autobusy szkolne i samoloty (ich pasażerów na ogół zabijali), podkładali bomby w restauracjach, ostrzeliwali izraelskie osiedla itp.

Nierozwiązany problem palestyński i konflikt arabsko-izraelski spowodowały, że Bliski Wschód stał się jednym z głównych punktów zapalnych świata.

4. Przedstaw argumenty Palestyńczyków i Żydów na rzecz własnego państwa w Palestynie.

5. Kto i dlaczego wygrał pierwszą wojnę arabsko-żydowską?

6. Przedstaw cele i metody działania OWP.

Jaser Arafat, przywódca OWP. Zdjęcie z 1969 r.

Wojna sześciodniowa

Na Bliskim Wschodzie znajdują się największe na świecie złoża ropy naftowej, bez której w XX w. nie mogłaby się rozwijać żadna gospodarka. Dlatego USA, ZSRR i ich sojusznicy zabiegali o wpływy w krajach tego regionu.

Izrael był państwem otoczonym przez wrogów – aby przetrwać, musiał mieć sojuszników. Najpierw związał się z Francją, a potem ze Stanami Zjednoczonymi.

Z kolei w kilku państwach arabskich (Egipt, Syria, potem Libia) doszli do władzy politycy antyzachodni, którzy sprzymierzyli się z ZSRR. Także OWP była wspierana przez kraje bloku sowieckiego. W ten sposób Bliski Wschód został wciągnięty do zimnej wojny.

Izraelskie działo samobieżne ostrzeliwuje pozycje armii syryjskiej (1967).

Żołnierze izraelscy pod Ścianą Płaczu, po wyparciu Jordańczyków ze Starego Miasta w Jerozolimie (czerwiec 1967). Ściana Płaczu to jedyna pozostałość świątyni jerozolimskiej i najświętsze miejsce judaizmu. Za rządów jordańskich Żydom nie wolno było się do niej zbliżać.

W **1967** r. koalicja państw arabskich (Egipt, Syria, Jordania i Irak) przygotowała atak, który miał „unicestwić Izrael". Wokół granic żydowskiego państwa stanęły wojska niemal trzykrotnie silniejsze od armii izraelskiej.

Izrael uprzedził uderzenie. Pierwszego dnia **wojny sześciodniowej** lotnictwo izraelskie zniszczyło niemal wszystkie samoloty bojowe Egiptu – najsilniejszego państwa koalicji. Następnie armia izraelska pokonała wojska egipskie, jordańskie i syryjskie.

Wojna trwała zaledwie sześć dni. W jej wyniku Izrael powiększył się o:

1) wschodnią Jerozolimę i Zachodni Brzeg Jordanu (odebrane Jordanii),
2) półwysep Synaj i Strefę Gazy (odebrane Egiptowi),
3) Wzgórza Golan (odebrane Syrii).

Dzięki zwycięstwu Izrael uzyskał bezpieczne granice (poprzednie były trudne do obrony). Udowodnił też, że jest nową potęgą Bliskiego Wschodu. Nie zdołał jednak zawrzeć pokoju; upokorzeni Arabowie nadal nie uznawali żydowskiego państwa. Do utrzymania napięcia w regionie przyczyniały się też:

1. Akty terrorystyczne OWP.
2. Polityka Izraela wobec „terenów okupowanych", czyli jego nabytków z wojny sześciodniowej. Uciekło stamtąd za granicę ok. 300 tysięcy Palestyńczyków. Wielu wypędziła armia izraelska, która m.in. burzyła palestyńskie domy. Na „terenach okupowanych" powstawały jedno po drugim osiedla osadników żydowskich – co dla Palestyńczyków oznaczało utratę ojczystej ziemi i w końcu doprowadziło do wybuchu powstania (zob. s. 237).

7. Omów skutki wojny sześciodniowej.

Egipski myśliwiec zestrzelony przez armię izraelską podczas wojny sześciodniowej (czerwiec 1967).

Pytania i polecenia

A. Kto popierał utworzenie państwa Izrael, a kto był temu przeciwny? Podaj przyczyny obu stanowisk.
B. Wyjaśnij powody konfliktu między Izraelem a Palestyńczykami.
C. Porównaj granice Izraela po pierwszej wojnie arabsko-żydowskiej z granicami po wojnie sześciodniowej.

To, co najważniejsze

Bliski Wschód od XVI w. do I wojny światowej (1914–1918)	1. Większość Bliskiego Wschodu należała do Imperium Osmańskiego (Turcji). 2. W I wojnie światowej Imperium Osmańskie poparło Niemcy i Austro-Węgry, poniosło klęskę, straciło zdobycze terytorialne i przekształciło się w świecką Republikę Turcji. 3. Arabowie wywołali powstanie antytureckie; w zamian Brytyjczycy obiecali im utworzenie niepodległego państwa arabskiego. 4. Umowa Sykes–Picot przewidywała podział ziem arabskich między Francję i Wielką Brytanię.
Przyczyny konfliktu palestyńsko-żydowskiego	1. Pod wpływem syjonizmu Żydzi osiedlali się w Palestynie, gdzie chcieli założyć własne państwo. 2. Palestyńczycy stanowili 90% ludności Palestyny i pragnęli żyć w państwie arabskim.
Etapy konfliktu arabsko-izraelskiego (do 1967)	1. Utworzenie państwa Izrael (1948) na mocy decyzji ONZ o podziale Palestyny. 2. Wojna arabsko-żydowska (1948–1949) – zwycięstwo Izraela i powiększenie jego obszaru o prawie jedną trzecią. 3. Powstanie Organizacji Wyzwolenia Palestyny, w skrócie OWP (1964), która dążyła do utworzenia arabskiego państwa w Palestynie i stosowała metody terrorystyczne. 4. Wojna sześciodniowa (1967) – zwycięstwo Izraela i powiększenie jego obszaru m.in. o wschodnią Jerozolimę i Zachodni Brzeg Jordanu.

Ilustracja ze s. 135

18 Chiny [i Japonia] po II wojnie światowej

* Kto i o co walczył w wojnie koreańskiej?
* Czym się zakończyła ta wojna?

charyzmatyczny – o człowieku: wywierający ogromny wpływ na ludzi dzięki niezwykłym cechom swej osobowości

Zwycięstwo komunistów w Chinach

W 1927 r. w Republice Chińskiej wybuchła wojna domowa między wojskami Kuomintangu, tj. rządzącej Partii Narodowej, a oddziałami Komunistycznej Partii Chin. Po napaści Japonii (1937) obie strony zawarły rozejm, by walczyć ze wspólnym wrogiem.

Gdy Japonia poniosła klęskę w II wojnie światowej, **chińska wojna domowa** rozgorzała na nowo (1946). Armia Kuomintangu (4,3 miliona żołnierzy) miała znaczną przewagę nad siłami komunistów (1,2 miliona), otrzymywała też pomoc od Stanów Zjednoczonych. Komuniści natomiast zyskali poparcie milionów chińskich chłopów, gdyż obiecali im ziemię na własność. Mieli także charyzmatycznego* przywódcę, którym był **Mao Zedong** (albo Mao Tse-tung). Po trzech latach krwawych walk wygrali wojnę.

Jesienią **1949** r. Mao Zedong ogłosił utworzenie komunistycznej **Chińskiej Republiki Ludowej** (sam został jej przewodniczącym). Wojska Kuomintangu wraz z dwoma milionami uchodźców schroniły się na wyspie **Tajwan**, która do dziś jest niezależnym państwem (zob. s. 230).

Powstanie komunistycznych Chin zmieniło układ sił na świecie na niekorzyść Zachodu. Jedna trzecia powierzchni Ziemi znalazła się pod władzą komunistów.

1. Kto i dlaczego wygrał chińską wojnę domową?
2. Przedstaw wpływ chińskiej wojny domowej na sytuację w Chinach i na świecie.

Wojska komunistów triumfalnie wkraczają do Szanghaju (czerwiec 1949). Na transparencie z prawej podobizna Mao Zedonga.

„Wielki skok naprzód"

W 1949 r. Chiny były ubogim krajem rolniczym, w którym przemysł prawie nie istniał. Nędzę pogłębiły przeszło 20-letnie walki toczone na chińskim terytorium.

Komuniści już w czasie wojny z Kuomintangiem rozdawali ziemię chłopom, by zapewnić sobie ich poparcie. Dotychczasowych właścicieli pól Mao Zedong kazał zabijać. Do 1952 r. chłopi wymordowali ok. 2 milionów „ciemiężycieli" (nieraz w męczarniach).

Po objęciu rządów Mao przystąpił do budowy komunizmu na wzór radziecki. W latach 50. przeprowadził upaństwowienie rolnictwa i gospodarki. Z czasem doszedł jednak do wniosku, że radziecki model ustrojowy nie nadaje się dla rolniczych i skrajnie biednych Chin. Postanowił dojść do komunizmu własną drogą. W 1958 r. ogłosił plan społeczno-gospodarczy nazwany **„wielkim skokiem naprzód"** (albo: „wielkim skokiem"). Zakładał on:

1) gigantyczny wzrost produkcji przemysłowej dzięki wykorzystaniu taniej siły roboczej (w ciągu 15 lat Chiny miały prześcignąć Wielką Brytanię w produkcji stali),
2) utworzenie **komun ludowych** – samowystarczalnych wspólnot chłopów, którzy razem jedzą i pracują; miały one zapewnić żywność 600-milionowym Chinom.

Tekst źródłowy

Kiedy spółdzielnia zostanie założona, zaproponuję, by zlikwidować wszystkie granice pomiędzy polami i połączyć małe pola w duże. [...] Nawet po opłaceniu podatków nie będziemy w stanie zjeść całego ziarna, które zbierzemy. Wyślemy nadmiar, żeby pomóc nakarmić robotników [...]. Czy to nie będzie cudowne? Wtedy oni, cali w uśmiechach, przyjadą [...] na wieś i powiedzą: „Witajcie bracia-chłopi, może chcielibyście mieć tu światło elektryczne?". „Tak, lampy parafinowe są niewygodne i marnotrawne". „Bardzo dobrze, zainstalujemy wam elektryczność. Chcecie telefon?". „Tak, to także chcemy". [...] Ze światłem elektrycznym, telefonem, ciężarówkami i traktorami będziemy żyli wygodniej niż w mieście, bo mamy piękny krajobraz i świeże powietrze. Będą kwiaty przez cały rok i [...] owoce, więcej niż jesteśmy w stanie zjeść.

Zhou Libo, [Plany wiejskiego sekretarza partii komunistycznej], ok. 1957 r.

* Czego sekretarz partii spodziewa się po założeniu spółdzielni?
* Czy jego oczekiwania są realne? Uzasadnij odpowiedź.

Pracownicy jednej z komun ludowych podczas „wielkiego skoku" (koniec lat 50.).

„Wielki skok" został natychmiast wprowadzony w życie (1958–1961). Powstało ok. 26 tysięcy komun ludowych (do każdej należało ok. 5 tysięcy gospodarstw z różnych wsi). Ich mieszkańcy jedli darmowe posiłki w wielkich jadalniach, ale sami nie mieli prawa gotować (musieli oddać wszystkie garnki do wspólnych kuchni). Mao uważał, że kobiety uwolnione od obowiązku gotowania poświęcą więcej czasu na pracę dla kraju.

By zwiększyć produkcję żelaza i stali, Mao Zedong kazał zbudować niemal od podstaw przemysł ciężki, a także konstruować dymarki* „na każdym podwórku". Powstały ich tysiące; wytapiały niskiej jakości żelazo, które nie nadawało się do niczego. Mao eksperymentował też z rolnictwem: na jego polecenie chłopi np. wybili wszystkie wróble, gdyż wyjadały ziarno z kłosów. Ponieważ zakłóciło to równowagę biologiczną kraju, katastrofalna plaga szarańczy* zniszczyła znaczną część zbiorów.

Z powodu błędnych decyzji Mao i fatalnego zarządzania komunami ludowymi w Chinach nastąpił gwałtowny spadek produkcji żywności, co wywołało **wielki głód chiński** (1959–1961). Zmarło ok. 30 milionów Chińczyków. Była to największa klęska głodu w dziejach ludzkości.

„Wielki skok naprzód" zakończył się katastrofą także pod innymi względami:

dymarka – prymitywny piec do wytapiania żelaza

szarańcza – tu: chmara żarłocznych owadów przypominających pasikoniki

Wytop żelaza w wiejskich dymarkach (koniec lat 50.). Często przetapiano w nich patelnie, garnki, niepotrzebne narzędzia rolnicze i inny złom.

1. Dymarki okazały się chybionym pomysłem – produkcja stali spadła poniżej poziomu sprzed 1958 r.

2. Co najmniej 2,5 miliona ludzi zostało zamordowanych przez komunistów za jakikolwiek opór wobec władzy (wystarczyło podać prawdziwe dane o wielkości zbiorów – zamiast zawyżonych, służących propagandzie).

Klęska była tak dotkliwa, że Mao musiał przyznać się do błędu. Szczerze wyznał, że... nie zna się na ekonomii. Został odsunięty od kierowania państwem; odtąd produkcją żywności zajmowały się nie komuny ludowe, lecz „grupy produkcyjne" złożone z 20–30 rodzin.

3. W jaki sposób komuniści pozyskali sobie chińskich chłopów?

4. Co zakładał plan „wielkiego skoku naprzód"?

5. Przedstaw przyczyny wielkiego głodu chińskiego.

Mao Zedong na propagandowym zdjęciu z lat 60.

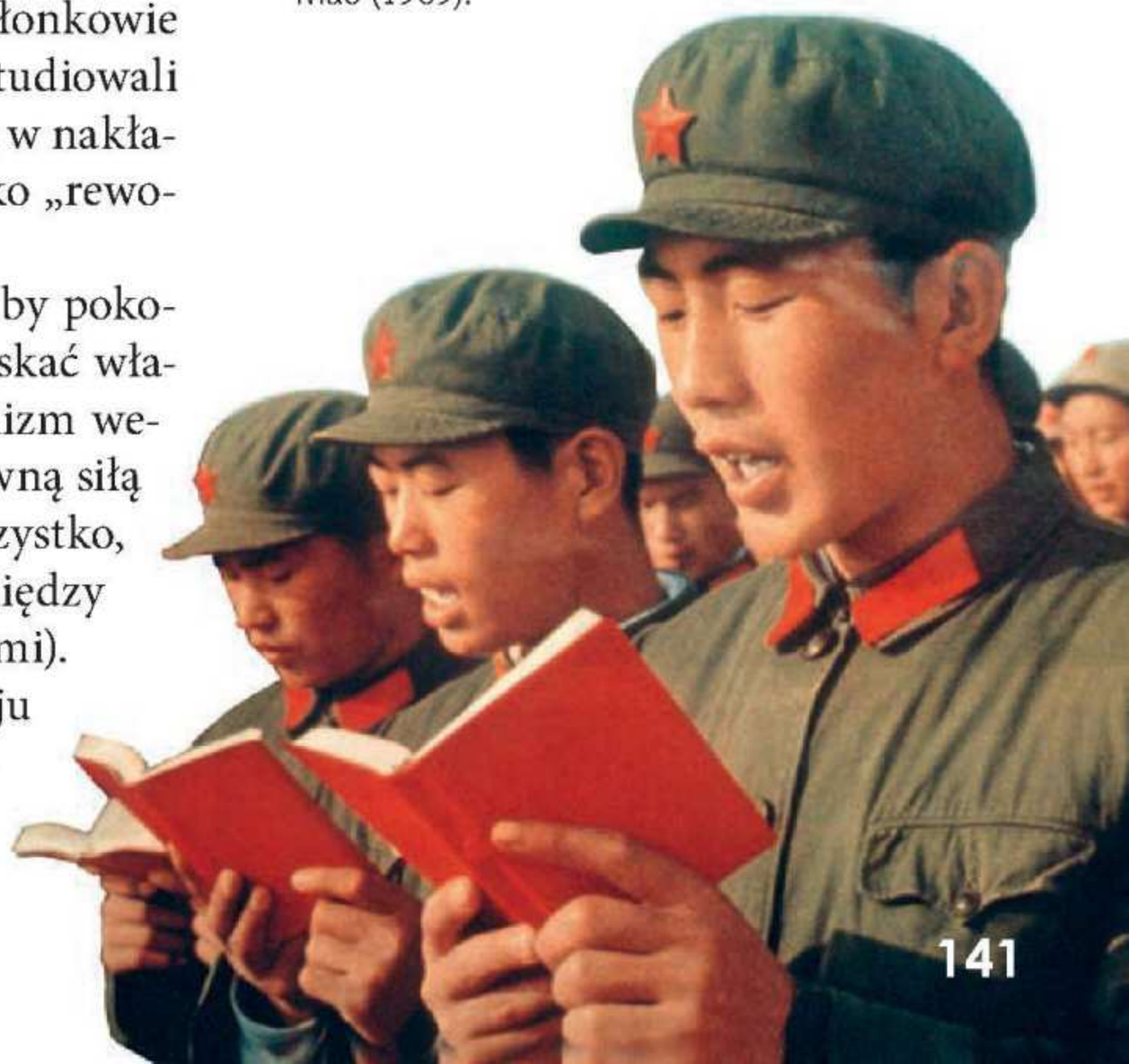
Rewolucja kulturalna

Choć odsunięty na boczny tor, Mao Zedong pozostał przewodniczącym Komunistycznej Partii Chin. Miał licznych zwolenników nazywanych maoistami, którzy cenili go m.in. za zjednoczenie kraju, rozwój oświaty i poprawę położenia kobiet (były to niezaprzeczalne sukcesy). Zachował decydujący wpływ na wojsko, pozyskał też sobie miliony młodych ludzi, którym ukazał cel życia: mają dokończyć rewolucję w Chinach. Była ona jakoby zagrożona przez burżuazję (nie istniała) i kontrrewolucjonistów (zostali pokonani w 1949 r.).

Dla obrony przewodniczącego Mao studenci założyli paramilitarną **Czerwoną Gwardię** (1966). Błyskawicznie rozrosła się ona w wielomilionową organizację. Członkowie Czerwonej Gwardii byli ślepo posłuszni Mao, studiowali „czerwoną książeczkę" z jego myślami (wydano ją w nakładzie 350 milionów egzemplarzy) i określali się jako „rewolucyjni buntownicy".

Mao Zedong potrzebował Czerwonej Gwardii, by pokonać przeciwników w partii komunistycznej, odzyskać władzę w Chinach i wprowadzić **maoizm**, tj. komunizm według własnego pomysłu. Maoizm zakładał, że główną siłą rewolucji są masy chłopów (a nie proletariat). Wszystko, co się dzieje na świecie, wynika ze sprzeczności między ludźmi (np. między chłopami biednymi a bogatymi). Naturalnym stanem ludzkości jest walka; w kraju budującym komunizm musi trwać nieustająca rewolucja. Jedna z myśli Mao brzmiała: „Władza polityczna wyrasta z lufy karabinu".

Żołnierze Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej czytają „czerwoną książeczkę" przewodniczącego Mao (1969).

„Rewolucyjni buntownicy" z Czerwonej Gwardii obwożą po ulicach Pekinu członków „burżuazyjnych elit", którym nałożyli ośmieszające papierowe czapy z opisem ich „win" (ok. 1966).

Czerwona Gwardia pali dzieła literatury światowej uznane za wytwór kapitalizmu (ok. 1966).

W **1966** r. Mao Zedong ogłosił rozpoczęcie **rewolucji kulturalnej** w Chinach. Jej celami miały być:

1) „zmiażdżenie burżuazyjnych elit" ukrytych rzekomo w partii komunistycznej,
2) zniszczenie „czterech starych rzeczy": idei, kultury, zwyczajów i nawyków (zdaniem Mao wykorzystywała je burżuazja, by „zawładnąć umysłami mas").

W praktyce rewolucja kulturalna polegała na tym, że „rewolucyjni buntownicy" z Czerwonej Gwardii burzyli świątynie i zabytki, palili książki z bibliotek oraz wdzierali się do prywatnych domów, gdzie niszczyli „burżuazyjne" przedmioty: meble, ubrania, szachy, zachodnie płyty. Rozprawiali się też z przeciwnikami Mao Zedonga: urzędnikami państwowymi, nauczycielami i w ogóle intelektualistami (Mao im nie ufał). Ludzie ci byli torturowani, a nieraz linczowani, innych usuwano ze stanowisk oraz publicznie upokarzano (np. musieli stać godzinami na stadionie zgięci wpół).

Władzę w wielu miastach przejęli „rewolucyjni buntownicy", którzy nie umieli rządzić. W całych Chinach zamknięto szkoły, szpitale i urzędy; między oddziałami Czerwonej Gwardii wybuchały krwawe walki. Sytuacja wymknęła się spod kontroli, toteż Mao kazał wojsku przywrócić porządek. Kilkanaście milionów „rewolucyjnych buntowników" skazano na przymusową pracę na wsi; ich przywódcy zostali rozstrzelani lub trafili do więzień.

Oficjalnie rewolucja kulturalna zakończyła się w 1969 r. (w praktyce trwała do śmierci Mao Zedonga w 1976 r.). Doprowadziła do:

1) obsadzenia urzędów państwowych zwolennikami Mao,
2) kultu jednostki – przewodniczącemu Mao oddawano cześć niemal boską,
3) kilkuletniej izolacji międzynarodowej Chin (nawet kraje komunistyczne przyjmowały z osłupieniem relacje o działaniach Czerwonej Gwardii).

W okresie rewolucji kulturalnej Pekin zerwał kontakty z Moskwą (doszło nawet do przygranicznych walk radziecko-chińskich). Aby zniechęcić ZSRR do ewentualnej agresji, w 1972 r. Chiny nawiązały stosunki dyplomatyczne ze Stanami Zjednoczonymi – co oznaczało przełom w sytuacji międzynarodowej Państwa Środka.

6. Co nazywamy maoizmem?

7. Na czym polegała rewolucja kulturalna?

8. Porównaj cele propagandowe rewolucji kulturalnej z rzeczywistymi zamiarami Mao Zedonga.

Rozwój gospodarczy Japonii

Po kapitulacji Japonii jej terytorium zajęli Amerykanie – z wyjątkiem Wysp Kurylskich, które uzyskał Stalin (1945). Decydujący wpływ na sprawy Kraju Wschodzącego Słońca wywarł głównodowodzący sił okupacyjnych **generał Douglas MacArthur** (czytaj: daglas makartur), który:

1) zachował u władzy cesarza, by przy jego pomocy zreformować państwo japońskie,
2) zmusił cesarza do zrzeczenia się boskości,
3) przygotował demokratyczną konstytucję Japonii, która m.in. wprowadziła równouprawnienie kobiet oraz zakazała Japończykom utrzymywania armii,
4) zapewnił Japonii znaczną pomoc gospodarczą USA.

Po zakończeniu okupacji w **1952** r. Amerykanie zobowiązali się do obrony Japonii i uzyskali prawo utrzymywania baz wojskowych na jej terytorium.

Podczas wojny koreańskiej Amerykanie zaopatrywali swoich żołnierzy w wyroby japońskiego przemysłu, co przyczyniło się do jego szybkiego rozwoju. Na tę korzystną koniunkturę nałożyły się:

1) zachodnie technologie importowane przez Japończyków,
2) ich pracowitość i oszczędność,
3) znikome wydatki państwa na obronność.

Efektem był japoński cud gospodarczy: rynki wielu krajów zostały zalane japońskimi samochodami, zegarkami, magnetofonami i kamerami. Pod koniec lat 60. „azjatycki tygrys" stał się drugą potęgą ekonomiczną świata.

9. Omów politykę USA w stosunku do Japonii w latach 1945–1952.

Generał MacArthur i cesarz Hirohito (wrzesień 1945). Zdjęcie, na rozkaz generała opublikowane we wszystkich japońskich gazetach, wstrząsnęło Japończykami. Dotąd wierzyli, że cesarz jest wcielonym bogiem – a on okazał się zwykłym mężczyzną, w dodatku niższym od Amerykanina prawie o głowę.

Japońskie samochody przed załadunkiem na statek w porcie w Jokohamie (1980).

Pytania i polecenia

A. Przedstaw skutki „wielkiego skoku naprzód".
B. Omów następstwa rewolucji kulturalnej w Chinach.
C. Wyjaśnij przyczyny japońskiego cudu gospodarczego, który nastąpił po II wojnie światowej.

To, co najważniejsze

Chińska wojna domowa między komunistami a Kuomintangiem (odnowiona w 1946, zakończona w 1949 r.)

Wygrali ją komuniści, którzy utworzyli Chińską Republikę Ludową. Wojska Kuomintangu schroniły się na Tajwanie.

„Wielki skok naprzód" (1958–1961)

Plan społeczno-gospodarczy ogłoszony przez Mao Zedonga. Zakładał:
1) gigantyczny wzrost produkcji przemysłowej,
2) utworzenie komun ludowych, które wyżywią Chiny.
„Wielki skok naprzód" doprowadził do największego głodu w dziejach, spadku produkcji stali i zamordowania przez komunistów co najmniej 2,5 miliona ludzi.

Rewolucja kulturalna (1966–1969, w praktyce do 1976)

Ogłoszona przez Mao Zedonga, który chciał:
1) pokonać przeciwników w partii komunistycznej,
2) odzyskać władzę,
3) wprowadzić maoizm.
Polegała na tym, że Czerwona Gwardia:
1) niszczyła zabytki, książki i inne „burżuazyjne" przedmioty,
2) prześladowała przeciwników Mao.
Doprowadziła do:
1) obsadzenia urzędów państwowych zwolennikami Mao Zedonga,
2) kultu jednostki,
3) międzynarodowej izolacji Chin.

Japonia po II wojnie światowej

Okupowana przez Amerykanów do 1952 r. Gen. MacArthur:
1) zachował u władzy cesarza,
2) zmusił go do zrzeczenia się boskości,
3) przygotował demokratyczną konstytucję Japonii (m.in. zakazała Japończykom utrzymywania armii),
4) zapewnił Japonii pomoc gospodarczą USA.
W czasie wojny koreańskiej nastąpił rozwój japońskiego przemysłu z powodu amerykańskich zamówień dla armii.
Pod koniec lat 60. Japonia stała się drugą potęgą gospodarczą świata.

Ilustracja ze s. 141

Polska Rzeczpospolita Ludowa

III

19. Podziemie niepodległościowe
20. Komuniści u władzy
21. Stalinizm w Polsce
22. Od stalinizmu do małej stabilizacji
23. Od Gomułki do Gierka
24. „Solidarność"
25. Stan wojenny
26. Upadek PRL

IV

Pochód pierwszomajowy w Warszawie (1974).

19 Podziemie niepodległościowe

* Przypomnij plany Stalina wobec Polski.

Rozwiązanie AK

Niepowodzenie akcji „Burza" i klęska powstania warszawskiego doprowadziły do chaosu w Armii Krajowej (AK). Część oddziałów partyzanckich wciąż walczyła z Niemcami; inne się rozwiązywały, a ich członkowie przechodzili do konspiracji. We wschodniej części Polski NKWD (por. s. 25) dokonywało masowych aresztowań akowców.

Działania AK z trudem próbował koordynować jej nowy komendant, generał **Leopold Okulicki**. Jednak gdy ruszyła ofensywa styczniowa Armii Czerwonej, generał wydał **rozkaz o rozwiązaniu AK** (19 stycznia 1945). Chciał w ten sposób uniknąć jej walk z Armią Czerwoną, a także uchronić akowców przed represjami ze strony Stalina i polskich komunistów (zob. tekst źródłowy).

1. Kto i dlaczego rozwiązał AK?

Tekst źródłowy

Żołnierze Armii Krajowej!
Daję Wam ostatni rozkaz. Dalszą swą pracę i działalność prowadźcie w duchu odzyskania pełnej niepodległości Państwa i ochrony ludności polskiej przed zagładą. Starajcie się być przewodnikami Narodu i realizatorami niepodległego Państwa Polskiego. W tym działaniu każdy z Was musi być dla siebie dowódcą. W przekonaniu, że rozkaz ten spełnicie, że zostaniecie na zawsze wierni tylko Polsce oraz by Wam ułatwić dalszą pracę – z upoważnienia Pana Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zwalniam Was z przysięgi i rozwiązuję szeregi AK.

Rozkaz generała Leopolda Okulickiego, 19 I 1945 r.

* Co komendant AK rozkazuje jej żołnierzom?

Terror NKWD

21 lipca 1944 r. polscy komuniści utworzyli w Moskwie zalążek swojego rządu – PKWN, tj. Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego (por. s. 85). Kilka dni później PKWN podpisał z ZSRR układ, na mocy którego:

1) w czasie wojny najwyższą władzę w Polsce sprawował Naczelny Wódz Armii Czerwonej, tj. Józef Stalin,
2) radzieckie sądy miały sądzić Polaków oskarżonych o przestępstwa przeciwko Armii Czerwonej.

Ten bezprawny układ dawał wolną rękę NKWD, dla którego przestępstwem była sama przynależność do AK. Rosjanie wywozili aresztowanych na Syberię (w latach 1944–1945 kilkadziesiąt tysięcy akowców) oraz zamykali w więzieniach i obozach koncentracyjnych.

W latach 1944–1945 oddziały NKWD siały terror wszędzie tam, gdzie podejrzewały poparcie ludności dla AK i innych organizacji niepodległościowych. W lipcu 1945 r. przeprowadziły **obławę augustowską** – aresztowały ok. 600 mieszkańców wsi leżących w okolicach Puszczy Augustowskiej. Prawdopodobnie wszyscy zostali zamordowani, gdyż ślad po nich zaginął.

W marcu 1945 r. oficerowie NKWD zwabili kilkunastu przywódców Polskiego Państwa Podziemnego na rzekome rozmowy z radzieckim dowództwem. Wśród Polaków byli: generał Leopold Okulicki oraz Jan Jankowski, mianowany przez polityków z Londynu Delegatem Rządu na Kraj.

Zaproszenie okazało się pułapką – NKWD aresztowało Polaków i przewiozło ich do Moskwy. W czerwcu **1945** r. odbył się tam **proces szesnastu** – pokazowy proces uprowadzonych polskich przywódców. Zarzucono im działalność terrorystyczno-dywersyjną przeciwko Związkowi Radzieckiemu oraz współpracę z Niemcami. Dwunastu oskarżonych otrzymało wyroki więzienia od czterech miesięcy do 10 lat, trzech uniewinniono, szesnasty był sądzony później i skazano go na 5 lat więzienia. W ten sposób Stalin:

1) osłabił Polskie Państwo Podziemne,
2) pokazał światu, że może zrobić z Polską, co zechce.

Trzech skazanych w procesie szesnastu, wśród nich generał Okulicki i Jan Jankowski, zmarło przed uwolnieniem (prawdopodobnie zostali zamordowani).

Cela więzienia na Butyrkach w Moskwie (zdjęcie z lat 90. XX w.). W 1945 r. na Butyrkach przetrzymywano polskich przywódców sądzonych w procesie szesnastu.

2. Wyjaśnij, w jaki sposób PKWN podporządkował Polskę Stalinowi.

3. Kogo i za co skazano w procesie szesnastu?

4. Co osiągnął Stalin dzięki procesowi szesnastu?

Komunistyczny aparat bezpieczeństwa

Już w lipcu 1944 r. komuniści z PKWN utworzyli aparat bezpieczeństwa, który stale rozbudowywali. Od 1945 r. nosił on nazwę: Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego (MBP). Należały do niego:

1) **Milicja Obywatelska**, w skrócie **MO** – zastąpiła przedwojenną policję,
2) **Urzędy Bezpieczeństwa**, w skrócie **UB** (tzw. bezpieka) – miały strzec państwa, np. przed zamachami na ministrów; w rzeczywistości funkcjonariusze UB prześladowali ludzi niechętnych nowej władzy,
3) **Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego**, w skrócie **KBW** – oddziały wojskowe przeznaczone do walki z podziemiem.

Warszawski milicjant kontroluje dokumenty kierowcy ciężarówki (1946).

Żołnierze KBW podczas pokazu tresury psów wojskowych (1948).

Rodzimy aparat bezpieczeństwa miał zastąpić NKWD, które w 1946 r. zaczęto wycofywać z Polski. Był oparty na wzorach radzieckich i podporządkowany Rosjanom. Dowódcą KBW został generał Armii Czerwonej, UB było kontrolowane przez kilkuset radzieckich doradców. W Wojsku Polskim Rosjanie stanowili 40% kadry oficerskiej.

PKWN wprowadził drakońskie* kary dla „faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy" oraz „zdrajców Narodu Polskiego". Śmierć groziła nie tylko członkom „związku mającego na celu obalenie demokratycznego ustroju Państwa Polskiego", ale też każdemu, kto miał w domu radio „bez prawnego zezwolenia władzy". Nowe prawo pozwoliło komunistom rozprawić się z przeciwnikami, których oskarżali o zdradę, współpracę z Niemcami i inne niepopełnione przestępstwa.

W więzieniach UB znalazły się tysiące akowców oraz członków innych niezależnych formacji zbrojnych. Wielu rozstrzelano; innych bito, przetrzymywano tygodniami w wodzie po pas, pozbawiano snu. Wyrywano im paznokcie i przypalano powieki. Traktowano ich jak hitlerowskich zbrodniarzy wojennych – np. akowiec Kazimierz Moczarski spędził kilka miesięcy w jednej celi z esesmanem odpowiedzialnym za likwidację getta w Warszawie. Potem przebywał dwa lata w celi śmierci, z której w każdej chwili mógł zostać wyprowadzony na egzekucję.

drakoński – bardzo surowy

5. Wyjaśnij, jak był zorganizowany komunistyczny aparat bezpieczeństwa.

6. W jaki sposób komuniści walczyli ze swoimi przeciwnikami?

Oddział 5. Wileńskiej Brygady AK, która walczyła z komunistami (zdjęcie z 1945 lub 1946 r.). Drugi od lewej dowódca brygady Zygmunt Szendzielarz, pseudonim Łupaszka.

Żołnierze wyklęci

Mimo rozwiązania AK wiele jej oddziałów nie złożyło broni. Walczyły one nie tylko z Niemcami, lecz także z komunistami. Walkę z nową władzą podjęły też inne formacje wojskowe; największą były Narodowe Siły Zbrojne (NSZ).

Ruch oporu przeciwko władzy komunistów i zależności Polski od ZSRR po 1944 r. nazywamy **podziemiem niepodległościowym**, a uczestników walk zbrojnych – **żołnierzami wyklętymi** albo **niezłomnymi**. Uważali oni, że:

1) walka o wolność, którą zaczęli w 1939 r., wcale się nie skończyła, gdyż Polska znowu jest pod okupacją,
2) wkrótce wybuchnie wojna Zachodu z ZSRR, która przyniesie Polsce niepodległość,
3) jeśli nie będą walczyć, zostaną aresztowani przez NKWD lub UB.

Żołnierze podziemia nie utworzyli jednej organizacji. Prowadzili rozproszone walki partyzanckie:

1. Atakowali więzienia i obozy koncentracyjne (np. w maju 1945 r. rozbili obóz NKWD w Rembertowie, z którego uwolnili ok. 500 więźniów, wśród nich aresztowanych kolegów).
2. Napadali na posterunki MO i UB.
3. Zabijali milicjantów, członków PPR (por. s. 68), pracowników UB i donosicieli.
4. Bronili się przed obławami NKWD, KBW i innych jednostek zbrojnych podległych komunistom.

Pod koniec 1945 r. podziemie niepodległościowe liczyło ok. 80 tysięcy żołnierzy. Większość z nich odznaczała się wysokim poziomem moralnym. Atakowali przedstawicieli władzy, gdyż uważali ich za wrogów ojczyzny. Zdarzały się jednak oddziały, które dokonywały mordów z pobudek nacjonalistycznych (np. na Żydach). Były one nagłaśniane przez komunistów, którzy chcieli skompromitować żołnierzy podziemia w oczach społeczeństwa. Nazywali ich „zaplutymi karłami reakcji*" i „bandami reakcyjnego podziemia".

Z kolei po stronie władzy walczyli nie tylko mordercy i zwyrodnialcy (tych było najwięcej w UB). Do MO, a zwłaszcza KBW wstępowali nieraz młodzi ludzie, którzy wierzyli w budowę nowej, sprawiedliwej Polski. Z początku niechętnie strzelali do żołnierzy podziemia (a bywało, że nawet się do nich przyłączali). Jednak z czasem, gdy po obu stronach padali zabici, rosła wzajemna nienawiść. Wśród zwolenników komunistów podsycała ją propaganda mówiąca o rzekomych zbrodniach „band podziemia" na niewinnych ludziach.

Z czasem stało się jasne, że nie wybuchnie wojna Zachodu z ZSRR. Dlatego, gdy w **1947** r. władze ogłosiły **amnestię**, skorzystało z niej ponad 76 tysięcy żołnierzy. Zbrojny opór przeciwko nowej władzy trwał jeszcze kilka lat, ale był niewielki i miał już tylko symboliczne znaczenie.

Ocenia się, że w walkach toczonych w latach 1944–1947 zginęło ok. 20 tysięcy żołnierzy podziemia. Kilka tysięcy zostało rozstrzelanych. Nieznana jest liczba zabitych po stronie KBW i innych formacji podległych komunistom.

7. Dlaczego żołnierze podziemia walczyli z komunistami?
8. Wyjaśnij, z kim i w jaki sposób walczyli żołnierze niezłomni.
9. Kiedy i z jakiego powodu zbrojne podziemie niepodległościowe straciło znaczenie?

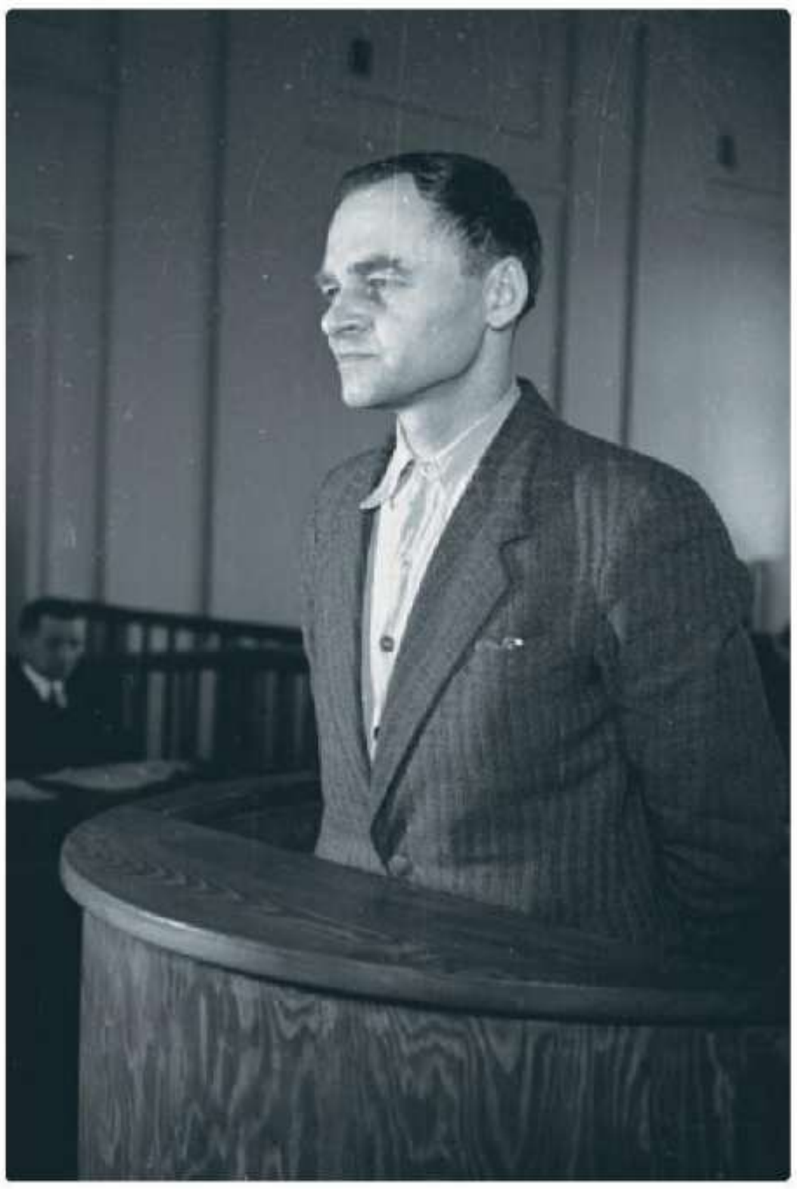

Niemiecki obóz koncentracyjny na Majdanku po wyzwoleniu przez Armię Czerwoną. Od sierpnia 1944 r. w barakach Majdanka NKWD przetrzymywało żołnierzy AK i innych polskich formacji wojskowych.

reakcja – tu pogardliwie: opór przeciwko postępowym zmianom

Plakat propagandowy z 1945 r. Olbrzym to żołnierz Wojska Polskiego podległego komunistom. Walczy z Niemcami, a pluje na niego akowski „karzeł reakcji".

Rotmistrz Witold Pilecki przed sądem (1948). W czasie wojny Pilecki był twórcą i przywódcą ruchu oporu w obozie koncentracyjnym Auschwitz. Od grudnia 1945 r. przesyłał rządowi londyńskiemu informacje o terrorze panującym w Polsce. Komuniści oskarżyli go m.in. o szpiegostwo; został skazany na śmierć i rozstrzelany.

Straty ludzkie i materialne Polski

Do dziś nie ma dokładnych danych o liczbie zabitych oraz o stratach materialnych Polski w czasie II wojny światowej. Wkrótce po jej zakończeniu ustalono, że zginęło ponad 6 milionów obywateli polskich. Obecnie Instytut Pamięci Narodowej (IPN) ocenia, że pod okupacją niemiecką poniosło śmierć ok. 2,7 miliona Polaków oraz 2,7–2,9 miliona Żydów. Pod okupacją sowiecką zginęło co najmniej 150 tysięcy obywateli naszego państwa (a może nawet pół miliona). Wszystkie te dane są szacunkowe. Trudno ustalić rzeczywistą liczbę ofiar z powodu zmiany granic państwa, niszczenia dokumentów, powojennego chaosu i fałszerstw komunistów (którzy milczeli o ofiarach Stalina).

Niełatwo też obliczyć wielkość strat materialnych, choć były one olbrzymie. W gruzach leżały Warszawa, Poznań oraz nowo przyłączone miasta: Gdańsk, Wrocław i Szczecin. Zniszczone zostały tysiące wsi i zakładów przemysłowych. Wiele dóbr kultury przestało istnieć, inne rozgrabiono: dwory, pałace, pomniki, obrazy, rzeźby, księgozbiory.

Nic dziwnego, że ogromna większość polskiego społeczeństwa pragnęła powrotu do normalnego życia. To pragnienie bardzo pomogło komunistom utrzymać władzę.

10. Dlaczego trudno ustalić straty ludzkie i materialne poniesione przez Polskę w II wojnie światowej?

11. Przedstaw te straty Polski, które udało się ustalić.

Nabrzeże Motławy w Gdańsku w 1945 r.

Pytania i polecenia

A. Omów formy terroru stosowanego przez NKWD i aparat przymusu polskich komunistów.

B. Czy, twoim zdaniem, walka żołnierzy podziemia niepodległościowego miała sens? Uzasadnij odpowiedź.

To, co najważniejsze

Rozwiązanie AK (styczeń 1945)	Generał Okulicki rozwiązał AK, by: 1. Uniknąć jej walk z Armią Czerwoną. 2. Uchronić akowców przed represjami.
Terror NKWD (1944–1945)	1. Na mocy bezprawnego układu zawartego przez PKWN z ZSRR (1944) najwyższą władzę w Polsce w czasie wojny sprawował Stalin, a radzieckie sądy sądziły Polaków za przestępstwa przeciwko Armii Czerwonej. 2. Prześladowano podejrzanych o poparcie dla AK i innych organizacji – obława augustowska (1945). 3. Proces szesnastu – był to proces porwanych do Moskwy przywódców Polskiego Państwa Podziemnego, m.in. gen. Okulickiego (czerwiec 1945).
Aparat bezpieczeństwa, od 1945 r. Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego (MBP)	Należały do niego: 1. Milicja Obywatelska (MO). 2. Urzędy Bezpieczeństwa (UB). 3. Korpus Bezpieczeństwa Wewnętrznego (KBW). UB więziło, torturowało i rozstrzelało tysiące akowców i innych przeciwników komunistów.
Podziemie niepodległościowe – ruch oporu przeciwko władzy komunistów i zależności Polski od ZSRR po 1944 r.	Żołnierze wyklęci (żołnierze niezłomni) – uczestnicy walk zbrojnych przeciwko NKWD, KBW, MO i UB. Formy walki żołnierzy wyklętych: 1. Ataki na więzienia i obozy koncentracyjne, uwalnianie więźniów. 2. Napady na posterunki MO i UB. 3. Zabójstwa milicjantów, członków PPR, pracowników UB i donosicieli. 4. Obrona przed obławami. Walka trwała głównie w latach 1944–1947. Zginęło w niej ok. 20 tysięcy żołnierzy podziemia.
Straty ludzkie i materialne Polski w czasie II wojny światowej	Wg IPN zginęło: 1. Pod okupacją niemiecką – ok. 2,7 miliona Polaków oraz 2,7–2,9 miliona Żydów. 2. Pod okupacją sowiecką – co najmniej 150 tysięcy obywateli polskich. Zrujnowano miasta, wsie i fabryki oraz zniszczono i rozgrabiono dobra kultury.

Ilustracja ze s. 148

20 Komuniści u władzy

* Czym był PKWN?
* Przypomnij postanowienia konferencji jałtańskiej w sprawie Polski.

Stanisław Mikołajczyk
(1901–1966)

Polityk, działacz ruchu ludowego, rolnik. W 1939 r. uczestnik wojny obronnej Polski. Po klęsce przedostał się do Francji, potem do Wielkiej Brytanii. Od 1940 r. wicepremier rządu londyńskiego; w lipcu 1943 r. został jego premierem (po śmierci generała Sikorskiego). Jesienią 1944 r. podał się do dymisji z powodu zgody zachodnich aliantów na uzależnienie Polski od ZSRR. Po wojnie wicepremier w rządzie komunistów; w 1947 r. uciekł do Anglii (pracownicy ambasady USA przemycili go na amerykański statek w Gdyni). Osiadł w Stanach Zjednoczonych, gdzie zmarł.

Fikcja demokracji

31 grudnia 1944 r. PKWN na polecenie Stalina przekształcił się w Rząd Tymczasowy Rzeczypospolitej Polskiej (por. s. 86). Było to działanie bezprawne, gdyż nadal istniał legalny rząd londyński.

Mimo to na konferencji w Jałcie (luty 1945) przywódcy Zachodu potraktowali Rząd Tymczasowy tak, jakby był prawowitą władzą. Wielka trójka ustaliła, że będzie podstawą nowego, demokratycznego rządu, który przeprowadzi wolne wybory.

Stalin potrzebował teraz kilku niekomunistycznych polityków mogących wejść w skład tego nowego rządu. Mieli uwiarygodnić jego „demokratyczny" charakter.

Emigracyjni politycy w większości nie zamierzali współpracować z komunistami. Inaczej myślał były premier rządu londyńskiego **Stanisław Mikołajczyk**. Uważał, że trzeba zawrzeć kompromis z ZSRR, by uratować dla Polski to, co jeszcze da się uratować.

W czerwcu 1945 r. Mikołajczyk przyleciał do Moskwy na rozmowy z polskimi komunistami (miały się odbywać pod nadzorem Stalina). Wicepremier Rządu Tymczasowego Władysław Gomułka oświadczył wprost: „Władzy, raz zdobytej, nie oddamy nigdy" (zob. tekst źródłowy). Kilka ulic dalej toczył się właśnie proces szesnastu przywódców Polskiego Państwa Podziemnego (por. s. 147). Stalin wyraźnie kpił z „londyńskich" Polaków.

A jednak Mikołajczyk zgodził się na utworzenie **Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej**, w skrócie **TRJN** (czerwiec 1945). Objął w nim funkcje wicepremiera i ministra rolnictwa. Na konferencji prasowej wraz z Gomułką oświadczyli, że TRJN cieszy się poparciem większości Polaków. Było to kłamstwo – główne partie polityczne nie miały przedstawicieli w rządzie.

Najważniejsze ministerstwa w TRJN objęli członkowie PPR. Politycy kilku innych partii otrzymali stanowiska po to, by rząd sprawiał wrażenie demokratycznego. W rzeczywistości jedyną liczącą się siłą opozycyjną było kierowane przez Mikołajczyka Stronnictwo Ludowe, przekształcone wkrótce w **Polskie Stronnictwo Ludowe – PSL**.

1. Do czego były potrzebne moskiewskie rozmowy polskich polityków: a) Stalinowi, b) Mikołajczykowi?

Nowe granice Polski

Na **konferencji w Poczdamie** (lipiec–sierpień 1945) przywódcy ZSRR, USA i Wielkiej Brytanii zajęli się granicami Polski. Ustalili, że wschodnia będzie przebiegać w przybliżeniu wzdłuż linii Curzona; ziemie na wschód od niej staną się częścią Związku Radzieckiego. Natomiast nie było zgody w sprawie granicy z Niemcami. Stalin domagał się przyznania Polsce części Prus Wschodnich na północy, a na zachodzie – terenów po Odrę i Nysę Łużycką. Dyktator sądził, że:

1) granica polsko-niemiecka może się okazać granicą wpływów ZSRR, dlatego trzeba ją przesunąć jak najdalej na zachód (nikt nie przewidywał utworzenia NRD),
2) Niemcy nie zrezygnują z utraconych ziem, co zmusi Polaków do uzależnienia się od ZSRR (tylko on będzie gwarantował nienaruszalność nowych granic Polski).

Przemieszczenia ludności w Polsce w latach 1945–1950

* Gdzie się osiedlali Polacy przybywający z Kresów II Rzeczpospolitej?
* Skąd i na jakie tereny przesiedlono ludność ukraińską?

LEGENDA
- granice II Rzeczpospolitej
- Przemieszczenia ludności do 1950 r.:
  - polskiej
  - niemieckiej
  - ukraińskiej
- wysiedlenia Ukraińców w ramach akcji „Wisła" (1947)
- tereny działalności Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA)
- linia Curzona

Tekst źródłowy

Porozumienia chcemy z całego serca, lecz nie myślcie, że jest to warunek naszego istnienia. Władzy, raz zdobytej, nie oddamy nigdy. Nie dlatego, aby ktokolwiek z nas pragnął tego dla siebie [...]. Władzy nie oddamy dlatego, aby narodu polskiego nie spotkała nowa zguba, która nam grozi w wypadku fałszywej linii politycznej, którą próbuje narodowi narzucić reakcja.

[...] Jeśli do porozumienia nie dojdziemy, to wrócimy do kraju bez was. Bądźcie pewni, że za dwa–trzy miesiące nastąpi [...] uznanie naszego rządu przez państwa zachodnie [...]. A gdyby nawet przyszło poczekać dłużej, to poczekamy, lecz władzy nie oddamy. Wy zaś zdajecie egzamin jako Polacy i patrioci.

Może jeszcze na skutek tego, że nie utworzymy Rządu Jedności Narodowej, padnie nowych kilkuset ludzi, lecz to nas nie przestraszy. [...] Zniszczymy wszystkich bandziorów reakcyjnych bez skrupułów. Możecie jeszcze krzyczeć, że leje się krew narodu polskiego, że NKWD rządzi Polską, lecz to nie zawróci nas z drogi. Macie do wyboru – albo porozumienie i wspólna praca nad odbudową Polski, albo rozejdziemy się raz na zawsze.

Przemówienie Władysława Gomułki w Moskwie, VI 1945 r.

* Dlaczego, zdaniem Gomułki, komuniści nie oddadzą władzy w Polsce?
* Co się stanie, jeśli nie dojdzie do porozumienia?

Przemawia premier TRJN Edward Osóbka-Morawski (styczeń 1947). Był on działaczem socjalistycznym, który dał się wykorzystać komunistom. Już w 1947 r. odsunęli go od władzy.

repatriant – tu: przesiedleniec z terenów II Rzeczpospolitej wcielonych do ZSRR

Zachodni przywódcy sprzeciwiali się granicom proponowanym przez Stalina, gdyż nie chcieli rozszerzenia wpływów ZSRR tak daleko na zachód. Mieli jednak słabą pozycję w rozmowach – w Jałcie zgodzili się przecież na „znaczne poszerzenia terytorialne [Polski] na północy i zachodzie".

TRJN domagał się przyznania Polsce ziem na zachodzie i północy jako:

1) odszkodowania za straty terytorialne,
2) miejsca osiedlenia repatriantów* ze Wschodu,
3) obszarów historycznie polskich (większość z nich należała do państwa pierwszych Piastów).

Polacy przekonywali, że ziemie te leżą w naturalnych granicach Polski i przez wieki były z nią związane politycznie oraz gospodarczo.

Przeważyło zdanie Stalina i TRJN. Zachodni przywódcy ustąpili, gdyż północne i zachodnie granice państwa polskiego miały być tymczasowe. Wielka trójka postanowiła jednak przesiedlić ludność niemiecką za Odrę, a decyzja ta przeczyła tezie o tymczasowości polskich granic.

2. Wyjaśnij, jakich nabytków terytorialnych i dlaczego żądał Stalin dla Polski.

3. Przedstaw stanowisko zachodnich przywódców w sprawie polskich granic.

4. Wymień polskie argumenty za zmianą granic na północy i zachodzie.

Przemieszczenia ludności

Przyznane Polsce obszary Niemiec nazwano **Ziemiami Odzyskanymi**. Były zniszczone, ale dobrze zagospodarowane. W 1939 r. zamieszkiwało je 7,1 miliona Niemców i 1,3 miliona Polaków. Pod koniec wojny ok. 4 milionów Niemców uciekło przed Armią Czerwoną. Na mocy ustaleń poczdamskich większość pozostałej ludności niemieckiej władze polskie wysiedliły do Niemiec (1945–1950).

Wysiedlenie – według Niemców: wypędzenie – odbywało się często w strasznych warunkach. Polska nie miała środków, by humanitarnie przeprowadzić tak ogromną akcję. Ponadto wojna rozbudziła w ludziach nienawiść, a wielu Polaków mściło się za doznane krzywdy.

Podwórze jednej z fabryk na Ziemiach Odzyskanych (1946). Rosjanie wywozili z nich maszyny i urządzenia (w ramach reparacji wojennych), a zostawiali budynki i bezwartościowy złom.

Punkt repatriacyjny w Łodzi (1945). Repatriant to osoba wracająca do ojczyzny po długim pobycie za granicą. Komuniści celowo popełniali błąd, nazywając repatriantami Polaków przybywających z ziem wcielonych do ZSRR. Chcieli w ten sposób pokazać, że ich zdaniem już wcześniej powinny były one należeć do Związku Radzieckiego.

Niemcy zostali też wysiedleni z Czechosłowacji i z radzieckiej części Prus Wschodnich. Historycy niemieccy podają, że łącznie w trakcie „wypędzenia" zginęły 2 miliony Niemców. Liczba ta jest trudna do sprawdzenia.

Dla Polaków wysiedlenie Niemców było nie tylko aktem sprawiedliwości dziejowej, ale też zwykłą koniecznością – gdzie mieli się podziać mieszkańcy Kresów, którzy nie chcieli żyć w ZSRR? Z kolei Niemcy często uważają „wypędzenie" za okrutną czystkę etniczną. A jednak, choć oba narody miały tak różne punkty widzenia, pojednanie polsko-niemieckie okazało się możliwe (zob. s. 174).

Polskie władze komunistyczne zmusiły też większość Ukraińców (ponad 480 tysięcy ludzi) do emigracji do ZSRR. Mimo to w południowo-wschodniej Polsce wciąż dochodziło do działań zbrojnych UPA, która walczyła o niepodległą Ukrainę (por. s. 81). Aby położyć kres atakom UPA, w **1947** r. polskie władze przeprowadziły **akcję „Wisła"**: brutalnie przesiedliły pozostałe 140 tysięcy Ukraińców na Ziemie Odzyskane. Akcja „Wisła" do dziś budzi kontrowersje: z jednej strony zakończyła terror UPA, z drugiej – była czystką etniczną opartą na zasadzie odpowiedzialności zbiorowej. W 2007 r. została potępiona we wspólnym oświadczeniu przez prezydentów Polski i Ukrainy.

Pod koniec wojny do Polski zaczęli przybywać Polacy z Kresów II Rzeczpospolitej (2 miliony do 1950 r.) oraz z głębi ZSRR (250 tysięcy). Osiedlali się przede wszystkim na Ziemiach Odzyskanych. Wracali też ludzie wywiezieni na roboty do Niemiec, więźniowie obozów koncentracyjnych i emigranci – łącznie 2 miliony osób.

Niemcy wysiedlani ze Szczecina (1946).

Obchody święta ludowego zorganizowane przez komunistów i posłuszną im część działaczy chłopskich (czerwiec 1946). Na transparencie napis: „Precz z rozbijaczami spod znaku Mikołajczyka".

W wyniku zmian granic i przesiedleń ludności Polska po II wojnie światowej stała się państwem:

1) o jedną piątą mniejszym od II Rzeczpospolitej,
2) przesuniętym na zachód, z szerokim dostępem do morza,
3) jednolitym narodowo (mniejszości narodowe nie przekraczały 2% populacji).

Za cenę milionów istnień ludzkich i utraty cennych obszarów na wschodzie Polska odrodziła się jako państwo o naturalnych granicach – po raz pierwszy od czasów pierwszych Piastów.

5. Dlaczego wysiedlenie Niemców z Ziem Odzyskanych do dziś budzi kontrowersje?

6. Z jakich powodów, twoim zdaniem, akcja „Wisła" została potępiona przez prezydentów Polski i Ukrainy?

Referendum

rozparcelować – podzielić ziemię na mniejsze działki i przekazać je innym użytkownikom

Komuniści znakomicie rozumieli, że większość społeczeństwa pragnie pokoju i normalnego życia. Dlatego by pozyskać masy:

1. Przystąpili do odbudowy Warszawy i innych miast oraz do zagospodarowania Ziem Odzyskanych.
2. Do 1949 r. przeprowadzili **reformę rolną**: rozparcelowali* ponad 6 milionów hektarów ziemi między 1,1 miliona chłopskich rodzin.
3. Znacjonalizowali duże i średnie zakłady przemysłowe.
4. Wprowadzili bezpłatną edukację na wszystkich szczeblach.

Tablice propagandowe wzywające do głosowania „3 razy tak" w referendum. Warszawa, czerwiec 1946 r.

Reforma rolna odbyła się kosztem ziemiaństwa, któremu odebrano majątki bez odszkodowania (odtąd ziemianie otrzymywali jedynie niską comiesięczną rentę). Poprawiła się za to sytuacja materialna kilku milionów chłopów. Tysiące ludzi zyskały możliwość studiowania (przed wojną studia były płatne) i pracy na kierowniczych stanowiskach.

Wszystkie te posunięcia sprawiły, że nikłe z początku poparcie dla komunistów wzrosło do ok. 20% (1946). Było to jednak za mało, by PPR wygrała wybory parlamentarne. Komuniści postanowili zatem przeprowadzić **referendum***, żeby odsunąć wybory w czasie i nauczyć się oszustw wyborczych (jako instruktorów ściągnęli specjalistów z ZSRR).

Uczestnicy referendum mieli odpowiedzieć na trzy pytania. W uproszczeniu brzmiały one:

1. Czy jesteś za zniesieniem senatu?
2. Czy popierasz reformę rolną i nacjonalizację przemysłu?
3. Czy zgadzasz się na granicę na Odrze, Nysie Łużyckiej i Bałtyku?

Komunistyczna propaganda wzywała do odpowiedzi „3 razy tak" (senat był niepopularny w społeczeństwie). Taki wynik głosowania oznaczałby jednak, że ludność masowo popiera rządy komunistów, dlatego PSL zaapelowało o odpowiedź „nie" na pierwsze pytanie. Komuniści zareagowali nagonką na „zdrajców" i „faszystów" z PSL; zastraszali też jej działaczy – w maju 1946 r. „nieznani sprawcy" zamordowali 22 osoby.

Referendum przeprowadzono 30 **czerwca 1946** r. Zaledwie 27% głosujących odpowiedziało „3 razy tak". Komuniści potrzebowali niemal dwóch tygodni, by sfałszować te wyniki. Według oficjalnego komunikatu 68% uczestników referendum poparło wezwanie PPR.

7. Wyjaśnij, jakimi sposobami komuniści próbowali pozyskać sobie społeczeństwo.
8. Po co PPR zorganizowała referendum w 1946 r.?
9. Dlaczego PSL wezwało do odpowiedzi „nie" na pierwsze pytanie referendum?

Sfałszowane wybory

Po referendum komuniści zapowiedzieli wybory do sejmu. Powiązane z Zachodem PSL było jedyną partią opozycyjną dopuszczoną do startu. Komuniści usiłowali zohydzić ją w oczach społeczeństwa i zastraszyć jej członków. M.in.:

1. Propaganda przedstawiała ich jako „sługusów imperializmu" oraz byłych zwolenników Hitlera.

referendum – głosowanie obywateli, w którym decydują oni o sprawie ważnej dla państwa, odpowiadając „tak" lub „nie"

Plakat propagandowy z 1946 r. Do głosowania „nie" namawia żołnierz antykomunistycznych Narodowych Sił Zbrojnych, ukazany jako przebrany hitlerowiec.

Warszawiacy w kolejce do głosowania w referendum (1946). Mężczyzna w kapeluszu to Bolesław Bierut, który w 1947 r. został prezydentem Polski „ludowej".

Tłumy spędzone na przedwyborczy wiec poparcia dla komunistów w Wałbrzychu (styczeń 1947).

2. UB i MO aresztowały prawie 2 tysiące członków i sympatyków PSL (wśród nich ponad 150 kandydatów na posłów).

3. Bojówki PPR niszczyły lokale PSL, rozbijały wiece, dopuszczały się pobić, a nawet zabójstw działaczy (zginęło ok. 150 osób).

4. Władze unieważniły listy wyborcze PSL w 10 okręgach (na 52 istniejące); wyborcy nie mogli tam głosować na kandydatów tej partii.

5. Pozbawiono praw wyborczych ponad 400 tysięcy sympatyków PSL (np. pod zarzutem współpracy z „podziemnymi organizacjami faszystowskimi").

Wybory do sejmu odbyły się 19 **stycznia 1947** r. w przygnębiającej, pełnej strachu atmosferze. Władze podały, że Blok Demokratyczny – tj. PPR i zależne od niej partie – otrzymał 80,1% głosów. Rzekomo tylko 10,3% wyborców głosowało na PSL. Były to wyniki sfałszowane. Oszustwa popełniano na wszystkich szczeblach – od komisji obwodowych po centralną – i na różne sposoby (np. podmieniano urny). W efekcie do dziś nie wiadomo, jak naprawdę głosowało społeczeństwo. Pewne jest jedno: znaczna jego część nie zaakceptowała rządów komunistów.

10. Omów metody prześladowania PSL przed wyborami do sejmu.

11. Dlaczego nie znamy prawdziwych wyników wyborów z 1947 r.?

Kampania wyborcza komunistów (Łódź, styczeń 1947). Na liście nr 3 znajdował się Blok Demokratyczny.

Pytania i polecenia

A. Wyjaśnij, w jaki sposób Polska stała się państwem jednolitym narodowo.

B. Omów działania komunistycznej propagandy w latach 1945–1947.

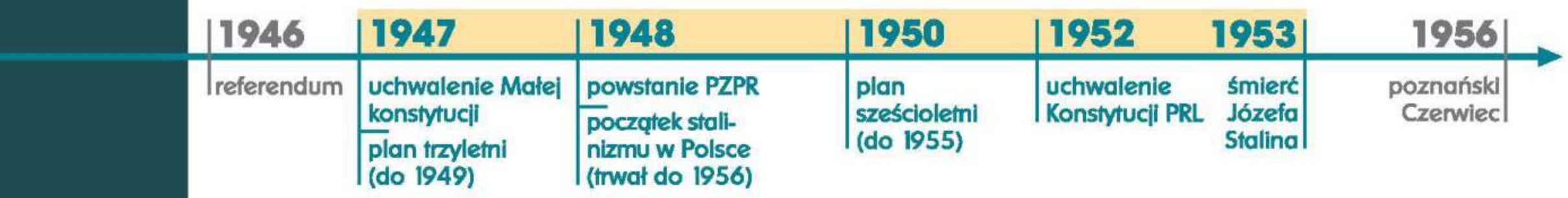
C. Przedstaw stosunek społeczeństwa do władzy komunistów.

To, co najważniejsze

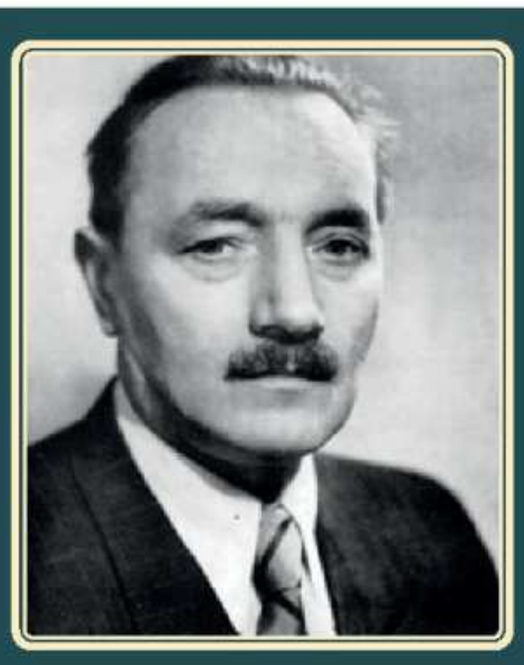
Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej	Powstał w czerwcu 1945 r. po moskiewskich rozmowach Stanisława Mikołajczyka z komunistycznym Rządem Tymczasowym. Główne stanowiska objęli członkowie PPR. Mikołajczyk został wicepremierem i ministrem rolnictwa. Kierowane przez niego PSL było jedyną partią opozycyjną.
Konferencja w Poczdamie (lipiec – sierpień 1945)	Wielka trójka ustaliła granice Polski: 1) z ZSRR – w przybliżeniu wzdłuż linii Curzona, 2) z Niemcami – Polska otrzymała część Prus Wschodnich na północy oraz tereny po Odrę i Nysę Łużycką na zachodzie.
Przemieszczenia ludności	1. Wysiedlenie Niemców z Ziem Odzyskanych (według Niemców: wypędzenie) na mocy ustaleń poczdamskich. 2. Akcja „Wisła” – brutalne przesiedlenie ok. 140 tysięcy Ukraińców na Ziemie Odzyskane, by zakończyć terror UPA. 3. Przybycie do Polski przeszło 2 milionów Polaków z Kresów i 250 tysięcy z głębi ZSRR oraz ok. 2 milionów z Zachodu.
Referendum (czerwiec 1946)	Komuniści zorganizowali je, by odsunąć wybory w czasie i nauczyć się oszustw wyborczych. Pytano o: 1) zniesienie senatu, 2) reformę rolną i nacjonalizację przemysłu, 3) granicę na Odrze i Nysie Łużyckiej. PPR wzywała do głosowania „3 razy tak”, PSL – do odpowiedzi „nie” na pierwsze pytanie. Tylko 27% wyborców głosowało „3 razy tak”; komuniści sfałszowali wyniki, by uzyskać większość głosów.
Wybory do sejmu (styczeń 1947)	1. Przed wyborami władze prześladowały PSL. 2. Wybory zostały sfałszowane – rzekomo 80,1% głosów oddano na komunistów, a 10,3% na PSL. Prawdziwych wyników nie znamy do dziś.

Ilustracja ze s. 155

21 Stalinizm w Polsce

* Kto i w jaki sposób wygrał wybory do sejmu w 1947 r.?

Bolesław Bierut
(1882–1956)

Polski polityk, działacz komunistyczny, członek radzieckiej partii komunistycznej i PPR, prezydent Polski, przywódca PZPR, premier. W latach międzywojennych odbył szkolenia w Moskwie; prawdopodobnie został radzieckim agentem (choć nie ma na to dowodów). Człowiek o niewielkich zdolnościach, po wojnie ściśle wykonywał polecenia Stalina. Odpowiedzialny za stalinowski terror w Polsce i śmierć tysięcy ludzi. Zmarł w Moskwie.

Mała konstytucja

W lutym 1947 r. zebrał się sejm. Na 444 posłów aż 394 reprezentowało Blok Demokratyczny, tj. PPR i zależne od niej ugrupowania. Ludowcom z PSL przypadło 28 miejsc.

Drugiego dnia obrad posłowie wybrali prezydenta Polski. Został nim **Bolesław Bierut** – człowiek określający się jako „wierny uczeń Stalina".

Posłowie powołali też nowy rząd. Nie znalazł się w nim ani jeden członek PSL.

W lutym **1947** r. sejm uchwalił tzw. **Małą konstytucję**, która tymczasowo określała ustrój państwa. Na jej mocy:

1. Najwyższą władzę ustawodawczą sprawował jednoizbowy sejm.
2. Władza wykonawcza należała do prezydenta, Rady Państwa i rządu.
3. Władzę sądowniczą miały pełnić niezależne sądy.

W teorii Mała konstytucja zachowała trójpodział władzy. Jednak w praktyce:

1. Rząd pełnił władzę nie tylko wykonawczą, lecz także ustawodawczą, gdyż tworzył i wydawał nowe prawa.
2. Rzeczywistą władzę miała sprawować Rada Państwa; inne instytucje tworzyły pozory ustroju demokratycznego. W Radzie Państwa zasiadali m.in. prezydent i marszałek sejmu. Jej istnienie prowadziło więc do zatarcia granic między władzą wykonawczą a ustawodawczą.
3. Sędziowie byli podporządkowani PPR.

Naruszenie trójpodziału władzy miało ułatwić rządy komunistom, a za ich pośrednictwem – Stalinowi.

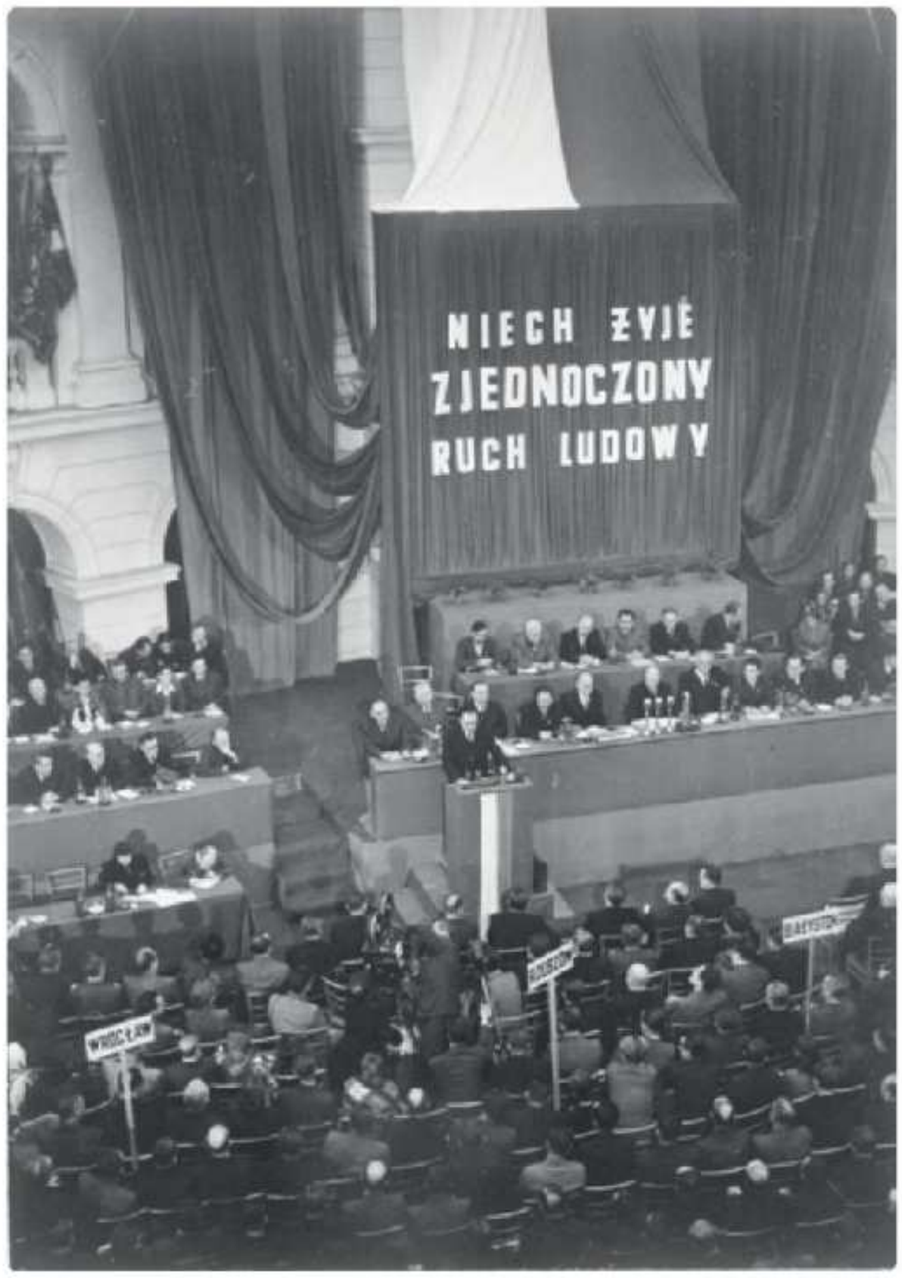
1. **Wymień główne decyzje sejmu w 1947 r.**
2. **Przedstaw zasady ustroju państwa wprowadzone przez Małą konstytucję.**
3. **Wyjaśnij, jak i po co komuniści naruszyli trójpodział władz.**

Ucieczka Mikołajczyka

Po sfałszowanych wyborach komuniści ogłosili amnestię; w jej wyniku zbrojny opór przeciwko nowej władzy stracił znaczenie (por. s. 149). Jesienią 1947 r. rozprawili się z PSL: przywódca PPR Władysław Gomułka oskarżył ludowców o „staczanie się w bagno zdrady narodowej – na służbę obcych wywiadów". Prezes PSL Stanisław Mikołajczyk zrozumiał, że grozi mu wyrok śmierci i uciekł do Anglii.

Pozbawione przywództwa stronnictwo opanowali ludzie oddani władzy. W 1949 r. połączyło się ono z komunistycznymi politykami chłopskimi w **Zjednoczone Stronnictwo Ludowe**, w skrócie **ZSL**. Było przybudówką PPR, tzn. nie odgrywało samodzielnej roli.

4. W jaki sposób komuniści zlikwidowali legalną opozycję?

Kongres Jedności Ruchu Ludowego, na którym utworzono posłuszne komunistom ZSL (1949).

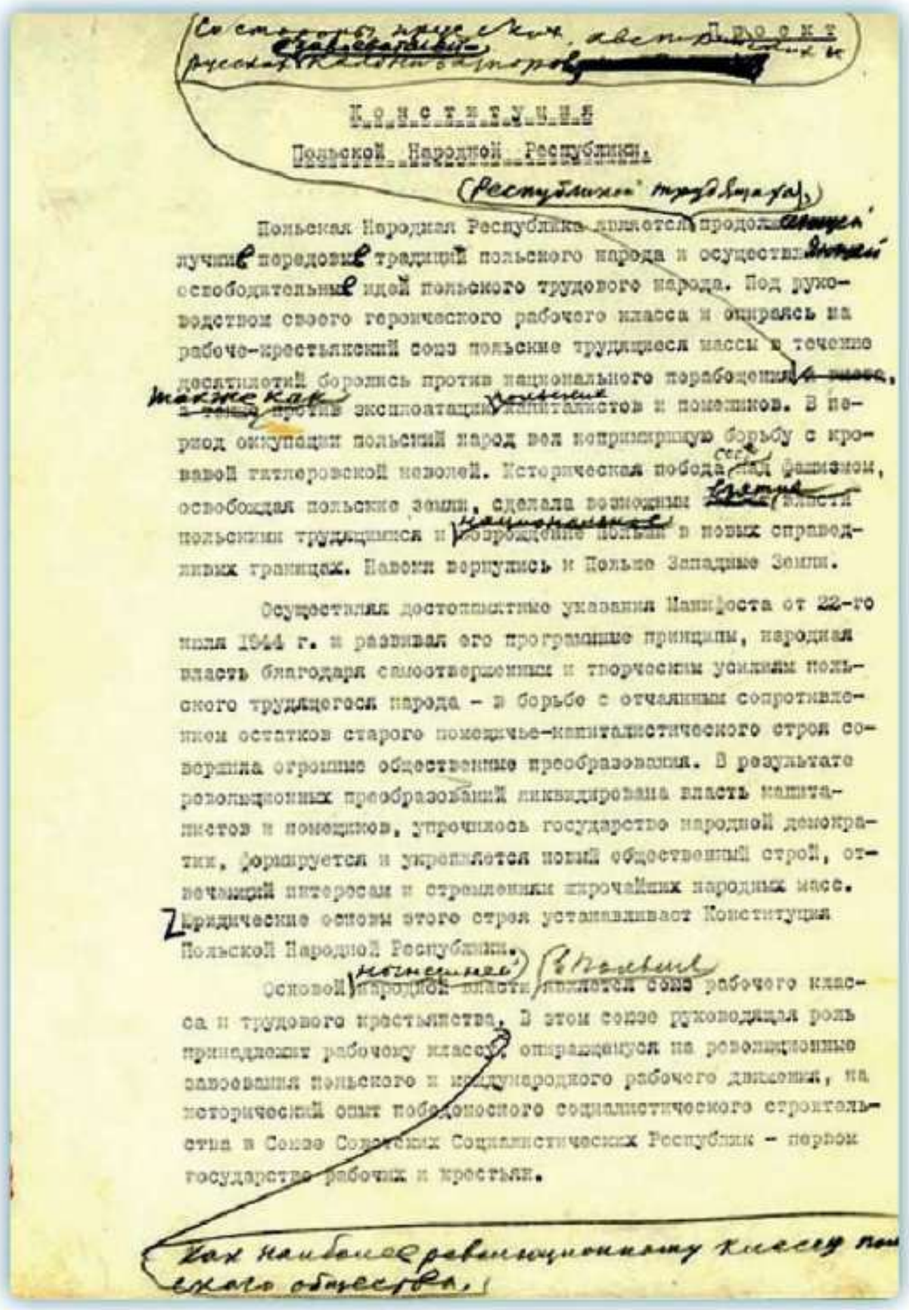
Powstanie PZPR

Po rozprawie z PSL doszło do konfliktu w samej PPR. Po jednej stronie stała grupa uległych Moskwie stalinistów* z Bierutem na czele, po drugiej – Gomułka i jego stronnicy, którzy opowiadali się za częściową niezależnością Polski od ZSRR. Byli w mniejszości; Gomułka został oskarżony przez władze partii „o odchylenie prawicowo-nacjonalistyczne" – jak nazwano jego poglądy. W 1948 r. usunięto go ze stanowiska przewodniczącego PPR (a trzy lata później uwięziono). Władzę w Polsce objęli staliniści.

Postanowili oni zlikwidować Polską Partię Socjalistyczną (PPS). Wprawdzie jej działacze ściśle współpracowali z PPR, jednak mieli własną wizję ustroju Polski – socjalizm oparty na zasadach demokracji. Ta wizja była nie do przyjęcia dla stalinistów, gdyż w demokratycznych wyborach utraciliby władzę. Dlatego w grudniu 1948 r. doprowadzili do „zjednoczenia" obu partii w **Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą**, w skrócie **PZPR**. W rzeczywistości PPS została po prostu wchłonięta przez PPR.

stalinista – zwolennik Józefa Stalina i stalinizmu

Kongres Zjednoczeniowy PPR i PPS (1948). Za stołem stoi prezydent Bolesław Bierut.

КОНСТИТУЦИЯ
Польской Народной Республики

Польская Народная Республика является продолжательницей лучших передовых традиций польского народа и осуществительницей освободительных идей польского трудового народа. Под руководством своего героического рабочего класса и опираясь на рабоче-крестьянский союз польские трудящиеся массы в течение десятилетий боролись против национального порабощения масс, а также против эксплоатации капиталистов и помещиков. В период оккупации польский народ вел непримиримую борьбу с кровавой гитлеровской неволей. Историческая победа над фашизмом, освобождая польские земли, сделала возможным возврат власти польским трудящимся и возрождение Польши в новых справедливых границах. Навеки вернулись в Польше Западные Земли.

Осуществляя достопамятные указания Манифеста от 22-го июля 1944 г. и развивая его программные принципы, народная власть благодаря самоотверженным и творческим усилиям польского трудящегося народа – в борьбе с отчаянным сопротивлением остатков старого помещичье-капиталистического строя совершила огромные общественные преобразования. В результате революционных преобразований ликвидирована власть капиталистов и помещиков, упрочилось государство народной демократии, формируется и укрепляется новый общественный строй, отвечающий интересам и стремлениям широчайших народных масс. Юридические основы этого строя устанавливает Конституция Польской Народной Республики.

Основой народной власти является союз рабочего класса и трудового крестьянства. В этом союзе руководящая роль принадлежит рабочему классу, опирающемуся на революционные завоевания польского и международного рабочего движения, на исторический опыт победоносного социалистического строительства в Союзе Советских Социалистических Республик – первом государстве рабочих и крестьян.

Как наиболее революционному классу пол[ь]ского общества,

Projekt Konstytucji PRL (po rosyjsku) z odręcznymi poprawkami Józefa Stalina.

W ten sposób w Polsce powstał **system monopartyjny**, tj. taki, w którym istnieje tylko jedna partia. Inne stronnictwa polityczne, np. ZSL, miały tworzyć pozory systemu wielopartyjnego.

Rządy stalinistów w Polsce trwały w latach **1948–1956**. Nazywamy je **czasami stalinowskimi** albo **stalinizmem**. W drugim znaczeniu stalinizm to system rządów wprowadzony przez Stalina w ZSRR i podległych mu państwach, oparty na: 1) kulcie jednostki, 2) totalitarnej kontroli państwa nad każdą dziedziną życia, 3) terrorze służb specjalnych.

5. Na czym polegał i czym się zakończył konflikt w PPR?
6. Dlaczego i w jaki sposób komuniści zlikwidowali PPS?
7. Co nazywamy stalinizmem w Polsce?

PRL

W **1952** r. sejm uchwalił **Konstytucję Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej**. Tytuł dokumentu zawierał nową nazwę państwa – w skrócie **PRL**. Około 50 poprawek w projekcie konstytucji naniósł osobiście Józef Stalin (wszystkie przyjęto). Konstytucja:

1) nazwała Polskę „państwem demokracji ludowej", w którym „władza należy do ludu pracującego miast i wsi",
2) utrzymała organy władzy wprowadzone przez Małą konstytucję; zlikwidowała tylko urząd prezydenta,
3) uzależniła swobody obywatelskie od wypełniania obowiązków, m.in. „czujności wobec wrogów narodu".

Polska pozostała zależna od ZSRR. Już w 1947 r. na żądanie Stalina władze odrzuciły pomoc proponowaną w ramach planu Marshalla (por. s. 96), choć wcześniej zgodziły

Pochód pierwszomajowy w Warszawie (1952). Jego uczestnicy niosą portrety Stalina i Bieruta.

się ją przyjąć. Musiały też rozbudować armię ze 140 tysięcy ludzi (1948) do 410 tysięcy (1953). Służyło w niej 52 radzieckich generałów i kilkuset doradców wojskowych. Ministrem Obrony Narodowej został generał Armii Czerwonej Konstanty Rokossowski.

8. Przedstaw główne postanowienia Konstytucji PRL.

Socjalistyczna gospodarka

Marksizm zakładał zniesienie prywatnej własności środków produkcji, toteż w ZSRR nie istniały prywatne gospodarstwa rolne ani przedsiębiorstwa. W 1944 r. polscy komuniści przyjęli rozwiązanie przejściowe, które miało zapewnić im wzrost poparcia: rozdali chłopom ziemię, a niewielkie przedsiębiorstwa i sklepy pozostawili w rękach prywatnych.

Po wygranych wyborach (1947) komuniści zaczęli jednak dążyć do likwidacji sektora prywatnego w gospodarce:

1. Pod byle pozorem nakładano gigantyczne kary na właścicieli sklepów, by zmusić ich do zamknięcia działalności.
2. Zbudowano wielkie państwowe domy towarowe, żeby stworzyć konkurencję dla małych sklepów prywatnych.
3. Nękano kontrolami warsztaty rzemieślnicze.

Sektor prywatny przetrwał wprawdzie czasy stalinowskie, ale bardzo się skurczył.

Komuniści przystąpili też do kolektywizacji rolnictwa – chłopi mieli oddawać ziemię spółdzielniom rolniczym lub **Państwowym Gospodarstwom Rolnym** (tzw. pegeerom). Kto odmawiał, ten musiał po nieopłacalnej cenie sprzedać państwu 85% swojego zboża, 50% zwierząt itd. Za odmowę karano grzywną lub więzieniem.

Mimo to chłopi nie chcieli oddawać ziemi, którą najczęściej otrzymali dzięki reformie rolnej. W 1956 r. pegeery zajmowały 10% powierzchni upraw, a spółdzielnie rolnicze – ok. 8%.

Budowie socjalistycznej gospodarki miało też służyć **centralne planowanie**: władze państwa przygotowywały plany określające, które gałęzie przemysłu należy rozwijać, co mają produkować fabryki itp. W całości wykonano jedynie pierwszy plan – **plan trzyletni** (1947–1949). Zakładał on odbudowę, a potem rozbudowę przemysłu oraz integrację Ziem Odzyskanych z resztą kraju.

Zachęcone powodzeniem władze w **1950** r. ogłosiły **plan sześcioletni**. Jego celem była industrializacja* państwa przez rozbudowę przemysłu ciężkiego i maszynowego według wzorów radzieckich (zob. tekst źródłowy).

1950

Tekst źródłowy

Przystępujemy do obrad nad Sześcioletnim Planem Rozwoju Gospodarczego i Budowy Podstaw Socjalizmu w Polsce w momencie naprężonej [...] sytuacji międzynarodowej. Żżerany wewnętrznymi sprzecznościami, przerażony postępami obozu socjalizmu i pokoju, rozbestwiony imperializm amerykański pcha się do nowych awantur wojennych. My, w krajach obozu socjalizmu i pokoju, rozbudowujemy przemysł i rolnictwo, budujemy fabryki, szkoły i szpitale [...], podnosimy stopę życiową ludności, walczymy o życie coraz pełniejsze, piękniejsze i radośniejsze.

Oni, ponurzy heroldowie obozu wojny i śmierci, zbrodniczy podżegacze wojenni, godni następcy Hitlera, przeprowadzają zbrojną interwencję na Korei, radzą [...], gdzie i kiedy zrzucić bombę atomową.

Oni tracą z dnia na dzień grunt pod nogami, żyją pełni niepewności jutra, gotowi są na każde przestępstwo i zbrodnię dla uratowania swego panowania.

My wierzymy w przyszłość, jesteśmy spokojni i pewni niezachwianej siły obozu antyimperialistycznego, któremu przewodzi Wielki Stalin. [...] Przez uchwalenie i wykonanie Planu Sześcioletniego zadamy jeszcze jeden cios żądnym krwi i pożogi amerykańskim imperialistom, wzmocnimy pokój, wzmocnimy socjalizm, zbudujemy podstawy socjalizmu w naszym kraju.

Referat Hilarego Minca na V Plenum KC PZPR*, 1950 r.

* Co, zdaniem autora, różni „obóz socjalizmu" od „imperializmu amerykańskiego"?

* Do czego ma doprowadzić wykonanie planu sześcioletniego?

plenum – tu: zebranie wszystkich najważniejszych działaczy PZPR

industrializacja – uprzemysłowienie

Traktorzystka (1955). Władze, rzekomo w trosce o równouprawnienie płci, rzuciły hasło: „Kobiety na traktory". W rzeczywistości brakowało traktorzystów, dlatego komuniści starali się namówić kobiety do trudnej pracy fizycznej.

Plan sześcioletni realizowano w latach 1950–1955. Zbudowano ok. 160 wielkich obiektów przemysłowych, m.in. Hutę im. Lenina wraz z miastem Nowa Huta, fabryki samochodów w Warszawie i Lublinie, zakłady chemiczne w Oświęcimiu. Powstał przemysł stoczniowy, dokonano elektryfikacji kraju, ok. 2 milionów ludzi przeniosło się ze wsi do miast. Polska przekształciła się z kraju rolniczego w **przemysłowo-rolniczy**. Jednakże:

1. Polska gospodarka była podporządkowana interesom ZSRR. Po wybuchu wojny w Korei (1950) Stalin kazał Polakom intensywnie rozbudowywać przemysł zbrojeniowy, co zachwiało założeniami planu sześcioletniego.

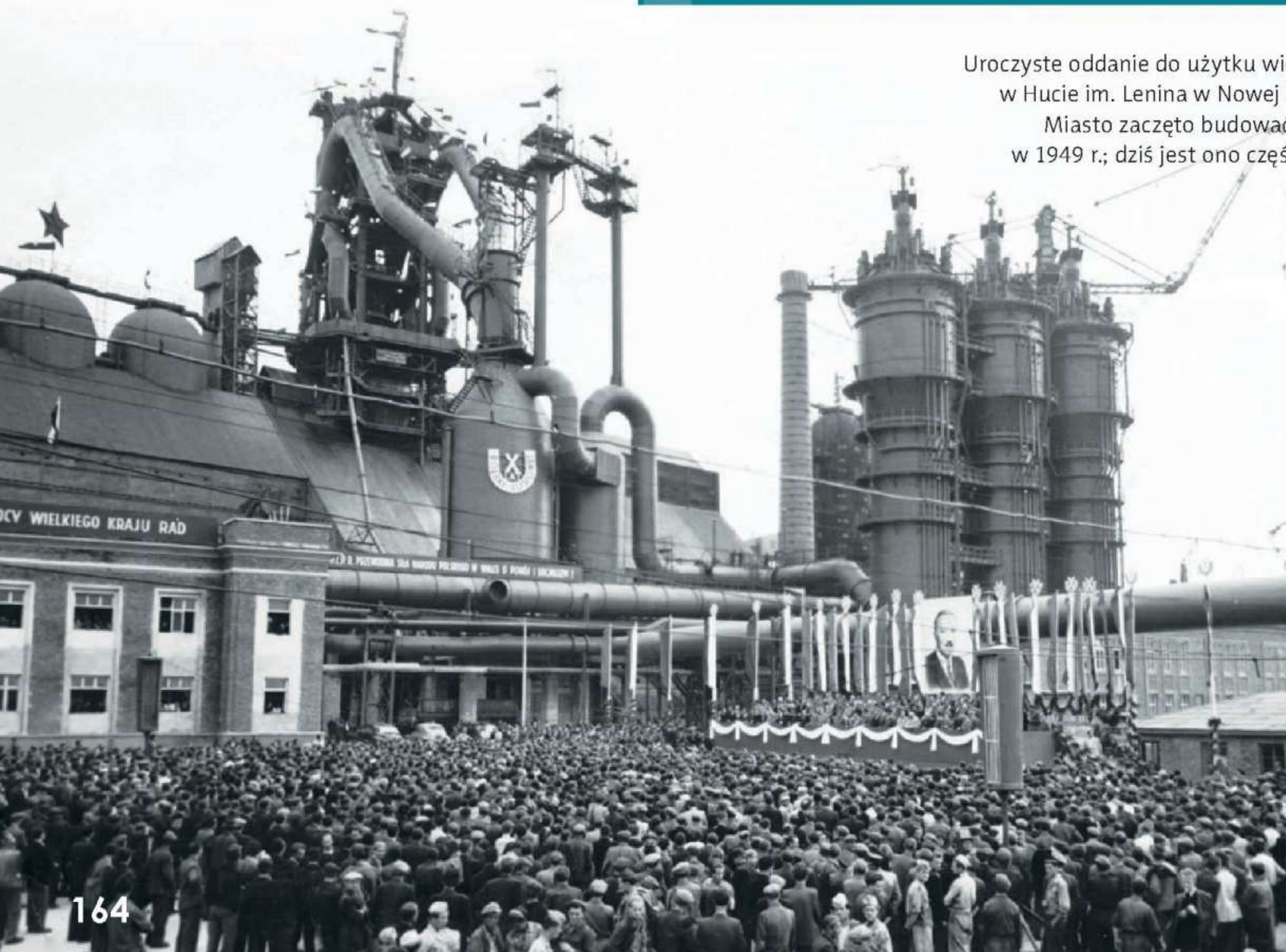
2. Władze zaniedbały budownictwo, przemysł lekki oraz rolnictwo. W efekcie brakowało mieszkań, artykułów codziennego użytku i żywności. Płace realne spadły, na wsi panowała niepewność z powodu kolektywizacji.

3. Polska sprzedawała Związkowi Radzieckiemu węgiel po cenie niższej od kosztów wydobycia, a importowała niewydajne i energochłonne technologie.

9. Wyjaśnij, jakimi sposobami władze starały się zlikwidować sektor prywatny.

10. Przedstaw cel i następstwa planu sześcioletniego.

11. Omów ujemne strony polskiej industrializacji.

Uroczyste oddanie do użytku wielkiego pieca w Hucie im. Lenina w Nowej Hucie (1954). Miasto zaczęto budować od podstaw w 1949 r.; dziś jest ono częścią Krakowa.

Życie w czasach stalinowskich

Do 1956 r. tysiące Polaków uległy komunistycznej propagandzie. Wielu ludzi wierzyło w budowę socjalizmu i nieraz pracowało ponad siły, by wykonać plan przed terminem. Działo się tak dlatego, że:

1. Po latach okupacji znowu istniała Polska. Polacy chcieli się czuć jej gospodarzami.

2. Nowy ustrój zapewnił tysiącom ludzi **awans społeczny**, tzn. wyższą pozycję w społeczeństwie – mogli się kształcić, mieli pracę, przenosili się do miast (uważanych za lepsze miejsce do życia).

3. Ludzie rzadko mieli dostęp do niezależnych źródeł informacji.

4. Bali się narazić władzy.

W 1948 r., gdy w Polsce nie istniała już żadna licząca się opozycja, system stalinowski pokazał swe prawdziwe oblicze. Władze zaczęły szukać „**wrogów ludu**", którzy jakoby przeniknęli nawet do kierownictwa partii (jak Gomułka). Według oficjalnej propagandy wrogowie mieli sypać piasek w tryby maszyn (w rzeczywistości psuły się, gdyż były niskiej jakości). Kułacy rzekomo ukrywali żywność, by zagłodzić miasta (przechowywali ziarno potrzebne do siewu), a „amerykańscy imperialiści" zrzucili do Bałtyku stonkę, która wypełzła na brzeg i niszczyła uprawy ziemniaków (plaga stonki wynikła z braku środków owadobójczych). Wszystko to były wymysły mające uzasadnić terror stosowany wobec ludności.

Komunistyczny aparat bezpieczeństwa liczył ponad 200 tysięcy pracowników. Ponadto każdy obywatel miał zachować czujność i tropić wrogów. Okazywali się nimi byli akowcy, chłopi, którzy nie wywiązali się z obowiązkowych dostaw żywności, czy robotnicy spóźniający się do pracy. Kilkadziesiąt tysięcy osób uwięziono. W „Rejestrze elementu przestępczego i podejrzanego" z 1954 r. znajdowało się ponad 5 milionów nazwisk!

Więźniów poddawano fizycznym i psychicznym torturom, by wymusić na nich przyznanie się do „próby obalenia władzy ludowej", „szpiegostwa na rzecz państw zachodnich" czy innego wymyślonego przestępstwa. Potem organizowano procesy, w których zapadały wyroki śmierci lub więzienia. Miały one odstraszyć innych od działalności antypaństwowej.

Budowa Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie (1953). Jej pomysłodawcą był Józef Stalin. Pałac, zaprojektowany przez radzieckiego architekta i ukończony w 1955 r., miał być „darem narodu radzieckiego dla narodu polskiego".

Uczennice szkoły w Katowicach piszą obowiązkowe listy do radzieckich przyjaciół (1950). Zapewne nigdy się nie zobaczą – ogromna większość mieszkańców ZSRR nigdy nie wyjechała za granicę (tak jak ogromna większość Polaków nie mogła pojechać do Związku Radzieckiego).

Władze starały się też wychować „nowego człowieka", całkowicie im posłusznego. Szkoła miała więc uczyć przywiązania do ideologii komunistycznej.

W sztuce obowiązywał styl realizmu socjalistycznego, czyli **socrealizm**.

1. Socrealistyczne obrazy przedstawiały robotników na wielkich budowach, portrety przywódców partii, traktorzystów itp.

2. Budowle cechował monumentalizm (np. Pałac Kultury i Nauki w Warszawie).

3. Powieści i filmy były poświęcone budowie socjalizmu – np. bohater walczył o wykonanie planu sześcioletniego i musiał stawić czoła zachodnim dywersantom.

Ludzie żyjący w systemie stalinowskim stali się skryci i nieufni. Ukształtowała się podwójna moralność: co innego mówiło się w domu, a co innego w szkole czy w pracy. Społeczeństwo było w 95% katolickie, a mimo to 1,2 miliona ludzi należało do wrogiej Kościołowi PZPR (np. żeby mieć dostęp do lepiej zaopatrzonych sklepów). Stalinizm okazał się czasem wielkiej próby charakterów.

12. Wyjaśnij, dlaczego tysiące ludzi uległy propagandzie komunistów.

13. Przedstaw cechy socrealizmu w sztuce.

Socrealizm w malarstwie – obraz Aleksandra Kobzdeja *Podaj cegłę* (1950).

Pytania i polecenia

A. W jaki sposób doszło do powstania systemu jednopartyjnego w Polsce?
B. Wyjaśnij na przykładach, na czym polegała zależność Polski od ZSRR.
C. Przedstaw cechy charakterystyczne polskiego stalinizmu w polityce, gospodarce i kulturze.

To, co najważniejsze

Decyzje nowego sejmu (1947)

1. Bolesław Bierut prezydentem Polski.
2. Rząd bez PSL.
3. Mała konstytucja – naruszenie trójpodziału władzy.

Rozprawa komunistów z PSL

1. Oskarżenie PSL o zdradę państwa (1947).
2. Ucieczka Stanisława Mikołajczyka za granicę (1947).
3. Przekształcenie PSL w ZSL będące przybudówką PPR (1949).

Powstanie PZPR (1948)

„Zjednoczenie" PPS z PPR, a faktycznie wchłonięcie PPS przez PPR. Powstanie systemu monopartyjnego.

Stalinizm (czasy stalinowskie) w Polsce (1948–1956)

Okres rządów stalinistów.

Konstytucja Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej – PRL (1952)

1. Polska „państwem demokracji ludowej".
2. Utrzymanie organów władzy wprowadzonych przez Małą konstytucję, z wyjątkiem urzędu prezydenta.
3. Swobody obywatelskie uzależnione od wypełniania obowiązków.

Plan sześcioletni (1950–1955)

1. Jego celem była industrializacja państwa według wzorów radzieckich.
2. Polska przekształciła się z kraju rolniczego w przemysłowo-rolniczy, ale:
- polska gospodarka była podporządkowana ZSRR,
- władze zaniedbały budownictwo, przemysł lekki i rolnictwo,
- Polska sprzedawała Związkowi Radzieckiemu węgiel po nieopłacalnych cenach, a importowała niewydajne i energochłonne technologie.

Stalinowski terror

1. Aparat bezpieczeństwa prześladował „wrogów ludu". Uwięziono kilkadziesiąt tysięcy osób.
2. W szkole uczono ideologii komunistycznej.
3. W sztuce panował socrealizm.

Pytania z dziejów

Zniewolony umysł

Tytuł *Zniewolony umysł* nosiła książka napisana w 1951 r. przez Czesława Miłosza (późniejszego laureata Literackiej Nagrody Nobla). Autor starał się wyjaśnić, dlaczego wielu intelektualistów dało się „zniewolić" – tzn. uwierzyło w komunizm.

Lista polskich naukowców, pisarzy i artystów, którzy poparli nowy ustrój, jest naprawdę długa. Był wśród nich sam Miłosz – ale tylko do 1951 r., kiedy poprosił o azyl polityczny na Zachodzie. Do zwolenników komunizmu należeli Julian Tuwim, Wisława Szymborska (późniejsza noblistka) i wielu, wielu innych. Większość z nich zmieniła poglądy dopiero w 1956 r., gdy zaczęto głośno mówić o stalinowskich zbrodniach.

Zdawałoby się, że intelektualiści powinni być głosem sumienia w swoich krajach – wskazywać zło i przestrzegać przed jego skutkami. Jako ludzie wykształceni rozumieją przecież świat lepiej niż inni. A jednak często ulegają ideologiom, takim jak komunizm, nazizm czy nacjonalizm.

Pytanie, dlaczego wielu intelektualistów daje sobie „zniewolić umysł", to jedno z najważniejszych pytań z dziejów.

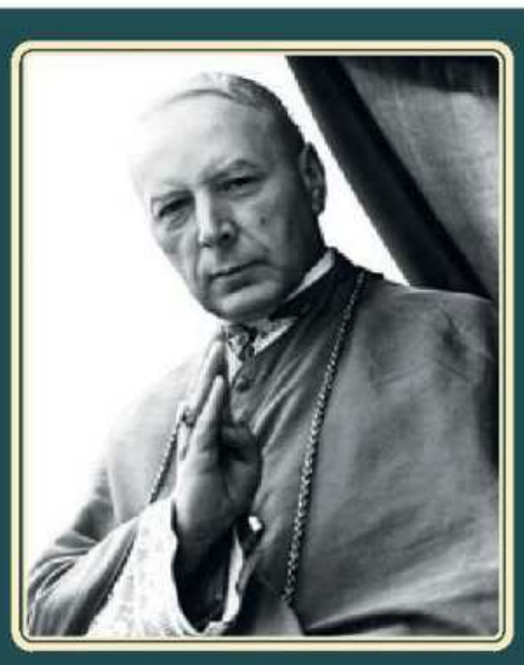
* Czy zgadzasz się ze stwierdzeniem, że pytanie o przyczyny „zniewolenia umysłu" intelektualistów to jedno z najważniejszych pytań z dziejów? Uzasadnij odpowiedź.

Ilustracja ze s. 164

22 Od stalinizmu do małej stabilizacji

* Co nazywamy stalinizmem w Polsce?
* Przypomnij metody stalinowskiego aparatu bezpieczeństwa.

Stefan Wyszyński
(1901–1981)
Ksiądz katolicki, prymas Polski w latach 1948–1981, nazwany Prymasem Tysiąclecia (przygotował obchody tysiąclecia chrztu Polski w 1966 r.). W czasie powstania warszawskiego kapelan AK, po wojnie biskup lubelski, następnie prymas Polski. Więziony przez komunistów (1953–1956), potem uczestniczył w II soborze watykańskim. Był jednym z pomysłodawców orędzia biskupów polskich do biskupów niemieckich.

Aresztowanie prymasa

W marcu 1953 r. zmarł Stalin, lecz stalinizm w Polsce wciąż trwał. Co więcej, komuniści nasilili prześladowania **Kościoła katolickiego**. Prześladowali też chrześcijan innych wyznań.

Chrześcijaństwo różniły od marksizmu:

1. Ideologia. Zdaniem marksistów dzieje ludzkości wypełniała walka klas prowadząca do zwycięstwa komunizmu. Religię uważali za „opium dla ludu" – ogłupiające bajania wymyślone po to, by biedni nie buntowali się przeciwko bogatym.

2. Praktyka. Wszystko, co przyspieszało triumf komunizmu, marksiści uważali za dobre – także kłamstwa i prześladowanie przeciwników. Dla chrześcijan takie stanowisko było nie do przyjęcia.

Ponieważ chrześcijaństwa nie dało się pogodzić z marksizmem, komuniści zamierzali usunąć religię z życia społeczeństwa. Po rozgromieniu PSL (1947) przystąpili do osłabiania wpływów Kościoła. Nie odważyli się na otwarty atak, gdyż ogromną większość społeczeństwa stanowili katolicy (byli nawet w PZPR). Władze wybrały inne metody: nasiliły propagandę antykościelną i aresztowały kilkuset duchownych. Doprowadziły też do powstania ruchu tzw. **księży patriotów**, którzy popierali PZPR (przystąpiło do niego 10% księży).

W 1948 r. prymasem Polski został **Stefan Wyszyński**. Dzięki jego staraniom podpisano porozumienie między rządem a episkopatem (1950) – w zamian za wolności religijne (nauczanie religii w szkołach, istnienie prasy katolickiej itp.) Kościół zobowiązał się m.in.:

1) wzywać wiernych do poszanowania władz państwa,
2) nie sprzeciwiać się kolektywizacji wsi,
3) „zwalczać zbrodniczą działalność band podziemia" (niepodległościowego).

Porozumienie wzbudziło wiele kontrowersji. Prymas uważał, że utrudni komunistom atak na Kościół (musieliby złamać prawo, które sami zatwierdzili). Jednak krytycy zwracali uwagę na daleko idące ustępstwa Kościoła i brak gwarancji, że porozumienie będzie przestrzegane.

Rzeczywiście, komuniści niemal natychmiast zaczęli łamać jego warunki (m.in. usuwali ze szkół lekcje religii). W lutym 1953 r. Rada Państwa wydała dekret o obsadzie stanowisk w Kościele – władze miały zatwierdzać każdą zmianę, od biskupa po wikarego*.

Episkopat stanowczo zaprotestował. Wówczas władze nasiliły represje przeciwko duchownym. We wrześniu **1953** r. funkcjonariusze UB **aresztowali prymasa Wyszyńskiego**. Następne trzy lata spędził on w kilku ośrodkach odosobnienia.

Przestraszeni biskupi złożyli ślubowanie „wierności Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i jej rządowi". Wszystkie dziedziny życia znalazły się pod kontrolą komunistów.

1953

1. **Wyjaśnij przyczyny prześladowania Kościoła przez komunistów.**
2. **Przedstaw główne punkty porozumienia między rządem a episkopatem.**
3. **Dlaczego aresztowano prymasa Wyszyńskiego?**

Pierwszy zjazd księży patriotów (1952). W tle portret Bolesława Bieruta.

wikary – ksiądz będący pomocnikiem proboszcza

Poznański Czerwiec 1956

Po śmierci Stalina w ZSRR zaczęła się **odwilż** (por. s. 108). Dotarła ona także do Polski. Władze wypuściły z więzienia Władysława Gomułkę, a wiosną 1956 r. ogłosiły amnestię. Dzięki niej odzyskało wolność ok. 30 tysięcy niewinnych ludzi. W miastach powstawały kluby dyskusyjne, w których rozmawiano o konieczności reform. W kinach pojawiły się zakazane dotąd filmy zachodnie. Symbolem przemian stał się studencki tygodnik „Po Prostu", który m.in. domagał się rehabilitacji* ofiar stalinizmu.

Zwykli ludzie, zwłaszcza robotnicy, mieli dość ubóstwa i niesprawiedliwości, a także zakłamania władz. W **czerwcu 1956** r. robotnicy Zakładów im. Stalina (dziś Hipolita Cegielskiego) w **Poznaniu** zażądali wyższych zarobków i obniżenia wyśrubowanych norm. Władze wyraziły zgodę, lecz następnego dnia ją cofnęły. Robotnicy poczuli się oszukani. Rankiem 28 czerwca ogłosili strajk i ruszyli pod siedzibę PZPR. Po drodze dołączyły do nich załogi innych fabryk. Demonstracja urosła do ok. 100 tysięcy ludzi (prawie jedna trzecia mieszkańców Poznania). Skandowali: „Jesteśmy głodni!", „My chcemy wolności!", „Precz z Moskalami!".

1956

Spontaniczny pochód robotników Poznania (czerwiec 1956).

rehabilitacja – uniewinnienie niesłusznie skazanej osoby, przywrócenie jej utraconych praw i dobrego imienia

Mieszkańcy Poznania, ze skrwawioną polską flagą, demonstrują na terenie Międzynarodowych Targów Poznańskich (właśnie się odbywały). Zdjęcie z czerwca 1956 r.

Część demonstrantów zajęła więzienie i uwolniła więźniów; inni ruszyli pod gmach znienawidzonego UB. Gdy z okien budynku padły do nich strzały, w mieście wybuchły walki. Demonstranci użyli butelek z benzyną i broni zdobytej na posterunkach MO.

Władze skierowały przeciwko robotnikom ok. 10 tysięcy żołnierzy Wojska Polskiego i ponad 350 czołgów. Żołnierzom powiedziano, że mają stłumić zamieszki wywołane przez „agentów imperializmu".

W dwudniowych walkach zginęło co najmniej 57 osób, a kilkaset zostało rannych. Wydarzenia te nazwano **poznańskim Czerwcem** albo **powstaniem poznańskim**.

Poznański Czerwiec był szokiem dla rządzącej partii „robotniczej", gdyż zbuntowali się przeciwko niej właśnie robotnicy. Wywołał też wstrząs wśród robotników, ponieważ „ich" władza użyła przeciwko nim wojska.

Czołgi na ulicach Poznania (czerwiec 1956).

4. Wyjaśnij, jakie zmiany wywołała odwilż w Polsce.

5. Przedstaw przyczyny poznańskiego Czerwca.

Polski Październik

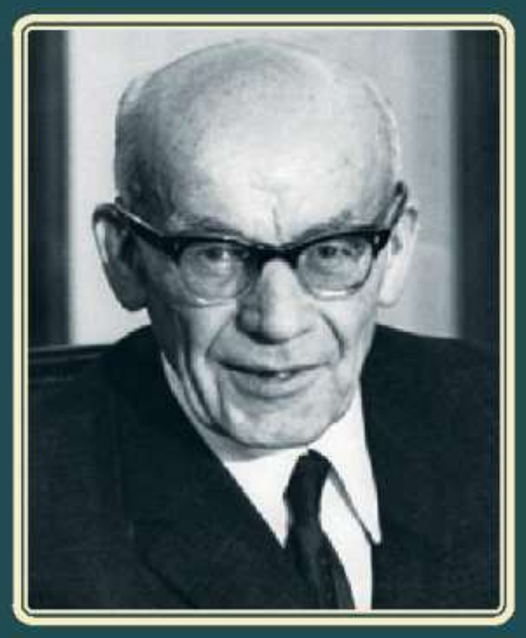
Po krwawych zajściach w Poznaniu kraj wrzał. W fabrykach powstawały niezależne od władz rady robotnicze, dziennikarze protestowali przeciwko cenzurze, studenci żądali reform. W sierpniu 1956 r. około miliona wiernych złożyło w Częstochowie śluby jasnogórskie narodu, przygotowane przez uwięzionego prymasa Wyszyńskiego. Na przeznaczonym dla niego tronie leżał bukiet biało-czerwonych kwiatów.

Komuniści zrozumieli, że jeśli chcą uniknąć buntu społeczeństwa, muszą wprowadzić zmiany. Postanowili więc powierzyć funkcję pierwszego sekretarza KC PZPR* **Władysławowi Gomułce** – komuniście, a zarazem więźniowi stalinizmu. O swoich planach nie poinformowali Moskwy. Ta zaś uznała, że Polacy chcą niezależności.

W nocy z 18 na 19 **października 1956** r. stacjonujące w Polsce jednostki radzieckie (i część polskich) ruszyły na Warszawę. O 7 rano na podwarszawskim lotnisku niespodziewanie wylądowali przywódcy ZSRR. Oświadczyli, że samowolnymi zmianami Polacy „im właściwie w twarz napluli". Rozwścieczony Nikita Chruszczow wygrażał pięścią i groził interwencją wojsk radzieckich – które wciąż posuwały się ku Warszawie.

W tym czasie część polskich żołnierzy i robotnicy szykowali się do obrony stolicy. Chruszczow zdawał sobie sprawę, że interwencja będzie krwawa i kosztowna. Mimo to był na nią zdecydowany, gdyby Polska chciała się uniezależnić od ZSRR.

KC PZPR – Komitet Centralny Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej (kierował partią); pierwszy sekretarz był przywódcą partii (w praktyce także państwa)

Władysław Gomułka
(1905–1982)

Polski działacz komunistyczny, polityk, przywódca PPR i PZPR, z zawodu ślusarz. W 1948 r. oskarżony przez stalinistów o „odchylenie prawicowo-nacjonalistyczne" i pozbawiony przywództwa PPR. Więziony w latach 1951–1954; od polskiego Października faktyczny przywódca PRL. Współodpowiedzialny za użycie broni przeciwko robotnikom Wybrzeża w 1970 r., został zmuszony do ustąpienia ze stanowiska.

Władysław Gomułka przemawia w Warszawie 24 października 1956 r.

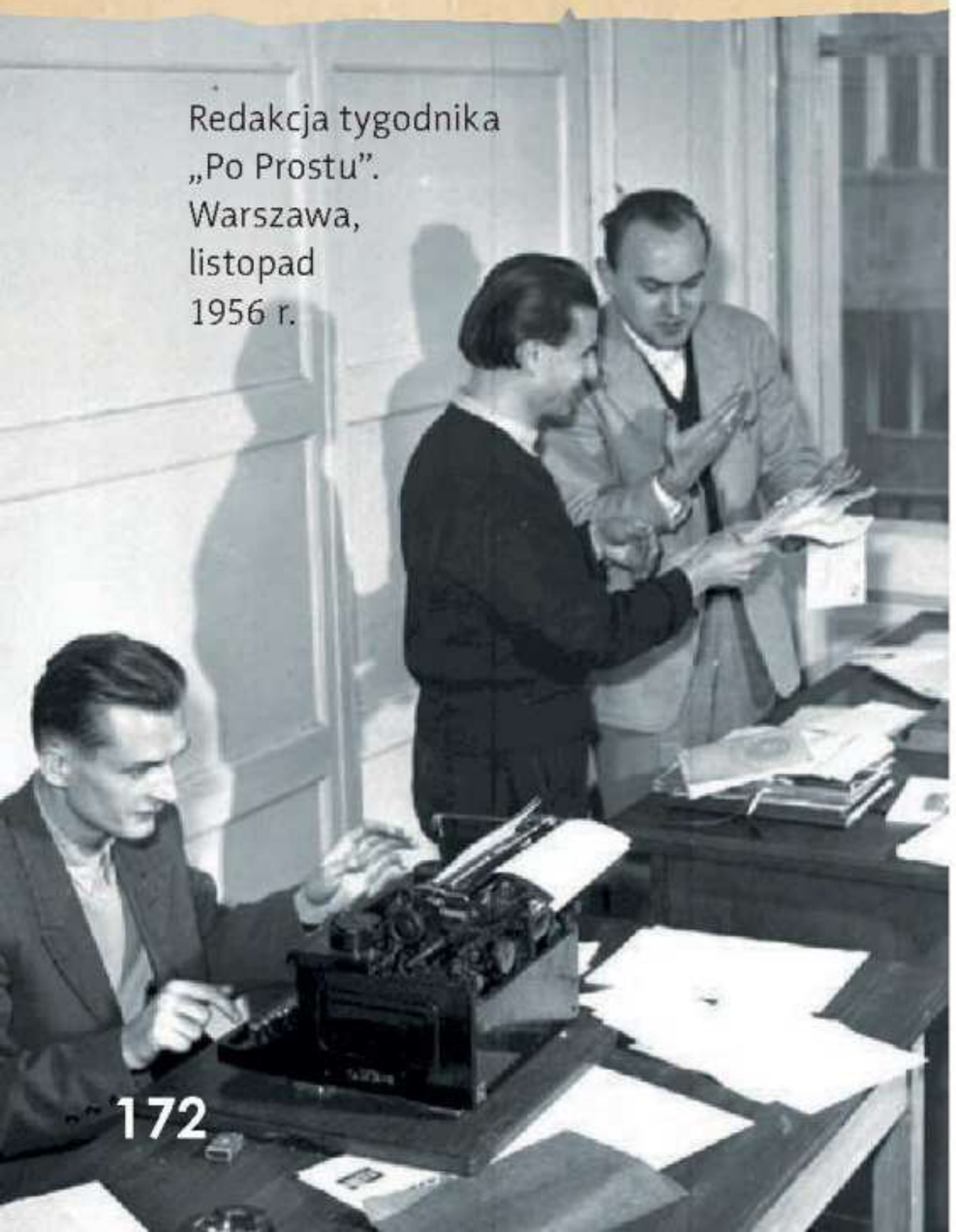
Tekst źródłowy

Doszło i u nas do tragicznych faktów, że niewinnych ludzi posłano na śmierć. Wielu innych więziono niewinnie nieraz przez długie lata, w tym również i komunistów. Wielu ludzi poddawano bestialskim torturom. Siano strach i demoralizację. Na glebie kultu jednostki wyrastały zjawiska, które naruszały, a nawet przekreślały najgłębszy sens władzy ludowej.

Z tym systemem skończyliśmy, względnie kończymy, raz na zawsze. [...] Dlatego też trzeba stanowczo powiedzieć sobie, partii, klasie robotniczej i całemu narodowi: droga demokratyzacji jest jedyną drogą prowadzącą do zbudowania najlepszego w naszych warunkach modelu socjalizmu. [...] Ale też nie pozwolimy nikomu wykorzystywać procesu demokratyzacji przeciwko socjalizmowi.

Przemówienie Władysława Gomułki na VIII Plenum KC PZPR, 20 X 1956 r.

* Jakie zjawiska, zdaniem mówcy, „naruszały, a nawet przekreślały najgłębszy sens władzy ludowej"?
* Wyjaśnij, co i w jaki sposób zamierza osiągnąć Władysław Gomułka.

Redakcja tygodnika „Po Prostu". Warszawa, listopad 1956 r.

Jednak podczas całonocnych rozmów Gomułka zdołał przekonać Chruszczowa, że:
1) zachowa przyjaźń z ZSRR,
2) uratuje socjalizm w Polsce.

Gdy 20 października Chruszczow odlatywał do Moskwy, Polacy mogli odetchnąć z ulgą: radziecki przywódca zgodził się na wszystkie zmiany.

Tego samego dnia Gomułka wygłosił transmitowaną przez radio mowę, w której potępił stalinizm i zapowiedział suwerenność Polski w stosunkach z ZSRR (zob. tekst źródłowy).

24 października Gomułka wygłosił przemówienie do kilkuset tysięcy ludzi zebranych przed Pałacem Kultury i Nauki. Wywołał entuzjazm. Zyskał taką popularność jak kiedyś Piłsudski – albo większą.

Tymczasem ten zagorzały komunista zamierzał jedynie zmienić metody rządzenia, ale nie system.

Przemiany zapoczątkowane w październiku 1956 r. nazwano **polskim Październikiem** albo **destalinizacją**. Oto najważniejsze z nich:

1. Uwolniono prymasa Stefana Wyszyńskiego i więźniów politycznych.
2. Religia wróciła do szkół.
3. Zaprzestano przymuszania chłopów do kolektywizacji.
4. Ministrem obrony narodowej został Polak; większość radzieckich oficerów wraz z marszałkiem Rokossowskim wyjechała do ZSRR (choć niektórzy zostali).
5. Pozwolono na wydawanie książek o AK i powstaniu warszawskim.
6. Odstąpiono od zasad socrealizmu w sztuce.

Ponadto Gomułka ograniczył produkcję zbrojeniową i podpisał korzystną umowę handlową z ZSRR (do tej pory Polska sprzedawała mu węgiel po cenie niższej od kosztów wydobycia).

6. Kiedy i dlaczego komuniści zdecydowali się na zmiany?
7. Wymień główne przemiany polskiego Października.

Mała stabilizacja

Polski Październik trwał krótko i zakończył się wielkim rozczarowaniem. Gomułka bał się, że Polskę spotka los Węgier, gdzie doszło do radzieckiej interwencji (por. s. 109). Postanowił też przypodobać się stalinistom, by wzmocnić swoją pozycję w PZPR. Dlatego odwołał wiele reform, zaostrzył cenzurę, na nowo podjął walkę z Kościołem i dopuścił stalinistów

do wysokich stanowisk. W październiku 1957 r. władze zamknęły „Po Prostu", co uważa się za symboliczny koniec polskiego Października.

Natomiast pierwsze lata rządów Gomułki przyniosły poprawę sytuacji gospodarczej. Ograniczono centralne planowanie, a demokratycznie wybrane rady pracownicze zyskały wpływ na przedsiębiorstwa. Rozwijał się przemysł lekki, rosły płace, liczba prywatnych zakładów usługowych wzrosła o 100%.

Pogorszenie sytuacji gospodarczej nastąpiło w początkach lat 60. Jego głównymi przyczynami były:

1) powrót do centralnego planowania (komuniści chcieli mieć pełną kontrolę nad gospodarką),
2) intensywna rozbudowa przemysłu ciężkiego (wynikała m.in. z zobowiązań Polski wobec RWPG),
3) ogólna niesprawność socjalistycznej gospodarki, m.in. nieliczenie się z potrzebami rynku, niska wydajność pracy, marnotrawstwo.

Entuzjazm polskiego Października szybko opadł. Zastąpiły go apatia i zniechęcenie. Buntowało się niewielu, gdyż po okresie stalinowskim nowe czasy uważano za znacznie lepsze. Z tego powodu lata rządów Gomułki (1956–1970) nazwano okresem **małej stabilizacji**.

8. Kiedy i dlaczego zakończył się polski Październik?

9. Podaj przyczyny pogorszenia się sytuacji gospodarczej Polski w początkach lat 60.

10. Dlaczego rządy Gomułki nazwano okresem małej stabilizacji?

Delikatesy, czyli (w założeniu) lepiej zaopatrzony sklep spożywczy. Tomaszów Mazowiecki, 1969 r. W PRL stale brakowało mięsa, wędlin, pralek, aut, rowerów... Kiedy pojawiały się w sklepach, ludzie ustawiali się w długich kolejkach. Wszystkie te towary można było łatwo kupić za dolary lub inne waluty zachodnie w sklepach Banku Pekao (potem w tzw. Pewexach). Trzeba było tylko mieć dolary – np. od rodziny z Zachodu – bo złotówki były niewymienialne.

Bloki z wielkiej płyty, Warszawa 1962 r. Budownictwo wielkopłytowe rozpowszechniło się w PRL w latach 60. – miało zaspokoić głód mieszkaniowy, co się jednak nie udało. Z gotowych elementów (wielkich betonowych płyt) stawiano potężne bloki. Były one pełne usterek, takich jak krzywe ściany i niedomykające się okna.

Tekst źródłowy

Polska granica na Odrze i Nysie jest, jak to dobrze rozumiemy, dla Niemców nad wyraz gorzkim owocem ostatniej wojny, masowego zniszczenia, podobnie jak jest nim cierpienie milionów uchodźców i przesiedleńców niemieckich. (Stało się to na międzyaliancki rozkaz zwycięskich mocarstw, wydany w Poczdamie 1945 r.). [...] Dla naszej Ojczyzny, która wyszła z tego masowego mordowania nie jako zwycięskie, lecz krańcowo wyczerpane państwo, jest to sprawa egzystencji (nie zaś kwestia większego „obszaru życiowego"). Gorzej – chciano by 30-milionowy naród wcisnąć do korytarza jakiegoś „Generalnego Gubernatorstwa" z lat 1939–1945, bez terenów zachodnich, ale i bez terenów wschodnich [...].

I mimo tego wszystkiego, mimo sytuacji obciążonej niemal beznadziejnie przeszłością, właśnie w tej sytuacji, czcigodni Bracia, wołamy do Was: próbujmy zapomnieć. Żadnej polemiki, żadnej dalszej zimnej wojny, ale początek dialogu [...].

W tym jak najbardziej chrześcijańskim, ale i bardzo ludzkim duchu, wyciągamy do Was, siedzących tu, na ławach kończącego się Soboru, nasze ręce oraz udzielamy wybaczenia i prosimy o nie.

Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich, 1965 r.

* Czym, według polskich biskupów, jest granica na Odrze i Nysie dla Niemców, a czym – dla Polaków?
* Do czego polscy biskupi wzywają niemieckich?

Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich

W **1965** r. biskupi polscy obecni na II soborze watykańskim skierowali **orędzie do biskupów niemieckich**. Napisali w nim: „udzielamy wybaczenia i prosimy o nie" – za „cierpienie milionów uchodźców i wysiedleńców niemieckich" (zob. tekst źródłowy).

Dla ogółu społeczeństwa prośba biskupów o wybaczenie była w najlepszym razie niezrozumiała. Polacy nie czuli się winni i nie widzieli potrzeby przepraszania Niemców. To niezrozumienie wykorzystały władze, które rozpętały antykościelną kampanię propagandową. Oskarżyły biskupów m.in. o zdradę i chęć odstąpienia Niemcom Ziem Odzyskanych.

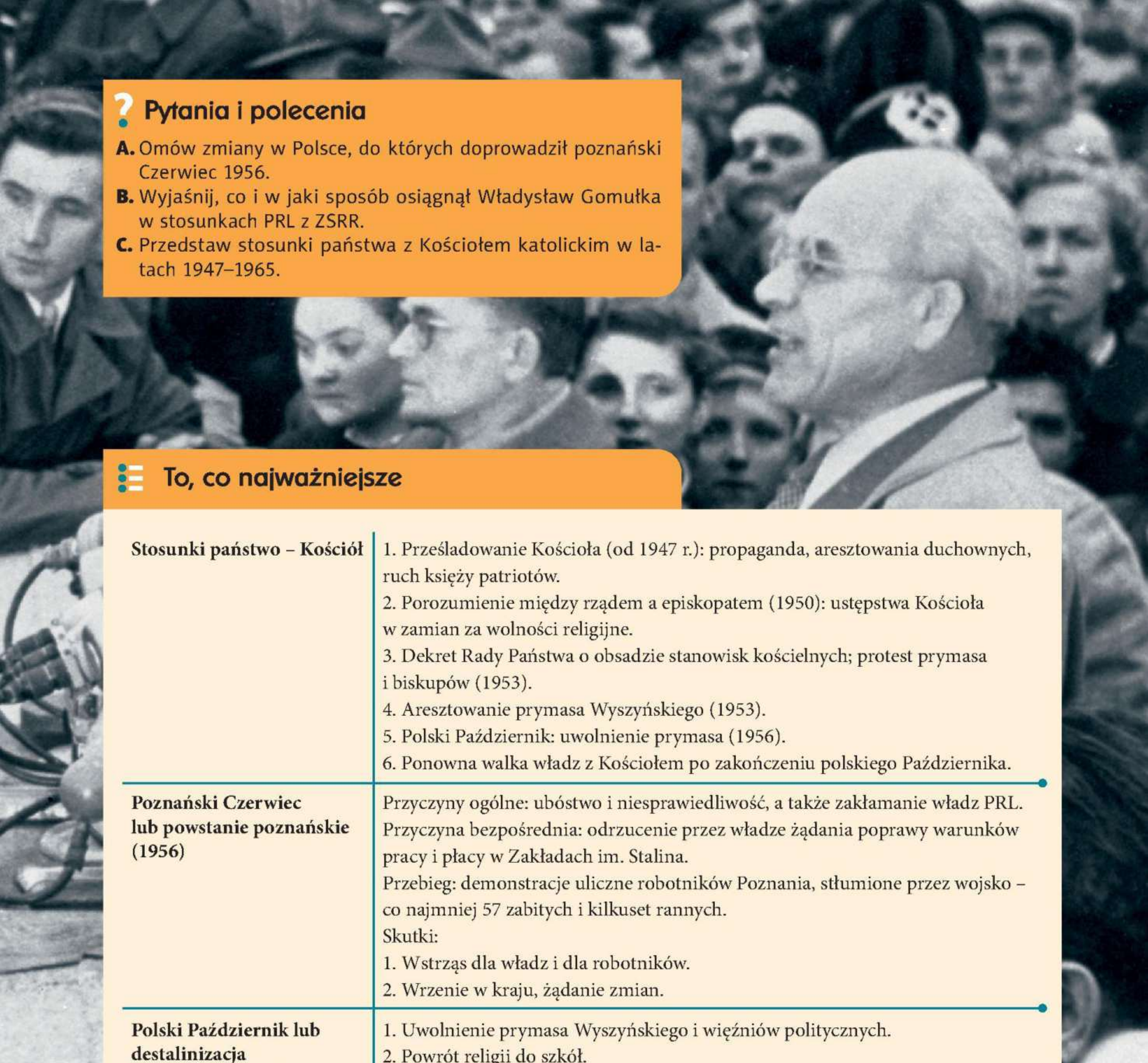
Mimo nagonki władze nie zniszczyły zaufania społeczeństwa do episkopatu. Przygotowane przez prymasa Wyszyńskiego obchody 1000-lecia chrztu Polski okazały się wielkim sukcesem Kościoła.

Historycy obecnie oceniają orędzie polskich biskupów jako chrześcijańską próbę pojednania z Niemcami, która przetarła szlak politykom. W **1970** r. Polska i RFN podpisały **układ o uznaniu granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej** – co było największym sukcesem polityki zagranicznej Władysława Gomułki.

11. Wyjaśnij, jak oceniano orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich w 1965 r., a jak ocenia się je dziś.

„Woje piastowscy" w Warszawie podczas oficjalnych obchodów tysiąclecia państwa polskiego (lipiec 1966). Władze robiły, co w ich mocy, żeby przyćmić kościelny jubileusz Milenium, czyli tysiąclecia chrztu Polski.

Pytania i polecenia

A. Omów zmiany w Polsce, do których doprowadził poznański Czerwiec 1956.
B. Wyjaśnij, co i w jaki sposób osiągnął Władysław Gomułka w stosunkach PRL z ZSRR.
C. Przedstaw stosunki państwa z Kościołem katolickim w latach 1947–1965.

To, co najważniejsze

Stosunki państwo – Kościół	1. Prześladowanie Kościoła (od 1947 r.): propaganda, aresztowania duchownych, ruch księży patriotów. 2. Porozumienie między rządem a episkopatem (1950): ustępstwa Kościoła w zamian za wolności religijne. 3. Dekret Rady Państwa o obsadzie stanowisk kościelnych; protest prymasa i biskupów (1953). 4. Aresztowanie prymasa Wyszyńskiego (1953). 5. Polski Październik: uwolnienie prymasa (1956). 6. Ponowna walka władz z Kościołem po zakończeniu polskiego Października.
Poznański Czerwiec lub powstanie poznańskie (1956)	Przyczyny ogólne: ubóstwo i niesprawiedliwość, a także zakłamanie władz PRL. Przyczyna bezpośrednia: odrzucenie przez władze żądania poprawy warunków pracy i płacy w Zakładach im. Stalina. Przebieg: demonstracje uliczne robotników Poznania, stłumione przez wojsko – co najmniej 57 zabitych i kilkuset rannych. Skutki: 1. Wstrząs dla władz i dla robotników. 2. Wrzenie w kraju, żądanie zmian.
Polski Październik lub destalinizacja (X 1956 – X 1957)	1. Uwolnienie prymasa Wyszyńskiego i więźniów politycznych. 2. Powrót religii do szkół. 3. Rezygnacja z przymuszania chłopów do kolektywizacji. 4. Polak ministrem obrony narodowej. 5. Zgoda na wydawanie książek o AK i powstaniu warszawskim. 6. Odstąpienie od zasad socrealizmu w sztuce.
Mała stabilizacja – okres rządów Władysława Gomułki (1956–1970)	Po początkowej poprawie sytuacji gospodarczej nastąpiło jej pogorszenie z powodu: 1) powrotu do centralnego planowania, 2) rozbudowy przemysłu ciężkiego, 3) niesprawności socjalistycznej gospodarki.
Orędzie biskupów polskich do biskupów niemieckich (1965)	Zawierało słowa: „udzielamy wybaczenia i prosimy o nie". Było próbą pojednania Polaków z Niemcami, która ułatwiła zawarcie układu między PRL a RFN o uznaniu granicy na Odrze i Nysie Łużyckiej (1970).

Ilustracja ze s. 171

23 Od Gomułki do Gierka

* Czym się zakończył polski Październik?
* Dlaczego okres rządów Gomułki nazwano małą stabilizacją?

Marzec 1968

W 1968 r. doszło w Polsce do dramatycznych wydarzeń nazwanych **Marcem 1968**. Ich główne elementy to:
1) strajki i manifestacje studentów,
2) walka o władzę w PZPR,
3) antysemicka kampania propagandowa władz PRL.

Marzec 1968 łączył te trzy elementy, jednak dla porządku opowiemy o nich kolejno.

1. Jesienią 1967 r. na scenie Teatru Narodowego w Warszawie odbyła się premiera nowej inscenizacji ***Dziadów*** Adama Mickiewicza. Zawierała ona sporo akcentów antyrosyjskich, na które widzowie reagowali oklaskami. Władze uznały ją za antyradziecką i poinformowały, że ostatnie przedstawienie odbędzie się 30 stycznia 1968 r. Tego wieczoru, gdy opadła kurtyna, grupa ok. 300 studentów pomaszerowała z biało-czerwonymi kwiatami pod pomnik Mickiewicza. Tam demonstrację rozpędziła pałkami milicja.

Kilka tygodni później wyrzucono z uczelni dwóch uczestników protestu (jednym z nich był Adam Michnik, zob. s. 202). W obronie kolegów studenci zorganizowali wiec na dziedzińcu Uniwersytetu Warszawskiego. Rozpędził ich „aktyw robotniczy" (w rzeczywistości wojskowi w cywilu i działacze PZPR), któremu pomogło **ZOMO** – oddziały milicji przeznaczone do tłumienia manifestacji. Studenci zostali brutalnie pobici.

W następnych dniach studenckie manifestacje ogarnęły inne miasta. Wszędzie demonstrujących atakowała milicja.

W Warszawie studenci uchwalili deklarację, w której sformułowali **cele opozycji PRL**. Żądali m.in. zniesienia cenzury, przeprowadzenia reformy gospodarczej i utworzenia związków zawodowych niezależnych od władz. Do celów tych wracali potem uczestnicy kolejnych protestów.

Brama Uniwersytetu Warszawskiego z transparentami zawieszonymi przez studentów (marzec 1968).

Władze wyrzuciły z uczelni część demonstrujących studentów; innych skazały na karę grzywny lub więzienia.

2. W latach 60. w PZPR istniała grupa tzw. **partyzantów** – działaczy, którym przypadły drugorzędne stanowiska w państwie. Szukali oni sposobu, by obalić ekipę Gomułki i zająć jej miejsce. Wiele wskazuje na to, że w tym celu wykorzystali studenckie manifestacje, a nawet – że sami je sprowokowali (chcieli pokazać, że rząd nie radzi sobie z protestami i należy go zmienić). Rozpętali też nagonkę antysemicką, ponieważ wiele osób żydowskiego pochodzenia zajmowało wysokie stanowiska w państwie.

3. W 1967 r. Izrael wygrał wojnę sześciodniową z państwami arabskimi popieranymi przez blok radziecki (por. s. 135). Władze PRL zerwały wówczas stosunki dyplomatyczne z Izraelem i rozpoczęły **„walkę z syjonizmem"** – szykanowanie osób żydowskiego pochodzenia (nazwanych „syjonistami"). Prowadzili ją przede wszystkim „partyzanci". By zająć stanowiska „syjonistów", oskarżali ich o wrogość do PRL i sympatię dla Izraela.

Nagonka antysemicka trafiła niestety na podatny grunt. Stało się tak dlatego, że w czasach stalinowskich osoby żydowskiego pochodzenia – niecały 1% ludności Polski – stanowiły 37% kierownictwa znienawidzonej bezpieki.

Milicjanci z ZOMO i „aktyw robotniczy" (z pałkami w rękach) gonią warszawskich studentów po rozpędzeniu ich wiecu (marzec 1968).

„Spontaniczny" wiec poparcia dla PZPR w Gorzowie Wielkopolskim (marzec 1968). Władze organizowały takie wiece w całym kraju.

Transparenty w czeskim mieście Podiebrady, skierowane do żołnierzy polskich i sowieckich (1968) podczas interwencji wojsk Układu Warszawskiego.

czystka – tu: usunięcie licznych niewygodnych osób ze stanowisk albo z jakiejś organizacji

Ta nadreprezentacja budziła wiele niechęci do Żydów w ogóle. A przecież: 1) za przestępstwa odpowiadają konkretni ludzie, a nie całe narodowości, 2) tysiące ludzi żydowskiego pochodzenia uważały się za Polaków i rzeczywiście nimi były, 3) ogromną większość pracowników UB stanowili Polacy nieżydowskiego pochodzenia.

Gomułka nie był antysemitą, ale z obawy przed utratą władzy dał przyzwolenie na szykany. W marcu 1968 r. propaganda PRL oskarżyła „syjonistów" o sprowokowanie studenckich demonstracji. Osoby pochodzenia żydowskiego wyrzucano z PZPR i z pracy; czystka* objęła m.in. wyższe uczelnie, armię, instytucje kulturalne, administrację, służbę zdrowia. Wielu szykanowanych zdecydowało się na **emigrację**, do której zachęcały ich władze. W latach 1968–1969 Polskę opuściło ponad 15 tysięcy osób (odebrano im polskie obywatelstwo). Ekipa Gomułki utrzymała się u władzy.

Rok 1968 przyniósł jeszcze jedno ponure wydarzenie. W sierpniu 24 tysiące polskich żołnierzy uczestniczyło w inwazji państw Układu Warszawskiego, która położyła kres Praskiej Wiośnie (por. s. 112). Udział w interwencji był hańbą polskiej armii i wywołał w Czechosłowacji długotrwałą niechęć do Polaków.

1. Co nazywamy Marcem 1968?
2. Omów przebieg protestów studenckich w 1968 r.
3. Kto i dlaczego prowadził „walkę z syjonizmem"?

Grudzień 1970

Hasło na murze budynku w Szczecinie (grudzień 1970).

Pod koniec lat 60. gospodarka PRL znalazła się w kryzysie. Brakowało mieszkań, telefonów, mięsa, wędlin itd. Gdy jakieś trudne do zdobycia towary pojawiały się w sklepach, ludzie natychmiast je wykupywali. Mieszkańcy PRL często mieli pieniądze, tyle że niewiele mogli za nie kupić.

Aby ograniczyć wykupywanie towarów, władze zdecydowały się podnieść ich ceny. W PRL ustalano je odgórnie, np. kostka masła kosztowała tyle samo w każdym sklepie w całym kraju.

W sobotę 12 grudnia 1970 r. Gomułka zapowiedział podwyżkę cen, przede wszystkim żywności i węgla (od 10% do 36%). Ponieważ przeciętna rodzina przeznaczała 50% swego budżetu na jedzenie, dla większości społeczeństwa podwyżka oznaczała bolesne wyrzeczenia. Było to przed świętami, kiedy ludzie szykowali się do dużych zakupów.

Zapowiedź podwyżki cen doprowadziła do tragicznych wydarzeń nazwanych **Grudniem 1970**.

1970

W poniedziałek 14 grudnia wybuchł **strajk** w Stoczni Gdańskiej im. Lenina. Kilka tysięcy stoczniowców wyszło na ulice Gdańska, by zaprotestować przeciwko podwyżce cen. Zachowywali się spokojnie, chcieli rozmawiać z władzami. Przez kilka godzin nikt do nich nie wyszedł.

Po południu demonstrantów zaatakowały oddziały milicji, które użyły pałek, petard i gazów łzawiących. Robotnicy zaczęli się bronić. Po obu stronach doszło do wybuchu agresji. Jednak odpowiedzialność za nią ponosiły władze, gdyż: 1) nie chciały rozmawiać z robotnikami, 2) użyły przeciwko nim siły.

We wtorek 15 grudnia do protestu przyłączyły się inne zakłady pracy Trójmiasta. W Gdańsku wybuchły walki uliczne; tym razem milicja i wojsko strzelały ostrą amunicją. Byli zabici i ranni.

O użyciu broni przeciwko protestującym zadecydował Władysław Gomułka w obecności ścisłego kierownictwa PZPR. Nikt nie zgłosił sprzeciwu. Komuniści uznali protest za „kontrrewolucję", którą należy zdusić wszelkimi środkami.

W środę 16 grudnia żołnierze znowu strzelali do robotników w Gdańsku. Wieczorem wicepremier zaapelował w telewizji o powrót do normalnej pracy. Ale w PZPR panował chaos i toczyła się walka o władzę; inny dygnitarz* podjął decyzję o zamknięciu Stoczni Gdyńskiej.

Płonie Komitet Wojewódzki PZPR w Gdańsku. Zdjęcie z 15 grudnia 1970 r.

dygnitarz – ważny urzędnik

Gdyńscy robotnicy niosą na drzwiach ciało swojego kolegi, 18-letniego Zbyszka Godlewskiego, zastrzelonego po przyjeździe do pracy. Inni trzymają skrwawione polskie flagi. Zdjęcie z 17 grudnia 1970 r.

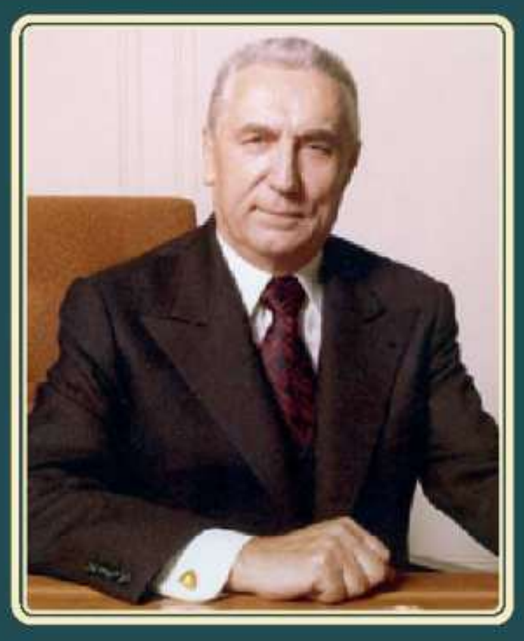
Walki uliczne w Szczecinie w grudniu 1970 r. Dymy na zdjęciu to gaz łzawiący, używany przez milicję do rozpraszania tłumu.

W czwartkowy ranek 17 grudnia, kiedy gdyńscy stoczniowcy przyjechali do pracy, żołnierze otworzyli do nich ogień. W Gdyni wybuchły rozruchy; przeciwko demonstrującym użyto czołgów i helikopterów.

W Szczecinie 17 i 18 grudnia doszło do walk ulicznych, w których padło co najmniej kilkunastu zabitych. Zamieszki wybuchły także w innych miastach, m.in. w Elblągu i Krakowie.

Dramatyczną sytuację wykorzystali działacze PZPR skupieni wokół **Edwarda Gierka**. 20 grudnia zmusili Gomułkę do ustąpienia; pierwszym sekretarzem KC PZPR i przywódcą państwa został Gierek. Wieczorem wygłosił przemówienie, w którym skrytykował politykę Gomułki i obiecał poprawę warunków życia. Jego wystąpienie zawierało same ogólniki, jednak uspokoiło nastroje.

W Grudniu '70 zginęło ok. 45 osób, a ok. 1165 zostało rannych. Nie są to pełne dane – ofiar mogło być znacznie więcej.

Edward Gierek
(1913–2001)

Polski polityk, działacz komunistyczny, pierwszy sekretarz KC PZPR i faktyczny przywódca PRL w latach 1970–1980 (tzw. dekada Gierka). W młodości pracował jako górnik we Francji i w Belgii. W 1976 r. ponosił współodpowiedzialność za brutalne działania milicji. W sierpniu 1980 r. nie użył siły przeciwko strajkującym robotnikom; po zakończeniu strajków został odsunięty od władzy i wyrzucony z PZPR za doprowadzenie do kryzysu politycznego i gospodarczego.

4. Gdzie i dlaczego rozpoczął się strajk w grudniu 1970 r.?
5. Przedstaw wydarzenia Grudnia '70.

Pułapka kredytowa

Edward Gierek bardzo się różnił od Gomułki. Do 1970 r. był przywódcą PZPR na Śląsku i cieszył się tam opinią dobrego gospodarza. Słuchał ludzi, nawiązywał z nimi kontakty. Jego ekipa rządziła Polską do 1980 r.

W przeciwieństwie do Gomułki Gierek przyjął służalczą postawę wobec Moskwy. W 1976 r. sejm wprowadził do konstytucji poprawkę głoszącą, że PRL „umacnia przyjaźń i współpracę ze Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich i innymi państwami socjalistycznymi". Zależność Polski od ZSRR została zapisana w konstytucji, czego nie było nawet w czasach stalinowskich.

W pierwszych latach rządów Gierek odnosił sukcesy gospodarcze. Rosły pensje, poprawiło się zaopatrzenie – do sklepów co jakiś czas „rzucano" szynkę, były pralki, lodówki i telewizory. Władze zakupiły licencje na coca-colę i fiata 126p (tzw. malucha). W ciągu 10 lat liczba samochodów osobowych wzrosła z 450 tysięcy do ponad 2,3 miliona. Pochlebcy Gierka zapewniali go, że zasłużył na Nagrodę Nobla w dziedzinie ekonomii. Media głosiły **propagandę sukcesu**, według której PRL rozwijała się w oszałamiającym tempie.

W rzeczywistości Polska zawdzięczała umiarkowane powodzenie gigantycznym kredytom zaciąganym na Zachodzie. Gierek pożyczał pieniądze, by rozwijać przemysł i poprawiać warunki życia społeczeństwa. Liczył na to, że spłaci długi wyrobami fabryk. Nie zdawał sobie sprawy z niewydolności socjalistycznej gospodarki – produkowane towary były marnej jakości i z trudem znajdowały nabywców.

W 1975 r. PRL znalazła się w **pułapce kredytowej** – zadłużenie przekroczyło 8 miliardów dolarów, a władze nie miały pieniędzy na spłatę odsetek. Fakt ten utrzymywały w tajemnicy przed społeczeństwem.

6. Co świadczy o służalczym stosunku ekipy Gierka do ZSRR?
7. Na czym polegały i z czego wynikały sukcesy gospodarcze Edwarda Gierka?

Tekst źródłowy

W moim kraju nie ma nędzy. Mało kto żebrze na rogach ulic [...]. Nikt nie dzieli zapałek na cztery części i nikt nie liczy ziaren soli. Zresztą dzielić zapałek nie opłacałoby się w dzisiejszych czasach. Ledwie co trzecia daje się zapalić.
Nasza nędza współczesna jest przezroczysta jak szkło i niewidzialna jak powietrze. Nasza nędza to kilometrowe ogonki, to nieustanny tłok łokci, to złośliwy urzędnik, to spóźniony bez powodu pociąg, to odcięta przez fatalne siły woda, czyli brak wody, to zamknięty nieoczekiwanie sklep, to rozwścieczony sąsiad, to kłamliwa gazeta i wielogodzinne przemówienie w telewizji zamiast transmisji sportowej, to przymus należenia do partii, to zepsuta pralka sprzedana w państwowym magazynie, to specjalne sklepy, w których możesz sobie coś kupić za dolary, to monotonia życia bez żadnej nadziei, to rozpadające się miasta historyczne, to pustynniejące województwa i zatrute rzeki.

Tadeusz Konwicki, *Mała apokalipsa*, 1979 r.

* Tekst jest fragmentem powieści i ma charakter literacki. Czym, zdaniem autora, różni się nędza panująca w Polsce od zwykłej nędzy?

Czerwiec 1976

Państwo musiało oszczędzać. 24 **czerwca 1976** r. rząd zapowiedział podwyżkę cen żywności (mięso i wędliny drożały średnio o 69%). Następnego dnia w kilkudziesięciu fabrykach wybuchły strajki. W **Ursusie**, **Radomiu** i **Płocku** doszło do starć ulicznych z milicją, która brutalnie biła zatrzymanych, ale nie użyła broni. Podczas **Czerwca '76** (ani potem) Gierek nie zezwolił na strzelanie do demonstrantów.

Warszawiacy po raz pierwszy oglądają nowy samochód: fiata 126p (1972).

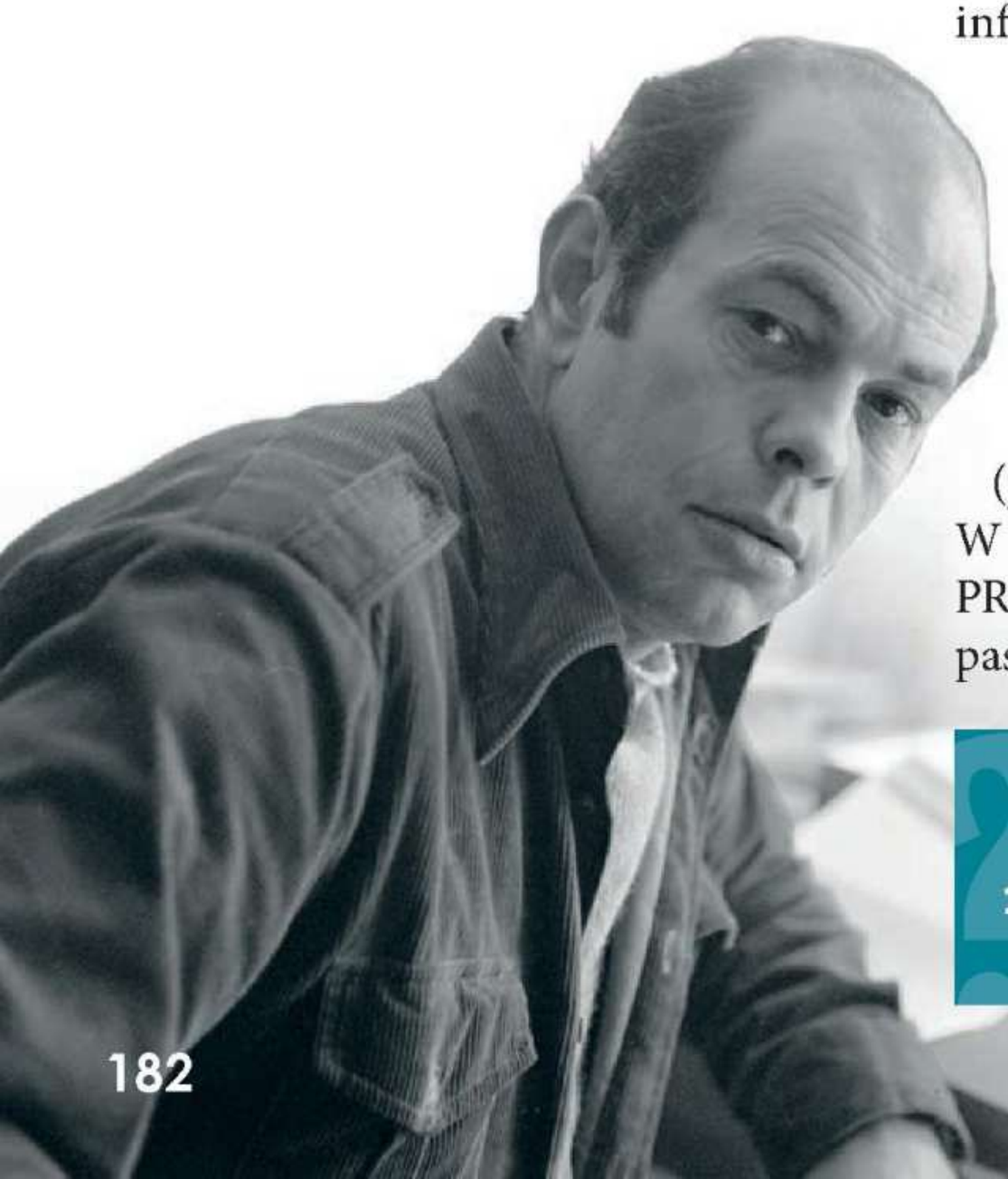

Strajk w Ursusie (czerwiec 1976). Robotnicy blokują tory pociągów dalekobieżnych, by zmusić władze do ustępstw. Rozejdą się po wieczornym komunikacie premiera o odwołaniu podwyżki cen.

Tego samego dnia rząd odwołał podwyżkę cen, co oznaczało jego polityczną i gospodarczą porażkę. Władze potępiły jednak „wichrzycieli z Radomia i Ursusa". Uczestników zajść wyrzucano z pracy (w Radomiu ok. tysiąca osób). Kilkuset zatrzymanych skazano na ogromne grzywny, kilkudziesięciu – na kary więzienia.

W obronie robotników stanęli przedstawiciele inteligencji. We wrześniu **1976** r. kilkunastu wybitnych intelektualistów założyło **Komitet Obrony Robotników**, w skrócie **KOR**. Jego członkowie zbierali pieniądze dla skazanych i zapewniali im bezpłatną pomoc prawną. W drukowanych nielegalnie ulotkach informowali o robotniczych protestach i losach skazanych. W ten sposób przełamali monopol informacyjny władz.

Jacek Kuroń (zob. s. 202), jeden z założycieli KOR-u. Zdjęcie zrobiono w jego mieszkaniu w Warszawie (1980).

KOR był jedyną oprócz Kościoła organizacją niezależną od komunistów. Tolerowali oni jego istnienie, gdyż obawiali się, że rozprawa z nim wywoła protesty na świecie i spowoduje obcięcie zachodnich kredytów. A tych gospodarka PRL potrzebowała jak powietrza.

Latem 1976 r. władze wprowadziły kartki na cukier – każdy dorosły Polak mógł go kupić 2 kg miesięcznie (jeśli potrzebował więcej, musiał zapłacić 2,5 razy drożej). W 1980 r. dług państwa przekroczył 24 miliardy dolarów. PRL nie była w stanie kupić nowych urządzeń ani nawet pasz dla bydła. Polsce groziła katastrofa gospodarcza.

8. Omów wydarzenia Czerwca '76.

9. Na czym polegało znaczenie KOR-u?

10. Dlaczego władze nie zdecydowały się na rozprawę z KOR-em?

Pytania i polecenia

A. Omów formy protestu i opozycji wobec władz PRL w latach 1968–1976.

B. Przedstaw skutki polityki gospodarczej Edwarda Gierka.

To, co najważniejsze

Marzec 1968	Główne elementy: 1. Strajki i manifestacje studentów. 2. Walka o władzę w PZPR (tzw. partyzanci). 3. „Walka z syjonizmem" – antysemicka kampania propagandowa władz PRL. Skutki: 1. Studenci sformułowali cele opozycji PRL. 2. Ponad 15 tysięcy osób żydowskiego pochodzenia zostało zmuszonych do emigracji. 3. Ekipa Gomułki utrzymała się u władzy.
Grudzień 1970	Przebieg: 1. Strajk w Stoczni Gdańskiej po ogłoszeniu przez rząd podwyżki cen, zwłaszcza żywności i węgla. 2. Gdańsk: atak milicji na pokojowo demonstrujących stoczniowców. 3. Walki uliczne w Gdańsku, Gdyni i Szczecinie; użycie broni przeciwko robotnikom przez milicję i wojsko. Skutki: 1. Ok. 45 zabitych i ponad tysiąc rannych. 2. Utrata władzy przez Gomułkę; Edward Gierek nowym przywódcą PZPR i państwa.
Dekada Gierka (1970–1980)	1. Służalcza postawa Gierka wobec ZSRR (zmiana konstytucji). 2. Z początku poprawa sytuacji gospodarczej dzięki zachodnim kredytom. 3. Pułapka kredytowa (od 1975) – brak pieniędzy na spłatę kredytów i odsetek. Rosnące zadłużenie państwa.
Czerwiec 1976	Przebieg: 1. Zapowiedź podwyżki cen żywności. 2. Jednodniowe starcia uliczne z milicją w Ursusie, Radomiu i Płocku. Brutalne bicie zatrzymanych przez milicję. Skutki: 1. Odwołanie podwyżki cen. 2. Założenie przez intelektualistów Komitetu Obrony Robotników (KOR), który: a) pomagał szykanowanym robotnikom, b) przełamał monopol informacyjny władz (wydawał nielegalne ulotki), c) był jedyną oprócz Kościoła organizacją niezależną od komunistów.

Ilustracja ze s. 177

24 „Solidarność"

14 VIII **wybuch strajku w Stoczni Gdańskiej**
31 VIII **porozumienie sierpniowe w Stoczni Gdańskiej**
IX **powstanie NSZZ „Solidarność"**

1976 Czerwiec '76
1977 powstanie KSS KOR
1978 16 X **wybór Karola Wojtyły na papieża**
1979 **pierwsza pielgrzymka Jana Pawła II do Polski**
1980
1981 wprowadzenie stanu wojennego

* Przypomnij, czym był socrealizm.
* Kto i w jakim celu założył KOR?

Kultura w czasach Gomułki i Gierka

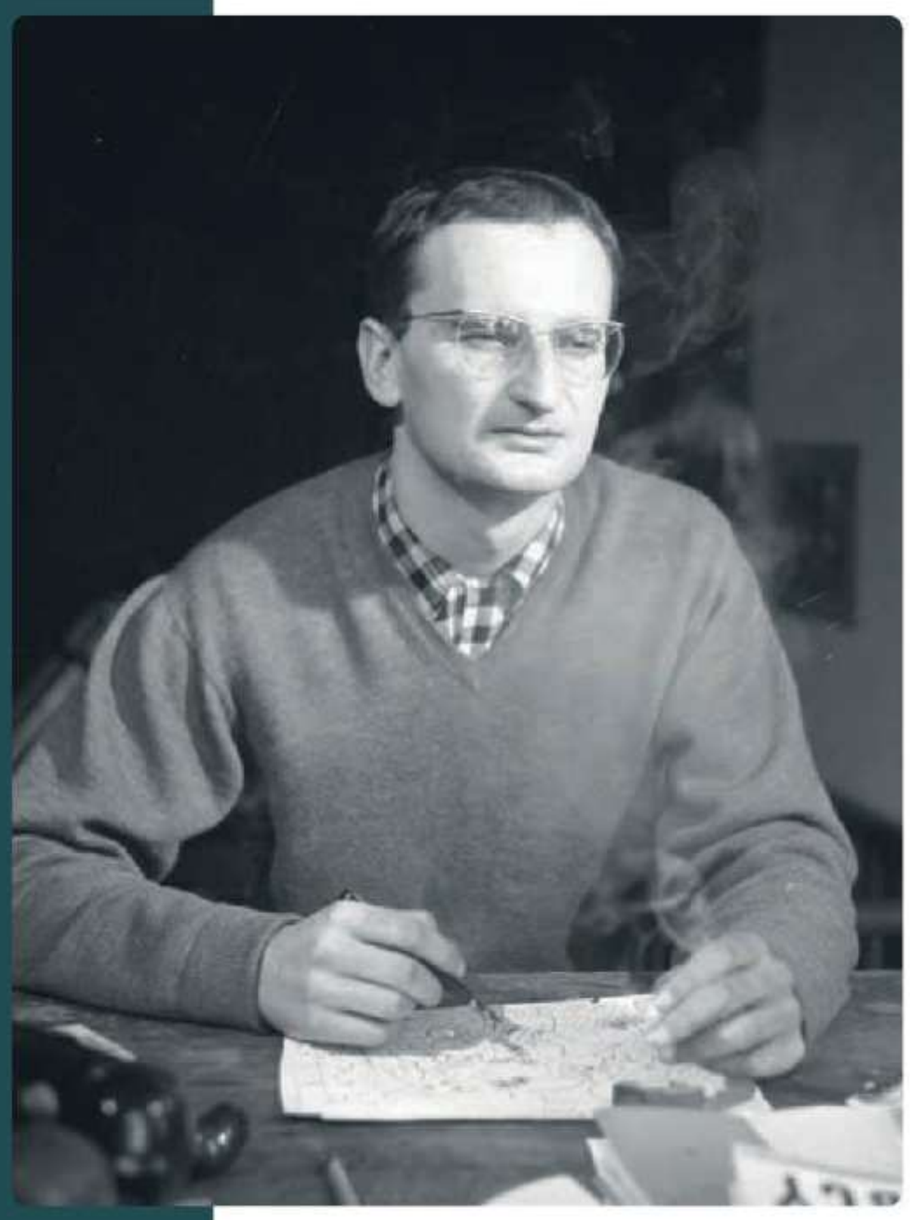
Gdy dobiegł końca polski Październik (1957), władze ponownie zaostrzyły cenzurę. Podlegały jej media, książki, filmy, przedstawienia teatralne, teksty piosenek. **Kultura** miała być narzędziem ideologii: służyć budowie „socjalistycznej świadomości" społeczeństwa, tzn. przekonania o wyższości socjalizmu nad innymi ustrojami.

Choć za rządów Gomułki i Gierka społeczeństwo miało znacznie więcej swobód niż w czasach stalinowskich, wolność słowa wciąż była ograniczona. Radio, telewizja, wszystkie kina, teatry i sale koncertowe należały do państwa, które decydowało o ich repertuarze. Każda książka podlegała cenzurze; jeśli cenzor uznał ją za nieprawomyślną*, nie ukazywała się drukiem. Pisarze mieli trzy możliwości: 1) pisać tak, jak życzyły sobie władze, 2) nie poruszać zakazanych tematów, 3) publikować teksty za granicą, często pod pseudonimem.

A jednak – mimo wszystkich ograniczeń – w PRL powstawały dzieła wybitne. Tworzyli je m.in. poeci **Zbigniew Herbert** i **Wisława Szymborska** (późniejsza laureatka Nagrody Nobla w dziedzinie literatury) oraz pisarze **Sławomir Mrożek** i **Tadeusz Konwicki**. Swoje filmy reżyserował m.in. **Andrzej Wajda** (np. *Popiół i diament*).

Wielu artystów wybrało życie na emigracji, gdzie mogli pisać i mówić to, co myśleli. Do najwybitniejszych należeli poeta **Czesław Miłosz**, laureat Nagrody Nobla w dziedzinie literatury, oraz pisarz **Gustaw Herling-Grudziński**, który w powieści *Inny świat* opisał przerażający system sowieckich łagrów.

Sławomir Mrożek. W 1963 r. pisarz zdecydował się na emigrację; powrócił do Polski kilka lat po upadku komunizmu. Zdjęcie z 1958 r.

nieprawomyślny – postępujący niezgodnie z obowiązującymi zasadami prawnymi i politycznymi

1. **Dlaczego i jak władze PRL kontrolowały kulturę?**
2. **Wymień wybitnych artystów żyjących w PRL i na emigracji.**

KSS KOR

Po roku istnienia Komitet Obrony Robotników przekształcił się w **Komitet Samoobrony Społecznej KOR**, w skrócie **KSS KOR** (1977). Jego nadrzędnym celem było utworzenie społeczeństwa obywatelskiego niezależnego od władz.

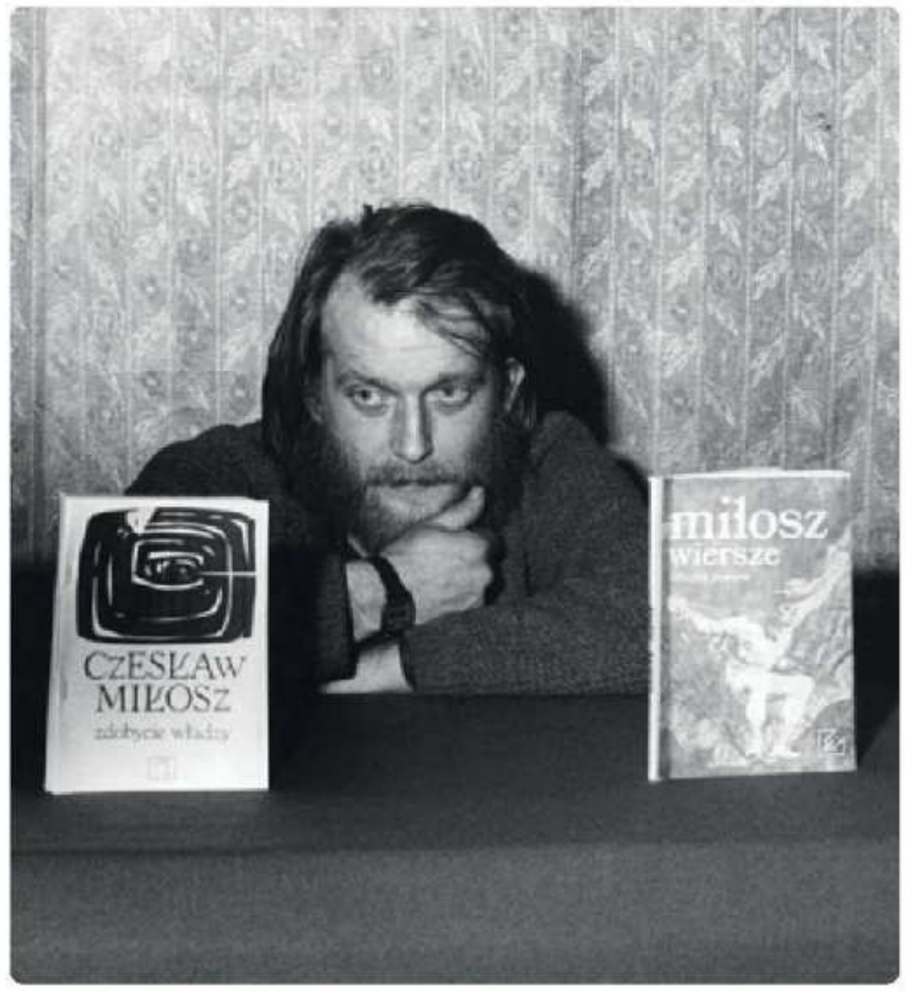
Członkowie KSS KOR – ok. 35 osób – odrzucili wszelką przemoc. Działali jawnie (w ulotkach podawali swoje nazwiska i numery telefonów). Zachęcali ludzi do aktywności i organizowania się, tak by komunistyczna władza stopniowo traciła kontrolę nad społeczeństwem. W ramach swojej działalności m.in.:

1. Pomagali osobom prześladowanym za poglądy. Informowali też opinię publiczną na Zachodzie o przypadkach łamania praw człowieka w Polsce.

2. Wydawali kilka nielegalnych czasopism – tzw. **bibułę** – i prowadzili podziemne wydawnictwo o nazwie Niezależna Oficyna Wydawnicza NOWA. Publikowali w nim książki poza cenzurą, m.in. Tadeusza Konwickiego i Czesława Miłosza.

3. Współtworzyli niezależne od władz organizacje, takie jak Wolne Związki Zawodowe oraz Uniwersytet Latający (organizował wykłady m.in. z historii, niezakłamanej przez komunistów).

KSS KOR stworzył przestrzeń wolności, w której ludzie poznawali prawdę, przestawali się bać i zaczynali działać solidarnie. W znacznej mierze dzięki garstce KOR-owców kolejny robotniczy protest przerodził się w wielomilionowy ruch społeczny, którego nie dało się łatwo stłumić.

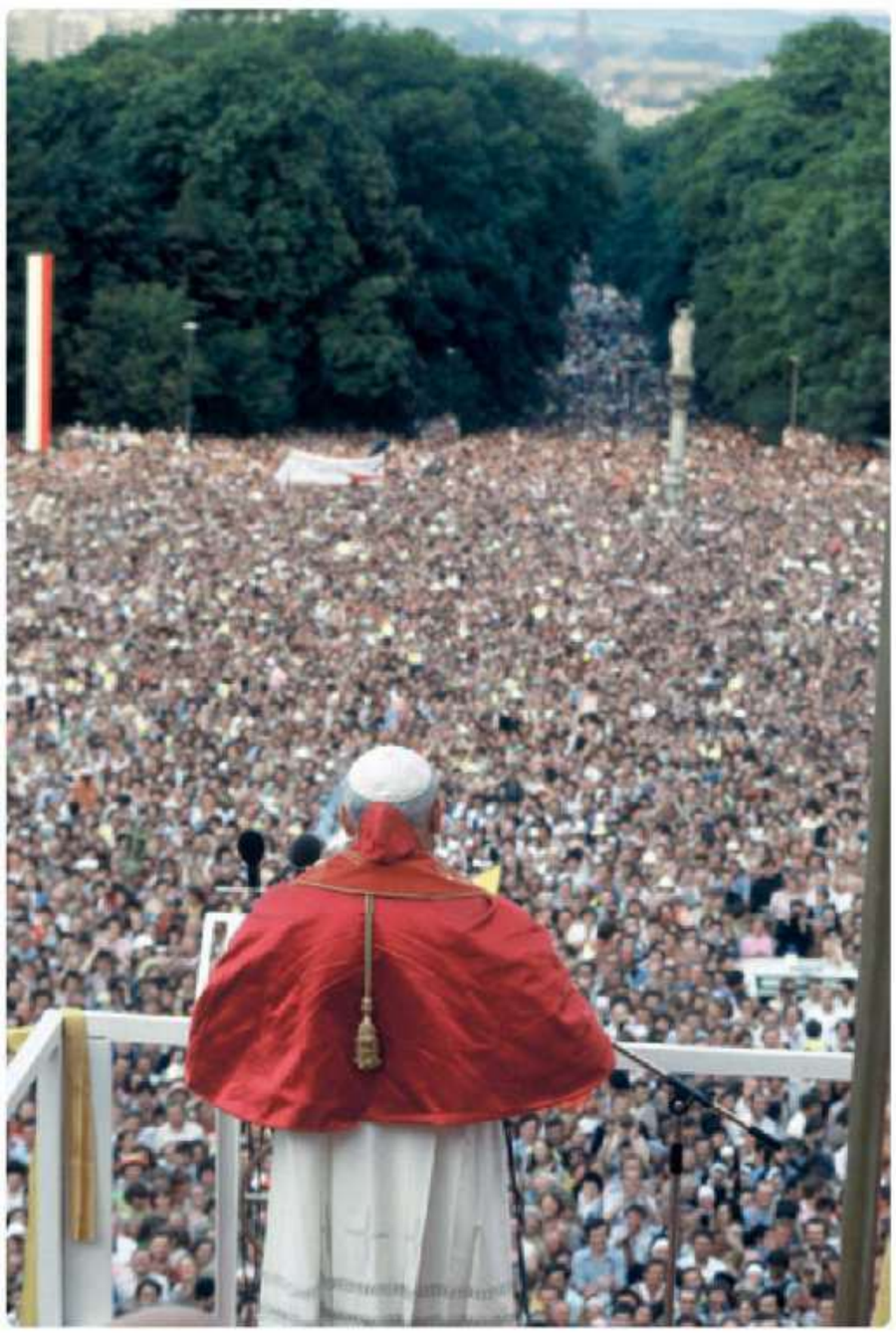

Mirosław Chojecki, założyciel Niezależnej Oficyny Wydawniczej NOWA, z wydrukowanymi nielegalnie książkami Czesława Miłosza. Zdjęcie z 1980 r.

Czesław Miłosz (na krześle z uniesioną ręką) podczas spotkania z pracownikami i sympatykami NOW-ej. Warszawa, czerwiec 1981 r.

3. Do czego dążył KSS KOR?

4. Przedstaw formy działania KSS KOR.

Jan Paweł II w Częstochowie podczas pielgrzymki do Polski w 1979 r.

Papież Jan Paweł II

1978

16 października **1978** r. kardynałowie zebrani na konklawe w Watykanie wybrali nowego papieża. Został nim arcybiskup krakowski Karol Wojtyła, który przyjął imię: **Jan Paweł II**.

Polaków ogarnęła nieopisana radość i duma. Ludzie słusznie przypuszczali, że dzięki „naszemu" papieżowi świat usłyszy głos kraju zdradzonego w Jałcie i podporządkowanego Moskwie.

Także władze PRL zdawały sobie sprawę, że Kościół w Polsce zyskał potężnego obrońcę. Karol Wojtyła był znany z nieustępliwości wobec komunistów. Publicznie ekipa Gierka starała się jednak zachować pozory dobrych stosunków państwo–Kościół. W **1979** r. władze zezwoliły na papieską **pielgrzymkę do ojczyzny**. Jednak z relacji telewizyjnych wycinano tłumy, które uczestniczyły w spotkaniach z Janem Pawłem II (łącznie prawie 10 milionów ludzi).

1979

Manipulacja niewiele pomogła. Podczas papieskiej pielgrzymki społeczeństwo pierwszy raz w dziejach PRL poczuło własną siłę. PZPR poniosła też klęskę ideologiczną – nie partyjni dygnitarze, lecz Jan Paweł II i prymas Wyszyński okazali się duchowymi przywódcami narodu.

5. Wyjaśnij przyczyny radości i dumy Polaków na wieść o wyborze Karola Wojtyły na papieża.

6. Co się zmieniło w świadomości społeczeństwa w wyniku pielgrzymki Jana Pawła II do Polski w 1979 r.?

Kartka na mięso z 1981 r. W danym miesiącu można było kupić tylko tyle mięsa i wędlin, ile wynosił przydział (ekspedientka odcinała kupony z kartki). Cyfry I i II oznaczają towar pierwszej i drugiej jakości.

Sierpień '80

Pod koniec lat 70. sytuacja w Polsce stała się napięta, gdyż:

1. Wybór papieża Polaka i jego pielgrzymka odmieniły społeczeństwo. Ludzie poczuli, że mogą być wolni.

2. Kryzys gospodarczy spowodował, że w sklepach brakowało podstawowych towarów (np. mięsa i wędlin). Mimo to władze nadal głosiły propagandę sukcesu.

3. Istniały organizacje opozycyjne i wyłonili się przywódcy mogący pokierować protestem przeciwko władzom.

Ekipa Gierka nie zdawała sobie sprawy, że wystarczy iskra, by doprowadzić do wybuchu społecznego niezadowolenia. Taką iskrą stała się podwyżka cen mięsa i wędlin sprzedawanych w stołówkach zakładów pracy (1 lipca 1980).

1980

W lipcu doszło do krótkotrwałych strajków w Lublinie i okolicach. 14 **sierpnia 1980** r. zastrajkowali robotnicy **Stoczni Gdańskiej im. Lenina**. Bezpośrednią przyczyną

ich protestu było wyrzucenie z pracy Anny Walentynowicz, działaczki Wolnych Związków Zawodowych. Stoczniowcy żądali ponownego zatrudnienia zarówno Walentynowicz, jak i zwolnionego cztery lata wcześniej **Lecha Wałęsy** (zob. s. 189).

14 sierpnia Wałęsa przyjechał do stoczni i został przywódcą strajku. Następnego dnia stanęły inne zakłady pracy Trójmiasta. W nocy z 16 na 17 sierpnia w stoczni powstał **Międzyzakładowy Komitet Strajkowy** (**MKS**), który odtąd kierował robotniczym protestem. Po dwóch tygodniach MKS skupiał przedstawicieli 630 zakładów pracy Wybrzeża.

Fala strajków ogarnęła najpierw Wybrzeże – m.in. Elbląg i Szczecin – a potem inne miasta: Wrocław, Nową Hutę (dzielnicę Krakowa), Poznań, Wałbrzych, Łódź, Warszawę... 28 sierpnia stanęły pierwsze kopalnie na Górnym Śląsku.

Anna Walentynowicz.
Zdjęcie z sierpnia 1980 r.

Główna brama Stoczni Gdańskiej im. Lenina podczas strajku w sierpniu 1980 r. Pod stocznię przychodziły tysiące ludzi, którzy przynosili jedzenie strajkującym, dodawali im otuchy i czekali na wiadomości.

Tekst źródłowy

Żądania strajkujących załóg [...] reprezentowanych przez Międzyzakładowy Komitet Strajkowy są następujące:

1. Akceptacja niezależnych od partii i pracodawców wolnych związków zawodowych [...].

2. Zagwarantowanie prawa do strajku oraz bezpieczeństwa strajkującym i osobom wspomagającym.

3. Przestrzegać zagwarantowaną w Konstytucji PRL wolność słowa, druku i publikacji [...].

6. Podjąć realne działania mające na celu wyprowadzenie kraju z sytuacji kryzysowej poprzez:

a) podawanie do publicznej wiadomości pełnej informacji o sytuacji społeczno-gospodarczej. [...]

13. Wprowadzić na mięso i przetwory kartki – bony żywnościowe (do czasu opanowania sytuacji na rynku). [...]

21. Wprowadzić wszystkie soboty wolne od pracy. [...]

21 postulatów strajkujących załóg Wybrzeża, sierpień 1980 r.

* Co jest pierwszym i najważniejszym żądaniem strajkujących?
* Przedstaw postulaty strajkujących dotyczące wolności słowa i prawa do rzetelnej informacji.

Już 18 sierpnia gdański MKS ogłosił **21 postulatów** strajkujących robotników (zob. tekst źródłowy). Żądali oni głównie:
1) wolnych związków zawodowych niezależnych od PZPR,
2) prawa do strajku (w PRL był nielegalny),
3) wolności słowa.

Społeczny protest w sierpniu 1980 r. bardzo się różnił od strajków w grudniu 1970 r.

Grudzień 1970	Sierpień 1980
Robotnicy wyszli na ulice, gdzie zaatakowały ich milicja i wojsko.	Robotnicy prowadzili strajki okupacyjne w swoich zakładach pracy.
Nie było koordynacji między strajkującymi zakładami pracy.	W Gdańsku, a potem także w innych miastach powstały MKS-y, które kierowały strajkami wielu zakładów.
Robotnicy protestowali sami.	Do robotników przyłączyli się studenci i inteligencja.
Nie było silnej opozycji, która wsparłaby strajkujących.	Działacze KSS KOR doradzali strajkującym i przekazywali na Zachód informacje o strajkach.

Władze PRL uznały, że tak ogromnego protestu nie zdławią siłą. Zgodziły się więc na wszystkie postulaty strajkujących i zawarły z nimi **porozumienia sierpniowe** kończące strajki. Najważniejsze było porozumienie podpisane **31 sierpnia 1980** r. w Stoczni Gdańskiej – gdyż właśnie w Gdańsku powstał wielki ruch społeczny o nazwie „Solidarność".

7. Wskaż przyczyny strajków w sierpniu 1980 r.
8. Czego domagali się strajkujący robotnicy?

Lech Wałęsa podpisuje porozumienie w Stoczni Gdańskiej – słynnym potem wielkim długopisem (31 sierpnia 1980). Na lewo od niego siedzi wicepremier Mieczysław Jagielski.

Obrady I Krajowego Zjazdu NSZZ „Solidarność" w hali Olivia w Gdańsku (październik 1981).

NSZZ „Solidarność"

Komuniści zgodzili się na robotnicze postulaty tylko po to, by doprowadzić do zakończenia strajków. Rozumieli, że niezależne związki zawodowe to pierwszy krok do budowy społeczeństwa obywatelskiego – które zażąda wolnych wyborów i odbierze PZPR władzę. Obawiali się też interwencji zbrojnej ZSRR, gdyż nadal obowiązywała doktryna Breżniewa (por. s. 112).

We wrześniu 1980 r. komuniści odwołali Gierka ze stanowiska pierwszego sekretarza PZPR. Sądzili, że po zmianie przywódcy partia odzyska zaufanie społeczeństwa. Mylili się. Po Sierpniu '80 mało kto wierzył w socjalizm. Za to ogromnym poparciem cieszył się **Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność"**, założony we wrześniu przez przywódców sierpniowych strajków. Przewodniczącym związku został Lech Wałęsa.

„Solidarność" stała się nie tylko związkiem zawodowym, lecz także największym ruchem społeczno-politycznym w dziejach Polski. W 1981 r. liczyła ok. 9,5 miliona członków (na 35 milionów Polaków). Była legalną opozycją wobec władz PRL i jedyną niezależną świecką organizacją w całym bloku sowieckim. W swoim programie domagała się m.in. demokratycznych samorządów, niezawisłych sądów i wolności słowa.

Wyraźne niezadowolenie z istnienia „Solidarności" wykazywała Moskwa. W grudniu 1980 r. przygotowywała nawet interwencję zbrojną. Jednak ówczesny pierwszy sekretarz KC PZPR przekonał Breżniewa, że inwazja wywoła „powstanie narodowe" Polaków. Zapewnił go, że partia sama się upora z „kontrrewolucją". „No dobrze, nie wejdziemy" – odparł Breżniew.

Lech Wałęsa
(ur. 1943)

Elektryk w Stoczni Gdańskiej im. Lenina, przed 1980 r. działacz Wolnych Związków Zawodowych Wybrzeża, przywódca strajku w Gdańsku w sierpniu 1980 r., współzałożyciel i pierwszy przewodniczący NSZZ „Solidarność", internowany w stanie wojennym, laureat Pokojowej Nagrody Nobla (1983), przywódca strony solidarnościowej podczas rozmów okrągłego stołu (1989), prezydent Rzeczpospolitej Polskiej (1990–1995). W 2000 r. wycofał się z polityki, pozostał jednak aktywnym komentatorem wydarzeń politycznych w Polsce. Jest laureatem niezliczonych nagród międzynarodowych, człowiekiem znanym i szanowanym na całym świecie.

Marsz głodowy w Łodzi (lipiec 1981). Zorganizowała go „Solidarność" w proteście przeciwko podwyżkom cen żywności i zapowiedzianemu zmniejszeniu przydziałów mięsa na kartki.

A partia zamierzała użyć siły przeciwko własnemu społeczeństwu. Już w sierpniu 1980 r. minister obrony narodowej generał Wojciech Jaruzelski rozpoczął przygotowania do wprowadzenia w Polsce stanu wojennego, tzn. przejęcia rządów państwem przez wojsko. Władze zapewniały „Solidarność" o swej gotowości do porozumienia – i prowokowały coraz to nowe konflikty (np. o wolne soboty). „Solidarność" organizowała strajki protestacyjne; były one na rękę rządowej propagandzie, która ukazywała je jako przyczynę zapaści gospodarczej państwa.

W 1980 r. dochód narodowy spadł o 6%. Braki towarów w sklepach stały się tak dotkliwe, że wiosną 1981 r. władze wprowadziły kartki na mięso, mleko w proszku, mąkę, ryż, masło i proszek do prania.

W 1981 r. generał Jaruzelski został kolejno premierem i pierwszym sekretarzem KC PZPR. 5 grudnia partia upoważniła go do wprowadzenia stanu wojennego w dowolnie wybranym momencie.

Od sierpnia 1980 r. do grudnia 1981 r. minęło zaledwie 16 miesięcy. Można jednak powiedzieć: aż 16 miesięcy. Ludzie, którzy wtedy poznali wolność, już nigdy z niej nie zrezygnowali.

9. Czym była „Solidarność"?

10. Przedstaw politykę komunistów polskich i radzieckich w stosunku do „Solidarności".

Zomowcy przed szturmem na Wyższą Oficerską Szkołę Pożarniczą w Warszawie (2 grudnia 1981). Niedługo potem wtargnęli do budynku, gdzie strajkowali studenci. Mało kto zdawał sobie sprawę, że akcja ZOMO to wstęp do siłowej rozprawy z całą „Solidarnością".

Pytania i polecenia

A. Wyjaśnij, w jaki sposób działalność KSS KOR i wybór papieża Polaka przyczyniły się do wybuchu strajków w sierpniu 1980 r.
B. Przedstaw przebieg i osiągnięcia Sierpnia ’80.
C. Omów różnice między Grudniem 1970 a Sierpniem 1980.

To, co najważniejsze

Kultura w czasach Gomułki (1956–1970) i Gierka (1970–1980)	1. Miała być narzędziem ideologii; wolność słowa była poważnie ograniczona. 2. Mimo to w PRL powstawały wybitne dzieła, m.in. poezja Zbigniewa Herberta i Wisławy Szymborskiej oraz filmy Andrzeja Wajdy. 3. Na emigracji tworzyli poeta Czesław Miłosz i pisarz Gustaw Herling-Grudziński.
Wybór arcybiskupa krakowskiego Karola Wojtyły na papieża (1978)	1. Przyjął imię: Jan Paweł II. 2. W 1979 r. przybył z pielgrzymką do Polski.
Komitet Samoobrony Społecznej KOR	Powstał z przekształconego Komitetu Obrony Robotników. Prowadził działalność bez przemocy: 1. Pomagał osobom prześladowanym za poglądy. 2. Wydawał nielegalne czasopisma i książki. 3. Współtworzył organizacje niezależne od władz.
Sierpień 1980	1. 14 sierpnia robotnicy Stoczni Gdańskiej im. Lenina rozpoczęli strajk. Wkrótce zastrajkowały kolejne zakłady pracy Wybrzeża, a potem innych miast Polski. 2. W Gdańsku robotnicy ogłosili 21 postulatów. Żądali przede wszystkim wolnych związków zawodowych, prawa do strajku oraz wolności słowa. 3. Władze PRL zgodziły się na wszystkie postulaty strajkujących i podpisały z nimi porozumienia sierpniowe (w Gdańsku 31 sierpnia).
Niezależny Samorządny Związek Zawodowy „Solidarność” – założony przez przywódców sierpniowych strajków (1980). Przewodniczący: Lech Wałęsa.	1. Był także ruchem społeczno-politycznym o ogromnym poparciu społecznym (ok. 9,5 miliona członków). 2. W swoim programie domagał się demokratycznych samorządów, niezawisłych sądów i wolności słowa.

W 1980 r. generał Wojciech Jaruzelski rozpoczął przygotowania do wprowadzenia w Polsce stanu wojennego.

Ilustracja ze s. 188

25 Stan wojenny

* Co to jest stan wojenny?
* Przypomnij, kto, kiedy i dlaczego rozpoczął przygotowania do wprowadzenia stanu wojennego w Polsce.

Warszawa, 13 grudnia 1981 r. Transporter opancerzony przed kinem „Moskwa", na plakacie film „Czas apokalipsy". Zdjęcie zrobiło furorę, bo miało wymowę symboliczną: Moskwa, która steruje władzami PRL, wywołała apokalipsę, tj. katastrofę – użycie polskiego wojska przeciwko polskiemu społeczeństwu.

13 grudnia

1981

Późnym wieczorem w sobotę 12 grudnia w całej Polsce zamilkły telefony. O północy **13 grudnia 1981** r. telewizja nagle przerwała program. Na ulice miast wyjechały czołgi i transportery opancerzone. Funkcjonariusze MO i SB (Służby Bezpieczeństwa, dawnego UB) aresztowali ok. 5 tysięcy działaczy „Solidarności" oraz osób rzekomo zagrażających bezpieczeństwu państwa – wśród nich Lecha Wałęsę. W następnych tygodniach zatrzymano kolejne 5 tysięcy osób. Wszyscy zostali internowani w specjalnie przygotowanych ośrodkach. Rozpoczął się **stan wojenny**.

Decyzję o jego wprowadzeniu podjął **Wojciech Jaruzelski** (zob. s. 194). Na polecenie generała Rada Państwa uchwaliła dekret o stanie wojennym. Było to posunięcie niezgodne z konstytucją PRL, gdyż trwała wówczas sesja sejmu i to on sprawował najwyższą władzę. Ale ekipa Jaruzelskiego nie zwracała uwagi na konstytucję.

Wprowadzenie stanu wojennego można określić jako wojskowy zamach stanu. Został on przeprowadzony niezwykle sprawnie.

W operacji wzięło udział ok. 30 tysięcy milicjantów i pracowników SB oraz 70 tysięcy żołnierzy (kolejne 130 tysięcy znajdowało się w odwodzie). Armia miała do dyspozycji 1750 czołgów, 1400 pojazdów opancerzonych, 500 wozów bojowych piechoty, ponad 9 tysięcy samochodów oraz setki śmigłowców i samolotów.

O 6 rano radio i telewizja nadały przemówienie generała Jaruzelskiego, w którym poinformował on społeczeństwo o wprowadzeniu stanu wojennego. Jako powód podał konieczność uniknięcia „ogólnonarodowej katastrofy". Miały do niej prowadzić ciągłe strajki, chaos gospodarczy, nienawiść i agresja przywódców „Solidarności" (zob. tekst źródłowy).

Zima 1981/1982 w jednym z polskich miast. Żołnierze grzeją się przy koksowniku (koszu, w którym płonął ogień).

W stanie wojennym generał Jaruzelski objął władzę dyktatorską. Na jego polecenie odebrano społeczeństwu dotychczasowe prawa i wolności, m.in.:

1. Zawieszono działalność „Solidarności" i innych organizacji.
2. Zakazano strajków i manifestacji.
3. Zabroniono drukowania i rozpowszechniania jakichkolwiek pism i książek bez zgody władz.
4. Wprowadzono godzinę milicyjną od 22 do 6 rano. W tym czasie nie wolno było wychodzić z domu bez przepustki.
5. Wprowadzono cenzurę listów. Po odblokowaniu telefonów zaczęto kontrolować rozmowy telefoniczne.
6. Zmilitaryzowano liczne fabryki i instytucje, wśród nich telewizję (spikerzy występowali w mundurach wojskowych). Polecenie służbowe równało się tam rozkazowi.

Za złamanie tych przepisów groziły surowe kary, z karą śmierci włącznie.

Stan wojenny miał obowiązywać aż do odwołania.

1. Kto i w jaki sposób wprowadził stan wojenny?
2. Wymień ograniczenia praw i wolności obywatelskich w stanie wojennym.

Reakcja społeczeństwa

Wprowadzenie stanu wojennego zaskoczyło przywódców „Solidarności". Ci, którzy uniknęli aresztowania, nie wiedzieli, co się dzieje w innych częściach kraju. Ponieważ 13 grudnia wypadał w niedzielę, trudno było zorganizować protest. Mimo to już pierwszego dnia stanu wojennego rozpoczęły się strajki okupacyjne w niektórych zakładach pracy (m.in. w Stoczni Gdańskiej). W poniedziałek zastrajkowały kolejne.

Tekst źródłowy

Obywatelki i obywatele Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej!
Zwracam się dziś do Was jako żołnierz i jako szef rządu polskiego. Zwracam się do Was w sprawach wagi najwyższej. Ojczyzna nasza znalazła się nad przepaścią. Dorobek wielu pokoleń, wzniesiony z popiołów polski dom ulega ruinie. Struktury państwa przestają działać. Gasnącej gospodarce zadawane są codziennie nowe ciosy. Warunki życia przytłaczają ludzi coraz większym ciężarem. Przez każdy zakład pracy, przez wiele polskich domów, przebiegają linie bolesnych podziałów. [...] Strajki, gotowość strajkowa, akcje protestacyjne stały się normą. [...] Padają wezwania do fizycznej rozprawy z „czerwonymi", z ludźmi o odmiennych poglądach. Mnożą się wypadki terroru, pogróżek i samosądów moralnych, a także bezpośredniej przemocy. [...]
Trzeba powiedzieć: dość! Trzeba zapobiec, zagrodzić drogę konfrontacji, którą zapowiedzieli otwarcie przywódcy „Solidarności". [...]
Ogłaszam, że w dniu dzisiejszym ukonstytuowała się Wojskowa Rada Ocalenia Narodowego. Rada Państwa, w zgodzie z postanowieniami Konstytucji, wprowadziła dziś o północy stan wojenny na obszarze całego kraju.

Przemówienie generała Wojciecha Jaruzelskiego, 13 grudnia 1981 r.

* Wyjaśnij, jak generał Jaruzelski uzasadnia swoją tezę, że Polska „znalazła się nad przepaścią".
* Kto i w jaki sposób, zdaniem generała, dąży do konfrontacji?

Staranowana przez czołg brama główna Stoczni Gdańskiej im. Lenina. Nad ranem 16 grudnia 1981 r. czołgi i oddziały ZOMO rozbiły strajk stoczniowców.

Strajki objęły jednak zaledwie 199 przedsiębiorstw (na ok. 7 tysięcy). Ich słabość wynikała ze zmęczenia społeczeństwa trudnymi warunkami życia oraz z obawy przed karami. Ponadto grudzień był śnieżny i mroźny, co nie sprzyjało masowym protestom.

W 40 zakładach pracy strajki rozbiło ZOMO wspierane przez czołgi (nieraz taranowały bramę). Zomowcy brutalnie bili robotników. Do tragicznych wydarzeń doszło w **kopalni „Wujek"** w Katowicach, gdzie strajkujący postanowili się bronić. 16 grudnia, podczas szturmu kopalni, zomowcy zastrzelili 9 górników.

W Gdańsku i Krakowie odbyły się wielotysięczne demonstracje uliczne przeciwko stanowi wojennemu (16 i 17 grudnia, w rocznicę Grudnia '70). Zostały brutalnie stłumione przez zomowców. W Gdańsku strzelali oni prosto w tłum. Jeden z demonstrantów zginął, kilku odniosło rany.

Najdłużej, bo do 28 grudnia, wytrwali górnicy z kopalni „Piast", którzy strajkowali 650 metrów pod ziemią i tam spędzili Boże Narodzenie. Przerwali strajk, gdyż nie miał szans powodzenia, a zagrażał ich zdrowiu i życiu.

Władze uznały, że „niewielkim" kosztem garstki zabitych zdławiły ruch społeczny liczący 9,5 miliona członków. Myliły się.

Wojciech Jaruzelski
(1923–2014)

Generał i polityk. W PRL minister obrony narodowej, pierwszy sekretarz KC PZPR, premier, prezydent PRL (1989), pierwszy prezydent Rzeczpospolitej Polskiej (1989–1990). Pochodził z rodziny ziemiańskiej o tradycjach patriotycznych. W 1941 r. wywieziony na Syberię, od 1943 r. oficer polskiej dywizji w ZSRR (podporządkowanej komunistom). Po wojnie szybko awansował. Podległe mu oddziały wkroczyły do Czechosłowacji (1968) oraz strzelały do robotników Wybrzeża (1970). Odpowiedzialny za wprowadzenie stanu wojennego. W 1989 r. zgodził się na rozmowy okrągłego stołu.

3. **Dlaczego społeczny protest przeciwko wprowadzeniu stanu wojennego okazał się stosunkowo słaby?**
4. **W jaki sposób władze tłumiły protesty przeciwko stanowi wojennemu?**

Opór społeczny

Choć generał Jaruzelski pokonał „Solidarność", nie zdołał jej zniszczyć. W stanie wojennym związek zszedł do **podziemia** – gdzie istniał i działał.

Niektórzy z przywódców „Solidarności" zdołali uniknąć aresztowania. Ukrywali się przed MO i SB – zmienili wygląd, nie chodzili do pracy, mieszkali u sympatyków związku. Wiosną 1982 r. utworzyli podziemną Tymczasową Komisję Koordynacyjną NSZZ „Solidarność". Przyjęła ona taktykę **„długiego marszu"** – pokojowej walki, która skłoni władze do ugody i przyznania społeczeństwu swobód demokratycznych. Zwolennikiem „długiego marszu" był także Lech Wałęsa, zwolniony z internowania w listopadzie 1982 r.

Podziemna „Solidarność":

1. Prowadziła nielegalną **działalność wydawniczą**. Do 1985 r. ukazało się co najmniej 1700 tytułów czasopism (większość istniała krótko) i drugie tyle książek.

2. W latach 1982 i 1983 organizowała wielotysięczne **manifestacje** (np. nielegalny pochód 1-majowy w Gdańsku, w którym wzięło udział ok. 50 tysięcy ludzi). Demonstracje te były zwykle brutalnie tłumione przez ZOMO.

3. Organizowała akcje protestacyjne, takie jak palenie świeczek w oknach i noszenie przypiętych do ubrania oporników* (na znak oporu przeciwko władzy).

4. Co jakiś czas nadawała audycje podziemnego **Radia „Solidarność"**.

Internowani działacze „Solidarności" podczas spaceru w więzieniu w Białołęce (1982).

opornik – tu: niewielki przyrząd będący elementem obwodu elektrycznego

Demonstracja zwolenników „Solidarności" na placu Zamkowym w Warszawie (3 maja 1982). Jeszcze jest spokojnie.

Po rozproszeniu demonstracji pokazanej na s. 195: strumień wody z milicyjnej polewaczki uderza w grupkę zwolenników „Solidarności", którzy chronią się w bramie Zamku Królewskiego w Warszawie (3 maja 1982).

Sklep mięsny w Warszawie (29 grudnia 1981). Ludzie wykupili cały towar.

Opór przeciwko stanowi wojennemu i władzom PRL nie ograniczał się do działań podziemnej „Solidarności". Miał powszechny charakter, zwłaszcza w dużych miastach.

1. Na znak protestu przeciwko wprowadzeniu stanu wojennego ok. 850 tysięcy członków PZPR (z 3 milionów) wystąpiło z partii.

2. Liczni aktorzy i dziennikarze bojkotowali państwowe media.

3. Kościół wspierał opozycjonistów (także niewierzących). Zapewniał pomoc represjonowanym, użyczał sal na niezależne spotkania dyskusyjne, przedstawienia teatralne, projekcje filmów.

Trzeba jednak powiedzieć, że część społeczeństwa popierała stan wojenny – choć nieliczni wierzyli w socjalizm. Wśród zwolenników generała Jaruzelskiego przeważali karierowicze oraz ludzie wygodni, którzy nie chcieli się narażać.

Inni, a było ich bardzo wielu, nie interesowali się stanem wojennym, lecz zajmowali własnymi sprawami. Ludzi takich zaczęło przybywać, gdy okazało się, że opór przeciwko władzy nie daje żadnych efektów.

5. Na czym polegała taktyka „długiego marszu"?

6. Przedstaw formy działania podziemnej „Solidarności".

7. Co to znaczy, że opór przeciwko stanowi wojennemu i władzom PRL miał powszechny charakter?

Represje

Podczas strajków i manifestacji od kul ZOMO zginęło co najmniej kilkadziesiąt osób, a kilkaset zostało rannych. Dokładna liczba ofiar i poszkodowanych stanu wojennego wciąż jest nieznana.

Sąd wojskowy zaocznie* skazał na karę śmierci ambasadorów PRL w Stanach Zjednoczonych i Japonii, którzy potępili stan wojenny i poprosili o azyl polityczny w USA.

W kraju zwalniano z pracy strajkujących robotników. Przywódców strajków i opozycjonistów skazywano na kary więzienia. Najwyższy wyrok zapadł w Gdyni – Ewa Kubasiewicz została skazana na 10 lat więzienia za kolportaż ulotek (zwolniono ją w 1983 r. na mocy amnestii).

W październiku 1982 r. władze zdelegalizowały NSZZ „Solidarność". Zlikwidowały też wiele organizacji i czasopism, które zajęły krytyczne stanowisko wobec stanu wojennego.

Opór społeczny szkodził władzom PRL propagandowo, ale nie mógł im zagrozić. Czuły się tak pewnie, że dość szybko zaczęły łagodzić rygory stanu wojennego. M.in. do końca 1982 r. zwolniły prawie wszystkich internowanych (choć niektórych zatrzymały w areszcie za „próbę obalenia ustroju" PRL). W czerwcu 1983 r. zgodziły się nawet na drugą pielgrzymkę Jana Pawła II do Polski. Wreszcie 22 lipca **1983** r. **zniosły stan wojenny**.

Nie ustały jednak prześladowania opozycji, a pod niektórymi względami nawet się nasiliły. W październiku **1984** r. Polską wstrząsnęło zabójstwo kapelana „Solidarności" **księdza Jerzego Popiełuszki**. Kapłan odprawiał msze za ojczyznę; naraził się komunistom kazaniami, w których domagał się wolności dla Polski i protestował przeciwko bezprawiu władz. Księdza Popiełuszkę porwali oficerowie SB, pobili do nieprzytomności, a potem związanego utopili w Wiśle.

Polska po stanie wojennym była szarym, biednym oraz przygnębiającym krajem. Sytuacja gospodarcza się nie poprawiła: długi za granicą nadal rosły, a władze wprowadzały kolejne podwyżki cen (w 1982 r. żywność zdrożała o 241%).

Ogromna większość mieszkańców PRL straciła nadzieję, że za ich życia nastąpi zmiana na lepsze.

8. Wyjaśnij, jakie represje zastosowały władze PRL wobec swoich przeciwników.

9. Dlaczego i w jaki sposób władze PRL łagodziły swoją politykę wewnętrzną?

Znaczki pocztowe wydane przez podziemną „Solidarność". Przedstawiają podobizny górników kopalni „Wujek", którzy zginęli w grudniu 1981 r. Oczywiście, znaczków tych nie można było nakleić na list; „Solidarność" wydawała je, by podtrzymać na duchu swoich zwolenników.

zaocznie – tu: pod nieobecność oskarżonego

Ksiądz Jerzy Popiełuszko (1984). Jego pogrzeb w Warszawie był wielotysięczną manifestacją zwolenników „Solidarności" z całej Polski.

Teksty źródłowe

Żałuję, ubolewam i przepraszam za różne dotkliwe konsekwencje stanu wojennego. Był on ostatecznością, stał się koniecznością. Był mniejszym złem, ale zło nawet mniejsze jest również złem. Wiele spraw – które zaistniały w wirze burzliwych wydarzeń i towarzyszących im emocji – oceniam z żalem i smutkiem. Dotyczy to m.in. skali i formy internowań, weryfikacji i zwolnień z pracy. Również – nieuzasadnionych sytuacyjną koniecznością – różnych uciążliwości i represji. Wreszcie wszelkich niegodziwości – o niektórych dowiaduję się po latach [...]. Przede wszystkim ubolewam, iż doszło do ofiar śmiertelnych.

Wojciech Jaruzelski, *Starsi o 30 lat*, 2011 r.

* Co i dlaczego Wojciech Jaruzelski „ocenia z żalem i smutkiem"?

Nie możemy ryzykować. Nie zamierzamy wprowadzać wojsk do Polski. Jest to słuszne stanowisko i musimy się go trzymać do końca. Nie wiem, jak rozwinie się sprawa z Polską, ale jeśli nawet Polska będzie pod władzą „Solidarności", to będzie to tylko tyle. A jeśli na Związek Radziecki rzucą się kraje kapitalistyczne, a [one] już mają odpowiednie uzgodnienia o różnego rodzaju sankcjach ekonomicznych i politycznych, to dla nas będzie to bardzo ciężkie. Powinniśmy przejawiać troskę o nasz kraj, o umacnianie Związku Radzieckiego.

Wypowiedź Jurija Andropowa na posiedzeniu Biura Politycznego KC KPZR, 10 XII 1981 r.

* Jurij Andropow był szefem KGB*, a w 1982 r. został przywódcą ZSRR. Co oznaczają jego słowa: „Nie możemy ryzykować"?
* Czym uzasadnia swoją opinię?

Ocena stanu wojennego

Po upadku komunizmu (1989) generał Jaruzelski zaczął twierdzić, że wprowadzenie stanu wojennego było „mniejszym złem", gdyż pozwoliło uniknąć interwencji sowieckiej w Polsce (zob. teksty źródłowe). Jego zdaniem prędzej czy później doszłoby do niej, gdyby sytuacja w kraju nadal rozwijała się w kierunku nieakceptowanym przez Moskwę.

Jednak przeciwnicy stanu wojennego twierdzą, że w 1981 r. nie istniała groźba interwencji radzieckiej. Według nich ZSRR nie mógłby sobie na nią pozwolić także potem, gdyż obawiał się sankcji Zachodu i prowadził kosztowną wojnę w Afganistanie (zob. teksty źródłowe). Polscy komuniści zdławili więc „Solidarność" z obawy przed utratą władzy. Rosyjskie relacje z 1981 r. dowodzą, że w razie trudności generał Jaruzelski liczył na interwencję armii radzieckiej.

Historycy nie mówią, „co by było, gdyby"– czy doszłoby do sowieckiej interwencji, czy nie. Mogą natomiast stwierdzić, że stan wojenny przyniósł Polsce wiele zła: spowodował śmierć lub uwięzienie wielu ludzi, podzielił Polaków na „nas" i „ich", zdławił dążenia do wolności, usankcjonował przemoc, kłamstwo i donosicielstwo. Władze PRL więziły ludzi za poglądy, a chroniły zbrodniarzy z milicji i SB. Nie wykorzystały pokojowych sposobów poprawy sytuacji; przeciwnie, od sierpnia 1980 r. przygotowywały się do użycia siły. Tego ogromu zła nie da się usprawiedliwić ani „obroną socjalizmu", ani rzekomym radzieckim zagrożeniem. Stan wojenny zasługuje na potępienie.

10. Czy zgadzasz się ze stwierdzeniem, że stan wojenny zasługuje na potępienie? Uzasadnij odpowiedź.

Adam Michnik i Jacek Kuroń (pierwszy i trzeci od prawej) przed sądem, oskarżeni o działalność w KSS KOR (1984). Władze przetrzymywały ich w więzieniu – bez wyroku! – od grudnia 1981 r. do lipca 1984 r., kiedy zostali zwolnieni na mocy amnestii.

KGB – radziecki wywiad i kontrwywiad

Pytania i polecenia

A. Przedstaw politykę władz PRL od 13 grudnia 1981 r. do października 1984 r.

B. Omów postawy społeczeństwa wobec stanu wojennego.

To, co najważniejsze

Stan wojenny, wprowadzony o północy 13 grudnia 1981 r.

Wojskowy zamach stanu generała Wojciecha Jaruzelskiego.

1. Łącznie internowano ok. 10 tysięcy osób.
2. Zawieszono działalność „Solidarności".
3. Zakazano strajków i manifestacji.
4. Zabroniono wydawania pism i książek.
5. Wprowadzono godzinę milicyjną.
6. Wprowadzono cenzurę listów i kontrolę rozmów telefonicznych.
7. Zmilitaryzowano liczne fabryki i instytucje.

Reakcja społeczeństwa w grudniu 1981 r.

1. Strajki okupacyjne w 199 zakładach pracy, niektóre brutalnie rozbite przez ZOMO – 16 grudnia w kopalni „Wujek" zomowcy zastrzelili 9 górników.
2. Demonstracje uliczne w Gdańsku i Krakowie, rozbite przez ZOMO (16 i 17 grudnia).

Opór społeczny przeciwko stanowi wojennemu

Istniała podziemna „Solidarność", która:

1. Prowadziła nielegalną działalność wydawniczą.
2. Urządzała manifestacje.
3. Organizowała akcje protestacyjne (np. noszenie oporników).
4. Nadawała audycje Radia „Solidarność".

Opór miał charakter powszechny:

1. Ok. 850 tysięcy członków PZPR wystąpiło z partii.
2. Liczni aktorzy i dziennikarze bojkotowali państwowe media.
3. Opozycję wspierał Kościół.

Represje władz

1. Co najmniej kilkadziesiąt osób zginęło, a kilkaset odniosło rany.
2. Zapadły liczne wyroki więzienia. Strajkujących robotników zwalniano z pracy.
3. Zlikwidowano wiele organizacji i czasopism.

Zniesienie stanu wojennego (lipiec 1983)

Nie zakończyło prześladowania opozycji. W 1984 r. oficerowie SB zamordowali księdza Jerzego Popiełuszkę, kapelana „Solidarności".

Ocena stanu wojennego

Według generała Jaruzelskiego stan wojenny pozwolił uniknąć radzieckiej interwencji.
Zdaniem przeciwników stanu wojennego polscy komuniści zdławili „Solidarność" z obawy przed utratą władzy.

Ilustracja ze s. 192

26 Upadek PRL

* Kiedy i dlaczego władze PRL zniosły stan wojenny?

Polska po stanie wojennym

Jesienią **1983** r. Lech Wałęsa, nazywany przez propagandę PRL „byłym przewodniczącym byłego związku", otrzymał **Pokojową Nagrodę Nobla**. Wyróżnienie stanowiło wyraz uznania świata dla „Solidarności", która w swych działaniach odrzucała wszelką przemoc.

Nagroda Nobla dla Wałęsy nie była ostatnią złą wiadomością dla polskich komunistów. W 1985 r. przywódcą Związku Radzieckiego został **Michaił Gorbaczow**. Zapoczątkował on reformy wewnętrzne, by ratować upadającą radziecką gospodarkę (zob. s. 211). Państwa satelickie Gorbaczow zostawił własnemu losowi. Polscy komuniści nie mogli już liczyć na interwencję armii radzieckiej.

Tymczasem sytuacja gospodarcza państwa przedstawiała się coraz gorzej. Sklepy świeciły pustkami, rząd nie mógł uzyskać nowych kredytów na Zachodzie, a zadłużenie wzrosło do ponad 37 miliardów dolarów (1987). PRL spłacała jedynie odsetki od tej sumy, przez co dług wcale nie malał. Próby reform gospodarczych nie przyniosły efektu, dlatego władze uciekały się do kolejnych podwyżek cen. Niewiele pomogły one gospodarce, natomiast doprowadziły do protestów społecznych.

Danuta Wałęsa z synem Bogdanem po odebraniu Pokojowej Nagrody Nobla przyznanej Lechowi Wałęsie (Oslo, 1983). Sam laureat nie pojechał do Norwegii; bał się, że władze PRL nie wpuszczą go z powrotem.

Wiosną **1988** r. wybuchły **strajki** w dwudziestu zakładach pracy i uczelniach całego kraju. Wszystkie trwały krótko (strajk w Nowej Hucie brutalnie rozbiło ZOMO) i pozornie zakończyły się zwycięstwem władz.

Ku ich zaskoczeniu w lipcu i sierpniu 1988 r. przez Polskę przetoczyła się druga fala strajków. Najpierw stanęło kilkanaście kopalni Górnego Śląska, a potem niektóre zakłady pracy Szczecina i Gdańska. Strajkujący domagali się przede wszystkim ponownej legalizacji NSZZ „Solidarność".

Władze miały dwa wyjścia:

1) wprowadzić stan wyjątkowy i stłumić strajki siłą,
2) porozumieć się z opozycją.

Znaczna część działaczy PZPR domagała się siłowej rozprawy ze strajkującymi. Jednak generał Jaruzelski wybrał **porozumienie z opozycją**, by przerzucić na nią część odpowiedzialności za rządy. Miał nadzieję, że:

1) uniknie ryzyka wojny domowej (nie mógł już liczyć na sowieckie czołgi),
2) „Solidarność" uzyska dla Polski pomoc gospodarczą Zachodu,
3) on i jego ekipa zachowają władzę.

Podległy Jaruzelskiemu generał Czesław Kiszczak zaproponował spotkanie władz z opozycją, które mogłoby „przyjąć formę okrągłego stołu". Postawił jednak warunek: zakończenie strajków.

Lech Wałęsa zdołał przekonać strajkujących robotników do zakończenia protestu w zamian za mglistą obietnicę rozmów z władzą. Na początku września strajki dobiegły końca.

1. Omów położenie polityczne i gospodarcze PRL w 1988 r.
2. Wyjaśnij, kto i dlaczego zaproponował spotkanie władz z opozycją.

Strajk studentów Uniwersytetu Warszawskiego (maj 1988). NZS to Niezależne Zrzeszenie Studentów, które zostało zdelegalizowane w stanie wojennym.

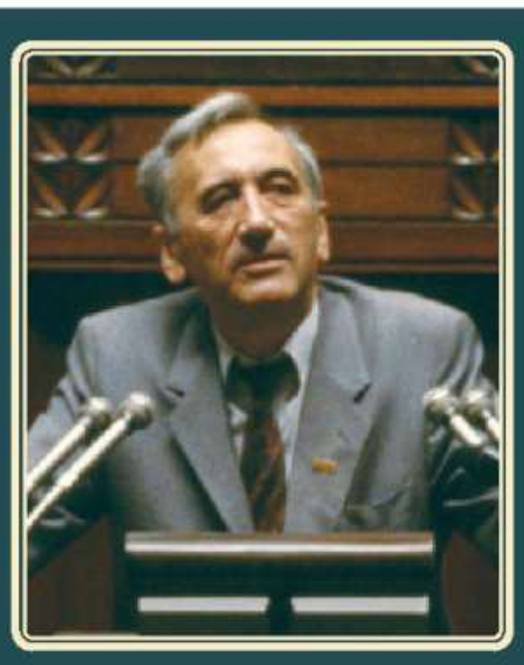
Rozmowy okrągłego stołu

W średniowiecznej legendzie o królu Arturze on i jego rycerze zasiadali przy okrągłym stole, przy którym nie było miejsc lepszych i gorszych. Polski okrągły stół miał nawiązać do tej legendy – pokazać, że rząd traktuje swoich rozmówców jak równych partnerów, a oni tak samo traktują rząd.

Rozmowy okrągłego stołu rozpoczęły się w Warszawie w lutym **1989** r. Stół wykonano specjalnie na tę okazję. Zasiadło przy nim kilkudziesięciu przedstawicieli obu stron negocjacji.

Spotkanie przywódców państwa i „Solidarności" podczas rozmów okrągłego stołu. Trzeci od lewej siedzi Lech Wałęsa, czwarty – Wojciech Jaruzelski. Zdjęcie z marca 1989 r.

Tadeusz Mazowiecki
(1927–2013)

Polityk, publicysta, działacz katolicki, doradca Lecha Wałęsy. W 1981 r. redaktor naczelny „Tygodnika Solidarność"; w stanie wojennym internowany. Od 1989 do początku 1991 r. pierwszy niekomunistyczny premier Polski po II wojnie światowej. W latach 90. był specjalnym wysłannikiem ONZ w Bośni i Hercegowinie, gdzie badał zbrodnie wojenne popełnione w czasie wojen w byłej Jugosławii (zob. s. 243).

1. Strona rządowa. Jej delegatów wybrał generał Jaruzelski, jednak sam nie uczestniczył w rozmowach. Przewodniczącym delegacji rządowej był generał Czesław Kiszczak; w jej skład wchodzili m.in. Aleksander Kwaśniewski (późniejszy prezydent Polski) i Leszek Miller (późniejszy premier).

2. Strona solidarnościowo-opozycyjna, której przewodniczył Lech Wałęsa. Wśród jej delegatów byli więźniowie polityczni PRL, opozycjoniści niedawno oskarżani przez władze o podżeganie do „wieszania czerwonych" i wybitni intelektualiści, m.in.:

Zbigniew Bujak – jeden z przywódców podziemnej „Solidarności", który ukrywał się do 1986 r.

Władysław Frasyniuk – jeden z przywódców podziemnej „Solidarności", więziony z przerwami w latach 1982–1986.

Prof. Bronisław Geremek – historyk, ekspert i doradca „Solidarności", internowany w 1981 r.

Jacek Kuroń – współzałożyciel KOR-u, ekspert i doradca „Solidarności", od lat 60. prześladowany przez władze PRL (łącznie spędził 8 lat w więzieniu).

Tadeusz Mazowiecki – zob. biogram.

Adam Michnik – „wróg PZPR numer jeden": usunięty z uczelni w marcu 1968 r. (co doprowadziło do protestu studentów), członek KOR-u, doradca „Solidarności", trzykrotnie więziony, kilkakrotnie pobity przez SB.

Zakończenie rozmów okrągłego stołu (5 kwietnia 1989). Dwumiesięczne obrady toczyły się w znacznie mniejszych zespołach tematycznych.

Obserwatorami rozmów okrągłego stołu byli przedstawiciele Kościoła, który od 1981 r. starał się doprowadzić do porozumienia rządu z „Solidarnością".

Trzeba podkreślić, że część opozycji ostro sprzeciwiła się negocjacjom z komunistami i nie wzięła w nich udziału (m.in. Anna Walentynowicz).

Trudne rozmowy trwały dwa miesiące; łącznie uczestniczyło w nich ponad 700 osób. W kwietniu obie strony osiągnęły kompromis. Podpisano **porozumienia okrągłego stołu**, w których postanowiono:

1. Zalegalizować NSZZ „Solidarność".
2. Ustanowić urząd prezydenta PRL.
3. Powołać senat, tj. drugą izbę parlamentu. Wybory do senatu miały być wolne.
4. Przeprowadzić częściowo wolne wybory do sejmu. 65% miejsc otrzymywała PZPR i jej przybudówki, jedynie 35% posłów miało zostać wybranych w wolnych wyborach.
5. Zlikwidować Radę Państwa.
6. Zapewnić opozycji dostęp do mediów.

Ustalono też, że prezydentem PRL zostanie Wojciech Jaruzelski.

Porozumienia okrągłego stołu wywołały zarówno entuzjazm, jak i krytykę. Entuzjazm wynikał z faktu, że opozycja zyskała znaczący wpływ na rządy państwem. Lech Wałęsa napisał później: „Strona solidarnościowa uzyskała wówczas maksimum tego, co było możliwe. W tamtym czasie nie było innego rozwiązania jak kompromis z rządzącymi".

Krytycy porozumień podkreślali, że PZPR zachowała kluczowe narzędzia władzy: większość w sejmie i prezydenta. Lech Kaczyński, uczestnik rozmów i późniejszy prezydent RP, stwierdził po latach: „Okrągły stół stał się początkiem zjawisk, które trzeba ocenić jednoznacznie negatywnie. Co prawda nie było tam żadnego tajnego spisku, lecz nastąpiła fraternizacja* i początek pewnej polityki, w ramach której za udział w komunistycznym systemie należą się przywileje".

Na mocy porozumień okrągłego stołu „Solidarność" zaczęła nadawać własne audycje w radiu i telewizji. Przed wyborami do sejmu i senatu ukazała się niekontrolowana przez cenzurę **„Gazeta Wyborcza"**. Jej redaktorem naczelnym został Adam Michnik.

3. Kto brał udział w rozmowach okrągłego stołu?
4. Przedstaw główne punkty porozumień okrągłego stołu.
5. Na czym polegał kompromis osiągnięty przez obie strony?

Tekst źródłowy

Podstawą porozumienia są zasady przyszłego systemu politycznego wypływające z niezbywalnego prawa obywateli do życia w państwie, które w pełni urzeczywistnia suwerenność narodu. Oznacza to:

– pluralizm polityczny, znajdujący swój wyraz przede wszystkim w prawie do swobodnego zrzeszania się [...];*

– wolność słowa, w tym stwarzania realnych możliwości dostępu do wszystkich rodzajów środków przekazu różnorodnym siłom politycznym;

– demokratyczny tryb powoływania wszystkich przedstawicielskich organów władzy państwowej tak, by o tym, kto sprawować będzie władzę, rzeczywiście decydowali wyborcy;

– niezawisłość sądów [...];

– silny pełnią praw i swobodnie wybrany samorząd terytorialny.

Porozumienia okrągłego stołu, 1989 r.

* Co jest podstawą porozumienia obu stron rozmów?
* Wymień zasady przyszłego systemu politycznego państwa.

pluralizm – tu: wielość i różnorodność partii politycznych oraz organizacji społecznych (m.in. związków zawodowych)

fraternizacja – zbratanie się, nawiązanie zażyłych stosunków; tu: strony solidarnościowej z rządzącą

Premier Tadeusz Mazowiecki unosi rękę z palcami ułożonymi w znak V (od angielskiego *victory* – „zwycięstwo"). Zdjęcie zrobiono w sejmie we wrześniu 1989 r.

Domalowywanie korony orłom w warszawskim zakładzie szyldów i tablic (styczeń 1990).

Narodziny III Rzeczpospolitej

1989

4 czerwca 1989 r. odbyły się wybory do sejmu i senatu. Opozycja odniosła miażdżące zwycięstwo: w senacie zajęła 99 ze 100 miejsc, w sejmie – 161 ze 161 możliwych do zdobycia. Takiej klęski komuniści się nie spodziewali.

Wkrótce potem na łamach „Gazety Wyborczej" ukazał się artykuł Adama Michnika *Wasz prezydent, nasz premier*. Tytuł wyjaśniał wszystko. W lipcu 1989 r. Zgromadzenie Narodowe – połączone izby sejmu i senatu – wybrało Wojciecha Jaruzelskiego na prezydenta państwa. W sierpniu premierem został **Tadeusz Mazowiecki**. Jego gabinet był pierwszym niekomunistycznym rządem w państwach bloku sowieckiego. Jednak politykom związanym z PZPR przypadła połowa ministerstw, wśród nich tzw. resorty siłowe – spraw wewnętrznych i obrony narodowej. Mogło się wydawać, że Polską wciąż rządzą komuniści, choć przy współudziale „Solidarności". Ale tak nie było.

Przemiany w Polsce zapoczątkowały tzw. Jesień Narodów – bunt przeciwko systemowi komunistycznemu w innych krajach podległych ZSRR (zob. s. 217). Rządy komunistów niemal wszędzie dobiegały końca. W Polsce PZPR przestała być atrakcyjnym partnerem dla dwóch stronnictw, które dotąd były jej przybudówkami. Oba sprzymierzyły się z „Solidarnością", dzięki czemu opozycja zyskała większość w sejmie.

29 grudnia **1989** r. sejm znowelizował konstytucję PRL z 1952 r.:

1. Zmienił nazwę państwa na: **Rzeczpospolita Polska**.
2. Dopuścił swobodę działania partii politycznych.
3. Usunął zapis o „przewodniej roli" PZPR i przyjaźni ze Związkiem Radzieckim.
4. Przywrócił koronę orłu z polskiego godła.

Po kilkudziesięciu latach zależności od ZSRR Polska stała się niepodległą Rzeczpospolitą Polską. Nazywamy ją potocznie **III Rzeczpospolitą** (pierwsza istniała do rozbiorów, druga – w okresie międzywojennym). Jest to państwo, w którym dziś żyjemy.

6. Kto został prezydentem, a kto premierem Polski w 1989 r.?

7. Dlaczego i w jaki sposób opozycja uzyskała większość w sejmie?

8. Przedstaw zmiany wprowadzone przez sejm w konstytucji PRL.

INFOGRAFIKA

Kampania wyborcza „Solidarności”

Wiosną 1989 r. opozycja – po raz pierwszy w dziejach PRL – zorganizowała kampanię wyborczą. Okazała się ona znacznie skuteczniejsza od propagandy władz. „Solidarność” miała nowe pomysły i dawała nadzieję na lepszą Polskę.

Plakat wyborczy „Solidarności” z 1989 r. Nawiązywał do słynnego amerykańskiego westernu *W samo południe*. Szeryf, który w filmie bronił ludzi zastraszonych przez bandytów, na plakacie zamiast rewolweru trzymał kartkę wyborczą.

Stolik informacyjny Jacka Kuronia, popieranego przez „Solidarność” w wyborach do sejmu. W oknie plakat ukazujący Kuronia z Lechem Wałęsą (podobne plakaty mieli wszyscy kandydaci „Solidarności”). Warszawa, 1989 r.

Dwa dni przed wyborami ukazał się pierwszy numer odnowionego „Tygodnika Solidarność”. Ludzie oglądali go z niedowierzaniem – niewiele wcześniej za drukowanie solidarnościowej prasy zapadały wyroki więzienia.

*** Czy, twoim zdaniem, kampania wyborcza „Solidarności” mogła przekonać wyborców do poparcia kandydatów opozycji? Uzasadnij odpowiedź.**

Pytania i polecenia

A. Wyjaśnij, w jaki sposób rozmowy okrągłego stołu doprowadziły do powstania III Rzeczpospolitej.

B. Czyja ocena porozumień okrągłego stołu jest ci bliższa: Lecha Wałęsy czy Lecha Kaczyńskiego? Uzasadnij odpowiedź.

To, co najważniejsze

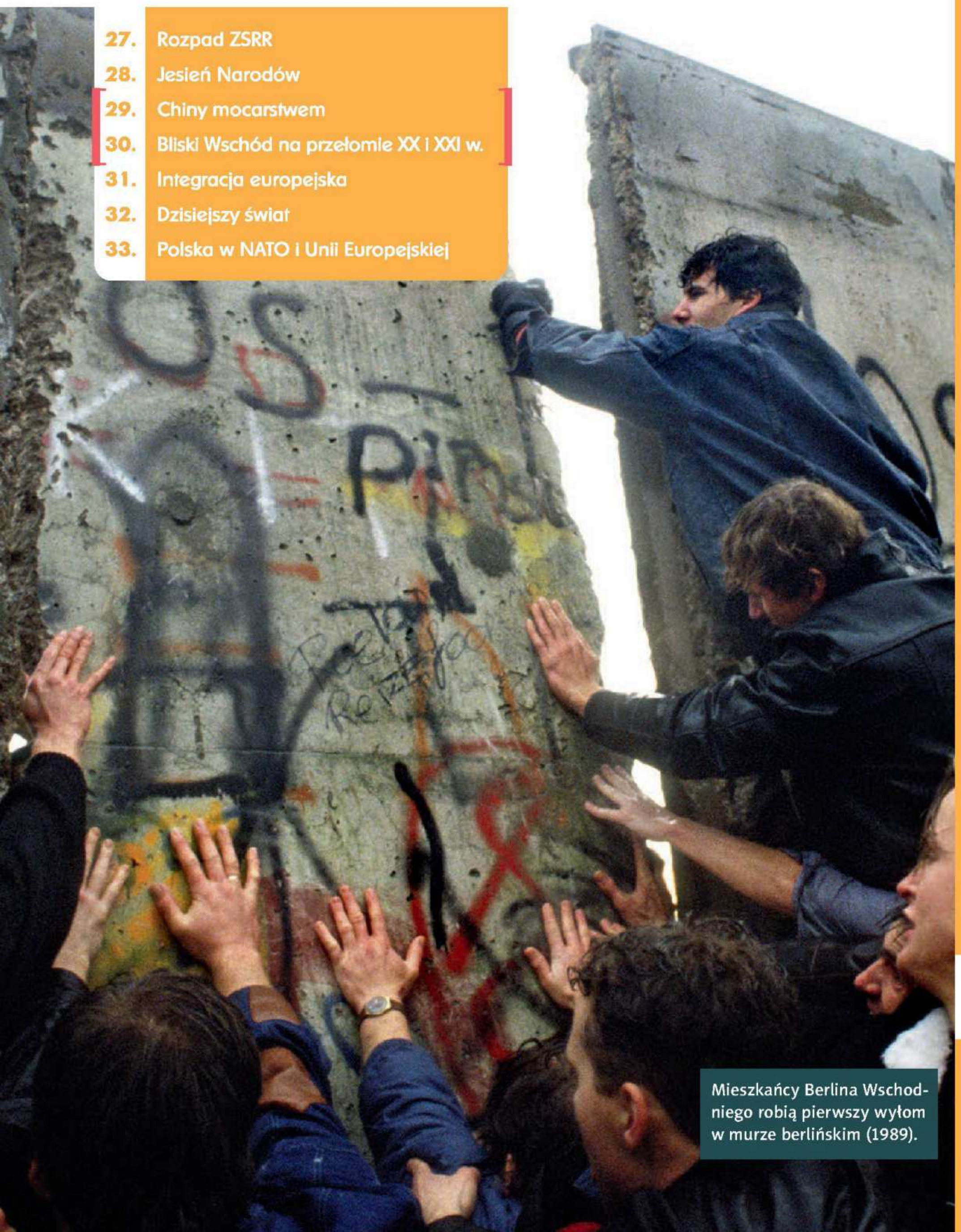
Wydarzenia i procesy od zniesienia stanu wojennego do rozmów okrągłego stołu (1983–1989)	1. Lech Wałęsa otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla (1983). 2. Michaił Gorbaczow rozpoczął reformy ZSRR, a państwa satelickie zostawił własnemu losowi. 3. Pogarszała się sytuacja gospodarcza PRL. 4. Podwyżki cen doprowadziły do strajków wiosną i latem 1988 r. 5. Generał Jaruzelski zdecydował się na porozumienie z opozycją, by przerzucić na „Solidarność" część odpowiedzialności za rządy.
Rozmowy okrągłego stołu (II–IV 1989) – negocjacje strony rządowej z opozycją, zakończone podpisaniem porozumień okrągłego stołu	Główni uczestnicy: 1. Strona rządowa: Czesław Kiszczak, Aleksander Kwaśniewski, Leszek Miller. 2. Strona solidarnościowo-opozycyjna: Lech Wałęsa, Zbigniew Bujak, Władysław Frasyniuk, Bronisław Geremek, Jacek Kuroń, Tadeusz Mazowiecki, Adam Michnik. Postanowienia porozumień okrągłego stołu: 1. Zalegalizować NSZZ „Solidarność". 2. Ustanowić urząd prezydenta PRL. 3. Powołać senat w wyniku wolnych wyborów. 4. Przeprowadzić wybory do sejmu (65% miejsc dla PZPR i jej przybudówek, a 35% dla posłów wybranych demokratycznie). 5. Zlikwidować Radę Państwa. 6. Zapewnić opozycji dostęp do mediów.
Wybory do sejmu (VI 1989) i ich skutki	1. Miażdżące zwycięstwo opozycji: zdobyła wszystkie możliwe do zdobycia miejsca w sejmie i 99% miejsc w senacie. 2. Wojciech Jaruzelski prezydentem PRL. 3. Tadeusz Mazowiecki premierem rządu. Połowa ministerstw obsadzona przez polityków związanych z PZPR.
Zmiana konstytucji PRL (XII 1989)	Sejm: 1. Zmienił nazwę państwa na: Rzeczpospolita Polska. 2. Dopuścił swobodę działania partii politycznych. 3. Usunął konstytucyjny zapis o „przewodniej roli" PZPR i przyjaźni ze Związkiem Radzieckim. 4. Przywrócił koronę orłu z polskiego godła.

Ilustracja ze s. 202

Świat po 1989 roku

IV

27. Rozpad ZSRR
28. Jesień Narodów
29. Chiny mocarstwem
30. Bliski Wschód na przełomie XX i XXI w.
31. Integracja europejska
32. Dzisiejszy świat
33. Polska w NATO i Unii Europejskiej

Mieszkańcy Berlina Wschodniego robią pierwszy wyłom w murze berlińskim (1989).

27 Rozpad ZSRR

* Przypomnij, kto i o co walczył podczas wojny w Afganistanie.

Od odprężenia do nowego wyścigu zbrojeń

Od początku zimnej wojny (1947) USA i ZSRR prowadziły **wyścig zbrojeń** – udoskonalały broń, zwłaszcza nuklearną, oraz powiększały jej arsenały, by zyskać przewagę nad przeciwnikiem.

Wyścig zbrojeń pochłaniał gigantyczne sumy pieniędzy. Obie strony chciały ograniczyć swoje wydatki, choć z różnych powodów:

1. Zachód wszedł właśnie w okres największego w dziejach dobrobytu; pragnął zmniejszyć groźbę wybuchu wojny nuklearnej, ponieważ miałby w niej wiele do stracenia (i nic do zyskania).

2. Moskwa nigdy nie wyrzekła się planów „wszechświatowej rewolucji" komunistycznej, ale potrzebowała zachodnich pieniędzy i technologii (dochód narodowy ZSRR był kilkakrotnie niższy od dochodu USA). Liczyła na rozwój kontaktów handlowych, które pozwoliłyby jej ożywić zacofaną i niewydolną gospodarkę.

Radzieckie rakiety na ruchomych wyrzutniach podczas defilady z okazji rocznicy rewolucji październikowej (Moskwa, 1971). Sowiecka propaganda wmawiała całemu światu, że rozbudowa sił zbrojnych ZSRR jest tylko odpowiedzią na agresywną politykę Zachodu.

Demonstracja na rzecz rozbrojenia (Kanada 1985). Moskwa wspierała finansowo zachodnie ruchy pokojowe; w krajach bloku sowieckiego protesty przeciwko zbrojeniom ZSRR były nie do pomyślenia.

Z tych przyczyn w latach **1969–1979** nastąpił okres **odprężenia** w stosunkach Wschód–Zachód. USA i ZSRR podpisały wówczas układy, w których zobowiązały się m.in. do ograniczenia liczby rakiet zdolnych do przenoszenia głowic jądrowych.

Jednak mimo układów rozbrojeniowych Rosjanie wyprodukowali w latach 70. nowoczesne rakiety średniego zasięgu SS-20 – i wycelowali je w miasta Europy Zachodniej. W ten sposób ZSRR zdobył przewagę strategiczną na kontynencie. Zachód poczuł się zagrożony. A gdy w 1979 r. Armia Radziecka wkroczyła do Afganistanu, okres odprężenia dobiegł końca.

Żeby pozbawić Związek Radziecki przewagi strategicznej, w 1983 r. Amerykanie przystąpili do instalowania w krajach Europy Zachodniej kilkuset nowoczesnych rakiet cruise (czytaj: kruz) i pershing (czytaj: perszing). Prezydent USA **Ronald Reagan** (czytaj: regan) nie zawahał się nazwać ZSRR „imperium zła"; kazał też rozpocząć prace nad systemem obrony antyrakietowej umieszczonym na orbicie okołoziemskiej.

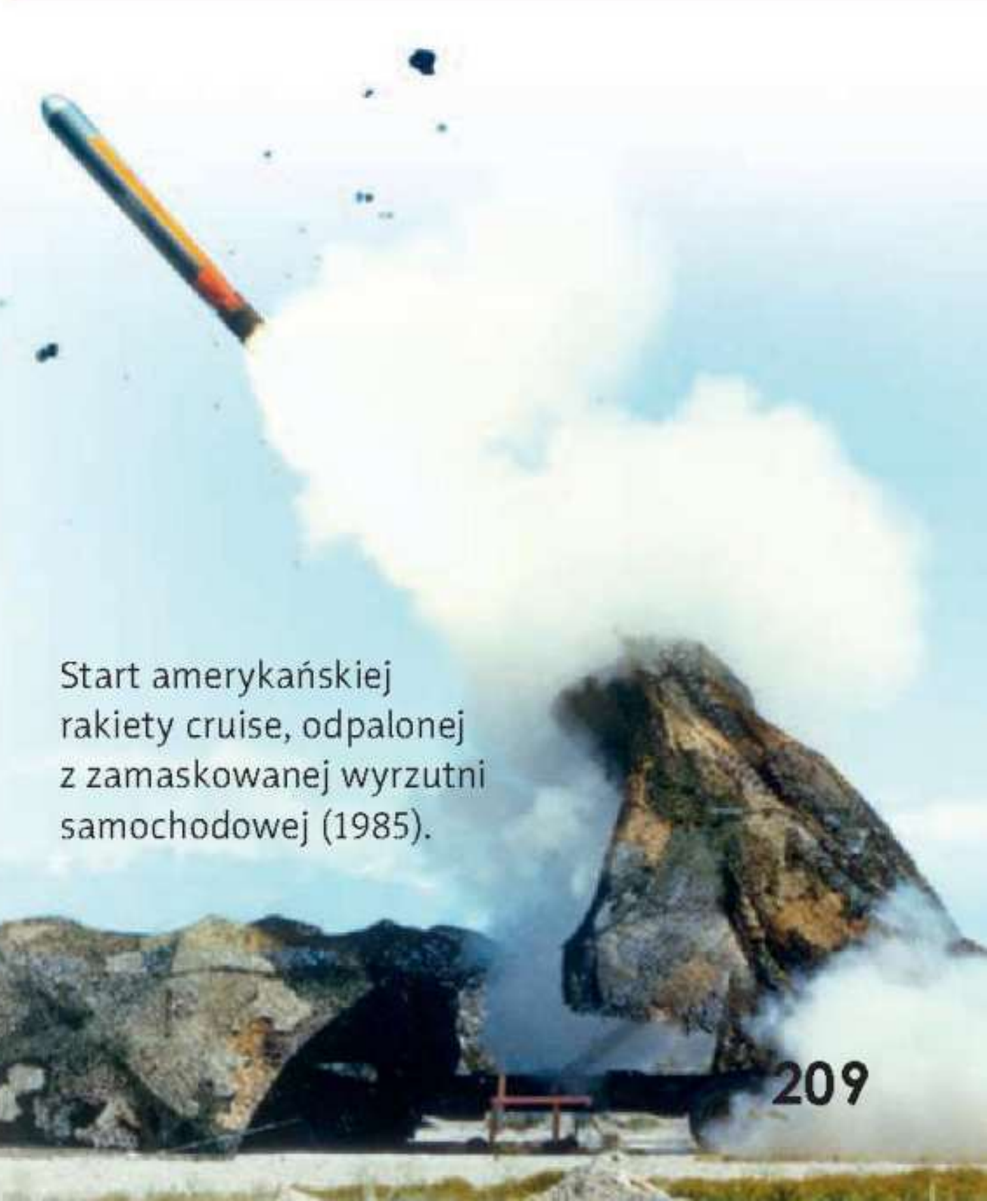
Moskwa nie miała pieniędzy ani technologii, by opracować podobny system. Część radzieckich przywódców zrozumiała, że albo ZSRR zreformuje gospodarkę, albo przestanie być supermocarstwem.

1. **Wyjaśnij, kto i z jakich powodów pragnął ograniczyć wyścig zbrojeń.**
2. **Kiedy i dlaczego zakończył się okres odprężenia w stosunkach Wschód–Zachód?**

Ronald Reagan
(1911–2004)

Amerykański aktor i polityk, przez dwie kadencje prezydent Stanów Zjednoczonych (1981–1989). Pochodził z ubogiej rodziny (jego ojciec sprzedawał buty). Jako prezydent obniżył podatki i wprowadził cięcia w wydatkach państwa, by ożywić gospodarkę. W efekcie inflacja spadła prawie trzykrotnie, zmalało bezrobocie, ale też powiększyły się nierówności między bogatymi a biednymi. W polityce zagranicznej był zdecydowanym przeciwnikiem komunizmu; zwiększył wydatki na zbrojenia i wspierał ruchy antykomunistyczne. Po wprowadzeniu stanu wojennego w Polsce zadecydował o nałożeniu sankcji gospodarczych na PRL i ZSRR.

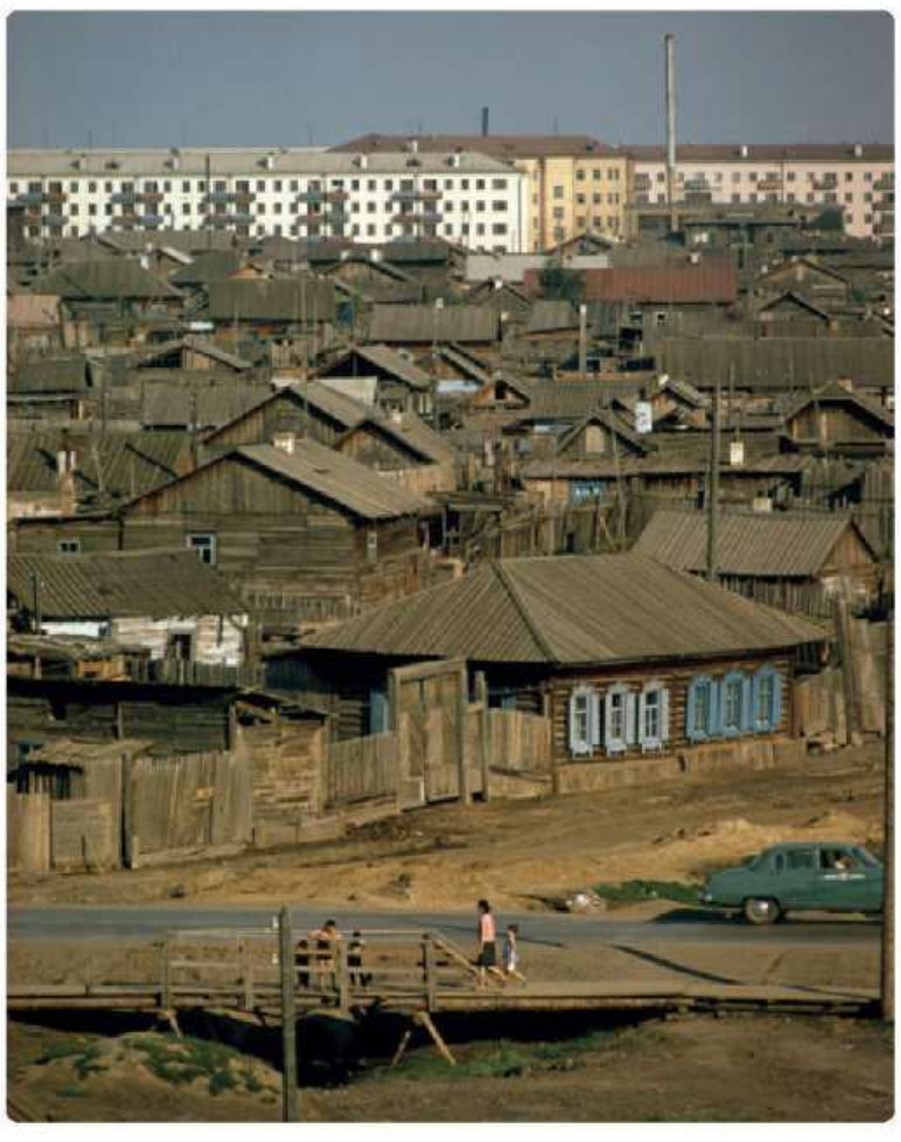

Start amerykańskiej rakiety cruise, odpalonej z zamaskowanej wyrzutni samochodowej (1985).

Radziecki wahadłowiec Buran wraz z rakietą nośną (1988). Był odpowiedzią ZSRR na sukces amerykańskich promów kosmicznych. Moskwie zabrakło jednak pieniędzy na dalsze prace, toteż wahadłowiec odbył tylko jeden lot, w dodatku bezzałogowy.

Jakuck na Syberii: drewniane chałupy pozbawione podstawowych wygód sąsiadują z nowymi blokami mieszkalnymi. Bloki były zwykle pełne usterek, takich jak niedomykające się okna czy krzywe ściany. Zdjęcie z końca lat 80.

Słabość Związku Radzieckiego

W latach 80. XX w. ZSRR wydawał się potęgą. Dysponował ogromnym arsenałem nuklearnym, wysyłał w kosmos rakiety, budował elektrownie atomowe i olbrzymie tamy... Mało kto zdawał sobie sprawę, jak kruche są podstawy mocarstwowości ZSRR. Oto główne słabości sowieckiego kolosa:

1. Scentralizowane, skrajnie nieefektywne zarządzanie państwem przez wąską grupę wiekowych dygnitarzy partii komunistycznej (średnia wieku – 75 lat). Byli to ludzie przeciwni jakimkolwiek zmianom.

2. Wielonarodowość państwa. Choć większość ludności stanowili Rosjanie, Związek Radziecki zamieszkiwało ponad sto narodów. Pragnęły one niepodległości – i tylko strach powstrzymywał je przed buntem.

3. Zacofanie ekonomiczne i technologiczne. ZSRR musiał importować zboże, gdyż nie był w stanie wyżywić swoich mieszkańców. Fabryki nie umiały wyprodukować dobrych samochodów ani nowoczesnych telewizorów.

4. Gigantyczne wydatki państwa na zbrojenia i pomoc „młodym rewolucjom", tzn. krajom, które budowały socjalizm (np. Kubie).

5. Niezadowolenie ludności żyjącej na żałośnie niskim poziomie. Od początku lat 80. w różnych rejonach ZSRR wprowadzano talony na towary deficytowe: mięso, wędliny i masło. W drugiej połowie lat 80. pojawiły się talony na cukier, sól, mydło itp. Przydziały były bardzo niskie, np. mieszkaniec Czelabińska dostawał 200 gramów masła miesięcznie (1981).

6. Kłamliwa propaganda. Media milczały o problemach ZSRR, nawet takich jak katastrofy lotnicze czy wybuchy gazu. Ludzie mieli wierzyć, że żyją w najwspanialszym kraju świata. Choć wielu zdawało sobie sprawę z zakłamania władz, mało kto domyślał się rozmiarów kłamstwa.

7. Ograniczenia praw człowieka. Przeciętny obywatel ZSRR nie mógł wyjechać za granicę ani nawet zamieszkać w wybranym miejscu własnego państwa. Jeśli krytykował ustrój, trafiał do więzienia, łagru albo szpitala psychiatrycznego.

8. Spadek zaufania do władz państwa. Znaczna część społeczeństwa nie rozumiała sensu wojny w Afganistanie i była jej przeciwna; rosła też niechęć do ideologii komunistycznej.

Wszystkie te problemy stały się **przyczynami rozpadu Związku Radzieckiego**.

3. Przedstaw słabości ekonomiczne ZSRR.
4. Wymień ograniczenia wolności narzucone mieszkańcom ZSRR.
5. Dlaczego, twoim zdaniem, spadało zaufanie do władz?

Pierestrojka i głasnost

1985

W 1982 r. zmarł Leonid Breżniew, a potem w krótkich odstępach czasu dwóch jego następców. W **1985** r. nowym sekretarzem generalnym KC KPZR i faktycznym przywódcą państwa został młody, bo zaledwie 54-letni **Michaił Gorbaczow**. Był to komunista, który zamierzał przeprowadzić reformy gospodarcze tak, by uratować ZSRR, ale nie naruszyć ustroju komunistycznego. Okazało się to niemożliwe.

Gorbaczow chciał:

1. Wprowadzić nowych ludzi do kierownictwa państwa (wiedział, że dotychczasowe kierownictwo nie zgodzi się na reformy gospodarcze).

2. Poprawić warunki życia społeczeństwa, by zyskać jego poparcie dla programu reform.

3. Przeprowadzić reformy polityczne i społeczne. Rozumiał, że bez nich przebudowa gospodarki będzie niemożliwa.

Michaił Gorbaczow zaczął od wymiany kierownictwa państwa – wiekowych dygnitarzy zastąpili młodsi zwolennicy reform. W 1985 r. ogłosił konieczność **pierestrojki**, tj. przebudowy radzieckiego systemu, która umożliwi reformy gospodarcze. Wbrew intencjom Gorbaczowa stała się procesem zmian, które rozsadziły skostniały ustrój ZSRR.

W założeniu pierestrojka miała: 1) doprowadzić do demokratyzacji życia, 2) zachęcić obywateli do własnej inicjatywy i krytyki wadliwych elementów systemu. Władze zezwoliły więc na prowadzenie prywatnej działalności gospodarczej, dopuściły też do startu w wyborach większą liczbę kandydatów (dotąd wyborcy zatwierdzali listę ułożoną przez partię). Ponadto Moskwa wycofała wojska z Afganistanu (1989) i przestała wspierać inne rządy komunistyczne.

Michaił Gorbaczow
(ur. 1931)

Radziecki polityk, sekretarz generalny KC KPZR (1985–1991), prezydent Związku Radzieckiego (1990–1991). Pochodzi z chłopskiej rodziny, z wykształcenia jest prawnikiem. Po objęciu władzy zapoczątkował pierestrojkę, zakończył wyścig zbrojeń, wycofał wojska z Afganistanu (1989) i zgodził się na zjednoczenie Niemiec (1990). W 1990 r. otrzymał Pokojową Nagrodę Nobla. Wbrew jego intencjom pierestrojka doprowadziła do rozpadu ZSRR. Sam Gorbaczow stracił znaczenie polityczne i w 1991 r. ustąpił ze stanowiska prezydenta ZSRR.

Michaił Gorbaczow podchodzi do mównicy podczas zjazdu partii komunistycznej w Moskwie (1986).

Gorbaczow podczas spotkania z moskiewskimi robotnikami (1985). Zachęcał ich do tworzenia nowych samorządów, gdyż te, które istniały, nie mogły podejmować żadnych istotnych decyzji.

Za podstawę pierestrojki Gorbaczow uznał **głasnost**, czyli jawność w zarządzaniu państwem. W ten sposób chciał odebrać kontrolę nad gospodarką funkcjonariuszom partii; mieli ich zastąpić fachowcy. Liczył też na poparcie społeczeństwa, które uzyska nieznane dotąd wolności. Złagodził więc cenzurę i zezwolił na ograniczoną wolność słowa.

Ale blokada informacji była jednym z filarów sowieckiego systemu; gdy jej zabrakło, zaczął się chwiać. Media donosiły o problemach, o których dotąd milczały: braku mieszkań, złym zaopatrzeniu sklepów, zanieczyszczeniu środowiska, alkoholizmie... Mieszkańcy ZSRR dowiadywali się o rozmiarach zbrodni Stalina (Chruszczow wyjawił tylko niektóre), o podziale Europy na mocy paktu Ribbentrop–Mołotow i o wyższym standardzie życia na Zachodzie. ZSRR przyznał się też do popełnienia zbrodni katyńskiej (por. s. 63).

Głasnost wywołała skutek odwrotny do zamierzonego: zniszczyła resztki zaufania do władz. Kolejny raz społeczeństwo przekonało się o ich zakłamaniu w **1986** r., gdy doszło do wybuchu w **elektrowni atomowej w Czarnobylu** na Ukrainie. Była to największa katastrofa w dziejach energetyki jądrowej – skażeniu uległo ponad 100 tysięcy km², a chmura

1986

Zniszczony przez wybuch reaktor numer 4 w elektrowni jądrowej w Czarnobylu (1986).

radioaktywna dotarła do większości krajów Europy. Moskwa poinformowała o awarii dopiero dwa dni później, gdy promieniowanie przekroczyło poziom alarmowy w Szwecji.

Pierestrojka przyniosła mieszkańcom ZSRR znaczne swobody, ale zamiast uzdrowić gospodarkę, doprowadziła kraj do zapaści ekonomicznej. Okazało się, że systemu komunistycznego nie można zreformować.

6. **Co chciał zrobić Gorbaczow, żeby zreformować gospodarkę ZSRR?**
7. **Czym miała być pierestrojka, a czym się okazała?**
8. **Dlaczego głasnost zniszczyła resztki zaufania do władz państwa?**

Rozwiązanie ZSRR

Pierestrojka i głasnost sprawiły, że w republikach radzieckich zmalał strach przed sowieckim aparatem represji. Zamieszkujące ZSRR narody zaczęły się głośno domagać utworzenia własnych państw.

1990

Pierwsza zbuntowała się **Litwa**: w **1990** r. litewski parlament uchwalił deklarację niepodległości. Moskwa użyła siły przeciwko Litwinom – w styczniu 1991 r. jednostki specjalne Armii Radzieckiej opanowały wieżę telewizyjną w Wilnie (zginęło kilkanaście osób, ok. 700 zostało rannych). Agresja spotkała się ze zdecydowanym potępieniem Zachodu, toteż Rosjanie szybko wycofali swe oddziały.

Latem 1991 r. grupa przeciwników reform próbowała obalić Gorbaczowa, który pełnił wówczas funkcję prezydenta ZSRR. Choć pucz (przewrót) zakończył się fiaskiem, osłabił autorytet Moskwy wśród narodów imperium. W 1991 r. z ZSRR wystąpiły kolejno: Estonia, Łotwa, Ukraina, Białoruś i pozostałe republiki. Gorbaczow stracił kontrolę nad sytuacją nawet w Moskwie, gdzie rywalizował z nim inny rosyjski polityk, **Borys Jelcyn**.

1991

8 **grudnia 1991** r. w białoruskiej części Puszczy Białowieskiej spotkali się przywódcy Białorusi, Ukrainy i Rosji (którą reprezentował Jelcyn). W zawartym **porozumieniu białowieskim** stwierdzili, że:

1. Związek Radziecki przestaje istnieć.
2. W jego miejsce powołują Wspólnotę Niepodległych Państw.

Teksty źródłowe

My, Republika Białoruś, Federacja Rosyjska [...], Ukraina – jako państwa założycielskie ZSRR, które w 1922 r. podpisały Układ Związkowy [...] – stwierdzamy, że ZSRR jako podmiot prawa międzynarodowego i byt geopolityczny przestaje istnieć.

Porozumienie białowieskie, 8 XII 1991 r.

* Kto i na jakiej podstawie decyduje o zakończeniu istnienia ZSRR?

W sumie to stwierdzenie nie było żadną rewolucją, bo przecież w radzieckiej konstytucji było zapisane, że republiki mają prawo do samostanowienia i dobrowolnego wystąpienia z sojuszu. Z drugiej strony Związek Radziecki był żywym organizmem. Jego serce jeszcze tętniło. Kilkumilionowa armia, wywiad, kontrwywiad, KGB. Stawiając podpis pod porozumieniem o upadku ZSRR, czułem, że zabijam Imperium. Bałem się. Nazajutrz mogła rozpocząć się wojna...

Prezydent Ukrainy Leonid Krawczuk w rozmowie z „Tygodnikiem Powszechnym”, 2007 r.

* Czego i z jakiego powodu bał się Leonid Krawczuk, współdecydując o rozwiązaniu ZSRR?

Po podpisaniu porozumienia białowieskiego stoją od lewej: prezydent Ukrainy Leonid Krawczuk, przewodniczący Rady Najwyższej Republiki Białorusi Stanisław Szuszkiewicz i prezydent Rosji Borys Jelcyn.

Estończycy stoją w 600-kilometrowym tzw. bałtyckim łańcuchu, który w 50. rocznicę paktu Ribbentrop–Mołotow połączył trzy stolice: Wilno, Rygę i Tallin (23 sierpnia 1989). Ponad 2 miliony mieszkańców Litwy, Łotwy i Estonii protestowały w ten sposób przeciwko zniewoleniu państw bałtyckich przez ZSRR.

25 grudnia 1991 r. Gorbaczow ustąpił ze stanowiska prezydenta ZSRR, a na Kremlu opuszczono czerwoną flagę z sierpem i młotem. Odeszło w przeszłość państwo, którego ofiarami były miliony ludzi – nie tylko zabitych, ale też więzionych, zmuszanych do niewolniczej pracy, okłamywanych, pozbawionych nadziei... Komunizm miał przynieść równość i sprawiedliwość, tymczasem okazał się jednym z najbardziej zbrodniczych systemów w dziejach.

Po rozpadzie ZSRR na jego terenie powstało 15 niepodległych państw. Najważniejszym z nich jest **Rosja**, zwana też **Federacją Rosyjską** (obie nazwy są oficjalne).

Wspólnota Niepodległych Państw istnieje do dziś jako bardzo luźny związek kilkunastu byłych republik radzieckich.

9. Kiedy i dlaczego republiki radzieckie wystąpiły z ZSRR?

10. Przedstaw postanowienia porozumienia białowieskiego.

Rozpad ZSRR w latach 1990–1991

✱ Wymień państwa utworzone na obszarze byłego ZSRR.

Pytania i polecenia

A. Przedstaw przyczyny rozpadu ZSRR.
B. Wyjaśnij, w jaki sposób pierestrojka i głasnost rozsadziły ustrój ZSRR.

To, co najważniejsze

Odprężenie w stosunkach Wschód–Zachód (1969–1979)	Przyczyny: Zachód – chęć zmniejszenia ryzyka wybuchu wojny nuklearnej. Wschód – pragnienie zdobycia pieniędzy i zachodnich technologii w celu ożywienia gospodarki. Przejawy odprężenia: umowy między USA i ZSRR o ograniczeniu liczby rakiet. Koniec okresu odprężenia: po wkroczeniu Armii Radzieckiej do Afganistanu (1979).
Przyczyny rozpadu ZSRR	1. Scentralizowane i nieefektywne zarządzanie państwem przez małą grupę dygnitarzy partii komunistycznej. 2. Pragnienie niepodległości żywione przez narody zamieszkujące państwo. 3. Zacofanie ekonomiczne i technologiczne. 4. Gigantyczne wydatki na zbrojenia i pomoc innym krajom socjalistycznym. 5. Niezadowolenie ludności z warunków życia. 6. Kłamliwa propaganda. 7. Ograniczenia wolności. 8. Spadek zaufania do władz państwa.
Michaił Gorbaczow – od 1985 r. sekretarz generalny KC KPZR i faktyczny przywódca ZSRR	Zamierzał przeprowadzić reformy. Główne elementy jego polityki: 1. Pierestrojka (przebudowa) systemu – miała umożliwić reformy gospodarcze. Stała się procesem zmian, które rozsadziły ustrój. Doprowadziła też do zapaści ekonomicznej. 2. Głasnost (jawność) miała: a) dopuścić do zarządzania państwem fachowców zamiast funkcjonariuszy partii, b) zapewnić Gorbaczowowi poparcie społeczeństwa. Ale informacje o problemach państwa i zbrodniach Stalina zniszczyły resztki zaufania do władz.
Rozpad ZSRR	1. W 1990 r. Litwa ogłosiła niepodległość; w 1991 r. wystąpiły z ZSRR pozostałe republiki. 2. W grudniu 1991 r. przywódcy Białorusi, Ukrainy i Rosji zawarli porozumienie białowieskie. Postanowienia: a) ZSRR przestaje istnieć, b) w jego miejsce powstaje Wspólnota Niepodległych Państw. 3. Najważniejszym z 15 państw byłego ZSRR jest Rosja, zwana też Federacją Rosyjską.

Ilustracja ze s. 208

28 Jesień Narodów

1985 Michaił Gorbaczow przywódcą ZSRR

1989 Jesień Narodów

1990 zjednoczenie Niemiec

1991 rozwiązanie Układu Warszawskiego i RWPG

1993 rozpad Czechosłowacji

1999 rozszerzenie NATO o Polskę, Czechy i Węgry

* Co głosiła doktryna Breżniewa?

Żołnierz węgierski usuwa drut kolczasty z zapory ciągnącej się wzdłuż granicy Węgier z Austrią (maj 1989).

Koniec doktryny Breżniewa

Pierestrojka zmieniła sytuację nie tylko w Związku Radzieckim. Po 1985 r. pozostałe państwa bloku sowieckiego stały się mniej zależne od Moskwy, ponieważ:

1. Gorbaczow popierał zwolenników reform w państwach bloku sowieckiego. Ludzie ci byli jego sojusznikami w walce z przeciwnikami zmian w ZSRR.

2. Władze ZSRR nie mogły sobie pozwolić na interwencję zbrojną w „bratnich" krajach socjalistycznych. Moskwa nie miała pieniędzy na taką akcję; ponadto spowodowałaby ona zachodnie sankcje, które całkowicie pogrążyłyby radziecką gospodarkę.

3. Związkowi Radzieckiemu groził rozpad. Władze w Moskwie skupiły się na próbie ratowania własnego kraju; problemy związane z innymi państwami miały mniejsze znaczenie.

Pierwsza wyłamała się Polska: w lutym 1989 r. zaczęły się u nas rozmowy okrągłego stołu (por. s. 201).

W maju 1989 r. Węgrzy przystąpili do usuwania ogrodzenia z drutu kolczastego, które stało wzdłuż całej granicy węgiersko-austriackiej (i było podłączone do prądu). Żelazna kurtyna została rozdarta.

Moskwa nie mogła i nie chciała przeciwdziałać tym przemianom. W październiku 1989 r. radziecki minister spraw zagranicznych oświadczył, że ZSRR nie będzie się wtrącał do spraw wewnętrznych innych państw, także członków Układu Warszawskiego. Ta wypowiedź oznaczała **koniec doktryny Breżniewa** i zgodę Moskwy na niezależność państw bloku sowieckiego.

1. Podaj przyczyny zmniejszenia się zależności państw bloku sowieckiego od ZSRR po 1985 r.

Rok 1989

W latach 80. wszystkie państwa bloku sowieckiego borykały się z trudnościami ekonomicznymi. Ich źródłem była niewydolność socjalistycznej gospodarki. Wszędzie rosło niezadowolenie mieszkańców – wyrażane głośno, jak w Polsce, lub skrywane, jak np. w Czechosłowacji.

W krajach podporządkowanych ZSRR pierestrojka wzbudziła niepokój, a nawet przerażenie komunistów. Dała natomiast nadzieję milionom ludzi. W drugiej połowie lat 80. w państwach bloku radzieckiego powstawały lub ożywiały się ugrupowania opozycyjne. Żądały wolności, demokracji i niezależności od ZSRR.

Polska

Europa z napięciem śledziła wydarzenia w Polsce: rozmowy okrągłego stołu (luty–kwiecień 1989), częściowo wolne wybory (czerwiec 1989), powołanie rządu Tadeusza Mazowieckiego (sierpień 1989), wreszcie transformację PRL w demokratyczną Rzeczpospolitą Polską (grudzień 1989). Przemiany w naszym kraju wywołały reakcję łańcuchową w państwach bloku sowieckiego, których społeczeństwa zbuntowały się przeciwko rządom komunistów. Wydarzenia te nazwano **Jesienią Narodów** albo **Jesienią Ludów**, ponieważ ich kulminacja nastąpiła w ostatnich miesiącach **1989** r.

Węgry

Na Węgrzech rządy komunistów w latach 70. i 80. miały łagodniejszy charakter niż w innych krajach bloku sowieckiego (np. Węgrzy częściej podróżowali za granicę). Opozycja była jednak bardzo słaba. Dopiero pod wpływem pierestrojki zaczęły powstawać organizacje opozycyjne, a wśród węgierskich komunistów pojawiło się dążenie do reform. Od czerwca do września 1989 r. trwały **obrady trójkątnego stołu** (wzorowanego na polskim okrągłym stole). Uczestniczyły w nich władze, organizacje kontrolowane przez władze i opozycja. Rozmowy zakończyły się podpisaniem porozumienia o wprowadzeniu systemu wielopartyjnego i wolnych wyborach w marcu 1990 r. Były to pierwsze całkowicie wolne wybory w bloku sowieckim. Zdecydowane zwycięstwo odniosła w nich opozycja – komuniści uzyskali zaledwie 8,5% głosów i stracili władzę.

Bułgaria

W Bułgarii dopiero w 1988 r. powstały pierwsze organizacje opozycyjne. Pod ich naciskiem w listopadzie 1989 r. komuniści zmienili przywódcę partii (dotychczasowy, Todor Żiwkow, rządził państwem od 35 lat). W listopadzie i grudniu doszło w Sofii do wielotysięcznych manifestacji

Przedwyborczy wiec zwolenników „Solidarności" w Gdyni (1989).

Przed gmachem parlamentu w Budapeszcie Węgrzy świętują utworzenie Republiki Węgierskiej, która zastąpiła komunistyczną Węgierską Republikę Ludową (październik 1989).

Demonstranci na ulicach Sofii domagają się demokratycznych zmian w Bułgarii (listopad 1989). Niosą portret komunistycznego przywódcy Todora Żiwkowa, obrócony do góry nogami.

antyrządowych. Władze musiały się zgodzić na rozmowy z opozycją. Trwały one od stycznia do maja 1990 r.; w ich wyniku w czerwcu 1990 r. odbyły się **wolne wybory** do parlamentu. Zwycięstwo odnieśli w nich komuniści. Mimo to pierwszym prezydentem Bułgarii został lider opozycji, a państwo podjęło demokratyczne reformy.

Czechosłowacja

Po stłumieniu Praskiej Wiosny w 1968 r. Czesi i Słowacy w ogromnej większości pogodzili się z koniecznością życia w systemie komunistycznym (w zamian cieszyli się dość wysokim standardem życia, oczywiście jak na kraj bloku sowieckiego). Czechosłowacką opozycję tworzyło zaledwie dwieście kilkadziesiąt osób, które podpisały **Kartę 77** – dokument krytykujący władze za naruszanie praw człowieka. Społeczeństwo obojętnie przyjęło powstanie „Solidarności" w sąsiedniej Polsce i pierestrojkę w ZSRR.

Tym większe było zaskoczenie świata, gdy 17 listopada 1989 r. na ulice Pragi wyszło kilkadziesiąt tysięcy ludzi, by demonstrować przeciwko rządowi. Dwa dni później powstało opozycyjne Forum Obywatelskie, którego przywódcą został pisarz **Václav Havel**. W manifestacji zorganizowanej 25 listopada w Pradze przez Forum Obywatelskie wzięło udział ok. 800 tysięcy ludzi z całego kraju. Dwa dni później Czechosłowację sparaliżował dwugodzinny strajk generalny. Zapowiedź kolejnego strajku zmusiła komunistów do ustępstw. W grudniu 1989 r. Václav Havel został prezydentem państwa.

Václav Havel przemawia do tysięcy swoich zwolenników na placu Wacława w Pradze (grudzień 1989).

Wydarzenia te nazwano **aksamitną rewolucją** – ponieważ obyła się bez ofiar.

W czerwcu 1990 r. przeprowadzono wolne wybory. Wygrało je Forum Obywatelskie (na terenie Czech zdobyło 53% głosów). Komuniści czescy i słowaccy uzyskali niecałe 14% głosów.

Parę lat później narody czeski i słowacki zdecydowały się pójść osobnymi drogami. W styczniu **1993** r. w wyniku „aksamitnego rozwodu" powstały Republika Czeska i Republika Słowacka.

1993

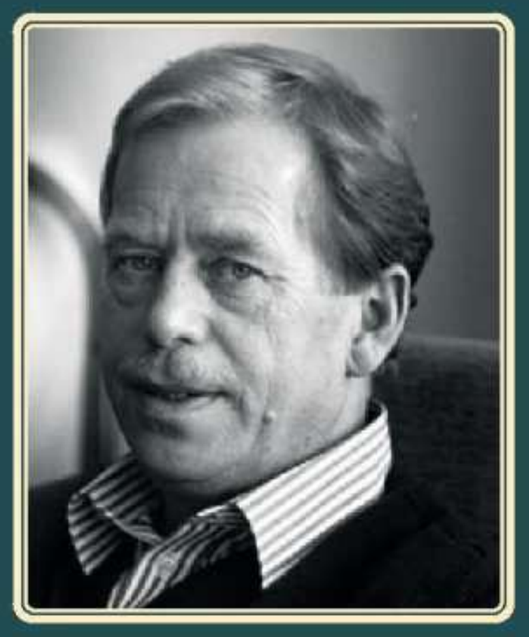
Rumunia

Od połowy lat 60. komunistycznym dyktatorem Rumunii był Nicolae Ceaușescu (czytaj: nikolae czałszesku). Opozycja nie istniała – do jej powstania nie dopuściła rozbudowana tajna policja, która kontrolowała nawet rozmowy telefoniczne i zakładała podsłuchy w prywatnych mieszkaniach.

Mimo to w grudniu 1989 r. w jednym z rumuńskich miast doszło do antyrządowych manifestacji. Zostały one krwawo stłumione przez wojsko. By wzmocnić swą pozycję, Ceaușescu zorganizował w Bukareszcie 100-tysięczny wiec poparcia, który jednak przerodził się w antyrządową demonstrację. Przerażony dyktator przerwał przemówienie, a tłum manifestantów opanował centrum Bukaresztu.

Ceaușescu wysłał przeciw nim wojsko. Mimo to do protestujących przyłączały się kolejne tysiące ludzi. Doszło do **zamachu stanu**: na rozkaz dowódcy armii żołnierze wrócili do koszar, a władzę w państwie przejął komunistyczny Front Ocalenia Narodowego. Na jego polecenie Ceaușescu wraz z żoną zostali aresztowani, osądzeni i natychmiast rozstrzelani (25 grudnia).

Rumunia była jedynym krajem bloku sowieckiego, gdzie doszło do krwawych walk (zginęło w nich ponad 1100 osób), i jedynym, w którym nie przeprowadzono wolnych wyborów. Przez kilka następnych lat krajem rządzili komuniści, a opozycję nadal prześladowano.

Václav Havel
(1936–2011)

Pisarz, autor sztuk teatralnych, działacz antykomunistyczny, jeden z twórców Karty 77, prezydent Czechosłowacji (1989–1992) i Republiki Czeskiej (1993–2003). Przed aksamitną rewolucją prześladowany przez komunistów; łącznie spędził ok. pięciu lat w więzieniu. Jego książki nie były publikowane, a sztuk nie wystawiano. W kraju i za granicą uważany za autorytet moralny; wykorzystywał swój prestiż, by ułatwić Czechom i innym krajom Europy Środkowej integrację z Zachodem.

Mężczyzna trzyma flagę Rumunii z wyciętym komunistycznym godłem. W tle czołgi i transportery opancerzone na placu Pałacowym w Bukareszcie (grudzień 1989).

2. Przedstaw główne wydarzenia aksamitnej rewolucji.
3. Czym się różniła Jesień Narodów w Rumunii od wydarzeń tego okresu na Węgrzech, w Bułgarii i Czechosłowacji?

Tekst źródłowy

1. Zjednoczone Niemcy będą obejmowały terytoria Republiki Federalnej Niemiec, Niemieckiej Republiki Demokratycznej i całego Berlina. Ich granicami zewnętrznymi będą granice Niemieckiej Republiki Demokratycznej i Republiki Federalnej Niemiec i w dniu wejścia w życie [układu] staną się ostateczne. Potwierdzenie ostatecznego charakteru granic zjednoczonych Niemiec jest istotną częścią składową ładu pokojowego w Europie.

2. Zjednoczone Niemcy i Rzeczpospolita Polska potwierdzą istniejącą między nimi granicę w układzie wiążącym z punktu widzenia prawa międzynarodowego.

3. Zjednoczone Niemcy nie mają żadnych roszczeń terytorialnych wobec innych państw, nie będą ich również wysuwać w przyszłości.

Układ o ostatecznej regulacji w sprawie Niemiec, IX 1990 r.

- Jakie terytoria ma objąć zjednoczone państwo niemieckie?
- Które stwierdzenia dokumentu zapewniają bezpieczeństwo granic: a) Polsce, b) wszystkim sąsiadom zjednoczonych Niemiec?

Zjednoczenie Niemiec

Niemiecka Republika Demokratyczna (NRD) była ponurym państwem policyjnym: co siódmy mieszkaniec współpracował z tajną policją Stasi (czytaj: sztazi) i donosił na żonę, męża, sąsiadów... Żołnierze strzelali do każdego, kto próbował przedostać się na Zachód przez mur berliński. Od 1961 do 1989 r. zabili co najmniej sto kilkadziesiąt osób.

Państwowa propaganda zapewniała, że 99% obywateli NRD popiera partię komunistyczną. Było to kłamstwo – Niemcy ze wschodu mieli rodziny w RFN, odbierali zachodnioniemiecką telewizję i zdawali sobie sprawę ze swego zniewolenia.

Pod wpływem pierestrojki także w Niemczech Wschodnich zaczęły powstawać organizacje opozycyjne. 2 października 1989 r. 20 tysięcy ludzi demonstrowało w Lipsku przeciwko rządowi; 4 listopada na ulice Berlina wyszło już 700 tysięcy niezadowolonych obywateli. Domagali się demokratycznych wyborów, wolności słowa i podróżowania.

Rząd NRD stracił kontrolę nad państwem. Wieczorem 9 listopada jego rzecznik przez pomyłkę podał komunikat o otwarciu granicy z RFN; na wieść o tym tysiące mieszkańców NRD ruszyły do przejść granicznych, które pod ich naciskiem otwarto. W ciągu kilku dni 4 miliony Niemców ze wschodu odwiedziły Niemcy Zachodnie.

Wyłom w murze berlińskim, przez który młody mężczyzna próbuje przejść do Berlina Zachodniego (listopad 1989).

Przed gmachem Reichstagu berlińczycy świętują zjednoczenie Niemiec (noc z 2 na 3 października 1990).

Także wieczorem 9 listopada mieszkańcy Berlina, wyposażeni w kilofy, młotki i co kto miał pod ręką, ruszyli kruszyć mur berliński. Gdy rozebrano go w 1990 r., przestał istnieć ponury symbol zimnej wojny i podziału Europy.

W marcu 1990 r. w NRD odbyły się wolne wybory. Komuniści zdobyli w nich 16% głosów. Zwyciężyły nowe partie, dążące do jedności Niemiec. Plan zjednoczenia opracował ówczesny kanclerz RFN – **Helmut Kohl** (czytaj: kol).

We wrześniu 1990 r. zakończyła się w Moskwie **Konferencja dwa plus cztery** (RFN i NRD oraz cztery mocarstwa: ZSRR, USA, Wielka Brytania i Francja), poświęcona zjednoczeniu Niemiec. Jej uczestnicy podpisali dokument, który m.in.: 1) określił granice państwa niemieckiego, 2) uznał je za ostateczne, także granicę na Odrze i Nysie Łużyckiej (zob. tekst źródłowy).

Potem Niemiecka Republika Demokratyczna wystąpiła z prośbą o przyłączenie do Republiki Federalnej Niemiec – co nastąpiło 3 **października 1990** r.

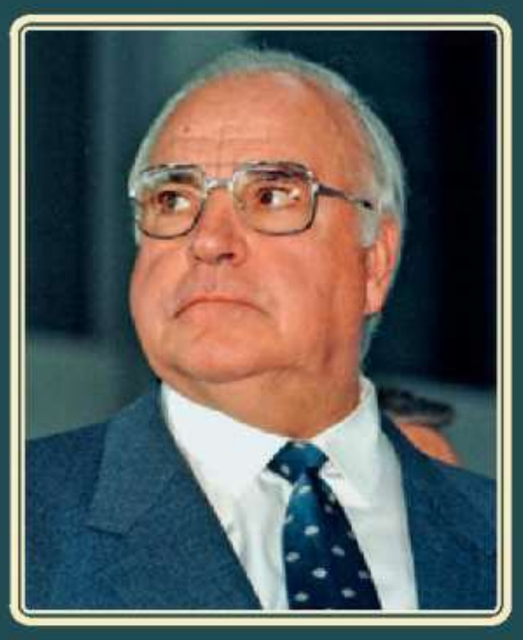
W wyniku zjednoczenia Niemiec RFN powiększyła się o obszar NRD, ale zachowała swą nazwę, ustrój i instytucje.

1990

4. Przedstaw sytuację wewnętrzną NRD przed Jesienią Narodów.

5. Wyjaśnij, jak rząd NRD stracił kontrolę nad państwem.

6. Kto i w jaki sposób przeprowadził zjednoczenie Niemiec?

Helmut Kohl
(1930–2017)

Niemiecki polityk, doktor historii, długoletni przewodniczący CDU (partii chrześcijańskich demokratów), kanclerz RFN w latach 1982–1998 (od 1990 r. zjednoczonych Niemiec). Popierał twardą politykę prezydenta Reagana wobec ZSRR; był zwolennikiem ścisłej współpracy niemiecko-francuskiej i integracji europejskiej. Doprowadził do zjednoczenia Niemiec przez przyłączenie NRD do RFN. Uznał granicę z Polską na Odrze i Nysie Łużyckiej, opowiadał się też za przyjęciem do UE państw postkomunistycznych.

Europa w latach 1989–1990

✱ Po utworzeniu Litwy ZSRR stracił bezpośrednie połączenie z obwodem kaliningradzkim. Wskaż go na mapie.

LEGENDA

obszar NRD wcielony do RFN

L. Luksemburg

Koniec Układu Warszawskiego

W 1989 r. do Układu Warszawskiego należało siedem państw: ZSRR, Bułgaria, Czechosłowacja, NRD, Polska, Rumunia i Węgry. Do 1991 r. komuniści utrzymali władzę tylko w Rumunii i rozpadającym się ZSRR.

Nowe, demokratyczne rządy zmieniły o 180 stopni politykę zagraniczną swych państw. Zamiast związku z ZSRR (potem Rosją) wybrały zbliżenie z Zachodem. Ten sam kierunek przyjęły republiki bałtyckie: Litwa, Łotwa i Estonia.

W nowej sytuacji istnienie Układu Warszawskiego straciło sens, toteż w lutym **1991 r. został rozwiązany**. Kilka miesięcy później zlikwidowano RWPG. Blok sowiecki przestał istnieć.

1991

7. Kiedy i dlaczego został rozwiązany Układ Warszawski?

Pytania i polecenia

A. Przedstaw wpływ wydarzeń w Polsce na Jesień Narodów w Europie.
B. Scharakteryzuj Jesień Ludów na Węgrzech, w Bułgarii, Czechosłowacji i Rumunii.
C. Omów wydarzenia, które doprowadziły do zjednoczenia Niemiec.

To, co najważniejsze

Wpływ pierestrojki na sytuację państw bloku sowieckiego	1. Zmniejszyła się ich zależność od ZSRR, gdyż: a) Gorbaczow popierał reformatorów, b) ZSRR nie mógł sobie pozwolić na interwencję zbrojną, c) Moskwa musiała ratować ZSRR przed rozpadem. 2. Koniec doktryny Breżniewa – zgoda Moskwy na niezależność państw bloku.
Jesień Narodów (Ludów) w 1989 r. – bunt społeczeństw państw bloku sowieckiego; początek w Polsce	**Polska** – okrągły stół, częściowo wolne wybory i przemiana PRL w demokratyczną RP (1989). **Węgry** – trójkątny stół (1989) i wolne wybory (1990) zakończone zwycięstwem opozycji. **Bułgaria** – manifestacje w Sofii (1989), rozmowy komunistów z opozycją i zwycięstwo komunistów w wolnych wyborach (1990). Mimo to przeprowadzenie demokratycznych reform. **Czechosłowacja** – aksamitna rewolucja: wielotysięczne manifestacje w Pradze, strajk, opozycjonista Václav Havel prezydentem Czechosłowacji (1989); zwycięstwo opozycji w wolnych wyborach (1990). Pokojowy podział Czechosłowacji na Republikę Czeską i Republikę Słowacką (1993). **Rumunia** – użycie wojska przeciwko demonstrantom w Bukareszcie, krwawe walki, rozstrzelanie dyktatora Nicolae Ceaușescu w wyniku zamachu stanu przeprowadzonego przez komunistów. Utrzymanie władzy przez komunistów.
Zjednoczenie Niemiec	1. Wielotysięczne demonstracje antyrządowe w Lipsku i Berlinie (październik–listopad 1989). 2. Otwarcie granic NRD (listopad 1989). 3. Wolne wybory w NRD – klęska komunistów i zwycięstwo partii dążących do jedności Niemiec. Rozbiórka muru berlińskiego (1990). 4. Konferencja dwa plus cztery poświęcona zjednoczeniu Niemiec – m.in. określenie ich granic (1990). 5. Zjednoczenie Niemiec (październik 1990) – NRD przyłączona do RFN.
Rozwiązanie Układu Warszawskiego i RWPG (1991)	Spowodowane zwrotem na Zachód byłych państw członkowskich Układu Warszawskiego.

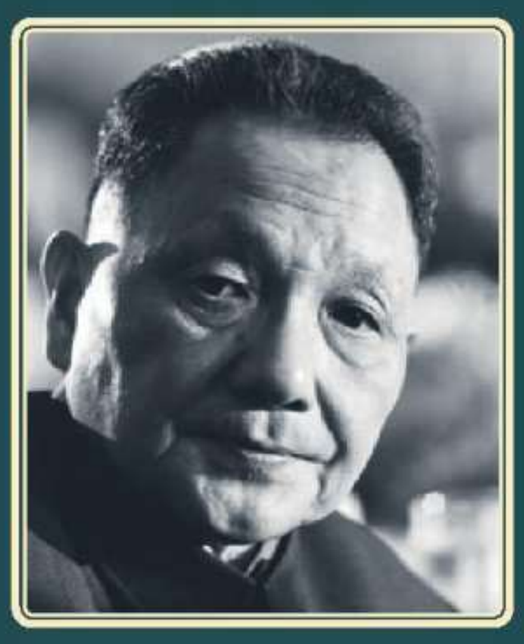
Ilustracja ze s. 220

29 Chiny mocarstwem

* Przypomnij skutki rewolucji kulturalnej w Chinach.

pragmatyk – człowiek, który myśli i działa w sposób praktyczny

Deng Xiaoping
(1904–1997)

Chiński polityk, przywódca Chińskiej Republiki Ludowej (1978–1989), twórca programu reform społeczno-gospodarczych i otwarcia Chin na świat. Po zdobyciu władzy przez Chińską Partię Komunistyczną obejmował coraz wyższe stanowiska w państwie. Był przeciwnikiem „wielkiego skoku naprzód"; w czasie rewolucji kulturalnej pozbawiono go wszystkich stanowisk i zesłano na prowincję jako ślusarza w fabryce traktorów. W 1989 r. opowiedział się za stłumieniem siłą protestu studentów; w 1992 r. doprowadził do kolejnych reform państwa.

Reformy Deng Xiaopinga

W 1976 r. zmarł Mao Zedong. Po jego śmierci wśród chińskich komunistów rozgorzała walka o władzę. Ścierały się dwa ugrupowania:

1) maoiści – pragnęli rządzić Chinami ściśle według zasad Marksa, Lenina i Mao,
2) pragmatycy* – kładli mniejszy nacisk na ideologię komunistyczną, a większy na rozwój gospodarczy kraju.

Z walki tej zwycięsko wyszli pragmatycy. Ich przywódca **Deng Xiaoping** zyskał popularność hasłem: „Bieda to nie komunizm". W **1978** r. został faktycznym przywódcą Chińskiej Republiki Ludowej.

Deng utrzymał polityczny monopol partii komunistycznej, ale przeprowadził głębokie **reformy społeczno-gospodarcze** (zob. tekst źródłowy). Często zresztą tylko zatwierdzał i propagował zmiany, które już nastąpiły. Tak było np. z likwidacją komun ludowych – chłopi jednej ze wsi nielegalnie podzielili ziemię między siebie, ich śladem poszły dwie prowincje, po czym Deng zlikwidował komuny ludowe w całych Chinach.

1978

Deng Xiaoping podczas spotkania z Michaiłem Gorbaczowem w Pekinie (1989). Stosunki chińsko-radzieckie były napięte, gdyż: 1) oba państwa chciały odgrywać rolę lidera wśród krajów komunistycznych, 2) Chiny obawiały się ekspansji ZSRR.

Chiny za rządów Mao Zedonga i Deng Xiaopinga

Na polecenie Mao Zedonga:	Deng Xiaoping:
Chłopi pracowali zbiorowo w komunach ludowych. Każda musiała dostarczyć państwu określoną ilość żywności; jeśli wyprodukowała więcej, oddawała nadwyżkę państwu.	Rozwiązał komuny ludowe i przywrócił rodzinne gospodarstwa. Odtąd każda rodzina mogła uprawiać przyznane sobie pole i sprzedawać nadwyżkę żywności na wolnym rynku.
Fabryki, sklepy, warsztaty rzemieślnicze i zakłady usługowe należały do państwa.	Zezwolił na powstanie prywatnych sklepów, warsztatów rzemieślniczych oraz zakładów usługowych.
Chiny miały być samowystarczalne i rozwijać się gospodarczo siłami samych Chińczyków – bez zagranicznych urządzeń, technologii oraz kapitału.	By zyskać zagraniczne urządzenia, technologie i kapitał, stworzył korzystne warunki dla inwestorów spoza Chin (m.in. niskie podatki).
Chiny stały się państwem totalitarnym, narzucającym obywatelom m.in. miejsce zamieszkania, ubiór i pożywienie (ze wspólnego kotła), ale też zaspokajającym podstawowe potrzeby.	Ograniczył wszechwładzę partii komunistycznej i przywrócił obywatelom podstawowe wolności: podróżowania, ubioru, wyboru pożywienia (koniec jedzenia ze wspólnego kotła) – ale też zmusił ich do samodzielnego zaspokajania potrzeb („każdy musi sam zadbać o swoją miseczkę ryżu").
Państwo było odcięte od świata – mało kto mógł z Chin wyjechać albo do nich przyjechać.	Otworzył Chiny na świat: zezwolił Chińczykom na wyjazdy zagraniczne i zachęcał do przyjazdu obcokrajowców.

Reformy Deng Xiaopinga wprowadzano stopniowo. Ich celem było przekształcenie Chin w nowoczesną potęgę przemysłową dzięki czterem modernizacjom: rolnictwa, przemysłu, wojskowości oraz nauki i techniki. Tak miał powstać **socjalizm o chińskiej specyfice**, tj. ustrój, w którym rządząca partia komunistyczna zezwala na istnienie wolnego rynku, zachęca do przedsiębiorczości i ogranicza centralne planowanie – ale odrzuca takie wartości zachodnie, jak indywidualizm i demokracja. Komuniści uznali je za sprzeczne nie tylko z marksizmem-leninizmem, ale też z chińską tradycją, według której jednostka jest podporządkowana rodzinie, społeczeństwu i dawnym zwyczajom.

Wraz z reformami gospodarczymi zachodziły pewne przemiany polityczne. Rządzący komuniści częściowo odeszli od ideologii Mao Zedonga; zaczęli przekształcać Chiny w państwo autorytarne, w którym komunizm odgrywał coraz mniejszą rolę.

Pod rządami Denga (1978–1989) Chiny dokonały reform i otworzyły się na świat. Produkcja żywności zwiększyła się tak gwałtownie, że w kraju, który od starożytności nękały klęski głodu, pierwszy raz w dziejach starczało jedzenia dla wszystkich. Chińska gospodarka rosła w średnim tempie prawie 10% rocznie i zaczęła nadrabiać wielowiekowe zapóźnienia w stosunku do Zachodu.

1. **Kto walczył o władzę w Chinach po śmierci Mao Zedonga i kto wyszedł zwycięsko z tej walki?**
2. **Co oznaczało chińskie otwarcie się na świat?**
3. **Na czym miał polegać socjalizm o chińskiej specyfice?**

Tekst źródłowy

W sferze polityki gospodarczej, jak myślę, powinniśmy pozwolić niektórym regionom i przedsiębiorstwom, jak też poszczególnym pracownikom i chłopom na zarabianie więcej niż inni i cieszenie się większym dobrobytem szybciej od innych, odpowiednio do ich ciężkiej pracy i większego wkładu dla społeczeństwa. Jeśli standard życia niektórych osób zostanie najpierw podniesiony, staną się oni przekonującym przykładem dla swych „sąsiadów", zaś ludzie z innych regionów [...] będą chcieli uczyć się od nich. To pozwoli zaś całej gospodarce narodowej na rozwijanie się, fala za falą, i będzie przyczyniać się do osiągnięcia dobrobytu przez wszystkie narodowości naszego kraju w stosunkowo krótkim czasie [...].

Przemówienie Deng Xiaopinga, 1978 r.

- Komu i dlaczego Deng Xiaoping chce zezwolić na wyższe zarobki?
- Czy zgadzasz się z tezą Denga, że inni będą chcieli się uczyć od lepiej zarabiających? Uzasadnij odpowiedź.

Manifestanci na placu Tiananmen w Pekinie (maj 1989).

Masakra na placu Bramy Niebiańskiego Spokoju

Mao Zedong chciał zbudować idealne społeczeństwo komunistyczne, w którym wszyscy będą równi. Deng Xiaoping rzucił hasło: „Bogaćcie się, kto tylko umie i może" – co oznaczało, że władze akceptują podział Chińczyków na bogatych i biednych.

Reformy Denga przyniosły korzyści obrotnym chłopom oraz przedsiębiorcom. Stracili urzędnicy państwowi i robotnicy, których pensje zmalały na skutek inflacji. Niektóre przedsiębiorstwa upadły; ich pracownicy znaleźli się w fatalnej sytuacji, ponieważ nie istniały zasiłki dla bezrobotnych.

Były też inne minusy reform: wszechobecna korupcja oraz nierównomierny rozwój Chin. Zagraniczni inwestorzy budowali fabryki na wybrzeżu; wewnątrz kraju nadal panowała bieda. Miliony ludzi przenosiły się do miast w poszukiwaniu lepszych warunków życia – tymczasem nieraz brakowało dla nich zarówno pracy, jak i mieszkań.

Niewystarczające okazały się też przemiany polityczne. Dzięki podróżom i kontaktom z cudzoziemcami Chińczycy poznali swobody obywatelskie w państwach demokratycznych; chcieli wprowadzenia podobnych u siebie. Chińska Republika Ludowa podpisywała wprawdzie dokumenty o przestrzeganiu praw człowieka, lecz bez skrupułów te prawa łamała. Niezadowoleni byli przede wszystkim studenci, intelektualiści i robotnicy z wielkich miast.

W kwietniu 1989 r. studenci zajęli **plac Tiananmen** (czytaj: tjenanmen, dosłownie: plac Bramy Niebiańskiego Spokoju) w Pekinie. Organizowali tam pokojowe manifestacje, podczas których żądali m.in. walki z korupcją, wolności i demokracji.

Studentów poparła większość mieszkańców Pekinu. W maju na placu Tiananmen gromadziły się tłumy sięgające nawet miliona ludzi. Do protestów doszło także w 400 innych chińskich miastach.

Komuniści, którzy z początku próbowali rozmawiać z demonstrantami, przestraszyli się utraty władzy (strach ten wzmogły wydarzenia w Polsce, por. s. 201). Dlatego w nocy z 3 na 4 **czerwca 1989** r. koczujących na placu studentów zaatakowały jednostki armii chińskiej. Użyły przeciw nim ostrej amunicji i czołgów (wielu demonstrantów zostało zmiażdżonych gąsienicami). Ponieważ chińskie władze natychmiast wprowadziły blokadę informacyjną, do dziś nie wiadomo, ilu ludzi zginęło. Mogło to być od kilkuset do 10 tysięcy osób.

1989

Po krwawej rozprawie z protestującymi nastąpiła fala aresztowań studenckich przywódców, robotników i intelektualistów. Wykonano kilkadziesiąt wyroków śmierci, co najmniej kilkaset osób znalazło się w więzieniach. Władze usiłowały wmówić społeczeństwu, że protest był „kontrrewolucją" wywołaną przez agentów Zachodu.

Masakra na placu Tiananmen do dziś jest w Chinach tematem tabu. Poświęcone jej strony internetowe są blokowane przez władze, które wciąż twierdzą, że akcja wojska „zapewniła stabilność" krajowi.

4. Kto i dlaczego był niezadowolony z reform Denga?
5. Czego domagali się protestujący na placu Tiananmen?
6. Omów reakcję chińskich władz na protest studentów.

Światowe mocarstwo

Masakra na placu Tiananmen została potępiona przez niemal cały świat. Stany Zjednoczone i państwa Europy Zachodniej nałożyły sankcje gospodarcze na Chiny oraz wprowadziły embargo na sprzedaż broni do tego kraju. Chińska Republika Ludowa znalazła się w międzynarodowej izolacji.

W samych Chinach odzyskali wpływy maoiści – jednak na krótko. W 1992 r. Deng Xiaoping, choć przebywał już na emeryturze, wezwał do dalszych reform, a jego zwolennicy stanęli u steru państwa. Nadal starali się budować socjalizm o chińskiej specyfice przez wprowadzenie **socjalistycznej gospodarki rynkowej**, co oznaczało:

Czołg miażdży zaporę na ulicy Pekinu (3 czerwca 1989). Mieszkańcy miasta pospiesznie wznieśli barykady, by nie dopuścić wojska do placu Tiananmen.

W proteście przeciwko masakrze samotny mężczyzna zatrzymuje kolumnę czołgów wracającą z placu Tiananmen (5 czerwca 1989). Do dziś nie wiadomo, kim był, więc nazwano go Nieznanym Buntownikiem.

Nadzorca sprawdza identyfikatory pracowników jednej z zachodnich korporacji w Szanghaju (Chiny). Zdjęcie z 2016 r.

1) politycznie – niepodzielne rządy partii komunistycznej (inne organizacje polityczne są nielegalne),
2) ekonomicznie – wolność gospodarczą, prywatną przedsiębiorczość i wolną konkurencję.

Zachód szybko zrezygnował z sankcji (z wyjątkiem embarga na broń); przeważyła perspektywa korzyści. W 1988 r. Chiny liczyły 1,05 miliarda mieszkańców (w 1949 r. 540 milionów) i były źródłem taniej siły roboczej (Chińczycy bardzo mało zarabiali). Władze chińskie zachęcały cudzoziemców do inwestowania, a Chińczyków – do zakładania własnych firm. Popierały eksport, z którego czerpały gigantyczne zyski.

W efekcie Chiny, w latach 70. kraj nędzy i głodu, pod koniec XX w. stały się „największą fabryką świata", a zarazem jego głównym bankierem (dzięki zgromadzonym rezerwom pieniężnym). Reformy Deng Xiaopinga i jego następców przekształciły rolnicze, zacofane państwo komunistyczne w potęgę gospodarczą i finansową. Podniósł się ogólny poziom życia, dzięki czemu Chiny to obecnie **największy na świecie rynek zbytu** (kilkaset milionów Chińczyków należy do grupy ludzi zamożnych i bogatych).

W ciągu zaledwie 30 lat Chińczycy dokonali przemian, które Europejczykom zajęły dwa stulecia. Do 2007 r. w Chinach nie istniała ani jedna linia kolejowa dużych prędkości (powyżej 250 km/h); a 10 lat później chińska sieć takich kolei mierzyła 25 tysięcy km i była większa od sieci wszystkich pozostałych państw świata razem wziętych.

Dzisiejszy Szanghaj – finansowe i handlowe centrum Chin. Z lewej drapacze chmur w dzielnicy Pudong.

Od 2010 r. gospodarka Chin jest drugą na świecie (po amerykańskiej). Także pod względem wydatków militarnych Chińska Republika Ludowa zajmuje drugie miejsce w światowym rankingu. Za życia jednego pokolenia Chiny stały się światowym mocarstwem.

7. Przedstaw reakcję świata na masakrę na placu Tiananmen.
8. Wyjaśnij, co przywódcy Chin rozumieli pod nazwą socjalistycznej gospodarki rynkowej.

Problemy Chin

Mimo niebywałego sukcesu reform Chiny od lat 80. XX w. borykają się z poważnymi problemami. Oto najważniejsze:

1. Ogromna różnica między rozwojem gospodarczym miast wybrzeża a zacofaniem rolniczego wnętrza kraju. Spowodowała gigantyczną migrację ze wsi do miast – w ciągu 30 lat odsetek mieszkańców miast wzrósł z 18% do prawie 50%. Wielu z tych ludzi to najemni robotnicy bez stałego zamieszkania.

2. Rozwarstwienie ekonomiczne, tj. podział na biednych i bogatych. Ludzie o niższych dochodach – m.in. mieszkańcy regionów rolniczych, członkowie mniejszości etnicznych – uważają się za pokrzywdzonych przez państwo.

3. Dyktatura wąskiej elity jednej partii. Choć regularnie następuje zmiana pokoleniowa elit (młodsi zastępują starszych), w Chinach nie ma demokracji. Brakuje m.in. swobód obywatelskich i wolnych mediów (władze kontrolują internet).

4. Trudności z integracją mniejszości narodowych (ok. 8% ludności kraju). Niektóre, np. Tybetańczycy, dążą do autonomii. Rząd tłumi te dążenia z obawy przed rozpadem państwa.

5. Przeludnienie. Reakcją władz była polityka jednego dziecka – rodzina mająca dwoje lub więcej dzieci płaciła wysokie kary. Politykę jednego dziecka krytykowano na Zachodzie jako niezgodną z prawami człowieka. Władze Chin wycofały się z niej w 2016 r., gdyż:

Dalajlama, duchowy i polityczny przywódca Tybetańczyków, nieuznawany przez władze Chin. Laureat Pokojowej Nagrody Nobla. Od 1959 r. dalajlama żyje na emigracji. Zdjęcie z 1979 r.

Tajwan – wyspa, na której w 1949 r. schronili się przeciwnicy komunistów (por. s. 138). Do dziś istnieje tam niepodległa Republika Chińska, nieuznawana jednak przez większość państw świata (wśród nich Polskę). Z kolei władze komunistycznej Chińskiej Republiki Ludowej uważają Tajwan za zbuntowaną prowincję.

a) społeczeństwo zaczęło się szybko starzeć,
b) rodziło się znacznie mniej dziewczynek niż chłopców (a ściślej: dziewczynki nieraz zabijano po urodzeniu – chińscy rodzice zwykle pragną mieć syna).

6. Brak bezpieczeństwa socjalnego. W wyniku reform wolnorynkowych pojawiło się bezrobocie, a setki milionów ludzi straciły dostęp do opieki medycznej.

7. Katastrofa ekologiczna. Pospieszne uprzemysłowienie doprowadziło do straszliwego zanieczyszczenia kraju.

Także świat ma pewien problem z Chinami – nie wiadomo, w jakim kierunku będą się rozwijać. W państwach Zachodu przemianom gospodarczym towarzyszyły reformy polityczne, a w ich wyniku powstały dzisiejsze demokracje. Wolnorynkowy socjalizm Chin jest wyjątkiem od tej reguły – i dlatego Państwo Środka pozostaje zagadką nawet dla jego znawców.

Chiny w XXI w.

* Wymień sąsiadów Chin.
* W jakiej części Chin leży Tybet?

9. Przedstaw problemy Chin wynikające z przeprowadzonych tam reform gospodarczych.

10. Czy zgadzasz się ze stwierdzeniem, że świat ma pewien problem z Chinami? Uzasadnij odpowiedź.

? Pytania i polecenia

A. Porównaj sytuację wewnętrzną Chin za rządów Mao Zedonga i po reformach Deng Xiaopinga.
B. Przedstaw sukcesy Chin osiągnięte dzięki reformom wprowadzanym od 1978 r.
C. Omów główne problemy Chin w XXI w.

To, co najważniejsze

Deng Xiaoping (rządził Chinami w latach 1978–1989) przeprowadził reformy społeczno-gospodarcze, by zbudować socjalizm o chińskiej specyfice	Reformy Deng Xiaopinga: 1. Rozwiązał komuny ludowe i przywrócił rodzinne gospodarstwa; chłopi mogli sprzedawać nadwyżkę żywności na wolnym rynku. 2. Zezwolił na prywatne sklepy, warsztaty rzemieślnicze i zakłady usługowe. 3. Stworzył korzystne warunki dla zagranicznych inwestorów. 4. Ograniczył wszechwładzę partii komunistycznej i przywrócił podstawowe wolności. 5. Otworzył Chiny na świat.
Protest studentów (kwiecień–czerwiec 1989)	Przyczyny: 1. Pogorszenie się warunków życia urzędników państwowych, robotników i ludzi zwolnionych z pracy. 2. Korupcja. 3. Bieda w głębi kraju. 4. Pragnienie swobód demokratycznych. Przebieg: pokojowe manifestacje studentów i mieszkańców Pekinu na placu Tiananmen, krwawo stłumione przez wojsko. Skutki: powszechne potępienie Chin za granicą, sankcje gospodarcze USA i Europy Zachodniej oraz embargo na sprzedaż broni do Chin.
Od 1992 r. dalsze reformy w celu wprowadzenia socjalistycznej gospodarki rynkowej	Przekształcenie rolniczego, zacofanego państwa w światową potęgę gospodarczą i finansową.
Problemy Chin od lat 80. XX w.	1. Różnica między rozwojem gospodarczym wybrzeża a zacofaniem wewnątrz kraju. 2. Rozwarstwienie ekonomiczne. 3. Dyktatura partii komunistycznej i brak swobód obywatelskich. 4. Trudności z integracją mniejszości narodowych. 5. Przeludnienie. 6. Brak bezpieczeństwa socjalnego. 7. Katastrofa ekologiczna.

Ilustracja ze s. 228–229

30 Bliski Wschód na przełomie XX i XXI w.

- Przypomnij, do czego i w jaki sposób dążyła OWP.
- Przedstaw skutki wojny sześciodniowej.

Panarabizm

Po II wojnie światowej odkryto na Bliskim Wschodzie największe na świecie złoża ropy naftowej. Lekceważony dotąd region stał się jednym z najważniejszych na Ziemi.

Znaczną część Bliskiego Wschodu zamieszkują Arabowie. Pod koniec XIX w. pojawił się wśród nich **panarabizm**, tj. ideologia głosząca:

1) istnienie jednego narodu arabskiego, do którego należą wszystkie ludy mówiące po arabsku,
2) konieczność utworzenia jednego państwa arabskiego.

W XX w. powstało jednak wiele państw arabskich. Niektóre próbowały się jednoczyć, ale bez powodzenia.

Główną przyczyną dzisiejszego podziału politycznego Arabów jest ogromna różnica w zamożności poszczególnych państw. Jedne są zasobne w ropę naftową (np. Arabia Saudyjska), inne mają niewielkie złoża tego „daru Allaha" (np. Jordania). Po zjednoczeniu bogate państwa musiałyby się podzielić pieniędzmi z biedniejszymi, czego nie chcą zrobić.

Manama, stolica arabskiego Królestwa Bahrajnu. Gospodarka państwa opiera się na wydobyciu ropy naftowej.

1. Podaj przyczynę niepowodzenia panarabizmu.

Islamizm

Inną ideologią wywodzącą się z Bliskiego Wschodu jest **islamizm**, zwany też **fundamentalizmem islamskim**. Jego zwolennicy traktują islam nie tylko jako religię, lecz także jako system polityczny. Pragną utworzyć kalifat wzorowany na średniowiecznym – islamskie państwo, w którym muzułmanie różnych narodowości będą żyć ściśle według wskazań Koranu.

Islamiści uznają za swój obowiązek **dżihad** – świętą wojnę z niewiernymi. W 1979 r. dokonali rewolucji w **Iranie**: obalili monarchię i wprowadzili republikę islamską. W 1996 r. afgańscy fundamentaliści – talibowie – opanowali większość pogrążonego w wojnie domowej **Afganistanu**.

W obu tych krajach islamiści wprowadzili prawo koraniczne (szariat), co oznaczało m.in. ograniczenie praw kobiet (kobieta jest własnością mężczyzny, który decyduje o jej losie) oraz uznanie porzucenia islamu za przestępstwo.

Fundamentalizm – nie tylko islamski – znajduje zwolenników, gdyż powrót do ścisłego przestrzegania zasad religii daje niektórym ludziom poczucie bezpieczeństwa w zmieniającym się i często niezrozumiałym świecie.

Inną przyczyną fundamentalizmu islamskiego jest **poczucie upokorzenia**. Muzułmanie uważają, że są przedmiotem neokolonialnej polityki Zachodu, który narzucił granice państwom Bliskiego Wschodu, ingeruje w ich sprawy wewnętrzne i wbrew woli Arabów utworzył Izrael. Dlatego udział Zachodu w jakimkolwiek konflikcie w regionie podsyca nienawiść muzułmanów do „zachodnich krzyżowców" – a nienawiść ta jest pożywką dla organizacji terrorystycznych.

Afganka w burce – stroju zakrywającym całe ciało, z siatką zasłaniającą twarz. Po zdobyciu władzy przez talibów burka stała się obowiązkowym strojem afgańskich kobiet. Zdjęcie z XXI w.

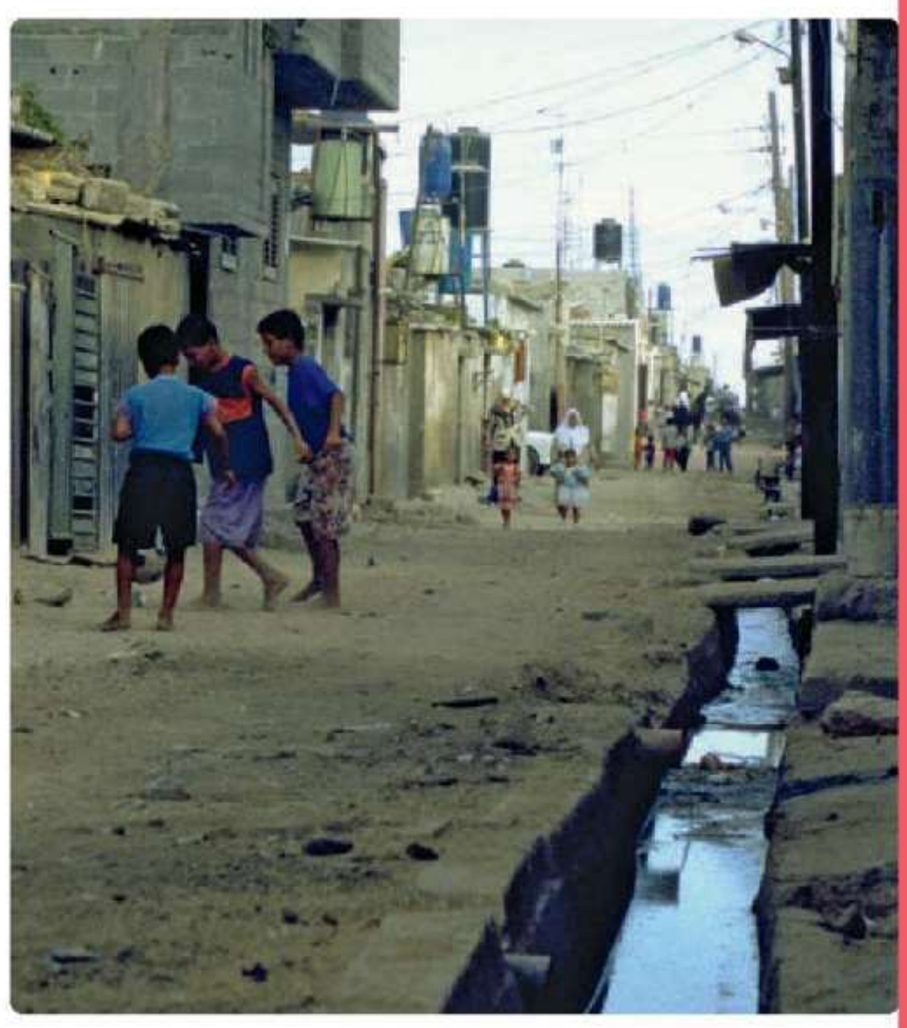
2. Czym jest islamizm?

3. Wyjaśnij główne przyczyny islamizmu.

Terroryzm

Terroryzm to stosowanie przemocy, by wymuszać spełnianie żądań politycznych, religijnych, finansowych lub jeszcze innych. Nie musi mieć podłoża religijnego; z kolei terroryzm religijny nie ogranicza się do jednej religii. Nie zmienia to faktu, że od schyłku XX w. największe zagrożenie terrorystyczne stanowią ataki zamachowców islamistycznych.

W 1988 r. powstała w Afganistanie organizacja o nazwie **Al-Kaida** (po arabsku: baza). Miała wspierać afgańskich muzułmanów w walce z Armią Radziecką (por. s. 127).

Palestyńscy chłopcy grają w piłkę w slamsach Strefy Gazy (Autonomia Palestyńska). Nędza i brak perspektyw nieraz popychają ludzi do popierania ugrupowań skrajnych, także terrorystycznych. Zdjęcie z 1996 r.

Jedna wieża World Trade Center (WTC) już płonie, w sąsiednią właśnie uderzył drugi samolot porwany przez terrorystów. Niedługo obie wieże się zawalą. Zdjęcie z 11 września 2001 r.

Z czasem Al-Kaida stała się organizacją terrorystyczną dążącą do obalenia prozachodnich rządów w krajach muzułmańskich. Jej przywódca, saudyjski milioner Osama bin Laden, postanowił sprowokować USA i ich sojuszników do ataków na państwa Bliskiego Wschodu. Ataki te miały doprowadzić do: 1) antyzachodnich powstań muzułmanów, 2) osłabienia Zachodu, 3) utworzenia i zwycięstwa kalifatu.

By sprowokować Stany Zjednoczone, bin Laden przygotował **zamach** na ich terytorium. **11 września 2001 r.** uprowadzone przez arabskich porywaczy samobójców samoloty pasażerskie wbiły się w wieże World Trade Center (czytaj: łeld trejd senter) w Nowym Jorku oraz w budynek Pentagonu w Waszyngtonie. W zamachu zginęły prawie 3 tysiące ludzi, wśród nich ośmioro Polaków.

4. Czym jest terroryzm?
5. Przedstaw cele Al-Kaidy.
6. Co się stało 11 września 2001 r.?

Wojna w Afganistanie

Początkowo Osama bin Laden nie przyznał się do zamachu z 11 września (zrobił to dopiero trzy lata później). Mimo to władze USA nie miały wątpliwości, że za atakiem na Amerykę stoi Al-Kaida. Kilka dni po zamachu prezydent George Bush (czytaj: dżordż busz) ogłosił **wojnę z terroryzmem**. Okazała się ona wojną zupełnie nowego rodzaju, gdyż:

1) obejmowała nie tylko działania zbrojne, ale też prawne i finansowe (m.in. blokadę kont bankowych),
2) przeciwnikiem USA i ich sojuszników (także Polski) były organizacje terrorystyczne rozsiane po całym świecie oraz państwa wspierające terroryzm.

Uzbrojeni talibowie podczas patrolu w okolicach Kabulu, stolicy Afganistanu (siedzą w odkrytym samochodzie). Zdjęcie z XXI w.

Bazy szkoleniowe Al-Kaidy znajdowały się w rządzonym przez talibów Afganistanie. Już w **2001** r. oddziały amerykańskie i brytyjskie wspierane przez afgańskich powstańców zaatakowały i łatwo opanowały ten kraj. Sukces okazał się pozorny.

Talibowie rozpoczęli działania partyzanckie, których nie udało się stłumić wojskom USA i ich sojuszników. **Wojna w Afganistanie** trwa do dziś; zginęło w niej 45 Polaków.

Udział Polski i innych państw w wojnie z terroryzmem wynikał z artykułu 5. traktatu północnoatlantyckiego, zobowiązującego wszystkich członków NATO do udzielenia pomocy zaatakowanemu państwu – w tym wypadku Stanom Zjednoczonym.

7. Na czym polegała odmienność wojny z terroryzmem od innych wojen?

8. Dlaczego sukces inwazji na Afganistan okazał się pozorny?

53-metrowy posąg Buddy z Bamjanu w Afganistanie, wyrzeźbiony ok. VI w. n.e. Obok znajdował się podobny, nieco mniejszy. W 2001 r. talibowie wysadzili w powietrze obie rzeźby jako „pogańskie idole" (tj. obiekty kultu). Zdjęcie z 1997 r.

Wojny w Zatoce Perskiej

Na początku 2002 r. prezydent Bush oskarżył dyktatora Iraku Saddama Husajna o produkcję **broni masowego rażenia** i wspieranie terroryzmu (zob. tekst źródłowy, s. 236).

Husajn rządził Irakiem od 1979 r. Był zwolennikiem panarabizmu oraz socjalizmu – m.in. wprowadził bezpłatne szkolnictwo i służbę zdrowia. Ale zasłużył sobie też na miano „rzeźnika z Bagdadu", gdyż użył broni chemicznej – a więc broni masowego rażenia – przeciwko mniejszości **kurdyjskiej** i krwawo rozprawiał się z opozycją.

W **1990** r. Husajn podbił **Kuwejt** – niewielki, ale bogaty kraj arabski. Jednak w obronie Kuwejtu stanęła koalicja złożona z wojsk USA, państw zachodnich oraz niektórych arabskich. Sprzymierzeni łatwo rozbili armię iracką i zajęli Kuwejt. **Pierwsza wojna w Zatoce Perskiej** zakończyła się klęską Iraku (1991). Saddam Husajn musiał się zgodzić na zniszczenie całej posiadanej broni masowego rażenia.

Mimo inwazji na Kuwejt iracki dyktator zyskał sympatię wielu muzułmanów, ponieważ walczył z Ameryką. Przez następne lata rządził niezagrożony. Rządy USA i Wielkiej Brytanii podejrzewały, że wspiera terroryzm oraz odbudowuje arsenał broni masowego rażenia.

Dlatego od 2002 r. parły do drugiej wojny z Husajnem, chociaż:

1) nie miały dowodów na istnienie w Iraku broni masowego rażenia,

Broń masowego rażenia (masowej zagłady) – broń atomowa, biologiczna, chemiczna lub radiologiczna, która może zabić wielką liczbę ludzi i zniszczyć zabudowę na dużym obszarze. Termin został pierwszy raz użyty w 1937 r., po zbombardowaniu hiszpańskiego miasta Guernica (czytaj: gernika) przez niemiecki Legion Condor – choć już w czasie I wojny światowej obie strony używały gazów bojowych na wielką skalę. Podczas II wojny światowej Japończycy zakażali Chińczyków bakteriami tyfusu, dżumy i innych chorób, a Amerykanie zrzucili bomby atomowe na Hiroszimę i Nagasaki. Zgromadzona na Ziemi broń masowego rażenia może uśmiercić ludzkość kilkadziesiąt razy.

Kurdowie – 30-milionowy naród spokrewniony z Irańczykami, niemający własnego państwa. Zamieszkuje części terytoriów Turcji, Iranu, Iraku i Syrii.

Amerykańscy żołnierze przyglądają się płonącym szybom naftowym w Kuwejcie (1991). Wycofujące się wojska irackie zastosowały taktykę spalonej ziemi – i podpaliły ok. 700 szybów.

Tekst źródłowy

Irak kontynuuje afiszowanie się ze swoją wrogością wobec Ameryki oraz wspiera terroryzm. Rząd iracki prowadzi zaawansowane prace nad rozwojem wąglika, gazu paraliżującego oraz broni atomowej od ponad dekady. Jest to rząd, który niedawno użył trujących gazów w celu wymordowania tysięcy obywateli własnego państwa – pozostawiając ciała matek obejmujących ich martwe dzieci. Jest to reżim, który najpierw zgadza się na międzynarodowe inspekcje, a następnie wyrzuca inspektorów. Jest to reżim, który ma coś do ukrycia przed cywilizowanym światem.*

Państwa takie jak te [Irak, Iran i Korea Północna] oraz ich sprzymierzeńcy-terroryści tworzą oś zła, zbroją się, by zagrozić pokojowi na świecie. Poprzez dążenie do zdobycia broni masowego rażenia rządy te stanowią poważne i rosnące zagrożenie.

Orędzie prezydenta George'a Busha, I 2002 r.

* Wymień zarzuty, które prezydent Bush stawia irackiemu rządowi.

* Co, twoim zdaniem, mówca rozumie przez „oś zła"?

2) inwazji sprzeciwiali się stali członkowie Rady Bezpieczeństwa ONZ: Chiny, Rosja i Francja; przestrzegał przed nią papież Jan Paweł II; w antywojennych protestach wzięło udział co najmniej sześć milionów ludzi na całym świecie.

Przeciwnicy inwazji podkreślali, że nie można atakować państwa z powodu niepotwierdzonych podejrzeń, a kolejny konflikt zbrojny na Bliskim Wschodzie może wywołać nieprzewidywalne następstwa.

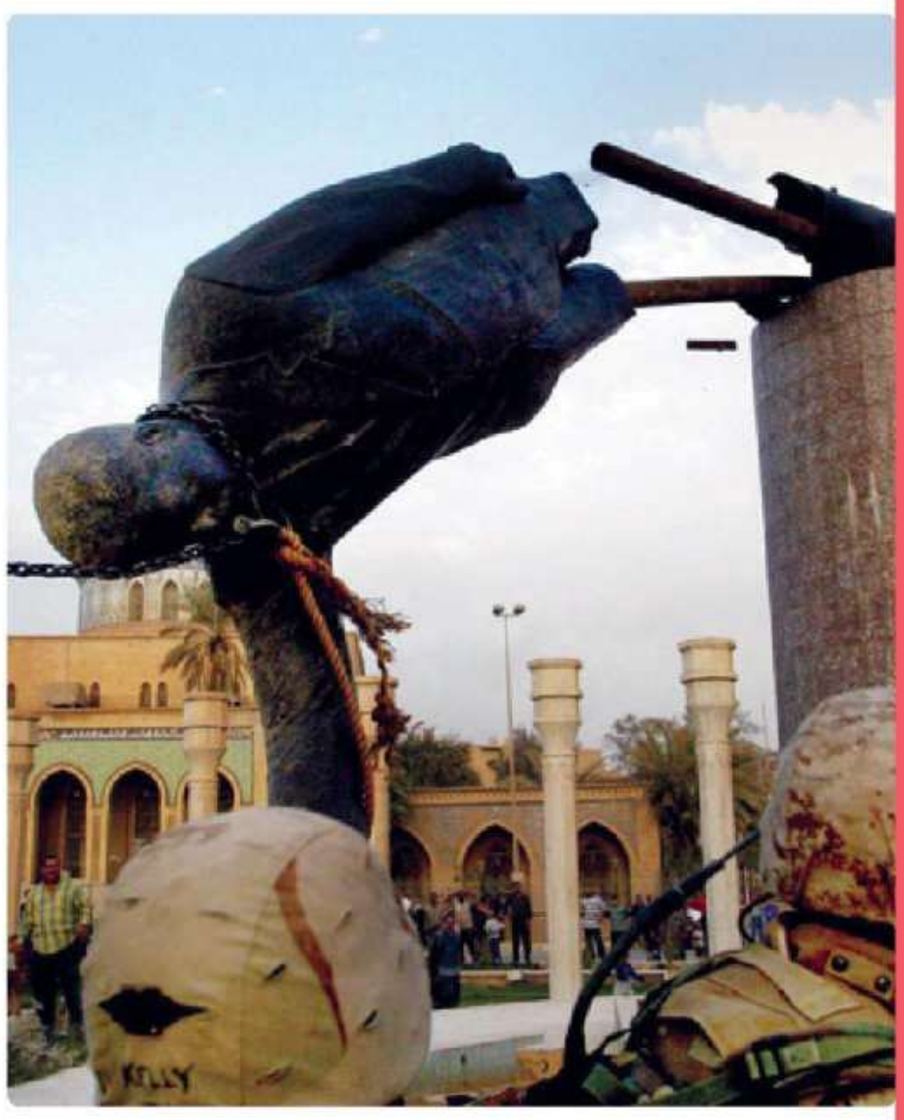
Wojna w Iraku, zwana też **drugą wojną w Zatoce Perskiej**, rozpoczęła się w marcu **2003 r.** od ataku powietrzno-lądowego wojsk międzynarodowych, głównie USA oraz Wielkiej Brytanii (wspieranych m.in. przez 180 polskich żołnierzy). Po trzech tygodniach sprzymierzeni zajęli Bagdad; 1 maja prezydent Bush ogłosił zakończenie większych działań bojowych w Iraku.

Wkrótce się okazało, że łatwiej było pokonać Irak, niż nim rządzić. Już w 2003 r. doszło do pierwszych ataków na żołnierzy koalicji. Z początku dokonywali ich stronnicy obalonego dyktatora, jednak wkrótce „ruch oporu" zdominowali islamiści. Starali się wywołać chaos, by obalić demokratyczne władze Iraku; w tym celu m.in. dokonywali zamachów bombowych przed meczetami i na zatłoczonych targowiskach. Wybuchły też krwawe starcia między wyznawcami różnych odłamów islamu, a także między zamieszkującymi Irak grupami etnicznymi.

wąglik – choroba zakaźna wywołana przez bakterie o nazwie laseczki wąglika

Wojna w Iraku trwała do **2011** r. W walkach, nalotach i zamachach terrorystycznych zginęło co najmniej 160 tysięcy ludzi (według innych ocen przeszło milion). Ok. czterech milionów uciekło ze swoich domów. Broni masowego rażenia nie udało się znaleźć, co wywołało kolejną falę krytyki pod adresem rządów USA i Wielkiej Brytanii.

9. Podaj przyczyny pierwszej wojny w Zatoce Perskiej.
10. Kto i dlaczego od 2002 r.: a) dążył do wojny z Irakiem, b) był jej przeciwny?
11. Omów następstwa drugiej wojny w Zatoce Perskiej.

Po zdobyciu Bagdadu żołnierze amerykańscy obalają pomnik Saddama Husajna (kwiecień 2003). Samego dyktatora Amerykanie znaleźli pod koniec roku w dole wykopanym w ziemi. Został przekazany nowym władzom irackim, które skazały go na śmierć przez powieszenie.

Autonomia Palestyńska

Palestyńczycy nigdy nie pogodzili się z zajęciem przez Izrael Zachodniego Brzegu Jordanu (por. s. 136). W **1987** r. rozpoczęli powstanie, tzw. **pierwszą intifadę** (po arabsku: strząśnięcie). Jej elementami były strajki, demonstracje oraz obrzucanie żołnierzy izraelskich kamieniami i butelkami z benzyną.

Intifada wciąż trwała, gdy wybuchła pierwsza wojna w Zatoce Perskiej. OWP poparła Irak, przez co skompromitowała się w świecie i straciła pomoc finansową wielu państw arabskich. Wówczas przywódca OWP, Jaser Arafat, zakończył intifadę (1991), a w **1993** r. zawarł **porozumienie z Izraelem**, na mocy którego:

1. OWP wyrzekła się terroryzmu i zamiaru zniszczenia Izraela.
2. Izrael uznał OWP za legalne przedstawicielstwo Palestyńczyków (dotąd uważał ją za organizację terrorystyczną).
3. Obie strony zgodziły się na utworzenie Autonomii Palestyńskiej obejmującej Strefę Gazy i wydzielone obszary Zachodniego Brzegu.

Pierwsza intifada: Palestyńczycy rzucają kamieniami w żołnierzy izraelskich w mieście Beit Ummar.

Autonomia Palestyńska

✱ O jakie tereny Autonomia Palestyńska jest mniejsza od wyznaczonego przez ONZ państwa arabskiego? Por. mapę na s. 132.

LEGENDA
- Izrael
- granice Autonomii Palestyńskiej
- tereny pod wspólną kontrolą Żydów i Palestyńczyków
- tereny pod kontrolą Palestyńczyków

Autonomia Palestyńska powstała w **1994** r. Miała być zalążkiem niepodległego państwa – Palestyńczycy objęli wszystkie urzędy wewnętrzne, łącznie z policją.

Jednak porozumienie palestyńsko-izraelskie napotkało opór części Żydów, którzy nie zgadzali się na ustępstwa wobec „terrorystów". Z kolei część Palestyńczyków nadal prowadziła lub popierała działalność terrorystyczną przeciwko Izraelowi. Władze Autonomii Palestyńskiej były od początku skłócone, a jej mieszkańcy skazani na międzynarodową pomoc.

Rozczarowanie Palestyńczyków warunkami życia doprowadziło do wybuchu **drugiej intifady** (2000–2005). Tym razem islamistyczne organizacje palestyńskie organizowały zamachy samobójcze w Izraelu; w odpowiedzi armia izraelska atakowała z ziemi i powietrza kryjówki terrorystów oraz burzyła ich domy. Zginęło ok. tysiąca Żydów i ok. trzech tysięcy Palestyńczyków.

W 2005 r. obie strony zgodziły się zaprzestać aktów przemocy. Mimo to konflikt odnawiał się w kolejnych latach – gdyż nie wygasły jego przyczyny.

12. Przedstaw treść porozumienia OWP z Izraelem zawartego w 1993 r.

13. Wyjaśnij przyczyny pierwszej i drugiej intifady.

Palestynka próbuje się porozumieć z rodakami po drugiej stronie betonowej zapory wzniesionej przez Izrael wzdłuż granicy z Autonomią Palestyńską. Ponad 700-kilometrowa zapora – miejscami mur sięgający 8 metrów wysokości – powstała w czasie drugiej intifady, by uniemożliwić przenikanie do Izraela palestyńskich zamachowców. Zdjęcie z XXI w.

Pytania i polecenia

A. Przedstaw cele i metody działania fundamentalistów islamskich.
B. Omów główne konflikty na Bliskim Wschodzie na przełomie XX i XXI w.

To, co najważniejsze

Ideologie rozpowszechnione na Bliskim Wschodzie	1. Panarabizm – istnieje jeden naród arabski, który powinien żyć w zjednoczonym państwie arabskim. 2. Islamizm albo fundamentalizm islamski – islam to zarazem religia i system polityczny. Należy odbudować kalifat, żyć ściśle według wskazań Koranu i prowadzić dżihad.
Terroryzm – stosowanie przemocy, by wymusić spełnienie żądań politycznych, religijnych, finansowych lub jeszcze innych	Al-Kaida – organizacja terrorystyczna skupiająca islamistów. Jej cele: 1. Obalenie prozachodnich rządów w krajach muzułmańskich. 2. Sprowokowanie USA i ich sojuszników do ataków na państwa Bliskiego Wschodu. 11 września 2001 r. Al-Kaida przeprowadziła samobójcze zamachy na wieże WTC w Nowym Jorku i budynek Pentagonu w Waszyngtonie.
Wojna z terroryzmem – ogłoszona przez prezydenta USA George'a Busha we wrześniu 2001 r.	Była wojną nowego rodzaju: 1. Obejmowała działania zbrojne, prawne i finansowe. 2. Przeciwnikiem były organizacje terrorystyczne i państwa wspierające terroryzm.
Wojna w Afganistanie (od 2001 r.)	W rządzonym przez talibów Afganistanie znajdowały się bazy Al-Kaidy. Wojska USA i Wielkiej Brytanii podbiły kraj, ale talibowie rozpoczęli wojnę partyzancką.
Wojny w Zatoce Perskiej	1. Pierwsza wojna w Zatoce Perskiej (1990–1991) – wywołana zajęciem Kuwejtu przez dyktatora Iraku Saddama Husajna. Wojska USA, państw zachodnich i niektórych arabskich rozbiły armię Husajna i zajęły Kuwejt. 2. Wojna w Iraku albo druga wojna w Zatoce Perskiej (2003–2011) – spowodowana oskarżeniem Iraku przez USA o wspieranie terroryzmu i produkcję broni masowego rażenia. W 2003 r. wojska międzynarodowe, głównie amerykańskie i brytyjskie, opanowały Irak.
Konflikt arabsko-izraelski	1. Pierwsza intifada (1987–1991) – antyizraelskie powstanie Palestyńczyków: strajki, demonstracje, obrzucanie kamieniami żołnierzy izraelskich. 2. Porozumienie OWP z Izraelem (1993) o utworzeniu Autonomii Palestyńskiej (powstała w 1994 r.). 3. Druga intifada (2000–2005) – zamachy terrorystyczne Palestyńczyków i odwetowe ataki armii izraelskiej.

Ilustracja ze s. 235

31 Integracja europejska

* Przypomnij, co przewidywał plan Schumana.

Dlaczego integracja?

Katastrofa dwóch wojen światowych uświadomiła mieszkańcom Zachodu, że:

1) podział kontynentu na państwa narodowe o sprzecznych interesach nieuchronnie prowadzi do konfliktów,
2) podzielona Europa Zachodnia prędzej czy później ulegnie ekspansji ZSRR,
3) integracja gospodarcza uniemożliwi wojnę, ułatwi odbudowę gospodarki i podniesienie poziomu życia Europejczyków,
4) mimo różnic narodowych i regionalnych istnieją wspólne europejskie wartości, takie jak kultura (o chrześcijańskich korzeniach), demokracja i prawa człowieka.

Figura wyobrażająca dobro spogląda na ruiny Drezna (Niemcy). W lutym 1945 r. miasto zostało zniszczone przez brytyjskie i amerykańskie bombowce. Nalot wywołał burzę ogniową, w której zginęło od 20 do 25 tysięcy mieszkańców i uchodźców. Przetrwała wieża ratusza z kilkunastoma figurami cnót – wśród nich cnoty dobra.

Z tych powodów wielu polityków i zwykłych obywateli pragnęło jedności Europy Zachodniej. Kraje naszej części kontynentu, poddane władzy ZSRR, nie miały szans uczestniczyć w procesie integracji.

Politycy sześciu państw Europy Zachodniej podpisują traktaty rzymskie (1957).

1. Wyjaśnij, z jakich powodów wielu Europejczyków popierało ideę jedności Europy Zachodniej.

Od EWWiS do UE

Unia Europejska powstała w wyniku długotrwałego procesu integracji.

1. W 1952 r. rozpoczęła działalność **Europejska Wspólnota Węgla i Stali** (EWWiS), założona przez Francję, RFN, Włochy oraz kraje Beneluksu, tj. Belgię, Holandię i Luksemburg (por. s. 106).

2. W **1957** r. państwa członkowskie EWWiS, zachęcone jej powodzeniem, podpisały dwa **traktaty rzymskie**. Na ich mocy powołały:

- **Europejską Wspólnotę Gospodarczą – EWG,**
- **Europejską Wspólnotę Energii Atomowej – Euratom.**

Głównymi celami EWG były:

a) utworzenie wspólnego rynku,
b) zbliżanie polityki gospodarczej państw członkowskich,
c) wzrost stopy życiowej ich mieszkańców.

Państwa EWG zamierzały osiągnąć te cele przez:

a) zniesienie barier celnych,
b) swobodny przepływ towarów, usług, siły roboczej i kapitału,
c) wspólną politykę rolną i transportową.

Z kolei Euratom miał nadzorować przemysł nuklearny państw członkowskich.

Budynek Parlamentu Europejskiego w Brukseli. Parlament istnieje od 1952 r.; jego uprawnienia stopniowo rozszerzano. Zdjęcie z XXI w.

Dawniej a dziś

Eurosceptycyzm

W latach 90. okazało się, że oprócz euroentuzjastów, czyli zwolenników Unii Europejskiej, istnieją jej liczni przeciwnicy, nazywani eurosceptykami. Wysuwali oni (i nadal wysuwają) następujące argumenty:

1. UE odbiera suwerenność państwom narodowym, dlatego nie mogą one same decydować o swoich sprawach.
2. UE nie jest demokratyczna, gdyż najwięcej do powiedzenia mają państwa największe i najsilniejsze.
3. W UE panuje biurokracja, a unijne pieniądze są często marnotrawione.
4. Model gospodarczy przyjęty przez UE sprzyja elitom finansowym, a nie zwykłym obywatelom.

W 2016 r. referendum w Wielkiej Brytanii zadecydowało o wystąpieniu tego państwa z Unii, co było wielkim zwycięstwem eurosceptyków.

* Podaj argumenty przeciwko Unii Europejskiej wysuwane przez eurosceptyków.

Flaga Unii Europejskiej.

3. Po wejściu w życie traktatów rzymskich (1958) istniały trzy wspólnoty: EWWiS, EWG i Euratom. W 1967 r. zostały one połączone w jedną **Wspólnotę Europejską** (WE).

4. Wspólnoty (a potem WE) stopniowo znosiły cła i ograniczenia handlowe. Zapoczątkowały też wspólną politykę rolną, prawną i monetarną oraz utworzyły wspólny rynek liczący kilkaset milionów ludzi. Korzyści z integracji europejskiej „szóstki" były tak oczywiste, że do WE przystąpiły kolejne państwa:

- Wielka Brytania, Dania i Irlandia (1973),
- Grecja (1981),
- Hiszpania i Portugalia (1986).

W ten sposób powstała europejska „dwunastka".

5. Mimo utworzenia wspólnego rynku państwa WE wciąż różniły się m.in. pod względem zarobków, podatków i przepisów prawnych. Te różnice faworyzowały jedne kraje kosztem innych. Aby zapobiec konfliktom, w 1992 r. dwanaście państw WE zawarło **traktat o Unii Europejskiej**, zwany od miejsca podpisania **traktatem z Maastricht** (w Holandii). Przewidywał on m.in.:

- utworzenie Unii Europejskiej, opartej na trzech filarach,

Filary Unii Europejskiej

filar 1.	filar 2.	filar 3.
unia gospodarcza i walutowa (Wspólnota Europejska)	unia polityczna	unia policyjna i sądownicza
wspólne: rynek, waluta, polityka gospodarcza i rolna	wspólna polityka zagraniczna i bezpieczeństwa	wspólne: ochrona wolności i bezpieczeństwa obywateli oraz granic zewnętrznych UE

- wprowadzenie obywatelstwa Unii (co oznaczało prawo każdego obywatela do zamieszkania w dowolnym państwie unijnym),
- zmiany instytucjonalne, m.in. powołanie Rady Europejskiej i Trybunału Europejskiego.

Traktat z Maastricht wszedł w życie 1 listopada **1993** r. Od tego dnia istnieje Unia Europejska (UE).

2. Przedstaw postanowienia traktatów rzymskich.

3. Wyjaśnij, na jakich filarach miała się opierać Unia Europejska.

Rozszerzenie Unii o kraje postkomunistyczne

Po 1989 r. ogromna większość państw dotąd zależnych od ZSRR wykonała **zwrot na Zachód** – podjęła starania o członkostwo w NATO i UE. Stało się tak, gdyż:

1. Państwa te od średniowiecza były związane z cywilizacją zachodnią (z wyjątkiem Bułgarii).

2. Ich mieszkańcy pragnęli zachodniego standardu życia: dobrobytu, demokracji i poszanowania praw człowieka.

3. Kraje te miały nadzieję, że integracja z Europą Zachodnią uchroni je przed ewentualną agresją ZSRR, a potem Rosji.

Europejska dwunastka dostrzegała trudności rozszerzenia UE. Kandydujące państwa nie znały demokracji, były zadłużone, a ich gospodarka znajdowała się w katastrofalnym stanie. Ale rozszerzenie Unii na Wschód mogło zapewnić Europie pokój i uchronić ją przed rządami kolejnych dyktatur. Dlatego politycy unijni zgodzili się przyjąć nowe kraje, o ile spełnią one następujące warunki:

1) staną się demokratycznymi państwami prawa,
2) będą przestrzegać praw człowieka,
3) wprowadzą gospodarkę rynkową,
4) zobowiążą się respektować unijne prawa i postanowienia.

Spełnienie tych warunków zajęło państwom postkomunistycznym kilkanaście lat. W tym czasie zwolennicy rozszerzenia unii zyskali nowy argument: że wojna w Europie wcale nie należy do przeszłości.

W latach **1991–1999** toczyły się bowiem **wojny w byłej Jugosławii**. Było to państwo złożone z sześciu republik, zróżnicowanych narodowościowo i religijnie (żyli tam wyznawcy prawosławia, katolicyzmu oraz islamu). W 1991 r. cztery republiki ogłosiły niepodległość, na którą nie chciały się jednak zgodzić władze pozostałych dwóch. Zamierzały utrzymać Jugosławię lub przynajmniej opanować znaczne tereny niepodległych już republik.

Wojny doprowadziły do rozpadu Jugosławii na kilka niezależnych państw (zob. mapa, s. 244). Były okrutne – walczące strony popełniły zbrodnie wojenne oraz zbrodnie przeciwko ludzkości. Zginęło co najmniej 130 tysięcy mieszkańców kraju. Okazało się, że nacjonalizm i nienawiść religijna nie tylko istnieją na naszym kontynencie, ale też popychają ludzi do mordowania innych ludzi.

Pod wpływem wojen w byłej Jugosławii na Zachodzie osłabł sprzeciw wobec rozszerzenia UE. W **2004** r. Polska, Czechy, Słowacja, Węgry, Litwa, Łotwa i Estonia, a także Słowenia, Malta oraz Cypr **przystąpiły do Unii Europejskiej**.

Warszawski pochód zwolenników przystąpienia Polski do UE (maj 2003).

Uciekinierzy z ogarniętej wojną Chorwacji w drodze do bezpiecznej Serbii (1991). Podczas wojen w byłej Jugosławii swoje domy opuściło ponad 3,5 miliona osób.

Trzy lata później dołączyły do nich Bułgaria i Rumunia. Ponieważ zjednoczone Niemcy należały do UE od chwili jej powstania, w 2007 r. wszystkie byłe państwa Układu Warszawskiego znajdowały się w zachodnich strukturach militarnych i gospodarczych.

Dopiero wtedy ostatecznie dobiegł końca podział Europy spowodowany przez II wojnę światową.

Etapy rozszerzania Unii Europejskiej

* Wymień 6 państw, które zapoczątkowały integrację europejską.
* Wskaż 10 państw, które przystąpiły do UE w 2004 r.

4. **Dlaczego większość państw dotąd zależnych od ZSRR wykonała zwrot na Zachód?**
5. **Pod jakimi warunkami UE zgodziła się przyjąć nowe państwa po 1989 r.?**
6. **Wyjaśnij, jaki argument zyskali zwolennicy integracji europejskiej po wybuchu wojen w byłej Jugosławii.**

Pytania i polecenia

A. Przedstaw etapy powstawania Unii Europejskiej.
B. Omów szanse i trudności związane z rozszerzeniem UE o państwa postkomunistyczne.
C. Wyjaśnij, jak i kiedy zakończył się podział Europy dokonany po II wojnie światowej.

To, co najważniejsze

Przyczyny integracji europejskiej po II wojnie światowej	Świadomość mieszkańców Zachodu, że: 1. Podział na państwa narodowe prowadzi do konfliktów. 2. Podzielona Europa Zachodnia ulegnie ZSRR. 3. Integracja gospodarcza uniemożliwi wojnę i przyczyni się do rozwoju gospodarczego. 4. Istnieją wspólne europejskie wartości.
Etapy integracji europejskiej	1. Rozpoczęcie działalności przez Europejską Wspólnotę Węgla i Stali (1952). 2. Podpisanie traktatów rzymskich (1957), na mocy których: • powstała Europejska Wspólnota Gospodarcza (EWG), • utworzono Europejską Wspólnotę Energii Atomowej (Euratom). 3. Zapoczątkowanie wspólnej polityki rolnej, prawnej i monetarnej; utworzenie wspólnego rynku; przekształcenie się europejskiej „szóstki" w „dwunastkę" państw. 4. Traktat o Unii Europejskiej (traktat z Maastricht) przewidywał: • utworzenie Unii Europejskiej, • wprowadzenie obywatelstwa Unii, • zmiany instytucjonalne. 5. Rozszerzenie UE na Wschód (2004). Przyczyny zwrotu na Zachód państw dotąd zależnych od ZSRR: • ich wielowiekowe związki z cywilizacją zachodnią, • pragnienie zachodniego standardu życia, • nadzieja na uniknięcie agresji ze strony ZSRR, a potem Rosji. Przyczyna zgody zachodnich polityków na rozszerzenie UE o kraje postkomunistyczne: • zapewnienie Europie pokoju i uchronienie jej przed rządami dyktatur.
Wojny w byłej Jugosławii (1991–1999)	Doprowadziły do rozpadu Jugosławii na kilka niezależnych państw. Pokazały też, że wojna w Europie wciąż jest możliwa.

Ilustracja ze s. 241

32 Dzisiejszy świat

druga połowa XVIII w. — początek rewolucji przemysłowej (trwała do ok. 1830)

ok. 1870 — początek rewolucji technologicznej (trwała do 1914)

1945 — początek rewolucji naukowo-technologicznej (trwa do dziś)

1991 — rozpad ZSRR

2010 — Chiny drugą potęgą gospodarczą świata

* Przypomnij, w jaki sposób Chiny w XXI w. stały się mocarstwem.

Rewolucja naukowo-technologiczna

Przez długie wieki postęp nauki i techniki był bardzo powolny. Nabrał przyspieszenia w czasie **pierwszej rewolucji przemysłowej**, która zaczęła się w Wielkiej Brytanii w drugiej połowie XVIII w. Z czasem ogarnęła też inne kraje Europy, gdzie trwała do ok. 1830 r. Jej największym osiągnięciem było zastosowanie maszyny parowej w różnych dziedzinach gospodarki (m.in. górnictwie, rolnictwie, transporcie). Maszyna parowa uniezależniła ludzi od takich źródeł energii, jak siła mięśni, wiatru i płynącej wody.

Od ok. 1870 do 1914 r. w USA, Europie Zachodniej i Japonii trwała **rewolucja technologiczna**, zwana też drugą rewolucją przemysłową. Jej głównymi elementami były:
1) wynalezienie samochodu z silnikiem spalinowym,
2) zastosowanie elektryczności,
3) industrializacja, tzn. uprzemysłowienie,
4) budowa tysięcy kilometrów dróg i linii kolejowych,
5) przełom w łączności dzięki wynalezieniu telefonu.

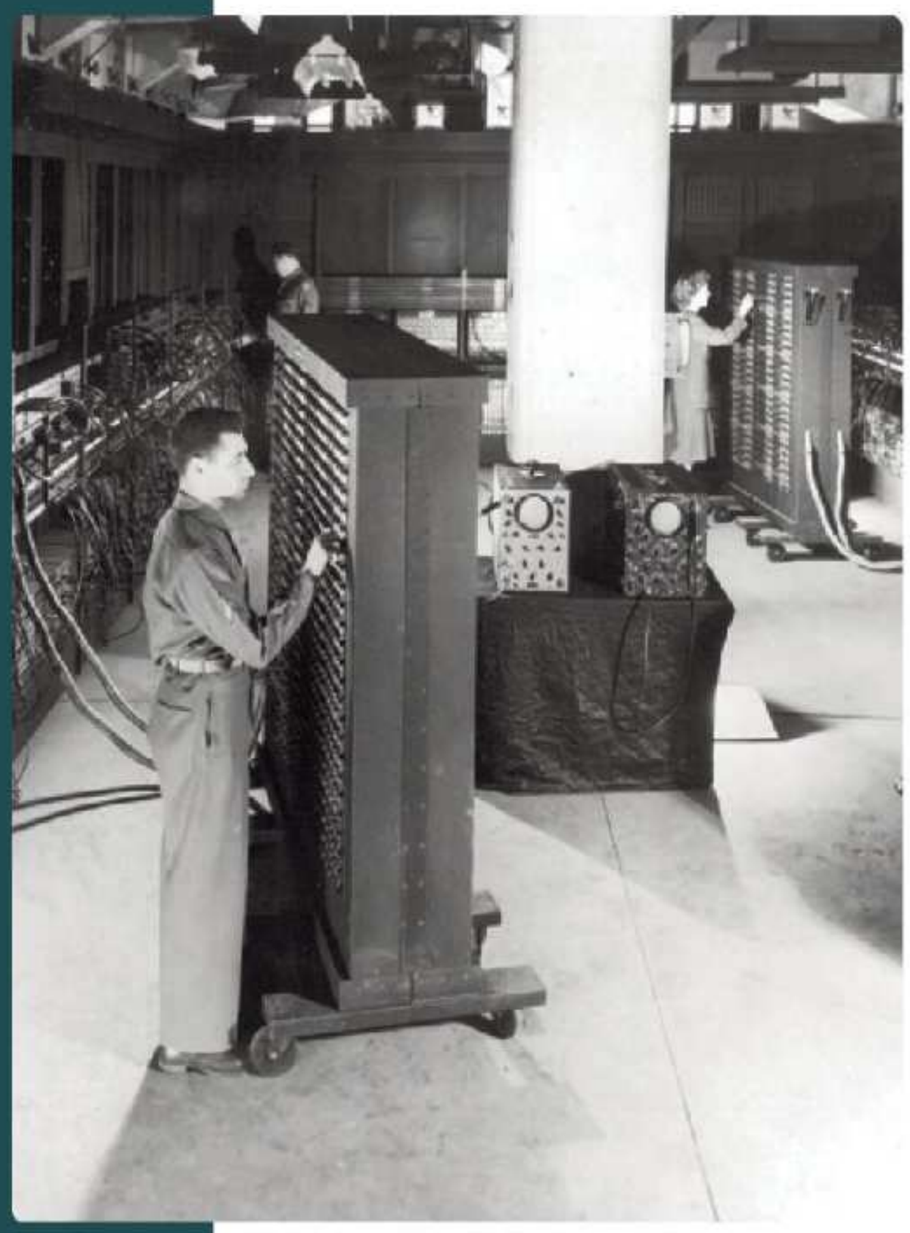
Po 1945 r. rozpoczęła się **rewolucja naukowo-technologiczna**, nazwana też trzecią rewolucją przemysłową. Trwa ona do dziś.

Najważniejszymi przyczynami rewolucji naukowo-technologicznej były:

1. II wojna światowa. Przyniosła ogromny postęp nie tylko w dziedzinie wojskowości, ale też m.in. elektroniki, transportu, łączności i medycyny.

2. Zimna wojna. Rządy USA, ZSRR oraz ich sojuszników przeznaczały gigantyczne sumy na badania naukowe mogące dać przewagę militarną lub gospodarczą nad przeciwnikiem.

3. Rywalizacja międzynarodowych korporacji*. Dążyły one do wyprodukowania nowych wyrobów i wprowadzenia ich na rynek przed konkurencją.

„Gigantyczny mózg", czyli jeden z pierwszych komputerów świata – amerykański ENIAC, zbudowany w 1946 r. na Uniwersytecie Pensylwanii (USA). Zajmował duży pokój, ważył 27 ton i służył tylko do obliczeń matematycznych.

korporacja – bardzo duże przedsiębiorstwo, często międzynarodowe, którego kapitał stanowią udziały właścicieli

Dom towarowy w USA, październik 1962 r. Niespodziewany efekt rewolucji naukowo-technologicznej – ludzie przyszli obejrzeć telewizory, a oglądają wystąpienie prezydenta Kennedy'ego o wprowadzeniu morskiej blokady Kuby (por. s. 124).

Podczas rewolucji naukowo-technologicznej:

1. Pojawiły się nowe źródła energii – przede wszystkim energia jądrowa – a nowoczesne technologie pozwoliły korzystać z energii odnawialnej (m.in. wiatrowej i słonecznej).
2. Nastąpiła powszechna komputeryzacja.
3. Wprowadzono automatyzację produkcji w przemyśle.
4. Wynaleziono nowe środki komunikacji, m.in. internet i telefony komórkowe, które zapewniły powszechną łączność oraz łatwy dostęp do informacji.
5. Pojawiły się nowe materiały, wśród nich tworzywa sztuczne.
6. Zastosowano nowe technologie produkcji żywności (m.in. GMO, tj. organizmy modyfikowane genetycznie).

Charakterystyczną cechą rewolucji naukowo-technologicznej jest powiązanie nauki z przemysłem. Nowe wynalazki są błyskawicznie wprowadzane na rynek, a naukowcy często pracują na zlecenie przedsiębiorców.

1. **Przedstaw główne osiągnięcia pierwszej i drugiej rewolucji przemysłowej.**
2. **Podaj najważniejsze przyczyny rewolucji naukowo-technologicznej.**

Amerykański naukowiec bada chwast, by znaleźć sposób wytępienia go na polach. Zdjęcie z XXI w.

Kasjerki w nowym supermarkecie sieci Piggly Wiggly (czytaj: pigli łigli; USA, 1962). Właśnie ta sieć w 1916 r. otworzyła pierwszy na świecie sklep samoobsługowy.

Stephen Hawking (czytaj: stiwen hokin, 1942–2018), wybitny brytyjski astrofizyk, niemal całkowicie sparaliżowany w wyniku stwardnienia zanikowego bocznego. Hawking zachorował, mając 21 lat; odtąd żył i pracował dzięki nowoczesnym metodom leczenia.

Społeczne skutki rewolucji naukowo-technologicznej

O świcie 13 września 1683 r., nazajutrz po bitwie pod Wiedniem, ruszył do Krakowa konny goniec z wieścią o zwycięstwie nad Turkami. Pokonanie 450 kilometrów zajęło mu trzy dni. Gdyby jechał sto lat wcześniej lub sto lat później, jego podróż trwałaby tyle samo. A w jakim tempie zmieniał się świat w czasach nam bliższych?

W 1983 r. telefony komórkowe dopiero raczkowały (i to tylko w najbardziej rozwiniętych krajach świata). Nie było internetu, tabletów ani telewizji cyfrowej, nie sklonowano jeszcze żadnego zwierzęcia, a rowery z 5-biegową przerzutką były w Polsce luksusem.

Dzięki rewolucji naukowo-technologicznej żyjemy dziś w innym świecie:

1. Zmalało znaczenie przemysłu, a wzrosła rola **usług**. Nazywamy tak transakcje polegające na tym, że nabywca kupuje od sprzedawcy dobra niematerialne, takie jak naprawa samochodu, strzyżenie włosów, porada prawna, kurs języka obcego. Bywa, że wraz z usługą klient otrzymuje jakiś przedmiot, np. rybę w restauracji – ale usługa tym się różni od handlu, że na pierwszym planie stoi przyrządzenie dania, a nie sprzedaż samej ryby.

Rozwój usług wynikł z automatyzacji przemysłu, który zatrudnia coraz mniej pracowników. Z tego powodu w krajach rozwiniętych zmienił się profil wykształcenia i zatrudnienia – potrzeba np. więcej hydraulików niż pracowników fabryki rur. Mówi się nawet, że żyjemy w **epoce postindustrialnej**, tj. poprzemysłowej.

2. Wydłużyło się ludzkie życie i poprawił się jego standard. Tę zmianę zawdzięczamy lepszym warunkom bytowym, rozwojowi medycyny oraz większej dbałości o zdrowie.

3. Powstało **społeczeństwo informacyjne**, które w pracy i życiu codziennym stale posługuje się technologiami informacji i łączności.

4. Dzięki szybkiemu (i nieraz taniemu) transportowi ludzie stali się bardziej mobilni, tzn. zaczęli się częściej przenosić z miejsca na miejsce.

5. Nastąpił rozwój wielkich aglomeracji miejskich, zapewniających pracę i rozrywkę milionom mieszkańców.

6. Rozwinęła się **kultura masowa**, przeznaczona dla szerokich rzesz odbiorców i niewymagająca wykształcenia. Zaliczamy do niej np. występy gwiazd muzyki rozrywkowej, imprezy sportowe, telenowele. Kultura masowa powstała w XIX w., ale dopiero za sprawą środków masowego przekazu dotarła do milionów odbiorców.

7. Pojawiły się bądź nasiliły zjawiska negatywne: stres, choroby cywilizacyjne (np. cukrzyca i otyłość), kryzys autorytetów (m.in. Kościołów), rozpad rodziny.

Choć rewolucja naukowo-technologiczna ogarnęła przede wszystkim kraje rozwinięte, jej skutki stały się odczuwalne na całym świecie.

3. Dlaczego w czasie rewolucji naukowo-technologicznej wzrosła rola usług?

4. Czy pojawienie się społeczeństwa informacyjnego ułatwiło rozwój kultury masowej? Uzasadnij odpowiedź.

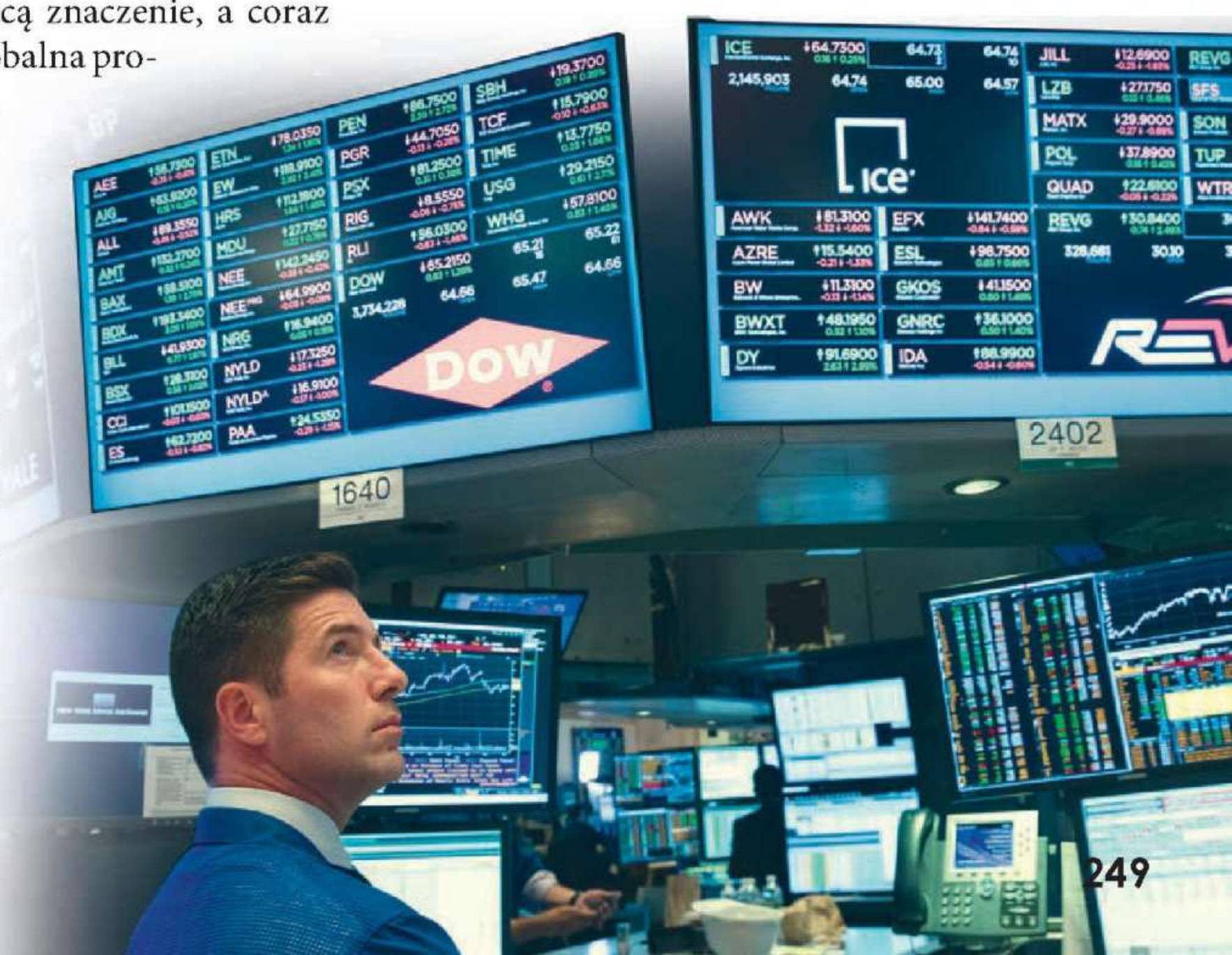
Obrońcy środowiska naturalnego obserwują kopalnię węgla brunatnego w Kerpen w Niemczech (2017). Za chwilę wezmą udział w demonstracji przeciwko zanieczyszczeniom powietrza powodowanym przez elektrownie węglowe.

Globalizacja

Zmiany wywołane przez rewolucję naukowo-technologiczną doprowadziły do procesu **globalizacji** – rosnącej współzależności państw, społeczeństw, systemów gospodarczych i kultur całego świata. Mówiąc prościej, globalizacja oznacza, że w różnych częściach naszego globu pojawiają się te same zjawiska: powstawanie korporacji, walka z dyskryminacją kobiet, noszenie dżinsów itd.

Globalizacja to zjawisko przede wszystkim ekonomiczne, jednak wywarła i wywiera ogromny wpływ na życie polityczne i kulturowe.

1. **Globalizacja ekonomiczna** wynika z międzynarodowego przepływu dóbr, usług, technologii i kapitału. Znoszone są cła ochronne i inne przeszkody wolnego handlu. Gospodarki narodowe tracą znaczenie, a coraz większą rolę odgrywają globalna produkcja i rynek globalny. Np. komputer skonstruowany w USA jest montowany w Chinach, a potem sprzedawany w Europie. Negatywnym skutkiem globalizacji ekonomicznej są kryzysy gospodarcze, które szybko ogarniają wiele krajów (gdyż światowa gospodarka działa jak system naczyń połączonych).

Największa giełda świata – Nowojorska Giełda Papierów Wartościowych.

Siedziba Unii Afrykańskiej w Addis Abebie (Etiopia). Unia Afrykańska jest organizacją ponadnarodową skupiającą przeszło 50 państw Afryki.

2. **Globalizacja polityczna** oznacza spadek znaczenia państw narodowych, których funkcje przejmują organizacje ponadnarodowe, takie jak ONZ czy Unia Europejska. W zglobalizowanym świecie wiele zadań wykonują ponadnarodowe organizacje pozarządowe, np. Lekarze bez Granic.

3. **Globalizacja kulturowa** to proces zacierania się różnic kulturowych na świecie. Prowadzi do:

1) homogenizacji (ujednolicenia) kultury – miliardy ludzi np. słuchają tych samych piosenkarzy i oglądają mistrzostwa świata w piłce nożnej,
2) wielokulturowości – na tym samym obszarze mieszkają przedstawiciele różnych kultur, które wzajemnie się przenikają.

Globalizacja powoduje też bardzo poważne skutki społeczne. Co roku ok. 130 milionów ludzi przenosi się do innego kraju; odnotowuje się coraz więcej osób mających podwójne obywatelstwo (np. polskie i angielskie) oraz mieszanych narodowościowo małżeństw. Świat stał się „globalną wioską" – co oznacza, że prawie każdy użytkownik internetu ma równie łatwy dostęp do informacji o wydarzeniach w swojej okolicy, jak na drugim końcu globu. Coraz mniejsze znaczenie mają przynależność narodowa i tradycje własnej kultury; w zamian media często lansują inne wartości.

Slamsy w Nairobi, stolicy Kenii. Globalizacja nie doprowadziła do likwidacji nędzy – znaczna część mieszkańców Ziemi nadal żyje w warunkach urągających ludzkiej godności.

Przeważają te, które mają szansę dobrze się sprzedać – np. podtrzymywanie więzi międzyludzkich za pomocą smartfonów, co wymaga kupowania coraz doskonalszych modeli i nieraz prowadzi do konsumpcjonizmu*.

Z wszystkich tych powodów globalizacja ma zarówno gorących zwolenników, jak i zagorzałych przeciwników. Zwolennicy (globaliści) podkreślają korzyści: rozwój gospodarczy świata, kontakty ludzi różnych kultur, przyjęcie wspólnych wartości (m.in. praw człowieka), międzynarodową współpracę. Przeciwnicy (antyglobaliści) uważają, że globalizacja służy międzynarodowym korporacjom i wywołuje konflikty etniczne i kulturowe; prowadzi do rozpadu więzi międzyludzkich (ludzie wciąż się przenoszą), niszczenia środowiska naturalnego, rozprzestrzeniania nowych chorób itd.

konsumpcjonizm – nadmierne przywiązywanie wagi do zdobywania i używania dóbr materialnych

5. Co nazywamy globalizacją?

6. Wyjaśnij, na czym polega globalizacja ekonomiczna, polityczna i kulturowa.

Świat wielobiegunowy

Po upadku ZSRR (1991) świat z dwubiegunowego stał się jednobiegunowy – zdominowany przez Stany Zjednoczone i cywilizację zachodnią. Jednak w początkach XXI w. coraz większą rolę zaczęły odgrywać inne państwa i cywilizacje – zwłaszcza chińska, a także muzułmańska i indyjska. Świat stał się **wielobiegunowy**.

Nie znaczy to, że USA przestały być mocarstwem (w 2016 r. ich wydatki wojskowe wyniosły ponad 606 miliardów dolarów, a Chin – niespełna 226 miliardów). Wielobiegunowość dotyczy różnych sfer, wśród nich gospodarki i polityki. Trudno sobie wyobrazić dzisiejszy świat bez Chin, Indii, Rosji czy krajów muzułmańskich – żeby wymienić te najbardziej znaczące.

Mieszkańcy kręgów cywilizacyjnych innych niż zachodni domagają się partnerskiego traktowania przez ludzi Zachodu. W 1998 r. ONZ wydała rezolucję, w której wezwała do dialogu i współpracy między cywilizacjami. Nasze czasy wymagają znacznie większej otwartości na inne kultury niż kiedykolwiek dotąd. Z jednej strony to zagrożenie, bo nasza cywilizacja może się stopić z innymi (i faktycznie przestać istnieć), z drugiej – szansa na lepszy, sprawiedliwszy świat.

7. Co to znaczy, że świat stał się wielobiegunowy?

Tekst źródłowy

Rozwinięta cywilizacja to nic innego jak nagromadzenie się trudnych i zawiłych problemów. Dlatego też im większy jest jej postęp, w tym większym znajduje się ona niebezpieczeństwie. [...] Wiedza historyczna jest jedną z pierwszorzędnych technik zachowywania i kontynuowania rozwiniętej cywilizacji. Nie dlatego, że podsuwa gotowe rozwiązanie [...] (życie jest zawsze inne, niż było przedtem), ale dlatego, że pozwala uniknąć podstawowych błędów popełnionych w przeszłości. Ale jeśli ktoś, starzejąc się, napotyka coraz większe trudności, a na domiar złego stracił pamięć i nie jest w stanie korzystać z nagromadzonych doświadczeń, wówczas następuje klęska. Taka właśnie jest, moim zdaniem, sytuacja współczesnej Europy.

José Ortega y Gasset, *Bunt mas*, 1929 r.

* W jaki sposób, zdaniem autora, historia może pomóc zachować i kontynuować cywilizację?
* Tekst hiszpańskiego filozofa powstał prawie sto lat temu. Czy według ciebie jest nadal aktualny? Uzasadnij odpowiedź.

Pytania i polecenia

A. Omów zmiany, które zaszły w gospodarce i życiu codziennym podczas rewolucji naukowo-technologicznej.

B. Przedstaw argumenty zwolenników i przeciwników globalizacji.

To, co najważniejsze

Rewolucja naukowo-technologiczna albo trzecia rewolucja przemysłowa (po 1945)

Przyczyny:

1. II wojna światowa.
2. Zimna wojna.
3. Rywalizacja międzynarodowych korporacji.

Zmiany:

1. Nowe źródła energii (jądrowa, odnawialna).
2. Powszechna komputeryzacja.
3. Automatyzacja produkcji w przemyśle.
4. Wynalezienie internetu i telefonów komórkowych.
5. Nowe materiały, wśród nich tworzywa sztuczne.
6. Nowe technologie produkcji żywności (m.in. GMO).

Społeczne skutki rewolucji naukowo-technologicznej:

1. Mniejsze znaczenie przemysłu, wzrost roli usług.
2. Dłuższe życie i jego wyższy standard.
3. Powstanie społeczeństwa informacyjnego.
4. Większa mobilność ludzi.
5. Rozwój wielkich aglomeracji miejskich.
6. Popularność kultury masowej.

Zjawiska negatywne: stres, choroby cywilizacyjne, kryzys autorytetów, rozpad rodziny.

Globalizacja – rosnąca współzależność państw, społeczeństw, systemów gospodarczych i kultur całego świata

1. Globalizacja ekonomiczna wynika z międzynarodowego przepływu dóbr, usług, technologii i kapitału.
2. Globalizacja polityczna oznacza spadek znaczenia państw narodowych, których funkcje przejmują organizacje ponadnarodowe.
3. Globalizacja kulturowa to proces zacierania się różnic kulturowych na świecie. Prowadzi do:
   a) homogenizacji kultury,
   b) wielokulturowości.

Świat wielobiegunowy (od początków XXI w.)

Coraz większą rolę zaczęły odgrywać państwa i cywilizacje inne niż zachodnia – chińska, indyjska i muzułmańska.

Ilustracja ze s. 250

33 Polska w NATO i Unii Europejskiej

Trudności III Rzeczpospolitej

Rzeczpospolita Polska już na początku swego istnienia stanęła przed poważnymi problemami.

1. Znajdowała się w katastrofalnej sytuacji gospodarczej. Dług na Zachodzie przekroczył 40 miliardów dolarów; statystyczny Polak był zadłużony na 1100 dolarów, gdy w przeliczeniu zarabiał 15–20 dolarów miesięcznie.

2. Polacy nie pamiętali demokracji (w Polsce istniała w latach 1918–1926). Nie wiedzieli zatem, jak budować demokratyczne państwo.

3. W PRL istniało bezpieczeństwo socjalne: nie było bezrobocia (choć tysiące ludzi nie miały co robić w pracy), a koszty utrzymania stały na niskim poziomie. Społeczeństwo III Rzeczpospolitej oczekiwało: a) utrzymania bezpieczeństwa socjalnego, b) wzrostu zamożności, c) poprawy zaopatrzenia, d) wprowadzenia swobód obywatelskich (m.in. wolności podróżowania).

4. W ustroju socjalistycznym ludzie często pracowali byle jak (dobrej pracy nie nagradzano), byli pozbawieni inicjatywy i nie podnosili kwalifikacji. Oczekiwali od państwa załatwiania wielu spraw, np. remontu dachu.

5. III Rzeczpospolita przejęła aparat państwowy PRL – od wojska i milicji po urzędy gminne. Był on obsadzony przez komunistów bądź ludzi posłusznych komunistom.

1. Wymień trudności, przed którymi stanęła III Rzeczpospolita.

* Przypomnij, w jaki sposób przestała istnieć Polska Rzeczpospolita Ludowa.

Nowa Huta we wrześniu 1990 r. Władze PRL uprzemysłowiły kraj, korzystając z przestarzałych i zatruwających środowisko technologii. W III Rzeczpospolitej wprowadzono program ochrony środowiska, który z czasem zaczął przynosić efekty.

Wyniesienie sztandaru PZPR podczas ostatniego zjazdu tej partii. Warszawa, styczeń 1990 r.

Początki polskiej demokracji

W styczniu 1990 r. zjazd PZPR podjął decyzję o rozwiązaniu tej partii. Część jej działaczy założyła wówczas Socjaldemokrację Rzeczypospolitej Polskiej, która z czasem przekształciła się w **Sojusz Lewicy Demokratycznej**, w skrócie **SLD**.

W 1990 r. generał Jaruzelski zrezygnował z urzędu prezydenta Polski. W tym samym roku wśród liderów byłej opozycji wybuchła **„wojna na górze"**, polegająca na przepychankach słownych i decyzyjnych. Jej przyczyną było zróżnicowanie podziemnej Solidarności, która skupiała przeciwników PRL o bardzo różnych poglądach. Gdy zabrakło wspólnego wroga, podzieliła się na zwolenników dwóch głównych kierunków politycznych. Były to:

1) **kierunek liberalny** – opowiadał się m.in. za pełną wolnością jednostek, wolnym rynkiem i integracją Polski z Europą Zachodnią,
2) **kierunek narodowo-katolicki** – domagał się m.in. oparcia wolności jednostek na chrześcijańskich zasadach etycznych, pomocy państwa dla biedniejszych obywateli i pełnej suwerenności Polski zamiast integracji z Europą Zachodnią.

Między zwolennikami obu kierunków zapanowała niezgoda utrudniająca, a nawet uniemożliwiająca kompromis. Podział jest aktualny do dziś.

Górnicy protestują przed sejmem przeciwko polityce rządu (listopad 1990). Oprócz trwającej „wojny na górze" dochodziło do protestów różnych grup społecznych, niezadowolonych z pogorszenia warunków życia.

Z powodu „wojny na górze" **wybory prezydenckie** w **1990** r. miały dramatyczny przebieg. Strona solidarnościowa zamiast jednego głównego kandydata na prezydenta wysunęła dwóch: Lecha Wałęsę i Tadeusza Mazowieckiego. Jednak w pierwszej turze wyborów Mazowieckiego pokonał nikomu nieznany emigracyjny biznesmen Stan Tymiński (zebrał ok. 23% głosów). Dopiero w drugiej turze wybrano na prezydenta **Lecha Wałęsę**.

W **1991** r. odbyły się pierwsze w pełni wolne **wybory do sejmu i senatu**. Startowało w nich... 111 komitetów wyborczych, co utrudniało wyborcom podjęcie decyzji. W Polsce bowiem, inaczej niż w tradycyjnych demokracjach, nie doszło jeszcze do powstania kilku partii o wyrazistych programach. W efekcie w sejmie zasiedli posłowie z 29 ugrupowań politycznych, co spowodowało rozdrobnienie i niestabilność parlamentu. Partie zmieniały sojusze, a politycy przenosili się z partii do partii.

Aby ograniczyć rozdrobnienie parlamentu, w kolejnych wyborach (1993) ustalono progi wyborcze: żeby wprowadzić posłów do sejmu, partia musiała uzyskać co najmniej 5% głosów, a koalicja partii – 8%.

Środek okazał się skuteczny: w nowym parlamencie znalazło się tylko sześć ugrupowań. Zwycięstwo wyborcze odnieśli postkomuniści*, ale frekwencja wyborcza wyniosła zaledwie 43%.

Przyczynami takiego wyniku wyborów były kłótnie polityków, niewiara społeczeństwa w ich uczciwość oraz rozczarowanie trudnymi warunkami życia – o czym zaraz opowiemy.

2. Wyjaśnij przyczyny „wojny na górze" w 1990 r.

3. Dlaczego przed wyborami w 1993 r. wprowadzono progi wyborcze?

Tablica ogłoszeń prezentująca dwóch kandydatów „Solidarności" w wyborach prezydenckich (1990).

postkomuniści – politycy wywodzący się z dawnych partii komunistycznych

Plan Balcerowicza

Pod koniec 1989 r. wicepremier i minister finansów **Leszek Balcerowicz** przedstawił program naprawy finansów państwa, nazwany potem **planem Balcerowicza**. Jego celami były: 1) położenie kresu hiperinflacji (wynosiła 50% miesięcznie), 2) zrównoważenie budżetu, 3) poprawa zaopatrzenia w sklepach.

Główne elementy planu Balcerowicza to:

1. Uwolnienie cen. Rząd przestał ustalać ceny ok. 90% towarów; odtąd wolny rynek decydował, co ma ile kosztować.

2. Zamrożenie płac w przedsiębiorstwach państwowych (by zwiększyć ich opłacalność).

Leszek Balcerowicz. Studiował ekonomię w Polsce, a potem w USA, Wielkiej Brytanii i Niemczech. Jest laureatem wielu polskich i międzynarodowych nagród – m.in. otrzymał Order Orła Białego. Zdjęcie z 1990 r.

Protest przeciwko bezrobociu w Warszawie (1990). Brak pracy był nowym i bolesnym doświadczeniem dla społeczeństwa.

3. Zmniejszenie wydatków państwa, m.in. na sferę budżetową (administracja, szkolnictwo, służba zdrowia itp.).

4. Zgoda państwa na zakładanie prywatnych firm dowolnej wielkości.

5. Wymienialność złotówki na dolara (co ułatwiło handel międzynarodowy).

Plan Balcerowicza wszedł w życie 1 stycznia 1990 r. Natychmiast okazał się „terapią szokową" – w styczniu ceny wzrosły o 76%. Ale przyniósł też pozytywne skutki:

1. W drugiej połowie 1990 r. miesięczna inflacja spadła do poziomu 2%.

2. Poprawiło się zaopatrzenie i zniknęły kolejki w sklepach.

3. Polepszyła się sytuacja finansowa państwa.

Plan Balcerowicza wprowadził polską gospodarkę na **wolny rynek**, ale też wywołał ogromne **koszty społeczne**. Wiele fabryk ograniczyło produkcję lub splajtowało. Pojawiło się bezrobocie – w połowie 1991 r. ok. 1,5 miliona osób nie miało pracy. Spadły realne dochody znacznej części zatrudnionych (ponieważ ceny rosły szybciej niż płace).

Wielu prywatnych przedsiębiorców szybko dorabiało się majątków, co budziło rozgoryczenie biedniejszej części społeczeństwa. Najwięcej oburzenia wywołało tzw. uwłaszczenie nomenklatury*, czyli sprywatyzowanie części majątku państwowego przez byłych komunistów. Ludzie ci – do niedawna odpowiedzialni za zniewolenie państwa i upadek gospodarki – teraz stawali się zamożnymi biznesmenami.

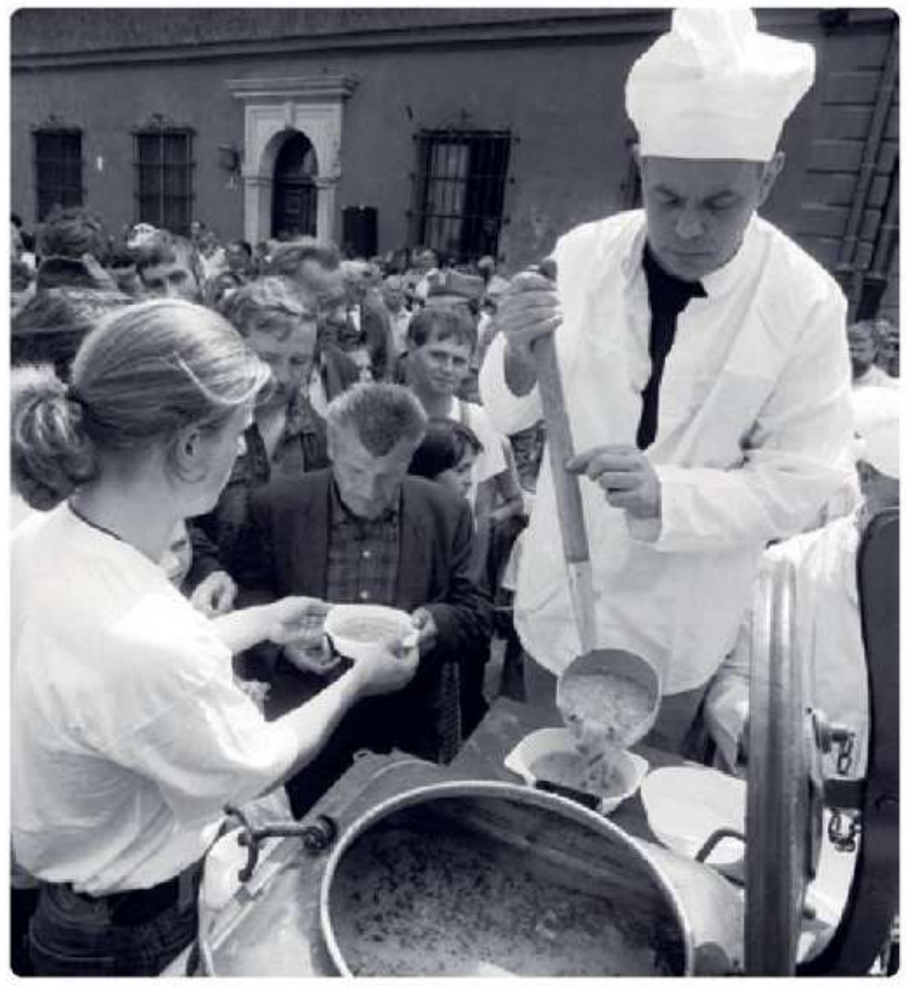
nomenklatura – tu: osoby mianowane przez PZPR na stanowiska państwowe w PRL

Kolejka w nowo otwartym supermarkecie (1990). Choć ceny były wysokie, ludzie tłoczyli się po nieznane im dotąd zachodnie produkty.

Obrońcy uwłaszczenia nomenklatury twierdzili, że zgoda na aktywność gospodarczą byłych działaczy PZPR nastawi ich pozytywnie do przebudowy państwa – bo dzięki niej powiększą majątki. W społeczeństwie pojawiło się jednak poczucie głębokiej niesprawiedliwości.

Koszty społeczne reform Balcerowicza i rozczarowanie demokracją prowadziły w latach 90. do napięć i protestów społecznych. Powtarzały się strajki oraz akcje protestacyjne, takie jak blokowanie dróg, palenie opon czy rozsypywanie ziarna na torach – by wymusić na rządzie spełnienie żądań ekonomicznych.

4. Przedstaw główne elementy planu Balcerowicza.
5. Omów skutki planu Balcerowicza.
6. Dlaczego uwłaszczenie nomenklatury budziło oburzenie?

Minister Jacek Kuroń rozlewa do talerzy bezpłatną grochówkę (Warszawa, 1991). Był to jego pomysł na pomoc biednym. Zupę – naturalnie nie tylko on ją rozdawał – określano od jego nazwiska kuroniówką. Potem zaczęto tak nazywać zasiłek dla bezrobotnych.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej

W grudniu 1989 r. sejm znowelizował stalinowską Konstytucję PRL (por. s. 162). Posłowie i senatorowie przystąpili też do prac nad nową konstytucją, te jednak zaczęły się przeciągać. Z tego powodu w **1992** r. sejm przyjął ustawę nazwaną **Małą konstytucją**, która uchyliła Konstytucję PRL (z wyjątkiem niektórych fragmentów), a także określiła uprawnienia głównych organów władzy.

2 kwietnia **1997** r. Zgromadzenie Narodowe uchwaliło **Konstytucję Rzeczypospolitej Polskiej**. W tym samym roku została ona zatwierdzona w referendum konstytucyjnym i podpisana przez prezydenta Aleksandra Kwaśniewskiego.

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej:

1) określiła Polskę jako „demokratyczne państwo prawne" i „dobro wspólne wszystkich obywateli", w którym „władza zwierzchnia należy do Narodu",
2) ustaliła trójpodział władzy:
a) władza ustawodawcza – sejm i senat,
b) władza wykonawcza – prezydent i rząd,
c) władza sądownicza – sądy i trybunały.

Konstytucja z 1997 r. obowiązuje do dziś.

7. Przedstaw zmiany w polskich konstytucjach dokonane w latach 1989–1997.

Prezydent Aleksander Kwaśniewski w gmachu sejmu po uchwaleniu Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (1997). Urząd prezydenta sprawował w latach 1995–2005.

Tekst źródłowy

Wejście do NATO, a teraz do Unii Europejskiej pod wieloma względami ogranicza naszą niepodległość. Są to jednak ograniczenia, które przyjmujemy dobrowolnie, metodami demokratycznymi, dlatego że spodziewamy się takich korzyści natury gospodarczej i politycznej, które nam wyrównają owe ograniczenia. Twierdzenie, że Unia Europejska zabiera nam niepodległość, jest nonsensem, bo proces integracji nie odbywa się na drodze wymuszenia, lecz następuje za naszą zgodą. Co więcej, obecność w Unii jest warunkiem zachowania naszej niepodległości. Polska nie może sobie pozwolić na izolację, która skazałaby ją na ubóstwo. Ponadto przewaga wspólnego rynku wobec izolowanej Polski byłaby tak wielka, że Bruksela mogłaby nam dyktować jednostronnie warunki handlu. [...]

Oczywiście jesteśmy krajem demokratycznym i nie ma mowy, aby społeczeństwo miało jednakowy pogląd na tak ważną sprawę jak członkostwo w Unii, dlatego głosy, nawet zdecydowane i ostre, przeciwników integracji są normalnym objawem demokracji.

Jan Nowak-Jeziorański, *Nasz wybór*, V 2004 r.

* Co Jan Nowak-Jeziorański – wieloletni dyrektor rozgłośni polskiej Radia Wolna Europa – sądzi o niepodległości Polski należącej do UE?
* Przedstaw zdanie autora na temat głosów sprzeciwu wobec integracji Polski z UE.

Zwrot na Zachód

W 1918 r. Polska przyjęła orientację prozachodnią, gdyż uznała ją za najkorzystniejszą politycznie i najbliższą cywilizacyjnie. Po 1944 r. nasza polityka zagraniczna została przymusowo skierowana na Wschód. W czasach stalinowskich w Polsce stacjonowało średnio 120–150 tysięcy żołnierzy ZSRR, w późniejszych latach – od 60 do 80 tysięcy. Byli oni widomą oznaką zależności PRL od Moskwy. Na polecenie Kremla Zachód stał się naszym wrogiem. W planach sztabowych Układu Warszawskiego polska armia miała atakować... Danię.

Po 1989 r. władze Rzeczpospolitej Polskiej wykonały **zwrot na Zachód** – zaczęły dążyć do integracji politycznej, gospodarczej, militarnej i kulturalnej z Europą Zachodnią i Stanami Zjednoczonymi. Integracja miała:

1) zapewnić Polsce bezpieczeństwo przed zagrożeniem ze Wschodu,
2) przynieść korzyści wynikające z przystąpienia do Unii Europejskiej, tj. grupy najbardziej rozwiniętych państw świata.

W 1993 r. wyjechał z Polski ostatni oddział Armii Radzieckiej. W **1999** r. nasze państwo wraz z Czechami i Węgrami **przystąpiło do NATO**. Zyskaliśmy gwarancję obrony granic przez wojska sojuszu, ale też wzięliśmy na siebie obowiązki wynikające z członkostwa – wśród nich, jak się okazało, udział w kontrowersyjnych nieraz akcjach NATO na Bliskim Wschodzie (por. s. 236).

W 1994 r. Polska złożyła wniosek o członkostwo w UE. W następnych latach dostosowywała prawo oraz system polityczny i gospodarczy do wymogów unijnych.

Żołnierze i pojazdy armii rosyjskiej przygotowują się do wyjazdu z Polski (maj 1993).

Europa w 2004 r.

LEGENDA

B.i H. Bośnia i Hercegowina
CZ. Czarnogóra
K. Kosowo
L. Luksemburg

W 2003 r. odbyło się referendum w sprawie przystąpienia Polski do UE. Aż 77,45% uczestników głosowało za; przeciw było 22,55%.

1 maja 2004 r. Polska **przystąpiła do Unii Europejskiej**. Odtąd:

1. Współdecyduje o polityce UE, ale też podlega pewnym ograniczeniom suwerenności (np. zagraniczni urzędnicy decydują, ile ryb możemy łowić w Bałtyku).
2. Korzysta z unijnych funduszy.
3. Polacy mogą mieszkać i pracować w każdym kraju UE.

Unii Europejskiej można oczywiście zarzucić niejedno. Trzeba jednak pamiętać, że – mimo licznych niedoskonałości – jest ona niezwykłym, budzącym podziw osiągnięciem cywilizacji zachodnioeuropejskiej, do której w pełni należy i wnosi swój wkład także Polska.

8. Co oznaczał w polskiej polityce zwrot na Zachód?
9. Wskaż powody zwrotu Polski na Zachód po 1989 r.
10. Przedstaw skutki przystąpienia Polski do NATO.

Polska przystępuje do Unii Europejskiej – noc z 30 kwietnia na 1 maja 2004 r. na placu Zamkowym w Warszawie.

Pytania i polecenia

A. Przedstaw proces formowania się polskiej demokracji do 1997 r.
B. Wyjaśnij źródła napięć społecznych w Polsce w latach 90.
C. Omów znaczenie przystąpienia Polski do Unii Europejskiej.

To, co najważniejsze

Trudności III Rzeczpospolitej	1. Katastrofalna sytuacja gospodarcza. 2. Nieznajomość demokracji. 3. Oczekiwanie bezpieczeństwa socjalnego, a zarazem poprawy warunków życia. 4. Niska jakość pracy, brak inicjatywy. 5. Aparat państwowy obsadzony przez funkcjonariuszy PRL.
Początki demokracji	1. Samorozwiązanie PZPR, powstanie Socjaldemokracji RP, przekształconej potem w Sojusz Lewicy Demokratycznej (1990). 2. „Wojna na górze" i zwycięstwo Lecha Wałęsy w wyborach prezydenckich (1990). 3. Wybór rozdrobnionego sejmu (1991) i wprowadzenie progów wyborczych przed kolejnymi wyborami (1993).
Plan Balcerowicza, wprowadzony w 1990 r.	Główne elementy: 1. Uwolnienie cen. 2. Zamrożenie płac w przedsiębiorstwach państwowych. 3. Zmniejszenie wydatków państwa. 4. Zgoda na zakładanie prywatnych firm. 5. Wymienialność złotówki na dolara. Skutki pozytywne: 1. Spadek inflacji. 2. Poprawa zaopatrzenia. 3. Polepszenie sytuacji finansowej. Skutki negatywne – wysokie koszty społeczne: 1. Spadek realnych dochodów. 2. Bezrobocie. 3. Napięcia społeczne.
Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (1997)	1. Polska „demokratycznym państwem prawnym", „władza zwierzchnia należy do Narodu". 2. Trójpodział władzy.
Zwrot polityczny na Zachód	1. Przystąpienie do NATO (1999). 2. Wstąpienie do UE (2004).

Ilustracja ze s. 259

Kalendarium ważniejszych wydarzeń

Historia powszechna

Historia Polski

Starożytność (ok. 3500 p.n.e. – 476 n.e.)

- Wynalezienie pisma przez Sumerów. Początek historii. Ok. 3500 p.n.e.
- Utworzenie państwa w Egipcie. Ok. 3100 p.n.e.
- Rozkwit cywilizacji w dolinie Indusu. Ok. 2500 – ok. 1800 p.n.e.
- Początki cywilizacji chińskiej. Ok. 1700 p.n.e.
- Powstanie królestwa Izraela. XI/X w. p.n.e.
- Pierwsze odnotowane igrzyska olimpijskie. 776 p.n.e.
- Legendarna data założenia Rzymu. 753 p.n.e.
- Początki demokracji ateńskiej. Schyłek VI w. p.n.e.
- Utworzenie republiki rzymskiej. Ok. 500 p.n.e.
- Czasy Peryklesa w Atenach. V w. p.n.e.
- Obalenie republiki rzymskiej przez Juliusza Cezara. 49 p.n.e.
- Oktawian pierwszym cesarzem Imperium Rzymskiego. 30 p.n.e.
- Narodziny Jezusa Chrystusa. Ok. 6 p.n.e.
- Pierwsze prześladowanie chrześcijan. 64 n.e.
- Zgoda cesarza Konstantyna Wielkiego na wyznawanie chrześcijaństwa. 313
- Chrześcijaństwo religią państwową Imperium Rzymskiego. 380
- Podział cesarstwa rzymskiego na część wschodnią i zachodnią. 395
- Upadek zachodniego cesarstwa rzymskiego. 476

Średniowiecze (476–1492)

- Chrzest króla Franków Chlodwiga. V/VI w.
- Panowanie cesarza Bizancjum Justyniana Wielkiego. 527–565
- Hidżra, tj. przeniesienie się Mahometa z Mekki do Medyny. 622
- Koronacja cesarska Karola Wielkiego. Początek Imperium Karolińskiego. 800
- Traktat w Verdun. Podział Imperium Karolińskiego. Początki późniejszych Niemiec i Francji. 843
- Początki Królestwa Węgier. Po 955
- Koronacja Ottona I na cesarza odnowionego cesarstwa rzymskiego. 962
- Wielka schizma wschodnia – rozbicie Kościoła na katolicki i prawosławny. 1054
- Władca Niemiec Henryk IV pod murami Canossy. 1077
- Pierwsza krucjata, zakończona zdobyciem Jerozolimy przez krzyżowców. 1096–1099
- Ugoda w Wormacji – kompromis między władzą duchowną a świecką. 1122
- Zdobycie Konstantynopola przez krzyżowców. 1204
- Najazd Mongołów na Węgry i Polskę. 1241
- Upadek Królestwa Jerozolimskiego. 1291

- Ok. 960 Mieszko I księciem Polan.
- 966 Chrzest Polski.
- 1000 Zjazd gnieźnieński.
- 1025 Koronacja królewska Bolesława Chrobrego.
- 1138 Śmierć Bolesława Krzywoustego i początek rozbicia dzielnicowego Polski.
- 1230 Przybycie Krzyżaków do ziemi chełmińskiej.
- 1241 Bitwa pod Legnicą.
- 1308–1309 Zajęcie Gdańska i Pomorza Gdańskiego przez Krzyżaków.
- 1320 Koronacja królewska Władysława Łokietka.
- 1333–1370 Panowanie Kazimierza Wielkiego, ostatniego króla z dynastii Piastów.
- 1343 Pokój wieczysty w Kaliszu.
- 1364 Założenie Akademii Krakowskiej.
- 1370 Unia polsko-węgierska. Ludwik Węgierski królem Polski.
- 1385 Umowa o unii polsko-litewskiej w Krewie.
- 1386 Zawarcie unii polsko-litewskiej. Władysław Jagiełło królem Polski.

1409–1411 Wielka wojna z Krzyżakami.

1410 Bitwa pod Grunwaldem.

Zwycięstwo Turków pod Warną. 1444

1444 Śmierć króla Władysława Warneńczyka w bitwie pod Warną.

Wynalezienie druku przez Jana Gutenberga. Ok. 1450

Zdobycie Konstantynopola przez Turków. 1453

1454 Inkorporacja Prus do Polski. Wybuch wojny trzynastoletniej.

1466 Odzyskanie Pomorza Gdańskiego przez Polskę.

Epoka nowożytna (od 1492)

Odkrycie Ameryki przez Krzysztofa Kolumba. 1492

Wyprawa Vasco da Gamy do Indii. 1497–1499

1505 Konstytucja *Nihil novi*.

Ogłoszenie przez Marcina Lutra 95 tez przeciwko odpustom. 1517

Wyprawa Ferdynanda Magellana dookoła świata. 1519–1522

1525 Hołd pruski.

Król Anglii Henryk VIII głową narodowego Kościoła anglikańskiego. 1534

Sobór trydencki. 1545–1563

1569 Zawarcie unii lubelskiej.

Noc św. Bartłomieja – rzeź hugenotów w Paryżu. 1572

1572 Śmierć Zygmunta Augusta. Wygaśnięcie dynastii Jagiellonów.

1573 Konfederacja warszawska (różnowierców z katolikami). Pierwsza wolna elekcja.

1648–1654 Powstanie Chmielnickiego.

1654 Ugoda w Perejasławiu: poddanie Ukrainy Rosji. Wybuch wojny polsko-rosyjskiej.

1655–1660 Potop szwedzki.

Panowanie Ludwika XIV we Francji. 1661–1715

1667 Rozejm w Andruszowie: podział Ukrainy między Rzeczpospolitą a Rosję.

Bitwa pod Wiedniem. 1683

Wielka wojna północna. 1700–1721

1697–1763 Czasy saskie.

1764–1795 Panowanie Stanisława Augusta Poniatowskiego. Czasy stanisławowskie.

1772 I rozbiór Polski.

Deklaracja niepodległości Stanów Zjednoczonych. 1776

1788–1792 Sejm Wielki (Czteroletni).

Rewolucja francuska. 1789–1799

Uchwalenie konstytucji we Francji. 1791

1791 Konstytucja 3 maja.

Zgilotynowanie Ludwika XVI. 1793

1793 II rozbiór Polski.

1794 Powstanie kościuszkowskie.

1795 III rozbiór Polski.

1797 Utworzenie Legionów Polskich we Włoszech.

Wojny napoleońskie. 1799–1815

Pokój w Tylży. 1807

1807 Utworzenie Księstwa Warszawskiego.

Kongres wiedeński. 1814–1815

Klęska Napoleona pod Waterloo. Powstanie Świętego Przymierza. 1815

1815 Utworzenie Królestwa Polskiego (Kongresowego), Wielkiego Księstwa Poznańskiego i Rzeczpospolitej Krakowskiej.

Rewolucja lipcowa we Francji. Rewolucja belgijska. 1830

1830–1831 Powstanie listopadowe.

Wiosna Ludów w Europie. 1848–1849

1848 Wiosna Ludów na ziemiach polskich.

Proces zjednoczenia Włoch. 1859–1870

Wojna secesyjna w Stanach Zjednoczonych. 1861–1865

1863–1864 Powstanie styczniowe.

Proces zjednoczenia Niemiec. 1864–1871

Rewolucja 1905 roku w Rosji. 1905–1907

1905–1907 Rewolucja 1905 roku w zaborze rosyjskim.

I wojna światowa. 1914–1918

1914–1918 I wojna światowa.

Bitwy nad Sommą i pod Verdun. 1916

1916 Akt 5 listopada.

Rewolucje lutowa i październikowa w Rosji. 1917

Zawarcie przez Niemcy rozejmu z aliantami (11 listopada). 1918

1918 Deklaracja wersalska. Odzyskanie niepodległości (11 listopada).

Traktat wersalski. 1919

1919 Uchwalenie Małej konstytucji.

Rozpoczęcie działalności przez Ligę Narodów.	1920	1920	Bitwa Warszawska (Cud nad Wisłą).
Marsz na Rzym. Powstanie ZSRR.	1922	1921	Konstytucja marcowa. Pokój ryski z Rosją Radziecką.
		1926	Zamach majowy. Początek rządów sanacji.
Początek wielkiego kryzysu (w większości państw trwał do 1933).	1929	1929	Początek wielkiego kryzysu (trwał do 1935).
Adolf Hitler kanclerzem Niemiec.	1933		
		1935	Konstytucja kwietniowa. Śmierć Józefa Piłsudskiego.
Wojna domowa w Hiszpanii.	1936–1939		
Wybuch II wojny światowej.	1939	1939	Atak Niemiec (1 września) i ZSRR (17 września) na Polskę.
Atak Niemiec na ZSRR. Atak Japonii na USA.	1941		
Lądowanie aliantów w Normandii.	1944	1944	Utworzenie PKWN. Powstanie warszawskie.
Bezwarunkowa kapitulacja Niemiec i Japonii.	1945	1945	Powołanie Tymczasowego Rządu Jedności Narodowej.
		1946	Referendum ludowe.
Powstanie niepodległych Indii i Pakistanu.	1947	1947	Wybory do sejmu. Mała konstytucja.
Zimna wojna.	1947–1991		
Utworzenie państwa Izrael.	1948	1948	Powstanie PZPR. Początek stalinizmu (trwał do 1956).
Blokada Berlina.	1948–1949		
Powstanie NATO. Utworzenie RFN, NRD oraz Chińskiej Republiki Ludowej.	1949		
Wojna w Korei.	1950–1953		
Śmierć Józefa Stalina. Początek odwilży w ZSRR.	1953		
Powstanie Układu Warszawskiego.	1955		
Rewolucja węgierska.	1956	1956	Poznański Czerwiec. Władysław Gomułka I sekretarzem KC PZPR. Polski Październik.
Traktaty rzymskie o utworzeniu EWG i Euratomu.	1957		
Budowa muru berlińskiego.	1961		
Stłumienie Praskiej Wiosny przez wojska Układu Warszawskiego.	1968	1968	Marzec '68.
		1970	Grudzień '70. Edward Gierek I sekretarzem KC PZPR.
Karol Wojtyła papieżem – Janem Pawłem II.	1978		
Wojna w Afganistanie.	1979–1989		
		1980	Sierpień '80. Utworzenie NSZZ „Solidarność".
		1981–1983	Stan wojenny.
Początek pierestrojki w ZSRR.	1985		
Początek Jesieni Narodów w Europie.	1989	1989	Rozmowy okrągłego stołu. Zmiana nazwy państwa na: Rzeczpospolita Polska.
Zjednoczenie Niemiec.	1990	1990	Lech Wałęsa prezydentem Polski.
Rozpad ZSRR.	1991		
Wojny w byłej Jugosławii.	1991–1999		
Powstanie Unii Europejskiej.	1993	1992	Uchwalenie Małej konstytucji.
Utworzenie Autonomii Palestyńskiej.	1994		
		1995	Aleksander Kwaśniewski prezydentem Polski.
		1997	Uchwalenie Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej.
		1999	Przystąpienie Polski do NATO.
Zamachy terrorystów arabskich w Nowym Jorku i Waszyngtonie.	2001		
Rozszerzenie Unii Europejskiej o 10 państw.	2004	2004	Polska członkiem Unii Europejskiej.

Fotografie: © Getty Images (s. 4–5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 16, 17, 19, 20, 22, 24, 25, 28, 30, 33, 34, 37, 39, 43, 44–45, 48, 51, 54, 55, 56, 57, 61, 62, 63, 65, 66, 71, 72, 76, 83, 84, 89, 90, 91, 92, 96, 99, 101, 103, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 129, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 140, 141, 143, 144, 164, 167, 170, 171, 175, 178, 189, 194, 201, 202, 205, 207, 208, 209, 210, 212, 215, 218, 219, 220, 221, 223, 224, 226, 227, 228, 229, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 243, 247, 248, 249, 250, 253, 255); Narodowe Archiwum Cyfrowe (s. 6, 7, 10, 45, 67, 79, 82-83, 83, 88); Bridgeman Images/PhotoPower (s. 11, 23, 27, 30, 31, 34, 44, 52, 53, 104, 114, 119, 134, 142, 213); PAP/ITAR-TASS (s. 18); PAP/Photoshot (s. 18); Agencja BE&W (s. 21, 29, 32, 33, 36, 42, 44, 46, 47, 49, 50, 76, 92, 96, 97, 98, 99, 100, 105, 130, 139, 160, 171, 210, 211, 212, 217, 218, 219, 237); © Sol90 Images (s. 40–41); Domena publiczna (s. 44, 45, 60, 69, 70, 75, 85, 157, 162, 246); Bundesarchiv/W. Holtfreter/CC-BY-SA 3.0 (s. 59); zbiory cyfrowe Muzeum Polaków Ratujących Żydów (s. 62); zbiory Ośrodka KARTA (s. 63); World History Archive/East News (64); East News AP/Fotolink (s. 67), East News/Danuta B. Łomaczewska (s. 70, 71); East News (Laski Diffusion) (s. 73, 77, 80, 87, 145, 147, 148, 168); East News (s. 74, 78, 149, 179, 186, 194); Archiwum IPN (s. 74); ze zbiorów Studium Polski Podziemnej w Londynie (s. 81); © Dennis Stock/Magnum Photos/PhotoPower (s. 108, 113); East News/AFP (s. 128, 131, 256); AP/East News (s. 135); Sputnik/East News (s. 142); PAP/CAF S. Dąbrowiecki (s. 147, 156, 162, 164); PAP/CAF (s. 148, 150, 151, 154, 155, 156, 158, 159, 161, 166,169, 184); Włodzimierz Zakrzewski (s. 149); PAP/PAI (s. 150); M. Skorupski/Forum (s. 152); PAP/CAF J. Baranowski (s. 154); PAP/J. Baranowski (s. 157); PAP/CAF W. Kondracki (s. 161); East News/J. Berent-Szczecinski Collection (s. 165); FoKa/Forum (s. 166, 186); PAP/CAF Wdowiński (s. 169); PAP/ITAR-TASS (s. 170); PAP/CAF T. Kubiak (s. 172); PAP/PAI J. Gerlowski (s. 173); PAP/CAF M. Szyperko (s. 173); PAP/M. Szyperko (s. 174); PAP/CAF T. Zagoździński (s. 176, 177); PAP/CAF T. Gawałkiewicz (s. 177, 183); PAP/CAF A. Witusz (s. 178); J. Juchniewicz/FOTONOVA (s. 179); PAP (s. 180, 217); J. Sobolewski/Forum (s. 180); PAP/CAF/E. Uchymiak (s. 181); Z. Garwacki/FOTONOVA (s. 182); T. Michalak/Fotonova (s. 182); archiwum Magdy Boguty/FOTONOVA (185); T. Abramowicz/PAP (s. 185); PAP/S. Markowski (s. 187); East News/W. Wasyluk (s. 187); Chris Niedenthal/Forum (s. 188, 191, 192, 195, 196, 199, 204, 205); East News/W. Laski (s. 189, 202, 206, 243); PAP/PAI/Tomasz Prażmowski (s. 190); PAP/CAF/T. Walczak (s. 190, 255); East News/T. Zagoździński (s. 193); Jan Krzysztof Kelus/FOTONOVA (195); J. Kośnik/Forum (s. 197); E. Ciołek/Forum (s. 197); W. Kryński/Forum (s. 198); East News/Associated Press/Fotolink/Helmuth Lohmann (s. 200); PAP/ D. Kwiatkowski (s. 201); PAP/PAI/I. Sobieszczuk, J. Bogacz (s. 204); Sputnik/East News (s. 214); PAP/APA/R. Jäger (s. 216); Shutterstock (s. 228–229, 231, 241, 242, 245); Lizette Potgieter/Shutterstock (s. 233); Nick Fox/Shutterstock (s. 252); K. Wojciewski/Forum (s. 254); PAP/W. Jabłonowski (s. 257); PAP/D. Kwiatkowski (s. 257); PAP/R. Janowski (s. 258); PAP/P. Rybarczyk (s. 259, 260)

Źródła cytatów: A. Ajnenkiel, A. Drzycimski, J. Paradowska, *Prezydenci Polski*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1991, s. 113–114 (s. 203); L. Biernacki, *Kronika Solidarności. 20 lat dzień za dniem*, Pracownia Impuls, Sopot 2000, s. 18–19 (s. 188); T. Bór-Komorowski, *Armia podziemna*, z posł. i przypisami W. Bartoszewskiego i A.K. Kunerta, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 1994, s. 267 (s. 75); G.W. Bush, *Orędzie z 29 stycznia 2002 r.* [dostęp: 23.03.2018 <https://pl.wikipedia.org/wiki/O%C5%9B_z%C5%82a>] (s. 236); W. Churchill, *We shall fight on the beaches*, „The Guardian", April 20, 2007 [dostęp: 23.03.2018 <https://www.theguardian.com/theguardian/2007/apr/20/greatspeeches3>] (s. 22); „Dziennik Łódzki", 17 lipca 1950, s. 4 (s. 163); A. Frank, *Dziennik (Oficyna). 12 czerwca 1942 – 1 sierpnia 1944*, przekł. A. Oczko, Wydawnictwo Znak, Kraków 2010, s. 18 (s. 31); T. Gajdzis, *Ziemia zroszona łzami... Sokółka – moje rodzinne miasto. Niemiecko-sowiecka okupacja i początki PRL-u w Sokółce i regionie 1939–1947*, Wydawnictwo Prymat, Białystok 2000, s. 267–268 (s. 59); J. Gocłowski, *Siedem stylów tożsamości i siedem gier o tożsamość*, „Roczniki Nauk Społecznych", t. 32: 2004, z. 1, s. 111 (s. 64); *Hiroshima and Nagasaki. Retrospect and Prospect*, ed. by D. Holdstock and F. Barnaby, Frank Cass & Co. Ltd., London c. 1995, p. 6 (s. 49); *Jaruzelski: społeczeństwo popierało stan wojenny* [dostęp: 23.03.2018 <https://www.polskieradio.pl/5/3/Artykul/495388,Jaruzelski-spoleczenstwo-popieralo-stan-wojenny>] (s. 198); T. Jurga, *Obrona Polski 1939. Życiorysy dowódców jednostek polskich (...)*, oprac. W. Strzałkowski, Instytut Wydawniczy Pax, Warszawa 1990, s. 242 (s. 9); *Kampania wyborcza i wybory do Sejmu Ustawodawczego 19 stycznia 1947*, wybór, wstęp i oprac. J. Wrona, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 1999, s. 54 (s. 153); S. Kania, *Polska gwara konspiracyjno-partyzancka 1939–1945*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1986, s. 35 (s. 60); T. Konwicki, *Mała apokalipsa*, Niezależna Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2002, s. 46 (s. 181); W. Kozub-Ciembroniewicz, *Doktryny włoskiego faszyzmu i antyfaszyzmu w latach 1922–1939*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1992, s. 253 (s. 220); A. Leszczyński, *Skok w nowoczesność. Polityka wzrostu w krajach peryferyjnych 1943–1980*, wstęp Z. Bauman, Wydawnictwo Krytyki Politycznej, Warszawa 2013, s. 258 (s. 139); *List „pięciu"*, „Kultura" 1968, nr 8/9, s. 86 (s. 112); *Mocarstwa wobec powstania. Wybór dokumentów i materiałów*, pod red. M.M. Drozdowskiego, Wydawnictwo Bellona, Warszawa 1994, s. 245, 302 (s. 79, 84); M. Ney-Krwawicz, *Armia Krajowa. Siła zbrojna Polskiego Państwa Podziemnego*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1993, s. 184 (s. 146); L.Z. Niekrasz, *Dwaj jeźdźcy apokalipsy: Stalin i Hitler. Biografia porównawcza*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa 2000, s. 253 (s. 8); J. Nowak-Jeziorański, *Nasz wybór* [dostęp: 23.03.2018 <https://www.tygodnikpowszechny.pl/nasz-wybor-125451>] (s. 258); „Nowe Drogi" R. 10, nr 88 (październik 1956), s. 41–42 (s. 172); *Orędzie biskupów polskich do ich niemieckich braci w Chrystusowym urzędzie pasterskim* [dostęp: 23.03.2018 <http://web.archive.org/web/20120223054907/http://www.opoka.org.pl/biblioteka/W/WE/kep/oredzie-niem_18111965.html>] (s. 174); J. Ortega y Gasset, *Bunt mas*, przeł. P. Niklewicz, Warszawskie Wydawnictwo Literackie MUZA, Warszawa 2002, s. 28–29 [dostęp: 23.03.2018 <https://filspol.files.wordpress.com/2009/10/ortega-y-gasset-jose-bunt-mas.pdf>] (s. 251); A. Patek, Z. Zblewski, *Polska i świat w latach 1918–1993. Teksty źródłowe, komentarze i zagadnienia do historii w szkole średniej*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1998, s. 132–133 (s. 15); *Prawa i obowiązki obywateli. Wybór źródeł*, pod red. Z. Kędzi, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1978, s. 458–459 (s. 115); *Programowe dokumenty chińskie z okresu reform*, wybór, oprac. i przekład K. Gawlikowskiego, s. 6 [dostęp: 23.03.2018 <https://www.swps.pl/images/stories/dokumenty/ccaw/gawlikowski/41%20Publikacje%20-%20dokum%20-Deng-KG-przeklady.pdf>] (s. 225); W. Pronobis, *Polska i świat w XX wieku*, Editions Spotkania, Warszawa b.d.w., s. 480 (s. 128); *Przed i po 13 grudnia. Państwa bloku wschodniego wobec kryzysu w PRL 1980–1982*, t. 1: *Sierpień 1980 – marzec 1981*, wybór, wstęp i oprac. Ł. Kamiński, Instytut Pamięci Narodowej, Warszawa 2006, s. XXXIX (s. 198); „Rocznik Strategiczny" 1996/1997, s. 339 (s. 213); E. Roosevelt, *W jego oczach. Wspomnienia 1940–1945*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1948, s. 168–169 (s. 53); K. Ruchniewicz, *Edukacja europejska. Europa daleka czy bliska?*, PPWK, Wydawnictwo Książnica Atlas, Warszawa–Wrocław 2002, s. 82 (s. 106); *Sprawa polska w czasie drugiej wojny światowej na arenie międzynarodowej. Zbiór dokumentów*, red. nauk. zbioru S. Stanisławska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1965, s. 33 (s. 8); *Stan wojenny w Polsce. Refleksje prawno-polityczne. Praca zbiorowa*, pod red. F. Prusaka, Książka i Wiedza, Warszawa 1982, s. 177, 179–180 (s. 193); *Stosunki polsko-radzieckie w latach 1917–1945. Dokumenty i materiały*, pod red. T. Cieślaka, oprac. E. Basiński, Książka i Wiedza, Warszawa 1967, s. 348–349 (s. 68); *„Tygodnik Powszechny" o roli Jelcyna w rozpadzie ZSRR* [dostęp: 23.03.2018 <http://www.rmf24.pl/fakty/polska/news-tygodnik-powszechny-o-roli-jelcyna-w-rozpadzie-zsrr,nId,186951>] (s. 213); *Wiek XX w źródłach. Wybór tekstów źródłowych z propozycjami metodycznymi dla nauczycieli historii, studentów i uczniów*, oprac. M. Sobańska-Bondaruk, S.B. Lenard, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 1998, s. 204–205, 274–275, 301, 318, 312 (s. 25, 86, 95, 103, 131); *Wybór dokumentów prawa międzynarodowego dotyczących praw człowieka*, red. M. Zubik, tłum. A. Paprocka, R. Rybski, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa cop. 2008, s. 12–14 (s. 93).

www.gwo.pl

ISBN 978-83-8118-173-0

Podręcznik spełnia kryteria Ustawy o systemie oświaty i obowiązującej podstawy programowej. Został dopuszczony do użytku szkolnego.
Numer w wykazie MEN: 829/5/2018.

Ucząc się historii z tym podręcznikiem, dowiesz się m.in.:

- Kto i kiedy toczył „dziwną wojnę”?
- Dlaczego we wrześniu 1939 r. mówiono o czwartym rozbiorze Polski?
- Jak długo trwała bitwa o Atlantyk?
- Gdzie się odbyła największa operacja desantowa II wojny światowej?
- Czym były gadzinówki?
- Co się zaczęło o godzinie „W”?
- Jakie decyzje dotyczące Polski zapadły w Teheranie, Jałcie i Poczdamie?
- Co nazwano żelazną kurtyną?
- Czego dotyczyło hasło: „3 razy tak”?
- Po jakich wydarzeniach nastał okres małej stabilizacji?
- Co ważnego przyniosły: Grudzień ’70, Czerwiec ’76 i Sierpień ’80?
- Jakie były efekty pielgrzymki Jana Pawła II do Polski w 1979 r.?
- Do jakiej organizacji należało 9,5 miliona Polaków?
- Kiedy i kto wprowadził w Polsce stan wojenny?
- Skąd i kiedy usunięto zapis o „przewodniej roli” PZPR?
- Od czego się zaczęła Jesień Narodów?